

รายงานผลการวิจัย

เรื่อง

วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : วิถีเมือง วิถีคน ชุมชนที่แปรเปลี่ยน

**The Way of Life of the Community around the Canal Intersection:
The City, The People, and the Community Transformation.**

โดย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ วันวร จະหนู

มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์

รายงานการวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนจากมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์

พ.ศ. 2551

ISBN

ชื่อเรื่อง : วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : วิถีเมือง วิถีคน ชุมชนที่แปรเปลี่ยน

ผู้วิจัย : ผู้ช่วยศาสตราจารย์วันวร จะหนู

สถาบัน : มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์

ปีที่พิมพ์ : 2551

สถานที่พิมพ์ : มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์

แหล่งที่เก็บรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

จำนวนหน้างานวิจัย 247 หน้า

: ศูนย์วิจัย มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์

คำสำคัญ : ประวัติศาสตร์ชุมชน

ลิขสิทธิ์ : มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : วิถีเมือง วิถีคน ชุมชนที่แปรเปลี่ยน เป็น การศึกษาประวัติศาสตร์และอัตลักษณ์ของชุมชนคลองบางเขนและคลองเปรมประชากร รวม 3 ชุมชน คือ ชุมชนตลาดบางเขน ชุมชนเทวสุนทร และชุมชนร่วมพัฒนา สามชุมชนนี้เรียกว่า “ชุมชนสี่แยกทางน้ำ” ในความหมายของชุมชนที่มีวัฒนธรรมร่วมกัน มีความสำคัญต่อ ประวัติศาสตร์สังคมทั้งในอดีตและปัจจุบัน

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ เรียบเรียงประวัติศาสตร์ชุมชน วิเคราะห์ความ เปลี่ยนแปลง และอัตลักษณ์ของชุมชนบริเวณสี่แยกทางน้ำ กำหนดกรอบระยะเวลา 135 ปี จาก พ.ศ. 2415 ถึง พ.ศ. 2550 เป็นการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ เน้นนักประวัติศาสตร์บอกเล่า (oral history) เพื่อให้ชาวชุมชนได้บันทึกประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตัวเอง เก็บข้อมูลโดยการ สังเกต วิเคราะห์เอกสาร และการสัมภาษณ์ เขียนรายงานโดยการบรรยายเหตุการณ์ต่างๆ ตามช่วงระยะเวลา

ผลการวิจัยพบว่า ก่อนขุดคลองเปรมประชากร ชุมชนคลองบางเขนมีความเป็นมาที่ยาวนาน ตลาดปากคลองบางเขนในอดีต สามารถยืนยันทันได้เป็นอย่างดี หลังขุดคลองเปรม ประชากรตัดกับคลองบางเขน เกิดเป็นสี่แยกทางน้ำ ทำให้ชุมชนเริ่มก่อตัว โดยกลุ่มชาวนา บุกเบิกและกลุ่มคนจีนรับจ้างขุดคลอง ชาวนาบุกเบิกบางส่วนมีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน บางส่วนเช่า ที่จากเอกชน สำหรับคนจีนเกือบทั้งหมดอาศัยอยู่บนที่ดินเอกชน ส่วนที่ดินริมคลองเป็นของรัฐ

จาก พ.ศ. 2415 ถึง พ.ศ. 2484 ชุมชนสี่แยกทางน้ำค่อยๆ เจริญขึ้นจากการขยายทำนา และเกิดตลาดบางเขน เกิดโรงสีสองโรง เกิดสถานที่ทางวัฒนธรรมต่างๆ มีการก่อตั้งอำเภอ บางเขน สถานีอนามัย ฯลฯ ชุมชนสี่แยกทางน้ำกลายเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม เป็น “ยุคทอง” ของคน “ทุ่งบางเขน” หลังจากมีการสร้างถนน พหลโยธิน การคมนาคมทางบกมีความสำคัญมากขึ้น พ.ศ. 2484 อำเภอบางเขนจึงย้ายออกไป อยู่ริมถนนพหลโยธิน การเป็นศูนย์กลางด้านต่างๆ จึงค่อยๆ ลดความสำคัญลง ขณะเดียวกัน ชาวชุมชนก็ปรับตัวโดยขยายการค้าออกไปที่อื่นๆ

หลัง พ.ศ. 2500 เป็นยุคแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ คนอพยพเข้ามามากขึ้น ชุมชนสี่แยกทางน้ำค่อยๆ กลายเป็นชุมชนเมืองหลังจากนั้นค่อยๆ เปลี่ยนเป็นชุมชนแออัด และขยายเข้ามาริมคลองและในคลองมากขึ้น เนื่องจากผู้อพยพเข้ามาในช่วงหลังนอกจากมีปริมาณมากแล้ว ส่วนใหญ่เป็นผู้มีรายได้น้อย ขณะเดียวกันชาวชุมชนที่มีฐานะค่อนข้างดีบางส่วนได้ขยับขยายหรือย้ายออกไป หลังจากนั้นปี พ.ศ. 2537 มีเหตุการณ์ไ้ร้อชุมชนตลาดบางเขน เป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญทำให้ชุมชนสี่แยกทางน้ำในความหมายพื้นที่ทางวัฒนธรรมดั้งเดิมได้ปรับตัวเปลี่ยนความหมายไป เป็นชุมชนที่รัฐเข้ามามีบทบาทมากขึ้น ปัจจุบันภายใต้ความเปลี่ยนแปลงต่างๆ เหล่านี้ ชาวชุมชนยังคงแสดงออกซึ่งอัตลักษณ์ร่วมกันทางประวัติศาสตร์ในวิถีชีวิตและกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน

Title : The Way of Life of the Community around the Canal Intersection: The City, The People, and the Community Transformation.

Researcher : Assistant Professor Wanvorn Janu

Institution : Dhurakij Punidit University

Year of Publication : 2008

Publisher : Dhurakij Punidit University

Sources : Research Center of Dhurakij Punidit University

No. of page : 247 pages

Keyword : Community History

Copy right : Dhurakij Punidit University

Abstract

The research titled *The Way of Life of the Community around the Canal Intersection: The City, The People, and the Community Transformation*, investigated the history and identity of the three communities living around the intersection of Bang Khen and Prem Prachakorn canals the Bang Khen Market Community, the Theva Soonthorn Community, and the Roum Pattana Community. In this study, the three communities are referred to as “the community of the canal intersection” in the sense that they function as a community with shared culture and history, both in the past and present day.

The purpose of this study was to collect the qualitative data, compile and analyze them in order to narrate the history of the community, highlighting its transformation and identity. The scope was the period dating back to the year B.E. 2415 (135 years ago) until the year B.E. 2550. This is a historical research emphasizing oral history; the members of the community recorded their own history. The data were collected by means of observation, document analysis, and interview; the researcher, then, analyzed the data and wrote the research report, narrating what happened in chronological order.

The research found that before Prem Prachakorn canal was completed, there was a community living along Bang Khen canal. The former Bang Khen market was an evidence of the vibrant community. After the new canal (Prem Pracha Korn Canal) was built, creating the intersection of the two canals, the community entailing Thai farmers Chinese canal laborers, began to grow. Some farmers were granted land rights; some rented the land from private owners. Most of the Chinese settled in the areas which were privately owned. The land along the canals belonged to the state.

From B.E. 2415 to B.E. 2484, the community of the canal intersection gradually grew up; more land was allocated for rice farming, Bang Khen market was established, two rice mills were constructed, cultural buildings were constructed, Ban Khen district was established, healthcare center, and so on. The community became an economic, social, political, and cultural center. It was the golden age of the people of “Bang Khen Plain”. When Phahonyothin Road was built, land transport gained more significance. However, in B.E. 2484, when Bang Khen district office was

relocated to the new place along Phahonyothin Road, the significance of the community began to decline. Meanwhile, the people began to adjust themselves by relocating their businesses elsewhere.

Since B.E. 2500, under the implementation of the social and economic development plan, more people have moved into the community, transforming the community, initially, into a community of city dwellers, then, as a slum. More people began to live along the canals and into the water. As the number of the new comers was large and most of them had lower income, the existing community members who had higher income began to move elsewhere; some even move out of the community. In B.E. 2537, many people of the Bang Khen community were forced to leave their homes. That was a turning point, as it redefined the identity of the people of the canal intersection. It has become a community where the state had asserted grater influences. Nowadays, despite a series of changes, the people there still managed to maintain their shared cultural identity through their way of life and community's activities.

กิตติกรรมประกาศ

จุดเริ่มต้นการวิจัยนี้เป็น “ความบังเอิญ” คล้ายๆ การเกิด “สี่แยกทางน้ำ” ที่นำพาเรื่องราวต่างๆ ให้เกิดขึ้นมากมายหลังจากนั้น จนผู้วิจัยไม่อาจกล่าวถึงในที่นี้ได้ทั้งหมด

ผู้วิจัย “บังเอิญ” ได้พบ “ชุมชนสี่แยกทางน้ำ” และ “บังเอิญ” ได้พูดคุยกับ อาจารย์ ม.ล. ฌพอร์ รพีพัฒน์ จนเกิด “เจตจำนง” ทำงานวิจัยนี้ทั้งๆ ที่ “องค์ความรู้” เดิมเพียง “เจียด”ๆ หรือห่างไกลมากๆ จาก “องค์ความรู้” เรื่องชุมชน ประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา ฯลฯ

ตัดสินใจแล้วก็ “ออกเดินทาง” ทางที่ยังไม่เคยเดินมาก่อน ระหว่างทางย่อมมีความหวาดหวั่นไม่มากนักน้อย “โชคดี” มีผู้ชี้ทาง แนะนำการเดินทาง ส่งเสียงทักทาย เชื้อเชิญให้แวะ “จิบน้ำชา” ทำให้เดินทางเข้าไปบ้าง แต่อบอุ่น เป็นสุขยิ่ง

จดหมาย “น้อย”ๆ แต่ “อึดแน่น” ไปด้วยวิธีคิดฉบับแรกของศาสตราจารย์ ดร. จิตร ทิพย์ นาถสุภา เป็น “แสงแรก” ที่นำผู้วิจัยออกเดินทาง จากนั้นท่านก็ถูกผู้วิจัย “รบกวน” อีกหลายครั้ง ทำให้ผู้วิจัย “โชคดี” ได้เจอ “ครู” อีกคนหนึ่งในชีวิต ผู้วิจัย “โชคดี” อีกครั้งเมื่อได้รับความเห็นที่มีคุณค่าอย่างยิ่งของรองศาสตราจารย์ ดร. ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์

“ความบังเอิญ” ของการทำงานวิจัยนี้ทำให้ผู้วิจัยต้อง “คิดถึง” และได้พบ “น้องชาย” ผู้ฉายแววนักวิชาการผู้ทรงความรู้มาตั้งแต่สมัยเรียน “เกษตร” อาจารย์บุญเลิศ วิเศษปรีชา หลังจากไม่ได้ “จิบน้ำชา” ร่วมกันหลายปี

การให้คำปรึกษาที่เต็มไปด้วยความเข้าใจ ความเมตตา กรุณา ของรองศาสตราจารย์ ดร.สรชัย พิศาลบุตร ทำให้ผู้วิจัยค้นพบว่า การค้นหาความรู้ด้วยการวิจัยนั้น วิธีการรูปแบบที่ “นิยมกล่าวกัน” นั้นอาจไม่ได้มีอยู่จริง เพราะ “ปราชญ์ด้านวิจัย” ผู้ที่ไม่เคยเอ่ยคำเหล่านั้นให้ผู้วิจัยได้ยินแม้แต่ครั้งเดียว

ความเมตตา กรุณา และกำลังใจ ที่มีให้กับผู้วิจัยตลอดมาของ ศาสตราจารย์ ดร. ไพฑูรย์ สินลารัตน์ รองศาสตราจารย์ ดร. วราภรณ์ สามโกเศศ รองศาสตราจารย์ ดร. สมบูรณ์วัลย์ สัตยารักษ์วิทย์ ดร. สุนทรี ศาสตรสาระ และ ดร. อภิชัย อภิชาติบุตร

อาจารย์วันเพ็ญ พินเผือก และพี่ ๆ น้อง ๆ ศูนย์วิจัย มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์ทุกท่าน ได้ทำให้ผู้วิจัยต่อยอดความเข้าใจมากขึ้นว่า “หลังองค์พระ” ที่สวยงามนั้นย่อมมีผู้ “ปิดทอง” อยู่เสมอ

อาจารย์จันทร์พา ทัดภูธร ผู้รู้ด้านภาษาอังกฤษ ที่มี “องค์ความรู้” ด้านสังคมศาสตร์อย่างดียิ่ง

อบอุ่น สนุกสนาน และ “บานปลาย” เป็นอย่างยิ่ง กับ “เพื่อนร่วมทาง” อาจารย์อนุชา สติตย์พงษ์ พี่ ๆ น้อง ๆ คณะอาจารย์ในหมวดวิชาศึกษาทั่วไป คณะศิลปศาสตร์และ

วิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์ โดยเฉพาะ อาจารย์เอกวิห ขุนบุญจันทร์
และ น้อง ๆ ชมรมค่ายอาสาพัฒนา มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์ ทุกคน

“น้ำจิตน้ำใจ” อันมากมายเหลือล้น ของ ชาว “ชุมชนสี่แยกทางน้ำ” หากไม่มีพวกท่าน
ผู้วิจัยคงไม่อาจเข้าใจมนุษย์และสังคมมากขึ้นไปกว่าเดิม และแน่นอนว่า ไม่มีงานวิจัยนี้

จาก “ความบังเอิญ” ประกอบกับ “ความโชคดี” กลายเป็น “เจตจำนง” ของผู้วิจัย
นอกจากเกิดเป็นงานวิจัยนี้แล้ว ยังส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อผู้วิจัยในการเดินทางครั้ง
ต่อ ๆ ไปอีกด้วย

วันวร จะนุ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ช
บทที่ 1	1
บทนำ	1
1.1 ความสำคัญของปัญหา	1
1.2 คำถามหลักในการวิจัย	4
1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	5
1.4 ระเบียบวิธีการวิจัย	5
1.4.1 รูปแบบในการวิจัย	5
1.4.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล	5
1.4.3 การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล (Reliability)	11
1.4.4 การวิเคราะห์ข้อมูล	12
1.5 ขอบเขตของการวิจัย	13
1.6 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	14
1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	15
1.8 กรอบคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	16
บทที่ 2	26
สภาพทั่วไปของชุมชนที่แยกทางน้ำ	26
2.1 ชุมชนสี่แยกทางน้ำ : สภาพแวดล้อมทั่วไปคลองบางเขนและคลองเปรมประชากร	26
2.2 ชุมชนสี่แยกทางน้ำ : ที่ตั้งและขอบเขตที่ศึกษา	31
2.2.1 ขอบเขตด้านกายภาพ	32
2.2.2 ลักษณะที่อยู่อาศัยชุมชนสี่แยกทางน้ำ	34
2.2.3 ความสัมพันธ์ด้านกายภาพของชุมชนสี่แยกทางน้ำ	38
2.2.4 การคมนาคมและพื้นที่ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนสี่แยกทางน้ำ	42
2.3 ดำเนิน วิฒนธรรมประเพณี และสถานที่สำคัญ ของชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำ	45

	หน้า	
2.3.1	ตำนานคลองบางเขน	45
2.3.2	ประเพณีชักพระ “วัดเชิงหวาย” (วัดเวตวันธรรมมาวาส)	47
2.3.3	สถานที่สำคัญของชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำ	52
2.4	ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ : ยุคก่อนสร้างคลองเปรมฯ :	
	วิถีชุมชนคลองบางเขน	75
2.4.1	ชุมชนริมน้ำเจ้าพระยาปากคลองบางเขน : ตำนานตลาดแก้ว	77
2.4.2	วิถีชุมชนคลองบางเขน : ก่อนสนธิสัญญาเบาริ่ง (ก่อน พ.ศ. 2398)	84
2.4.3	วิถีชุมชนคลองบางเขน : หลังสนธิสัญญาเบาริ่ง ก่อนขุด คลองเปรมประชากร (2398 – 2413)	87
บทที่ 3	วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : พ.ศ. 2413 – พ.ศ. 2500	90
3.1	“สวัสดิ์เปรมประชากร” : เมื่อ “เมือง” สัมพันธ์กับ “บ้าน”	90
3.2	วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : ชุมชนหมู่บ้านและการทำมาหากิน	100
3.2.1	วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : “สร้างบ้าน แปลงเมือง”	105
3.2.2	วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : การคมนาคม	109
3.2.3	วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : เรือกสวน ไธนา การทำมาหากิน	112
3.2.4	วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : ตลาดบางเขน ความรุ่งเรืองทาง เศรษฐกิจ	115
3.3	วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : อำนาจรัฐ	123
3.4	วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : ความสัมพันธ์ทางสังคมและการรวมตัว ของชาวชุมชน	131
3.4.1	วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : ความสัมพันธ์ทางสังคม	131
3.4.2	วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : การรวมตัวของชาวชุมชน	139
บทที่ 4	วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : พ.ศ. 2501 – 2550	144
4.1	“ความเจริญ” ของชุมชนสี่แยกทางน้ำ	144
4.2	ชุมชนสี่แยกทางน้ำ : จากชุมชนหมู่บ้านเป็นชุมชนเมือง	151
4.2.1	ชุมชนสี่แยกทางน้ำ : ชุมชนเมือง	151
4.2.2	ชุมชนสี่แยกทางน้ำแอดัดหนาแน่น	152
4.2.3	ชุมชนสี่แยกทางน้ำ : ที่ดินเปลี่ยนมือ เลิกทำนา โรงสีหยุดกิจการ	156

	หน้า
4.2.4 ชุมชนสี่แยกทางน้ำ : คลองน้ำเสียว	159
4.3 พ.ศ. 2537 : ไส้ริ้วชุมชนตลาดบางเขน	160
4.4 ชุมชนสี่แยกทางน้ำ : พ.ศ. 2550	175
4.4.1 วิธีชีวิตชุมชนสี่แยกทางน้ำปัจจุบัน (พ.ศ. 2550)	176
4.4.2 การปรับตัวทางอัตลักษณ์ของชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำ	177
4.4.2.1 การปรับตัวต่อบทบาทของรัฐ	177
4.4.2.2 การปรับตัวต่อองค์กรเอกชนหรือบุคคลภายนอก	179
4.4.2.3 การปรับตัวภายในของชาวชุมชน	181
4.4.3 “อนาคต” ของชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำ	187
บทที่ 5 วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : สรุปและเสนอแนะ	190
5.1 ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงของชุมชนสี่แยกทางน้ำ	191
5.1.1 การเปลี่ยนแปลงการคมนาคม	191
5.1.2 การขยายตัวของเมืองจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ	192
5.1.3 การไล่รื้อตลาดบางเขนปี พ.ศ. 2537	193
5.2 อัตลักษณ์ของชุมชนสี่แยกทางน้ำ	193
5.3 วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : วิถีเมือง วิถีคน ชุมชนที่แปรเปลี่ยน	194
5.4 ข้อเสนอแนะ	195
บรรณานุกรม	197
ภาคผนวก	205
ประวัติผู้วิจัย	247

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญของปัญหา

“เราไม่เคยเหยียบลงไปใต้ม่าน้ำสายเดิมได้เป็นครั้งที่สอง” หรือ “สายน้ำไม่เคยไหลกลับ” มักจะเป็นคำเปรียบเปรยเมื่อเราจะกล่าวถึงความเปลี่ยนแปลง กระแสความเปลี่ยนแปลง เราสามารถสังเกตหรือรับรู้จากสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ความเปลี่ยนแปลงนำมาซึ่งเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ โดยมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่มนุษย์และสังคม การเรียนรู้และเข้าใจประวัติศาสตร์ทำให้เรารับรู้ความต่อเนื่องของกระแสความเปลี่ยนแปลง สามารถเชื่อมโยงภาพต่างๆ ของกาลเวลาเข้ามาเป็นหนึ่งเดียวกับภาพปัจจุบัน แม้ว่า “สายน้ำไม่เคยไหลกลับ” แต่สายน้ำในปัจจุบัน ก็เป็นผลรวมของสายน้ำต่างๆ ในอดีต ภาพปัจจุบันของมนุษย์และสังคม ล้วนเป็นผลรวมจากองค์ประกอบต่างๆ ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ต่อเนื่องกันมา

กรุงเทพมหานครในปัจจุบัน ได้ผ่านการเปลี่ยนแปลงเป็นระยะเวลากว่า 200 ปี ภาพกว้างๆ ในปัจจุบัน จะพบว่ามีลักษณะเป็นสังคมเมือง (Urban) หรือชุมชนเมือง (Urban Community) กล่าวคือ ลักษณะทางกายภาพมีตึกอาคาร บ้านเรือน และผู้คนอาศัยอยู่หนาแน่น ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมเป็นไปในลักษณะหลากหลาย ส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรม การค้าขาย และการบริการ สมาชิกมีความเป็นปัจเจกบุคคลสูง ความสัมพันธ์เป็นแบบทางการมากกว่าส่วนตัว อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมิใช่เป็นภาพเดียวกันทั้งหมด ภายในภาพใหญ่ของเมือง ยังมีภาพย่อยของเมืองที่แตกต่างจากภาพใหญ่แต่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับภาพใหญ่อันนั้น ภาพย่อยดังกล่าวคือ “ชุมชนแออัด” หรือในอดีตที่คนทั่วไปเรียกว่า “สลัม” นั่นเอง

ชุมชนแออัดในกรุงเทพฯ มีจำนวนมาก และไม่สามารถสำรวจได้อย่างชัดเจนแน่นอนได้ เนื่องจากความเข้าใจหรือตีความว่าอย่างไรที่เรียกว่าชุมชนแออัด เพราะอาจมีความหมายรวมไปถึงที่อยู่ของคนจนโดยทั่วไปด้วย สมสุข บุญญะบัญชา “ได้จำแนกที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยในเมืองออกเป็น 6 ประเภทด้วยกันคือ สลัมบนตึก... ชาวเรือ... ที่อยู่อาศัยในที่ก่อสร้าง... ที่อยู่อาศัยของคนงาน... สลัมบุกรุก... และชุมชนเก่า ...ความหมายของสลัมหรือชุมชนแออัดตามที่บุคคลทั่วไปเข้าใจคือ ที่อยู่อาศัยประเภทที่ 5 (สลัมบุกรุก) และที่ 6 (ชุมชนเก่า) ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยกลุ่มใหญ่ที่สุด (ประมาณกว่าครึ่งหนึ่งของผู้มีรายได้น้อยในเมือง

ทั้งหมด)¹” ดังนั้นหากถือเอา ชุมชนบุกรุก และชุมชนเก่า เป็นหลัก จากข้อมูลเมื่อปี พ.ศ. 2538 มีประมาณ 1,246 ชุมชน มีจำนวนคนประมาณ 1,500,000² คน ในปัจจุบันคงมีจำนวน ชุมชนและคนเพิ่มขึ้นกว่าเดิมมากพอสมควร

การเกิดชุมชนแออัดในกรุงเทพฯ (รวมถึงเมืองใหญ่อื่นๆ) มีความสัมพันธ์กับปัจจัยหลักๆ อย่างน้อยสองประการคือ การเพิ่มขึ้นของประชากรโดยรวมของสังคมไทย และนโยบาย การพัฒนาที่เหลื่อมล้ำระหว่างภาคอุตสาหกรรมและภาคเกษตรกรรม มีการกระจุกตัวของกลุ่ม ธุรกิจอุตสาหกรรมและการบริการในกรุงเทพฯ ทำให้เกิดการย้ายถิ่นเข้ามาทำงานและอาศัยใน กรุงเทพฯ ขณะเดียวกันด้วยจำนวนที่ดินมีอยู่จำกัด ทำให้ที่ดินในกรุงเทพฯ มีมูลค่าเพิ่มมากขึ้น มีการซื้อขายที่ดินในรูปแบบต่างๆ โดยขาดมาตรการทางกฎหมายเกี่ยวกับที่ดิน ทำให้ผู้มี รายได้น้อยทั้งผู้อาศัยดั้งเดิมและผู้อพยพย้ายถิ่นไม่อาจถือครองที่ดินเพื่อที่อยู่อาศัยได้ นำไปสู่ การต้องอยู่อาศัยในที่ดินเดิมโดยจำนวนคนหนาแน่นมากขึ้น หรือเช่าที่อยู่อาศัย หรือเช่าบุกรุก ที่ว่างของเอกชนและของรัฐ ด้วยการมีรายได้น้อยและการบุกรุกที่ดินทำให้ไม่ได้รับ สาธารณูปโภคที่เหมาะสมกับการดำรงชีวิต

ในบรรดาชุมชนแออัดเหล่านั้น ชุมชนบุกรุกริมคลองเป็นชุมชนที่คนทั่วไปสามารถพบ เห็นได้ง่าย เนื่องจากสภาพทางกายภาพมีบ้านเรือนอยู่ริมคลองซึ่งมีอยู่มากมายในกรุงเทพฯ จากการสำรวจของสำนักงานระบายน้ำและสำนักงานเขตในปี พ.ศ. 2540 ในคลองประมาณ 150 สาย พบว่ามีชุมชนที่บุกรุกริมคลอง “217 ชุมชน หรือคิดเป็นจำนวนประชากร 61,463 คน 16,593 ครอบครัว 13,196 หลังคาเรือน”³

บริเวณคลองบางเขนและคลองเปรมประชากรในเขตกรุงเทพฯ ปัจจุบันมีชุมชนอยู่ริม คลองเป็นจำนวนมาก และส่วนใหญ่มีสภาพเป็นชุมชนแออัด แน่นหนาว่ายอมเป็นผลมาจากการ เปลี่ยนแปลงจากอดีต ชุมชนบริเวณนี้มีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และ สิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก เนื่องจากคลองบางเขนเป็นคลองธรรมชาติมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ไหล จากแม่น้ำเจ้าพระยาทางจังหวัดนนทบุรีถึงถนนพหลโยธินในปัจจุบัน ส่วนคลองเปรมประชากร เป็นคลองที่ขุดขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นเจ้าอยู่หัว ในปีที่พุทธศักราช 2413 สร้างเสร็จใน ปีพุทธศักราช 2415 รวมอายุคลองถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2550) 135 ปี มีความยาวถึง 1,271 เส้น 3 วา (50.90 หรือประมาณ 51 กิโลเมตร) โดยเริ่มจากคลองผดุงกรุงเกษมบริเวณหน้าวัดโสมนัส

¹ นลินี ตันธุนิตย์, “วิวัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง กรณีศึกษากรุงเทพฯ-มหานคร”, ใน อคิน ทรัพย์พัฒน์, ม.ร.ว. และคนอื่นๆ, *ชุมชนแออัด : องค์กรความรู้กับความเป็นจริง*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2542), หน้า 298-299.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 304.

³ ปราโมทย์ ขวาลา, *แนวทางแก้ไขปัญหาชุมชนแออัดริมคลองเปรมประชากรในความคิด เห็นของผู้อยู่อาศัย (ผู้บุกรุก)*, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาเคหการ ภาควิชาเคหการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542, หน้า 3.

รวริหาร ไปทะเลตำบลเกาะใหญ่ แขวงกรุงเก่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วัตถุประสงค์ของการ ขุดคลองมีสองประการ คือ ช่วยร่นระยะทางไปมาระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงรัตนโกสินทร์ให้ สั้นเข้า และเพื่อขยายพื้นที่การเพาะปลูกในบริเวณดังกล่าวให้เจริญรุ่งเรืองขึ้น บริเวณนี้เดิมเป็น ป่ารก เต็มไปด้วยสัตว์ป่านานาชนิด ประชาชนยังมีการบุกเบิกทำการเพาะปลูกน้อย การ คมนาคมยังไม่สะดวก ด้วยเหตุนี้นับแต่เริ่มขุดคลองมาจนถึงปัจจุบัน ทำให้เกิดชุมชนต่างๆ รอบๆ บริเวณคลองและมีเรื่องราวต่างๆ เกิดขึ้นมากมาย

ชุมชนและชุมชนแออัดรอบๆ บริเวณคลองบางเขนจะครอบคลุมบริเวณทั้งจังหวัด นนทบุรีและกรุงเทพฯ ส่วนบริเวณคลองเปรมประชากรส่วนใหญ่อยู่ในเขตกรุงเทพฯ⁴ ในแต่ละ ชุมชนทั้งสองคลองมีความแตกต่างกันไปตามเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและ วัฒนธรรม ในบรรดาชุมชนเหล่านั้นบริเวณพื้นที่ “สี่แยกทางน้ำ”⁵ น่าสนใจเป็นพิเศษ เนื่องจาก บริเวณนี้เป็นจุดตัดของคลองสองคลองที่ไต่กล่าวถึง คือคลองบางเขนและคลองเปรมฯ ทำให้ บริเวณนี้เป็นชุมชนเก่าแก่มากกว่าร้อยปี ในอดีตยังเป็นศูนย์กลางการค้าขาย การคมนาคมทั้ง ทางบกและทางน้ำ เห็นได้จากบริเวณตลาดเก่าบางเขนปัจจุบันยังมีบ้าน ร้านค้าเก่าแก่ มีบ้าน เก่า 100 กว่าปีที่บริษัทผลิตละครเข้ามาถ่ายทำเมื่อต้องการฉากที่ย้อยยุค มีซากโรงสีเก่าขนาดใหญ่ถึงสองโรง โรงแรกมีอายุมากกว่า 90 ปี เจ้าของยังเก็บรักษาเครื่องสีข้าวยี่ห้อ “Ruston” เอาไว้ด้วยความหวังว่าจะอนุรักษ์ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา โรงที่สองยังมีปล่องควันสูงให้สังเกตเห็น ได้เมื่อนั่งรถผ่านไปผ่านมาทางถนน Local Road หรือแม้แต่จากรถไฟก็สามารถสังเกตเห็นได้ ชาวชุมชนเล่าว่า ในตลาดนี้เคยมีร้านทอง โรงสุบ่ฉิ่น ร้านตีเหล็ก เป็นต้น บริเวณนี้ในอดีต ยังเป็นศูนย์บริหารราชการของกรุงเทพฯ ด้วย เห็นได้จากการตั้งที่ว่าการอำเภอบางเขนในปี พ.ศ. 2440 มีสถานีตำรวจ ต่อมาทั้งสองหน่วยงานได้ย้ายไปอยู่ที่ถนนพหลโยธินในปี พ.ศ. 2484 บริเวณนี้มีโรงเรียนอยู่ถึงสองโรงคือโรงเรียนบางเขน (ไว้สาเลื่อนสุรณ) และโรงเรียนวัด

⁴ คลองเปรมประชากรในเขตกรุงเทพมหานครเป็นคลองที่มีความยาวครอบคลุมพื้นที่ถึง 7 เขต คือ เขตดุสิต เขตบางซื่อ เขตจตุจักร เขตหลักสี่ เขตบางเขน เขตสายไหม และเขตดอนเมือง

⁵ ผู้วิจัยใช้คำว่า “ชุมชนสี่แยกทางน้ำ” สลับกับคำว่า “ชุมชนคลองบางเขนและคลองเปรมประชากร” ขึ้นอยู่กับบริบท เพราะชุมชนสี่แยกทางน้ำนั้นเป็นศูนย์กลางของชุมชนคลองบางเขนและคลองเปรมประชากร ในบริเวณนี้ การกล่าวถึงชุมชนสี่แยกทางน้ำมีความหมายสองลักษณะคือเป็นชุมชนแกนหลักในการศึกษา ซึ่งอยู่ในบริเวณ 3 ชุมชนคือชุมชนตลาดบางเขน ชุมชนเทวสุนทร และชุมชนร่วมพัฒนา แต่ผู้ให้ข้อมูลอาจ อยู่นอกชุมชนที่กล่าวก็ได้เพราะประเด็นที่ศึกษาเป็นชุมชนที่มีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม ไม่ใช่ชุมชนใน ความหมายของพื้นที่ ดังนั้นในอีกความหมายหนึ่ง ชุมชน “สี่แยกทางน้ำ” จึงหมายถึงพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์ ทางสังคมเชิงวัฒนธรรมและการมีอัตลักษณ์ร่วมกัน ซึ่งในอดีต คือบริเวณที่ชาวชุมชนและคนภายนอกเรียกว่า “ทุ่งบางเขน” นั่นเอง

เทวสุนทร นอกจากนี้ยังมีสถานีอนามัย (สุขศาลา) เรือนไม้สักหน้าจั่ว อาคารมีสัญลักษณ์รูปสิงห์กับเครื่องหมายกาชาด อายุกว่า 100 ปี นอกจากนี้ในทางประวัติศาสตร์การเมืองพื้นที่บริเวณนี้เป็นจุดที่มีการสู้รบกันระหว่างทหารฝ่ายรัฐบาลกับฝ่ายต่อต้านในปี พ.ศ. 2476 หรือที่เรียกกันว่าเหตุการณ์ “กบฏบวรเดช” ด้านวัฒนธรรมบริเวณนี้มีวัดสำคัญคือวัดเทวสุนทร มีโรงเรียนและศาลเจ้าแม่ทับทิม อายุมากกว่า 100 ปี มีกลุ่มอาชีพทำหัวโขน เป็นต้น แสดงว่าชุมชนบริเวณนี้มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานพอสมควร มีความเปลี่ยนแปลงต่างๆ เกิดขึ้นและเป็นประวัติศาสตร์ชุมชนที่สำคัญมีความเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์สังคมไทยโดยภาพรวม

ความเปลี่ยนแปลงจากประวัติศาสตร์ย่อมส่งผลไปสู่วิถีชีวิตของชาวชุมชน ภาพที่เห็นในปัจจุบันชุมชนสี่แยกทางน้ำมีประชากรอยู่อย่างหนาแน่น มีลักษณะเป็นชุมชนแออัด หากแต่มีอัตลักษณ์เป็นของตัวเอง มีการนิยามความหมายในการดำรงอยู่ของชุมชนที่มีความเปลี่ยนแปลงจากอดีตถึงปัจจุบันในหลายๆ ด้านทั้งด้านความคิดและการปฏิบัติ เช่น ในปัจจุบันมีการรวมตัวกับชุมชนอื่นๆ จัดตั้งเป็นสหกรณ์ออมทรัพย์เพื่อบ้านมั่นคงมีสมาชิกเข้าร่วมทั้งชุมชนบริเวณนี้และนอกบริเวณมากกว่า 19 ชุมชน มีกลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์คลองเปรมประชากร เป็นต้น แม้ผ่านกาลเวลามากกว่า 100 ปี ผ่านยุคสมัยต่างๆ ผ่านการต่อสู้ ชัดแย้ง ผสมผสาน และรวมตัวกันมาค่อนข้างยาวนาน มีความเปลี่ยนแปลงต่างๆ มากมายทั้งภายนอกและภายใน วิถีชีวิตของชุมชนยังคงเคลื่อนไหว ถึงแม้จะเป็นการเคลื่อนไหวที่ไม่มีชีวิตชีวาเช่นดังอดีต แต่ชุมชนบริเวณนี้ยังคงเป็นชุมชนที่มีความสำคัญต่อสังคมเมืองใหญ่และสังคมไทยโดยภาพรวม นอกจากนี้ยังได้มีความพยายามจากหลายฝ่าย เช่น จากชาวชุมชนเอง จากสถาบันการศึกษา จากหน่วยงานราชการ ที่จะอนุรักษ์สิ่งต่างๆ เอาไว้ทั้งด้านวัตถุ วัฒนธรรมและประเพณีต่างๆ รวมถึงการมองถึงอนาคตด้านต่างๆ ของชาวชุมชน

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาวิถีชีวิตของชุมชนบริเวณนี้ ว่ามีประวัติศาสตร์อย่างไร มีความเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ จากอดีตมาจนถึงปัจจุบันอย่างไร ปัจจุบันชาวชุมชนมองตัวเองและเข้าใจตัวเองอย่างไร มีอัตลักษณ์อย่างไร การตอบปัญหาดังกล่าวนอกจากชาวชุมชนและสังคมจะได้ทราบประวัติความเป็นมาของชุมชนแล้ว ชาวชุมชนจะได้เข้าใจในอัตลักษณ์ของตัวเอง บุคคลหรือองค์กรต่างๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับชุมชนสามารถเรียนรู้และเข้าใจซึ่งกันและกัน เพื่อการก้าวไปสู่อนาคตที่ทุกฝ่ายยอมรับและมั่นใจมากยิ่งขึ้น

1.2 คำถามหลักในการวิจัย

1. ชุมชนคลองบางเขนและคลองเปรมประชากรบริเวณสี่แยกทางน้ำมีประวัติศาสตร์อย่างไรและมีผลกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตชุมชนอย่างไร
2. อัตลักษณ์ (identity) ของชาวชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อเรียบเรียงประวัติศาสตร์ชุมชนบริเวณคลองบางเขนและคลองเปรมประชากรบริเวณสี่แยกทางน้ำ
2. เพื่อวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชุมชนบริเวณคลองบางเขนและคลองเปรมประชากรบริเวณสี่แยกทางน้ำ
3. เพื่อวิเคราะห์อัตลักษณ์ของชาวชุมชนบริเวณคลองบางเขนและคลองเปรมประชากรบริเวณสี่แยกทางน้ำ

1.4 ระเบียบวิธีวิจัย

1.4.1 รูปแบบในการวิจัย

วัตถุประสงค์หลักของการวิจัยนี้เพื่อเรียบเรียงประวัติศาสตร์ วิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงและทางอัตลักษณ์ของชาวชุมชนบริเวณคลองบางเขนและคลองเปรมประชากร จึงเป็นการศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์และคุณลักษณะของมนุษย์การวิจัยนี้จึงใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ซึ่งจะทำให้ “สามารถรวบรวมข้อมูลให้ได้ภาพรวมทั้งหมด (Holistic) การศึกษาปรากฏการณ์หรือสภาพของปัญหาจะต้องเป็นการทำความเข้าใจปรากฏการณ์หรือสภาพของปัญหาในบริบท...การพยายามทำความเข้าใจเกี่ยวกับขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม เพื่อนำมาอธิบายปรากฏการณ์ในสังคม...ต้องการที่จะเข้าใจระบบคิด ระบบความเชื่อและตรรกของผู้ที่อยู่ในชุมชนหรือสังคม การศึกษาระบบความคิดนี้ไม่สามารถศึกษาได้จากการเก็บข้อมูลเพียงครั้งเดียว...ช่วยให้สามารถค้นพบคำตอบเกี่ยวกับสาเหตุความเป็นมาและความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ในลักษณะที่ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน...สามารถเก็บข้อมูลที่ต้องการจากแหล่งข้อมูลบุคคลที่เลือกสรรแล้วว่าเป็นผู้ที่รู้เรื่องนั้นๆ ดี (Key Informant) และอาจใช้วิธีการตีความจากข้อมูลเพื่อเข้าใจความหมายที่ซ่อนอยู่”⁶ ดังนั้นแนวคิดการวิจัยเชิงคุณภาพจึงมีความสัมพันธ์กับการเก็บรวบรวมข้อมูล

1.4.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้ ผู้วิจัยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เอกสารต่างๆ การสังเกต และการสัมภาษณ์ ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ชุมชนคลอง

⁶ อมรา พงศาพิชญ์, “ความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพ”, ใน อุทัย ดุลยเกษม, บรรณาธิการ, การวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา, (พิมพ์ครั้งที่ 2), (ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2537), หน้า 12-15.

บางเขนและคลองเปรมประชากรทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม รวมถึงอัตลักษณ์ของชาวชุมชน การรวบรวมข้อมูลทั้งหมดผู้วิจัยจะรวบรวมด้วยตัวเอง

เนื่องจากการวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่ต้องการตอบคำถามความเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์และการแสดงออกซึ่งอัตลักษณ์ของชาวชุมชน การเก็บข้อมูลโดยการสังเกต และการสัมภาษณ์จึงเป็นการเก็บข้อมูลที่สำคัญที่สุด การสังเกตและการสัมภาษณ์เป็นการทำงานร่วมกันระหว่างผู้วิจัยกับชาวชุมชน (หรือผู้ให้ข้อมูลสำคัญนอกชุมชน) ผู้วิจัยจึงต้องอาศัยความร่วมมือกับชาวชุมชน การเก็บข้อมูลมีความสัมพันธ์อย่างแยกไม่ออกกับกับความเชื่อเรื่องที่มาของความรู้ ผู้วิจัยเชื่อว่า นอกจากความเชื่อเรื่องกรอบคิดทางทฤษฎีแล้ว ผู้วิจัยไม่ควรจำกัดตัวเองอยู่ในฐานะคนนอก (outsider) ผู้ศึกษา “ความจริง” (subjective) กับ “ความจริง” ที่ถูกศึกษา (objective) แยกจากกันไม่ได้ การเป็น “คนนอก” แต่เพียงอย่างเดียว จะทำให้ขาดมิติของความรู้สึก ซึ่งเป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งของชุมชน ดังนั้นการค้นหาคำตอบผู้วิจัยจึงควรเป็น “คนใน” (insider) ไปด้วย “นั่นคือรับรู้ข้อมูลเหมือนกับว่าตนเป็นสมาชิกคนหนึ่งของชุมชน” ผู้วิจัยจึงเป็นทั้ง “เพื่อน” และ “ผู้มาเยือน” ไปด้วยพร้อมๆ กัน การเลือกขอบเขตในการวิจัย โดยเฉพาะขอบเขตด้านพื้นที่ จึงเป็นความสนใจส่วนตัวของผู้วิจัยที่อยากจะทำงานให้ “เพื่อน” ควบคู่กับความสนใจองค์ความรู้ทางสังคม การเลือกบุคคลสัมภาษณ์จึงมีทั้ง “เพื่อน” และบุคคลที่ควรจะให้ข้อมูลสำคัญไปพร้อมๆ กัน ในการเขียนรายงานบางช่วง บางตอนจึงมีตัวตนผู้วิจัยเข้าไปร่วมในเรื่องราวของชุมชนด้วย

จุดเริ่มต้นของความสนใจในการทำวิจัยเรื่องนี้ เกิดจากผู้วิจัยต้องการหาชุมชนใกล้ๆ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตเพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้เรื่องชุมชนให้กับนักศึกษา และต้องการให้นักศึกษาได้บริการชุมชนไปด้วย ในวิชา “จิตสำนึกสาธารณะเพื่อชุมชน” หลังจากรับการสำรวจก็ได้ทราบว่าบริเวณวัดเทวสุนทรมีชุมชนอยู่หลายชุมชนผู้วิจัยกับเพื่อนๆ จึงได้เข้าไปสำรวจโดยผ่านทางผู้นำชุมชน และได้รับความร่วมมือจากผู้นำชุมชนอย่างมาก ผู้วิจัยและเพื่อนๆ จึงได้เลือกชุมชนบริเวณนี้เป็นชุมชนให้นักศึกษาได้ศึกษาเรียนรู้และทำโครงการบริการชุมชน ในช่วงที่มีการสำรวจชุมชนผู้วิจัยพบว่าชุมชนตลาดบางเขนเป็นชุมชนเก่าแก่ เป็นตลาดเก่าบริเวณสี่แยกทางน้ำ มีโรงเจ ศาลเจ้าแม่ทับทิมเก่า มีอนามัยเก่ามีรูปสิงห์กับเครื่องหมายกาชาด มีการทำหัวโขน มีบ้านเก่า เป็นต้น ผู้วิจัยรู้สึกที่ผู้นำชุมชนเล่าเรื่องราวเก่าๆ ด้วยความภาคภูมิใจ การเล่าเรื่องของชุมชนได้มาถึงจุดที่มีการเล่าจากบริษัทเอกชนรายหนึ่ง ทำให้ชุมชนแทบล่มสลาย ผู้นำชุมชนชี้ให้ดูหลังคาตลาดเก่าที่ทรุดโทรมอย่างมากโดยเปรียบเทียบกับในยุคก่อนโล่หรือ แม้จะผ่านช่วงเวลานั้นมาประมาณ 14 ปีแล้ว แต่ความรู้สึกของผู้นำชุมชนต่อช่วงเวลานั้น

⁷ สุภางค์ จันทวานิช, “วิธีการเก็บข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ”, ใน อุทัย ดุลยเกษม, บรรณาธิการ, การวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา, พิมพ์ครั้งที่ 2, (ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2537), หน้า 91.

ยังคงมีความกังขา งุนงง และสับสน แม้ในปัจจุบันปัญหาเรื่องที่ดินยังไม่จบ ดูเหมือนว่าอนาคตของชุมชนบริเวณนี้ โดยเฉพาะชุมชนตลาดบางเขนยังคงต้องมีการร่วมกันคิดแก้ปัญหาจากผู้เกี่ยวข้องกันต่อไป หลังได้ฟังเรื่องราวต่างๆ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาเรื่องราวของชาวชุมชนในด้านต่างๆ ปัจจุบันชาวชุมชนมองตัวเองอย่างไร และคิดอย่างไรกับอนาคต ผู้วิจัยจึงคิดขอบเขตการศึกษาสองลักษณะคือ ประวัติศาสตร์และอัตลักษณ์ของชาวชุมชน และคิดว่าอาจเป็นประโยชน์ต่อชาวชุมชนหรือผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย

หลังจากผู้วิจัยมีความสนใจอยากรู้เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ และอัตลักษณ์ของชาวชุมชนบริเวณสี่แยกทางน้ำ ผู้วิจัยเข้าไปในชุมชนแนะนำตัวเองในฐานะอาจารย์มหาวิทยาลัยที่สนใจอยากรู้เรื่องสถานที่เก่าแก่ เช่นโรงเจ ศาลเจ้าแม่ทับทิม บ้านเก่า สถานีอนามัยเรือนไม้แบบเก่าแต่ดูสวยงาม ฯลฯ หลังจากนั้นก็เข้าไปบ่อยๆ รวมถึงการนำนักศึกษาศึกษาและบริการชุมชน ผู้วิจัยทำความคุ้นเคยกับชาวชุมชนในช่วงระยะเวลาหนึ่ง โดยการเข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชาวชุมชนอย่างสม่ำเสมอ การเข้าร่วมประชุมกับคณะกรรมการชุมชนแม้กระทั่งงานส่วนตัว เช่น งานวันเกิด งานศพ หากได้รับเชิญหรือผู้วิจัยรับทราบก็จะเข้าร่วมในช่วงสองเดือนแรกผู้วิจัยรู้สึกที่ชาวชุมชนมองผู้วิจัยในฐานะ “ผู้มาเยือน” ให้การต้อนรับค่อนข้างดี ตอบคำถามต่างๆ ด้วยความระมัดระวังตัว และเล่าความภาคภูมิใจในการเป็นศูนย์กลางของชุมชนบริเวณนี้ หลังจากผู้วิจัยได้เริ่มเป็น “คนใน” มากขึ้น ผู้วิจัยได้รับข้อมูลที่ช่วงแรกๆ ชาวชุมชนไม่ได้เล่า โดยเฉพาะในด้านของความขัดแย้ง เพราะชาวชุมชนมีความไว้วางใจต่อผู้วิจัยมากขึ้น

ในการเก็บข้อมูลผู้วิจัยเดินเข้าไปในชุมชน (และนอกชุมชน) ด้วยสมุดบันทึกไว้บรรทัด 1 เล่ม กล้องถ่ายรูป MP3 สำหรับอัดเสียง หากในวันนั้นเป็นเพียงการสังเกตการณ์ ทั้งการตั้งใจไปสังเกตการณ์ หรือไปร่วมงานกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน ผู้วิจัยก็กลับมาโดยมีรูปใดรูปหนึ่งในชุมชนติดตัวมาทั้งรูปสถานที่และรูปบุคคล หากวันใดเป็นการสัมภาษณ์ทั้งแบบเจาะลึกหรือพูดคุยทั่วไป ผู้วิจัยก็จะกลับไปด้วยการบันทึกเสียงและตัวอักษรในสมุดบันทึก หลังจากกลับมาแล้วก็เขียนขยายความ (Expanded Note) เพิ่มเติมเพื่อกันลืม หรือเปิดเสียงฟังดูอีกครั้งด้วยสาเหตุว่าการสัมภาษณ์แบบ “คนใน” นั้น ส่วนใหญ่จะ “เพลิน” ไปด้วยคำบอกเล่า ทำให้บันทึกไม่ทัน หรือบางครั้งก็ไม่อยากบันทึก การฟังอย่างเดียวดูจะซึมซับกับความรูสึกได้ดีกว่า

ผู้วิจัยใช้การสังเกตการณ์ทั้งแบบมีส่วนร่วม (participant observation) และไม่มีส่วนร่วม (non participant observation) และการสัมภาษณ์ทั้งเป็นทางการ (formal interview) และไม่เป็นทางการ (informal interview) โดยการจำแนกข้อมูลเป็น 6 ลักษณะคือ

1. การกระทำ (act) คือการบันทึกเหตุการณ์หรือสถานการณ์ หรือพฤติกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง
2. กิจกรรม (activities) คือการบันทึกเหตุการณ์หรือสถานการณ์ หรือขนบธรรมเนียมประเพณีและพิธีกรรมที่เกิดขึ้น และมีความสัมพันธ์กับบุคคลหรือกลุ่มคน

3. ความหมาย (meanings) คือบุคคลอธิบายหรือสื่อสารหรือให้ความหมายเกี่ยวกับกิจกรรม ลักษณะความหมายอาจเป็นโลกทัศน์ ความเชื่อ ค่านิยม บรรทัดฐาน
  4. ความสัมพันธ์ (relationship) คือความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ระหว่างบุคคลอาจเป็นความร่วมมือ หรือขัดแย้งก็ได้
  5. การมีส่วนร่วมในกิจกรรม (participation) คือบุคคลมีความผูกพันในการเข้าร่วมกิจกรรม หรือมีการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์
  6. สภาพสังคม (setting) คือ สถานการณ์ที่กำลังศึกษาอยู่
- ช่วงแรกๆ ของการเก็บข้อมูล มักจะเป็นการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม โดยผู้วิจัยเดินทางไปสำรวจลักษณะภูมิประเทศ ลักษณะทางกายภาพ และการเข้าร่วมในงานกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนในฐานะผู้ร่วมงานทั่วไป เช่น งานประชุมของชาวชุมชนเพื่อเขียนแผนพัฒนาชุมชน งานเวทีชาวบ้าน งานแจกทานเทศกาล งานศพ เป็นต้น ชาวชุมชนเพียงทราบว่าผู้วิจัยเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยที่อยากรู้เรื่องของเก่าๆ และเข้ามาคุยกับชาวชุมชน การสังเกตการณ์แบบนี้ทำให้ผู้วิจัยได้ทราบเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ กิจกรรมของชาวชุมชน ใครมีบทบาทในชุมชน การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชาวชุมชน เป็นต้น ในการเข้าร่วมลักษณะดังกล่าวหลายๆ ครั้ง ทำให้ผู้วิจัยเริ่มกลายเป็นคนคุ้นหน้า ทำให้ในกิจกรรมต่อๆ มา โดยเฉพาะในการประชุมหรือเวทีชาวบ้านผู้วิจัยจะได้รับการแนะนำว่า “วันนี้เรามีอาจารย์จากมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์มาร่วมกับเราด้วย” หลังจากการประชุมชี้แจงต่างๆ เสร็จสิ้นผู้นำในการประชุมก็จะพูดว่า “เชิญอาจารย์ก็แล้วอะไรกับชาวบ้านหน่อยครับ” โดยไม่ได้แจ้งให้ผู้วิจัยทราบล่วงหน้าแม้แต่ครั้งเดียว ผู้วิจัยก็ “ตันสด” ไปเรื่อยๆ รู้สึกตื่นเต้นและสนุกสนานดีในช่วงหลังๆ ผู้วิจัยจึงมักจะถูกเชิญให้เข้าร่วมกิจกรรมในฐานะผู้ร่วมประชุมทั้งในชุมชนและเขตหลักสี่ มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นมากขึ้น ผู้วิจัยเข้าร่วมกิจกรรมในงานกินเจในฐานะผู้ร่วมกินเจซึ่งเป็นการกินเจครั้งแรกในชีวิตถึงแม้จะกินได้ไม่ครบทั้งสัปดาห์ก็ตาม ในการเข้าสังเกตการณ์ทั้งแบบไม่มีส่วนร่วมและมีส่วนร่วม ทำให้ผู้วิจัยได้รับทราบถึงสถานการณ์ เหตุการณ์ กิจกรรม พฤติกรรมและความสัมพันธ์ของชาวชุมชนต่างๆ และได้พยายามตีความหมายต่อกิจกรรมเหล่านั้น เพื่อนำมาประกอบกับการสัมภาษณ์ซึ่งเป็นการเก็บข้อมูลที่สำคัญในงานวิจัยนี้

การเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ผู้วิจัยใช้การเลือกกลุ่มตัวอย่างสองขั้นตอน คือ

ขั้นตอนแรก การพูดคุยกับชาวชุมชนโดยทั่วไป โดยเน้นไปที่ผู้นำชุมชนทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการเพื่อสอบถามเกี่ยวกับประวัติชุมชนในแนวกว้างๆ ไม่เจาะลึก เป็นการสำรวจเบื้องต้น (preliminary exploration) เกี่ยวกับชุมชน เพื่อนำมากำหนดประเด็นในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview) คำถามของผู้วิจัย เช่น “ป่า โรงเจนี้สร้างมาตั้งแต่เมื่อไร” คำตอบมักจะได้ว่า “ป่าก็ไม่รู้เหมือนกัน ตอนป่าเกิดมาก็มีแล้ว” ผู้วิจัยจึงได้นำไปกำหนดประเด็นคำถามเพื่อเจาะลึกว่า “การสร้างโรงเจน่าจะสร้างเมื่อไร มีการบูรณะหรือสร้างเพิ่มเติมเมื่อไร

และนำไปสู่คำถามเรื่องการทำมาหากิน ความสัมพันธ์ทางสังคมในช่วงนั้น เพราะตามสมมุติฐาน การสร้างโรงเจ หรือการบูรณะสร้างใหม่ที่ใหญ่กว่าเดิม แสดงว่าในช่วงนั้นชุมชนเริ่มเจริญแล้ว หรือเจริญมากแล้ว และมีความสัมพันธ์กับการผลิตของชาวชุมชนในช่วงนั้น” เป็นต้น นอกจากนี้ การสำรวจเบื้องต้นได้รับทราบว่ามีใครจะเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญๆ เพื่อนำไปสู่การสัมภาษณ์แบบ เจาะลึก บางครั้งหลังจากผู้วิจัยได้พูดคุยเพื่อสำรวจข้อมูลเบื้องต้น ชาวชุมชนเหล่านี้จะแนะนำ ผู้วิจัยในทำนองว่า “เรื่องนี้ต้องถามยายเตี้ย แกรู้ดี” หรือ “ยายเกาติแกอยู่ที่นี่ตั้งแต่เกิด” หรือ “ผมก็เกิดที่นี่แต่ตอนนั้นเป็นวัยรุ่น ตอนนั้นรู้ว่าเขาประท้วงกัน ต้องถามพี่ธานี แกเป็นคนพูดกับ ชาวบ้านเกือบทุกวัน” หรือ “โรงสีนายเกียรติหรือแม่เพ็ญศรีลูกสาวยังเก็บเอาไว้ละ” หรือ “เรื่อง โรงเจต้องถามหน้าบุญช่วยแกเป็นกรรมการอยู่” หรือ “สมัยนั้นยังมีกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อยู่เลย ผู้ใหญ่ปรวนไปอาจารย์ไปถามดู” หรือ “เรื่องสหกรณ์บ้านมั่นคง พี่เสริฐ แกเป็นคนเริ่มนะ” หรือ “พี่ชาติแกทำงานอยู่กรมประมงในเกษตรมานานแล้ว” หรือ “โซ่ห่วย (เก่า) หลังนี้บ้านพี่วัลลี” บางครั้งผู้วิจัยถามข้อมูลทั่วไปจากผู้ที่สามารถให้ข้อมูลสำคัญด้วยความบังเอิญ เช่น พี่ปัดพูดกับ ผู้วิจัยว่า “กึ่งผมก็เป็นกรรมการโรงเจ พ่อผมก็เป็น จนมาถึงรุ่นผม อาจารย์รู้เปล่า หนังสืออยู่กับ กังภาคแรกนะ มาถ่ายที่ตลาดนี้” เป็นต้น

ขั้นตอนที่สอง การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้วิจัยเลือกผู้ให้ข้อมูล สำคัญในกลุ่มต่อไปนี้เป็นคือ กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มชาวชุมชนทั้งในฐานะชาวนา ผู้ค้าในตลาด และ ข้าราชการ ที่อยู่มาตั้งแต่เกิด กลุ่มชาวชุมชนที่ย้ายถิ่นเข้ามาตอนหลัง กลุ่มร่วมประวัติศาสตร์ ชุมชนแต่อยู่นอกชุมชน และกลุ่มข้าราชการ รวมจำนวนทั้งหมดประมาณ 25 คน

การสัมภาษณ์เจาะลึกจะเป็นการคุยกันอย่างไม่เป็นทางการ และมีความยืดหยุ่นได้ กล่าวคือ จะต้องทำให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยและผู้ถูกสัมภาษณ์ หรือเป็นการสื่อ ความหมายแบบตอบโต้กันทั้งสองฝ่าย (two-way communication) โดยผู้ให้สัมภาษณ์สามารถ แสดงความเห็นหรือให้ข้อมูลที่น่าสนใจได้อย่างเต็มที่ ในการสัมภาษณ์เจาะลึกจะมีการกำหนด แนวคำถามสำหรับการสัมภาษณ์ โดยจะต้องบันทึกการสัมภาษณ์อย่างละเอียด ซึ่งอาจ จำเป็นต้องทำการสัมภาษณ์ซ้ำหลายครั้ง⁸ ผู้วิจัยสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญโดยมีประเด็นในการ สัมภาษณ์ที่ได้มาจากกรอบความคิดและการสำรวจเบื้องต้น และขออนุญาตบันทึกเสียงซึ่งผู้ให้ ข้อมูลยินดีให้บันทึกเสียงทุกคน ประเด็นในการสัมภาษณ์อาจเริ่มต้นด้วยประวัติชีวิตส่วนตัว ประวัติการตั้งชุมชน สภาพทางกายภาพในช่วงเวลาต่างๆ คนมากน้อยเพียงใด มีความสัมพันธ์ กับคลองอย่างไร การทำมาหากินและเทคโนโลยีในการผลิตในแต่ละช่วงเวลา การเข้ามาของ ถนน ไฟฟ้า บ้านจัดสรร มีการรวมกลุ่มทำอะไรหรือไม่ รัฐเข้ามาเกี่ยวข้องกับมากน้อยเพียงใด มี เงินเก็บหรือกู้หนี้ยืมสินหรือไม่ ความสัมพันธ์ในการผลิตระหว่างกลุ่มอาชีพต่างๆ รวมถึงกับรัฐ

⁸ ชาย โพธิ์สิตา, ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้น ดิงแอนด์พับลิชซิ่ง, 2547), หน้า 190 – 196.

และวัด เป็นอย่างไร การขายที่ดินมีการติดต่อกับชุมชนอื่นๆ อย่างไร บทบาทของกลุ่มอื่นๆ นอกชุมชนเป็นอย่างไร มีประเพณีและวัฒนธรรมอะไรบ้าง โรงเรียนและศาลเจ้าแม่ทับทิมทำกิจกรรมอะไรบ้าง เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างไรบ้าง ใครเป็นบุคคลพิเศษหรือผู้นำในชุมชน และสุดท้ายมองปัจจุบันของตัวเองและชุมชนอย่างไร ความคาดหวังในอนาคตเป็นอย่างไร เป็นต้น ในการถามคำถามต่างๆ อาจไม่มีการเรียงลำดับไปตามที่ผู้วิจัยต้องการ และอาจไม่ได้ครบถ้วนในการสัมภาษณ์ครั้งเดียว ขณะที่สัมภาษณ์ผู้วิจัยจะจดคำสำคัญหรือประเด็นสำคัญเอาไว้ด้วยทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าผู้ให้สัมภาษณ์จะมีการพูดคุยแบบใด บางคนพูดเร็วมาก และชอบเป็นผู้เล่าโดยเปิดโอกาสให้ถามน้อยมาก ผู้วิจัยจึงเน้นฟังอย่างเดียว ซึ่งมักจะเป็นผู้อาวุโสในชุมชน บางคนมีการหยุดแล้วถามผู้วิจัยว่า “ตรงตามที่อาจารย์ต้องการไหม” หรือ “อาจารย์จะถามอะไรไหม” หรือมองผู้วิจัยเป็นเพื่อนร่วมสนทนาด้วย เช่นถามว่า “ถ้าเป็นอาจารย์ อาจารย์จะทำอะไร” หรือ “อาจารย์ว่าอย่างไร” เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นผู้นำชุมชนวัยกลางคนและวัยผู้ใหญ่ ส่วนวัยรุ่นและเด็กมักจะไม่ค่อยพูด ประเภท “ถามคำ ตอบห้าคำ” กรณีอย่างนี้ทำให้ผู้วิจัยได้โอกาสถามเพื่อให้อยู่ในประเด็นที่ต้องการได้ เมื่อสัมภาษณ์จนได้เวลาอันสมควรหรือน่าจะได้ประเด็นครบถ้วน ผู้วิจัยกลับมาฟังเสียงที่บันทึกไว้แล้วเขียน (พิมพ์) ตามไปด้วยในประเด็นสำคัญตามคำพูดจนครบถ้วนแล้วค่อยกลับมาอ่าน ทำเครื่องหมายในคำสัมภาษณ์ในประเด็นที่คิดว่าสำคัญ นำไปจัดระเบียบข้อมูล (data organizing) เพื่อนำมาวิเคราะห์และเขียนรายงานต่อไป จากนั้นหากคิดว่าข้อมูลยังไม่ครบถ้วนหรือคิดว่าผู้ให้สัมภาษณ์ที่นั่นน่าจะมีข้อมูลบางอย่างเพิ่มเติมหรือน่าสนใจก็จะกลับมาสัมภาษณ์อีกครั้ง

ในการจัดระเบียบข้อมูลผู้วิจัยแบ่งเป็นสองลักษณะกว้างๆ คือ (1) ข้อมูลทั่วไปทางกายภาพ ประชากร กิจกรรม ประเพณีของชาวชุมชน เป็นต้น และ (2) คำสัมภาษณ์ที่ได้เขียนออกมาแล้ว ในส่วนคำสัมภาษณ์ผู้วิจัยมีประเด็นในการสัมภาษณ์ตามแบบสัมภาษณ์ ด้วยสาเหตุว่างานวิจัยนี้เป็นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ ช่วงวิเคราะห์ในอดีตที่ยาวนาน การเน้นไปที่ผู้สูงอายุจะได้ข้อมูลที่น่าเชื่อถือ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าผู้ให้ข้อมูลอายุน้อยกว่าจะไม่รู้เหตุการณ์หรือบรรยากาศในช่วงนั้นๆ ผู้ให้ข้อมูลที่อายุน้อยกว่าอาจได้รับคำบอกเล่าจากพ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย หรือผู้ใหญ่อื่นๆ ในชุมชน เพียงแต่ไม่ใช่ประสบการณ์ตรงเท่านั้น ขณะเดียวกันผู้สูงอายุก็ร่วมในประวัติศาสตร์ในช่วงหลังด้วย นอกจากนั้นภายใต้เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์มุมมองความสัมพันธ์ของกลุ่มต่างๆ เช่น ผู้นำชุมชน ชาวชุมชนโดยกำเนิด ชาวชุมชนที่อพยพเข้ามาในช่วงหลัง ผู้ร่วมประวัติศาสตร์แต่อยู่นอกชุมชน ข้าราชการ อาจมีความแตกต่างกัน ในด้านวิเคราะห์อัตลักษณ์ก็เช่นกัน เนื่องจากอัตลักษณ์มีการเปลี่ยนแปลงมาจากประวัติศาสตร์กลุ่มอายุต่างๆ จึงมีความสำคัญต่อการวิเคราะห์ เพียงแต่มุมมองต่อชุมชนในปัจจุบันและอนาคตต้องนำมาวิเคราะห์ร่วมกันซึ่งอาจมีลักษณะร่วมกันหรือแตกต่างกันไป

ด้านการเก็บข้อมูลจากเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น สืบหาข้อมูลจากสำนักงานเขตที่ชุมชนนั้นๆ สังกัดอยู่ จากหอสมุดแห่งชาติ หนังสือ วารสารต่างๆ หนังสือพิมพ์ เว็บไซต์ต่างๆ

เป็นต้น จะเป็นเอกสารที่เกี่ยวข้องกับภาพรวมของประเทศที่มีความเกี่ยวข้องกับชุมชน เอกสารที่เกี่ยวข้องกับชุมชนโดยตรง เช่น ข้อมูลจากเขตหลักสี่ด้านต่างๆ เช่น จำนวนประชากร กิจกรรมที่เขตจัดร่วมกับชุมชน นโยบายของเขต เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีเอกสารสำคัญที่เกี่ยวข้องกับชุมชนโดยตรงคือการบันทึกอัตชีวประวัติของบุคคลสำคัญในชุมชนคือ เจ้าของโรงสีไทยเสรี เอกสารในช่วงการต่อสู้ของชาวชุมชนกับบริษัทเอกชนรายหนึ่ง โฉนดที่ดินที่ตั้งของชุมชนตลาดบางเขน เอกสารการประชุมสหกรณ์เคหสถานบ้านมั่นคง คลองเปรมประชากร จำกัด วิทยานิพนธ์และรายงานการศึกษาของนักศึกษาที่เข้ามาศึกษาชุมชนตลาดบางเขน เป็นต้น

1.4.3 การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล (Reliability)

งานวิจัยเชิงคุณภาพนั้น “ไม่เน้นการใช้แบบสอบถาม ประเด็นจึงไม่ได้อยู่ที่ว่าคำถามของนักวิจัยและคำตอบที่ได้เชื่อถือได้หรือไม่...ไม่สามารถทดสอบประโยคคำถามเพื่อดูว่าประโยคคำถามนั้นสื่อความหมายตรงตามที่ต้องการหรือไม่ หรือการทดสอบว่าคำตอบที่ได้มานั้นน่าเชื่อถือหรือไม่... สำหรับงานวิจัยเชิงคุณภาพนั้น การทดสอบความเชื่อถือได้และความถูกต้องของข้อมูล ทำโดยนักวิจัยในขณะที่ทำการสัมภาษณ์ โดยดูว่าคำตอบที่ได้มาสอดคล้องกับบริบทของชุมชนและสังคมนั้นๆ สอดคล้องกับข้อมูลเดิมที่มีอยู่ และสอดคล้องกับข้อสังเกตของนักวิจัยหรือไม่... วิธีการทดสอบคือการตรวจสอบข้อมูลแบบ “สามเส้า” หรือ *Triangulation* ในภาษาอังกฤษ หมายถึงมีการเก็บข้อมูลด้วยหลายวิธีเพื่อให้ปรากฏการณ์ที่ศึกษานั้นมีความหมาย”⁹ การตรวจสอบข้อมูลอาจทำได้ดังนี้¹⁰

1. การตรวจสอบข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่ต่างกัน

ผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เรื่องราวทางประวัติศาสตร์และความคิดทางอัตลักษณ์ โดยใช้กลุ่มตัวอย่างจนกว่าข้อมูลจะ “นิ่ง” หรือมีความเปลี่ยนแปลงน้อย และนำข้อมูลมาประมวลเพื่อหาความสอดคล้อง เพื่อตรวจสอบว่าข้อมูลที่ได้น่าเชื่อถือมากน้อยเพียงใด

2. การตรวจสอบข้อมูลในสถานที่และเวลาที่ต่างกัน

ผู้วิจัยสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญแต่ละคนมากกว่า 1 ครั้ง ทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ในที่ต่างๆกัน เช่น ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ผู้นำชุมชนคนหนึ่งที่บ้าน ในช่วงค่ำหลังจากเลิกงาน บรรยากาศไม่เป็นทางการ เป็นบรรยากาศของการพักผ่อน ผู้วิจัยได้รับข้อมูลแบบหนึ่ง วันหนึ่งผู้วิจัยได้รับเชิญให้ไปร่วมงานทำบุญในชุมชนได้นั่งคุยกับผู้นำชุมชนท่านเดิม พบว่าข้อมูลบางส่วนที่ได้คุยกันที่บ้านมีความแตกต่างกันบ้างบางช่วง บางตอน ผู้วิจัยจึงต้องนำไปตรวจสอบจากผู้ให้สัมภาษณ์คนอื่นๆ อีกครั้ง

⁹ อมรา พงศาพิชญ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

¹⁰ สุภางค์ จันทวานิช, เรื่องเดียวกัน, หน้า 108 – 109.

3. การตรวจสอบข้อมูลกับเจ้าของข้อมูล

ประเด็นนี้มีความสำคัญต่อความมั่นใจของผู้วิจัย และเป็นจรรยาบรรณที่ดีในการวิจัย หลังจากเขียนรายงานหรือวิเคราะห์ข้อมูล ควรนำไปให้ผู้ให้ข้อมูลอ่านและแสดงความคิดเห็นว่าตรงกับที่ให้ข้อมูลหรือไม่ หลังจากนั้นมาประกอบกับกรอบคิดในการวิจัยแล้วผู้ให้ข้อมูลเข้าใจความหมายว่าอย่างไร รู้สึกอย่างไร ยอมรับได้หรือไม่ เป็นต้น การเสนอคำพูดหรือคำบอกเล่า (direct quote) ของผู้ให้ข้อมูลที่ชัดเจนก็สามารถตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลได้ตัวอย่างหนึ่ง

4. การตรวจสอบโดยดูความสอดคล้องจากการเก็บข้อมูลที่แตกต่างกัน

เป็นการตรวจสอบว่าในข้อมูลเรื่องเดียวกันหากมีความสอดคล้องกับเอกสาร การสังเกต และคำสัมภาษณ์ จะมีความน่าเชื่อถือมากขึ้น ขณะเดียวกันหากพบว่าข้อมูลมีความแตกต่างกันจะสามารถหาข้อมูลเพิ่มเติมหรือหาผู้ให้ข้อมูลสำคัญเพิ่มขึ้นเป็นต้น

1.4.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

จากการเก็บข้อมูลโดยการสังเกตและการสัมภาษณ์ ได้จำแนกลักษณะของข้อมูล เป็น 6 ลักษณะ และการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารต่างๆ การวิเคราะห์ข้อมูลจึงสามารถวิเคราะห์ได้สองลักษณะและสามารถใช้ร่วมกัน คือ

1. การวิเคราะห์โดยการจำแนกชนิดข้อมูล (Typological Analysis) โดยการอธิบายว่ามีรูปแบบอย่างไร เกิดขึ้นได้อย่างไร เพราะเหตุใด มีผลกระทบต่อสถานการณ์ต่างๆ อย่างเป็นลักษณะการหาสาเหตุที่ทำให้กระบวนการต่างๆ มีความต่อเนื่อง โดยมีที่มาจากกรอบคิดหรือทฤษฎีที่ได้ตั้งไว้ อย่างไรก็ตามข้อสรุปที่ได้วิเคราะห์อาจสอดคล้องกับกรอบคิดหรือทฤษฎีหรือไม่ก็ได้

2. การวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytic induction) โดยการตีความสร้างข้อสรุปจากข้อมูลที่ได้อาจมาจากการสังเกตหรือทฤษฎี หรือสมมุติฐานที่ตั้งหรือไม่ก็ได้

การวิเคราะห์ทั้งสองลักษณะเขียนรายงานโดยการบรรยาย (descriptive) และลักษณะงานวิจัยนี้เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ซึ่งยังไม่มีข้อมูลเป็นเอกสารที่เกี่ยวข้องโดยตรงส่วนใหญ่เป็นข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยจึงเลือกแนวทางในการเขียนในแนวประวัติศาสตร์บอกเล่า (oral history) โดยเน้นการอ้างอิงจากคำสัมภาษณ์ของชาวชุมชนที่เป็นผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญ (key informant)

แนวคิดในการวิเคราะห์ข้อมูลในการศึกษานี้ จะมีความสัมพันธ์กับกรอบความคิดหรือสมมุติฐานเบื้องต้นของผู้วิจัย แนวคิดในการวิเคราะห์ที่เป็นพื้นฐานคือการค้นหาทางประวัติศาสตร์ โดยคำนึงถึงสภาพแวดล้อม นำไปสู่การเลือกวิธีการทำมาหากินของชาวชุมชน ความสัมพันธ์ของชาวชุมชนตามวิธีการทำมาหากิน การก่อเกิดวัฒนธรรมและรัฐในช่วงเวลา

ต่างๆ ขณะเดียวกันผู้วิจัยจะวิเคราะห์ ดีความ คำพูดและการกระทำต่างๆของชาวชุมชนไปด้วย ทั้งหมดจะทำให้เห็นความเปลี่ยนแปลงต่างๆ และสามารถหาปัจจัยหรือสาเหตุของความเปลี่ยนแปลงและเห็นความเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของชาวชุมชนได้ เพราะอัตลักษณ์จะมีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ร่วมกันหรือสำนึกร่วมกันของชุมชน (collective identity) โดยมีความเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มคนต่างๆ ทั้งในชุมชนและนอกชุมชน

ในการวิจัยเชิงคุณภาพนั้น “ในช่วงของการเก็บข้อมูลต้องมีการวิเคราะห์ข้อมูลไปด้วยพร้อมๆ กัน... อาจทำให้มองเห็นความจำเป็นที่จะต้องปรับสมมุติฐานที่มีการตั้งไว้ล่วงหน้า ในขณะเดียวกัน เมื่อเก็บข้อมูลเพิ่ม ได้ข้อมูลใหม่ วิเคราะห์ใหม่แล้ว จะปรับสมมุติฐานอีกก็อาจทำได้... กระบวนการเกิดปรากฏการณ์และความเชื่อมโยงกับทฤษฎีแนวคิดงานวิจัยเชิงคุณภาพจึงไม่สามารถแยกขั้นตอนการเขียนรายงานออกจากการเก็บข้อมูล และการวิเคราะห์อย่างสิ้นเชิง”¹¹ ในการวิจัยนี้ก็เช่นกันหลังจากผู้วิจัยกำหนดกรอบคิดและวัตถุประสงค์ของการวิจัยแล้ว เมื่อมีการเก็บข้อมูลไปได้เล็กน้อยผู้วิจัยทดลองวิเคราะห์ และเขียนรายงานไปด้วย เมื่อเก็บข้อมูลเพิ่มเติมก็วิเคราะห์ข้อมูลใหม่ว่าสอดคล้องกับข้อมูลที่เขียนไปหรือไม่ หากสอดคล้องกันก็สามารถเขียนเพิ่มเติมทำให้มีรายละเอียดมากขึ้น ข้อมูลอ้างอิงในประเด็นนั้นมีมากขึ้น หากไม่สอดคล้องกันอาจต้องมีการปรับเปลี่ยนกรอบคิด หรือหาข้อมูลเพิ่มเติมอีกจนกว่าจะได้ข้อสรุปที่ผู้วิจัยคิดว่าสอดคล้องหรือน่าพอใจที่สุด ในการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัยทั้งสามข้อ ผู้วิจัยจะอ้างอิงจากข้อมูลที่ได้มาทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นเอกสาร การสังเกต และการสัมภาษณ์ ขึ้นอยู่กับว่าในการวิเคราะห์เรื่องนั้นๆ จะใช้ข้อมูลจากส่วนไหนน่าเชื่อถือมากที่สุด

1.5 ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษานี้มีขอบเขตครอบคลุมทั้งหมด 4 ด้าน คือ

1. ด้านพื้นที่ การศึกษานี้จะครอบคลุมพื้นที่ชุมชนบริเวณคลองบางเขนและเปรมประชากร โดยมีจุดศูนย์กลางบริเวณสี่แยกทางน้ำ ซึ่งเป็นขอบเขตทางด้านวิถีชีวิตที่บริเวณนี้มีความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกัน อย่างไรก็ตามปัจจุบันหากมองในมุมมองของเขตการปกครองบริเวณนี้มีชุมชนที่ได้จดทะเบียนกับเขตหลักสี่อยู่หลายชุมชน เพื่อความสะดวกต่อความเข้าใจผู้วิจัยจะเรียกชื่อชุมชนต่างๆ ตามที่ปรากฏในการจดทะเบียนในปัจจุบัน โดยจะเลือกชุมชนบริเวณสี่แยกทางน้ำ 3 ชุมชนเป็นแกนหลักของพื้นที่ คือ ชุมชนตลาดบางเขน ชุมชนเทวสุนทร และชุมชนร่วมพัฒนา ด้วยเหตุผลหลักๆ คือ เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้สี่แยกทางน้ำที่สุด ทั้งสามชุมชนตั้งอยู่ติดกัน ในอดีตตั้งอยู่ในอำเภอบางเขนเหมือนกัน ในปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตหลักสี่

¹¹ อมรา พงศาพิชญ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 16 – 17.

เหมือนกัน ปัจจุบันทั้งสามชุมชนยังทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน มีการร่วมมือช่วยเหลือกัน ดังนั้น ทั้งในอดีตและปัจจุบันทั้งสามชุมชนจึงเปรียบเสมือนหมู่บ้านเดียวกัน ผู้วิจัยจึงเรียกทั้งสามชุมชนรวมกันว่า “ชุมชนสี่แยกทางน้ำ” อย่างไรก็ตาม มีชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้สี่แยกทางน้ำและในอดีตเปรียบเสมือนหมู่บ้านเดียวกันอีกสามชุมชน คือ ชุมชนชินเขต ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตหลักสี่ เช่นเดียวกัน แต่เนื่องจากเป็นชุมชนที่กินพื้นที่กว้างมากไม่สะดวกต่อการศึกษารายละเอียดและไปไกลออกไปจากสี่แยกทางน้ำอีกสองชุมชน คือ ชุมชนสามัคคีทิวะ และชุมชนโรงสูบน้ำ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ในปัจจุบันทั้งสองชุมชนตั้งอยู่ในเขตจตุจักรจึงไม่สะดวกต่อการศึกษารายละเอียดเช่นเดียวกัน ดังนั้นผู้วิจัยจึงเลือกชุมชนสามชุมชนเป็นแกนหลักในการศึกษา อย่างไรก็ตามในการหาข้อมูลจะต้องหาข้อมูลจากชุมชนอื่นๆ ประกอบด้วย โดยเฉพาะเรื่องประวัติศาสตร์ในช่วงแรกๆ ที่ชุมชนทั้งหมดยังอยู่ในเขตอำเภอบางเขน ชุมชนบริเวณนี้ทั้งหมดจึงเป็น “ชุมชนสี่แยกทางน้ำ” ในความหมายของพื้นที่ทางวัฒนธรรม เพราะความสัมพันธ์ทางสังคมที่เป็นจริงมีขอบเขตด้านพื้นที่มากกว่าพื้นที่ที่กำหนด

2. ด้านเวลา การศึกษานี้จะครอบคลุมเวลานับตั้งแต่หลังชุดคลองเปรมประชากรเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2550) รวมเวลา 135 ปี มิติด้านนี้จะเน้นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ ที่มีความสัมพันธ์กัน 3 ด้านคือ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

3. ด้านเนื้อหา การศึกษานี้จะครอบคลุมเนื้อหาด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ในลักษณะบูรณาการขึ้นอยู่กับคำถามในการศึกษา ซึ่งจะครอบคลุมเนื้อหาด้านปรัชญา ประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม สังคมวิทยา แนวคิดเรื่องสังคมเมือง ชุมชนแออัด เป็นต้น

4. ด้านประชากร การศึกษานี้จะครอบคลุมประชากร 5 กลุ่มหลักๆ คือ กลุ่มผู้นำชุมชน ทั้งสองลักษณะ คือผู้นำอย่างเป็นทางการและผู้นำอย่างไม่เป็นทางการ กลุ่มชาวชุมชนที่อยู่มาตั้งแต่เกิด กลุ่มชาวชุมชนที่ย้ายถิ่นเข้ามาตอนหลัง กลุ่มร่วมประวัติศาสตร์ชุมชนแต่อยู่นอกชุมชน และกลุ่มข้าราชการ รวมจำนวนทั้งหมดประมาณ 25 คน

1.6 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ชุมชนและความเป็นชุมชน หมายถึง การที่ปัจเจกชนจำนวนหนึ่ง อาศัยในอาณาบริเวณเดียวกันหรือไม่ก็ได้ มีการรวมกลุ่มกัน มีการติดต่อสื่อสาร มีประสบการณ์ ความรู้สึก ความสัมพันธ์ มีการเรียนรู้ มีการกระทำและพึ่งพาอาศัยระหว่างกันมีการยอมรับในวิถีชีวิตต่างๆ เช่น วัฒนธรรม ระเบียบ กฎเกณฑ์บางอย่างร่วมกัน ทั้งหมดนี้ก็เพื่อวัตถุประสงค์ต่างๆ ในชีวิตร่วมกัน

ชุมชนเมือง หมายถึง พื้นที่ตั้งของกลุ่มชุมชนที่มีประชากรอยู่กันอย่างหนาแน่น ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพและกิจกรรมทางเศรษฐกิจนอกภาคเกษตรกรรมเป็นหลัก มีการรวมกลุ่มที่หลากหลายนำไปสู่การมีวัฒนธรรมที่หลากหลาย

ชุมชนแออัด หมายถึง ชุมชนที่มีผู้อยู่อาศัยอย่างแออัด ส่วนใหญ่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินอาจมีการเช่าที่ดินหรือบุกรุกที่ดินโดยไม่ได้รับอนุญาต ด้วยเหตุผลต่างๆ^{12, 13, 14}

ผู้นำชุมชน มีความหมายสองลักษณะคือ

1. ผู้นำอย่างเป็นทางการที่มีการเลือกตั้งในระบบการบริหารงานของกรุงเทพมหานคร เช่น ประธานชุมชน คณะกรรมการชุมชน เป็นต้น
2. ผู้นำอย่างไม่เป็นทางการ เช่น ผู้นำอาสาที่ชาวชุมชนให้ความเคารพนับถือ หรือเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ชุดข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยชุมชนคลองบางเขนและคลองเปรมประชากร บริเวณสี่แยกทางน้ำอย่างน้อยสองชุด

ชุดแรกเป็นการนำเสนอในรูปแบบการวิจัย

ชุดที่สองเป็นการเรียบเรียงเป็นเรื่องราวกลับคืนสู่ชุมชน

2. สร้างความเข้าใจและสำนึกด้านบวรระหว่างชาวชุมชนและสังคม
3. เป็นแนวทางในการกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาของชุมชน

¹² ชุมชนแออัดมีความหมายที่หลากหลายส่วนใหญ่ เป็นเรื่องของมุมมองของผู้ให้ความหมายทั้งด้านสภาวะแวดล้อมทางกายภาพที่มักจะทำให้ความหมายว่าไม่พึงปรารถนา เช่น “ทรุดโทรม ขาดการดูแล ไม่ได้สร้างตามแบบแผน ไม่เป็นระเบียบ ไม่มีผัง ทางเดินเท้าไม่เหมาะสม ระบบระบายน้ำไม่เหมาะสม อากาศถ่ายเทไม่ดี ขาดระบบจำกัดขยะ” เป็นต้น รวมถึงให้ความหมายของคนที่อยู่ในสลัมว่า “มีปัญหาความขัดแย้งในครอบครัวและมีพฤติกรรมเบี่ยงเบน มีปัญหาศีลธรรม เป็นแหล่งที่อาจก่อให้เกิดการกระทำผิดกฎหมาย หรือศีลธรรมอันดีของประชาชน” เป็นต้น การให้ความหมายในเชิงสงสาร ด้อยโอกาส ยากจนหรือให้ภาพว่าเป็นที่ถูกเอาเปรียบ ในสังคมที่เหลื่อมล้ำ รวมถึงการให้ความหมายของชาวชุมชนแออัดเองซึ่งมีความแตกต่างกันไป

¹³ นลินี ต้นฐานิตย์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 299-308.

¹⁴ เป็นการสรุปความหมายจากการนิยามของบุคคลต่างๆ ที่นลินีได้ศึกษา ไม่ใช่ข้อสรุปหรือความคิดของนลินี ในความหมายต่างๆ เหล่านี้ผู้วิจัยคิดว่าไม่ใช่คำนิยามที่เหมาะสม แม้กระทั่งคำว่า “ชุมชนแออัด” ก็มีความหมายในลักษณะประเมินค่าว่า มีความแออัดโดยการเปรียบเทียบกับมาตรฐานของอะไรบางอย่าง ผู้วิจัยคิดว่าชุมชนแออัดไม่น่าจะนิยามให้ชัดเจนได้ การนิยามในงานวิจัยนี้เพียงเพื่อความสะดวกในการอธิบายลักษณะพื้นที่ของผู้วิจัยเท่านั้น

1.8 กรอบคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

วัตถุประสงค์ของการวิจัยนี้มีอยู่สองลักษณะคือ การศึกษาประวัติศาสตร์ด้านต่างๆ ของชุมชนบริเวณคลองบางเขนและคลองเปรมประชากร โดยมีจุดศูนย์กลางบริเวณสี่แยกทางน้ำ และการศึกษาอัตลักษณ์ของชาวชุมชน การศึกษาทั้งสองลักษณะนี้มีความสัมพันธ์กัน

กรอบคิดของผู้วิจัยคือ ชุมชนในปัจจุบันแบ่งออกได้สองลักษณะคือ สภาพทางกายภาพ และอัตลักษณ์ของชาวชุมชน สองลักษณะนี้ได้ผ่านกระบวนการเปลี่ยนแปลงมาตามลำดับ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากทั้งภายนอกและภายใน ภายนอกคือ การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในระดับมหภาค ภายในคือการเลือกเพื่อปรับตัว ผสานกลมกลืน ตั้งรับ การต่อต้าน การต่อสู้ รวมถึงความหวังในอนาคตซึ่งแสดงออกได้ด้วยอัตลักษณ์ของชาวชุมชน ซึ่งชาวชุมชนมักจะใช้เหตุการณ์ในอดีต (ประวัติศาสตร์) “เพื่ออธิบายความชอบธรรมให้กับการกระทำหรือสถาบันในระบบปัจจุบันอยู่เสมอ”¹⁵ ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ทางประวัติศาสตร์ ย่อมมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงทางอัตลักษณ์ชาวชุมชนจนถึงปัจจุบัน และอัตลักษณ์ของชาวชุมชนในปัจจุบันให้ความหมายต่างๆ ต่อความเปลี่ยนแปลงและกำหนดความคาดหวังในอนาคต

กรอบความคิดนี้เชื่อว่าระบบหรือโครงสร้างทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงนั้น มีผลกระทบต่ออัตลักษณ์ของคนส่วนใหญ่ในสังคม มีผลต่อความสัมพันธ์หรือบทบาทต่างๆ ของคนในสังคม แต่ไม่ได้หมายความว่าคนที่อยู่ภายใต้ระบบเหล่านั้น จะให้ความหมายต่อประวัติศาสตร์ในลักษณะเดียวกัน ประวัติศาสตร์ได้ถูกตีความ นิยามความหมายไปตามเงื่อนไขต่างๆ คนในสังคมจึงเดินไปตามประวัติศาสตร์พร้อมๆ กับเลือกที่จะนิยามตัวเองจากประวัติศาสตร์นั้นด้วย เนื่องจากคนในสังคมมีความต้องการในชีวิตที่มีความหลากหลายและซับซ้อน การอยู่ร่วมกันในสังคมจึงมีทั้งการร่วมมือและความขัดแย้ง การนิยามอัตลักษณ์เพื่อการดำรงอยู่อย่างมีความหมายตามที่ต้องการ จึงเป็นความจำเป็นในการดำรงชีวิตในสังคม เพราะอัตลักษณ์จะทำให้เห็นว่าเราสัมพันธ์กับคนอื่นอย่างไรและคนอื่น (สังคม) จะมีความสัมพันธ์ต่อเราอย่างไร การจะเข้าใจอัตลักษณ์ของคนในสังคมได้ก็ด้วยการพิจารณาความหมายจากที่แสดงออกทางด้านสัญลักษณ์ (symbolic) ต่างๆ ทั้งภาษาและการกระทำ ดังนั้นอัตลักษณ์ในปัจจุบันของชาวชุมชนบริเวณคลองบางเขนและเปรมประชากรจึงสามารถเข้าใจได้จากสัญลักษณ์ต่างๆ ที่ชาวชุมชนได้แสดงออกมา

ความเปลี่ยนแปลงต่างๆ เหล่านั้นเกิดขึ้นจากทั้งภายนอกและภายใน ภายนอกคือโครงสร้างทางสังคมในระดับประเทศ (รวมถึงระดับโลก) มีความเปลี่ยนแปลง ทำให้ชุมชนมีความ

¹⁵ สุเทพ สุนทรเกสัช, *มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์*, (กรุงเทพมหานคร : สารคดี, 2548), หน้า

เปลี่ยนแปลงตามมา ภายในคือชาวชุมชนเอง ชาวชุมชนได้เลือกที่จะปรับตัว ผสานกลมกลืน ตั้งรับ การต่อต้าน การต่อสู้ รวมถึงความหวังในอนาคต การเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายในดังกล่าวอยู่ภายใต้บริบทของประวัติศาสตร์ กรอบคิดในลักษณะนี้ทางวิชาปรัชญาเมื่อจะตอบคำถามว่า “มนุษย์เรามีเจตจำนงเสรีหรือไม่” หรือ “เราเลือกดำเนินชีวิตได้อย่างอิสระหรือไม่” คำตอบตามกรอบคิดนี้คือ “มนุษย์เลือกได้ในขอบเขตที่จำกัด เราเลือกได้ เรามีเจตจำนงเสรี มีทางเลือกหลายอย่าง แต่การเลือกของเราอยู่ภายใต้บริบทของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม”¹⁶

ผู้วิจัยพบว่ามีการศึกษาชุมชนบริเวณคลองเปรมประชากรในวัดอุประสงค์ต่างๆ เช่น งานวิทยานิพนธ์เรื่อง แนวทางแก้ไขปัญหาชุมชนแออัดริมคลองเปรมประชากรในความคิดเห็นของผู้อยู่อาศัย (ผู้บุกรุก)¹⁷ เป็นการศึกษาแนวสถาปัตยกรรมศาสตร์ ให้ความสนใจลักษณะทางกายภาพ สังคม และเศรษฐกิจ โดยมีสมมุติฐานว่าบริเวณนี้มีปัญหาที่อยู่อาศัย และจะแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้อย่างไร โดยผู้วิจัยได้เสนอความเห็น “แนวทางการย้ายไปอยู่ที่ใหม่ น่าจะส่งผลต่อการแก้ไขปัญหาชุมชนแออัดริมคลองเปรมประชากรอย่างยั่งยืนโดยอยู่ภายใต้กรอบความคิดที่ให้ชุมชนเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการแก้ปัญหา”¹⁸ การศึกษานี้ได้ให้ภาพกว้างๆ ลักษณะทางกายภาพของการเป็นชุมชนแออัดบริเวณคลองเปรมประชากรโดยไม่ได้ศึกษาประวัติความเป็นมาอย่างละเอียดและไม่ได้แยกชุมชนสำคัญๆ ที่มีอัตลักษณ์แตกต่างจากชุมชนอื่นๆ เช่น ชุมชนตลาดบางเขน ชุมชนเทวสุนทร และชุมชนร่วมพัฒนา เป็นต้น ซึ่งมีกลุ่มคนอาศัยอยู่ดั้งเดิม ในฐานะ “เจ้าบ้าน” ที่ไม่ทราบถึงระบบกฎหมายกรรมสิทธิ์ที่ดิน ไม่เคยคิดว่าตนเองเป็น “ผู้บุกรุก” อย่างไรก็ตามแน่นอนว่าย่อมต้องมี “ผู้บุกรุก” ในช่วงหลังๆ แต่ผู้บุกรุกเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นคนยากจนที่เป็นผลจากการพัฒนาเมืองใหญ่เช่นกรุงเทพฯ การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนที่ละเอียดจะทำให้เห็นถึงความแตกต่างของแต่ละชุมชน และนำไปสู่การคิดถึงแนวทางแก้ปัญหาที่สอดคล้องกับความเป็นจริงมากขึ้น และนำไปสู่การคิดถึงคุณค่าของชุมชนในอนาคต

การศึกษาอีกเรื่องหนึ่งในแนวสถาปัตยกรรม คือ โครงการปรับปรุงพื้นที่ย่านชุมชนตลาดบางเขน กทม.¹⁹ การศึกษานี้เน้นทางด้านกายภาพโดยเฉพาะอาคารในชุมชนตลาดบางเขน เป็นการศึกษาที่ให้ความสำคัญต่อประวัติศาสตร์และต้องการเสนอการอนุรักษ์ด้านสถาปัตยกรรมเก่าแก่ของชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้วัฒนธรรม การเสนอให้มีพิพิธภัณฑ์ และ

¹⁶ วิทย์ วิศรเวทย์, *ปรัชญาทั่วไป*, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, 2543), หน้า 93 – 97.

¹⁷ ปราโมทย์ ชวลา, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ก.

¹⁸ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ง.

¹⁹ ชีววัฒน์ วิฑูรังค์ทวีเวช, *โครงการปรับปรุงพื้นที่ย่านชุมชนตลาดบางเขน กทม.*, วิทยานิพนธ์ปริญญาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2549, หน้า (1).

การทำกิจกรรมท่องเที่ยวในชุมชน²⁰ การศึกษานี้ไม่ได้ศึกษาประวัติศาสตร์อย่างละเอียด มีลักษณะเป็นประวัติสั้นๆ มีการนำเสนอโดยการแยกส่วนระหว่างสถานที่และอาคารต่างๆ ขาดมิติการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายในชุมชน การเสนอโดยออกแบบการปรับปรุงพื้นที่นั้นต้องอาศัยความรู้ด้านสังคมวิทยา ด้านรัฐศาสตร์ เข้ามาช่วยค่อนข้างมาก เนื่องจากภายในชุมชนย่อมมีปัญหาขัดแย้ง การมีส่วนร่วมของทุกกลุ่ม ทุกฝ่ายเป็นสิ่งจำเป็น การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของกลุ่มคนโดยให้รายละเอียดทางประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าของคนทุกกลุ่มทั้งในชุมชนและนอกชุมชนจะช่วยให้ทุกอย่างในอนาคตดำเนินไปได้เหมาะสม

การศึกษาอีกเรื่องหนึ่ง คือ เรื่อง บทบาทของผู้หญิงในชุมชนเมือง : ผลกระทบจากการไล่รื้อที่อยู่อาศัย และการปรับตัวทางเศรษฐกิจ และสังคมในชุมชนตลาดบางเขน หลักสี่ กรุงเทพมหานคร²¹ เป็นการศึกษาแนวมนุษยวิทยาและสังคมวิทยา โดยมีประวัติศาสตร์ชุมชนตลาดบางเขนที่ให้รายละเอียดพอสมควร การศึกษานี้มีเป้าหมายด้านวิถีชีวิตของผู้หญิงในชุมชน ตามทฤษฎีสตรีศึกษา การศึกษานี้ไม่ได้ให้รายละเอียดทางประวัติศาสตร์และการสัมพันธ์กับชุมชนอื่นๆ นอกจากชุมชนตลาดบางเขน แต่สามารถนำมาวิเคราะห์อัตลักษณ์ของผู้หญิงได้และขยายเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนทั้งหมด โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ช่วงสำคัญของชุมชนคือช่วงที่มีการไล่รื้อจากบริษัทเอกชน

นอกจากนั้นยังมีการศึกษาอีก 2 เรื่อง เรื่องแรกคือ การรื้อไล่ที่ของชุมชนตลาดบางเขน²² เรื่องที่สองคือ การศึกษาข้อมูลพื้นฐานของชุมชนตลาดบางเขน หมู่ 1 แขวงตลาดบางเขน เขตหลักสี่ กทม.²³ ทั้งสองงานนี้เป็นการศึกษาที่แสดงข้อมูลพื้นฐานของชุมชน เช่น ประชากรที่อยู่อาศัย สุขภาพอนามัย กลุ่มต่างๆ ความเชื่อและวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม กิจกรรมชุมชนต่างๆ และเอกสารสำคัญบางอย่างในช่วงที่ชาวชุมชนมีการต่อสู้กับบริษัทเอกชน

ข้อสังเกตคือ การศึกษาที่ได้กล่าวถึงทั้ง 5 เรื่องนั้น มีอยู่ 4 เรื่องที่ศึกษาเฉพาะชุมชนตลาดบางเขน อาจเป็นเพราะชุมชนนี้เป็นชุมชนที่เป็นที่ตั้งสถานที่เก่าแก่ทางวัฒนธรรมและเป็นจุดศูนย์กลางของชุมชนที่แยกทางน้ำในอดีต และในปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงอย่าง

²⁰ ชีววัฒน์ ฐิตินวงศ์ทวีเวช, เรื่องเดียวกัน, หน้า (2).

²¹ จิราพร แซ่เตียว, บทบาทของผู้หญิงในชุมชนเมือง : ผลกระทบจากการไล่รื้อที่อยู่อาศัย และการปรับตัวทางเศรษฐกิจ และสังคมในชุมชนตลาดบางเขน หลักสี่ กรุงเทพมหานคร, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546.

²² ไตรรงค์ ศรีจุมพล และคนอื่นๆ, การรื้อไล่ที่ของชุมชนตลาดบางเขน, ภาคนิพนธ์หลักสูตรปริญญาครุศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาการศึกษา สายมัธยมศึกษา โปรแกรมวิชาสังคมศึกษา สถาบันราชภัฏพระนคร, 2544.

²³ ณัฐกมล เหลืองสะอาด และคนอื่นๆ, การศึกษาข้อมูลพื้นฐานของชุมชนตลาดบางเขน หมู่ 1 แขวงตลาดบางเขน เขตหลักสี่ กทม., รายงานวิชา สค 312 กระบวนการพัฒนาชุมชน ภาคเรียนที่ 2 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2544.

มาก โดยเฉพาะช่วงที่มีการไล่ออกจากบริษัทเอกชนรายหนึ่ง และหากไม่นับการศึกษาระดับปริญญาตรีสองเรื่องซึ่งเน้นรายงานพื้นฐาน การศึกษาในรูปแบบวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท และตรีสองเรื่องเป็นเรื่องทางสถาปัตยกรรม เน้นในเรื่องวัตถุ อาคาร สถานที่ โดยขาดมิติทางมนุษย์ สังคม และประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นมิติที่สำคัญที่สุดในด้านการพัฒนาชุมชนและสังคม รวมถึงการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่มีอยู่ มีการศึกษาเพียงเรื่องเดียวของจิราพร แซ่เตียว ที่ให้ความสำคัญกับมิติของมนุษย์และสังคมในชุมชนในแนวคิดแบบสตรีนิยมซึ่งผู้วิจัยคิดว่าไม่เพียงพอในการทำความเข้าใจมิติทางมนุษย์และสังคมของชุมชนบริเวณนี้ การศึกษาของผู้วิจัยจะกลับไปเริ่มต้นจุดที่เป็นพื้นฐานคือ การสืบค้นประวัติความเป็นมาของชุมชน การเข้ามาของกลุ่มบุคคลในระยะเวลาต่างๆ การมีจิตสำนึกร่วมทางประวัติศาสตร์และอัตลักษณ์ของชุมชนในระดับที่กว้างขึ้นมากกว่าชุมชนตลาดบางเขน เมื่อทุกฝ่ายเข้าใจเรื่องเหล่านี้แล้วการเดินทางไปสู่อนาคตของชุมชนบริเวณนี้อาจสามารถทำได้อย่างมั่นใจมากขึ้น

การศึกษาในด้านประวัติศาสตร์ชุมชนคลองบางเขนและคลองเปรมประชากรโดยมีจุดศูนย์กลางบริเวณสี่แยกทางน้ำนั้น ใช้องค์ความรู้จากหลายๆ แนวคิดด้วยกัน ด้านพื้นฐานและแนวทางศึกษาเป็นการศึกษาในแนวสังคมวิทยาและมนุษย์วิทยานครทั้งแนวทางเชิงโครงสร้างและแนววัฒนธรรม²⁴ ประกอบกัน เชิงโครงสร้างเป็นการศึกษาในด้านประวัติศาสตร์ เชิงวัฒนธรรมเป็นการศึกษาอัตลักษณ์ของชาวชุมชน ทั้งสองส่วนมีความสัมพันธ์ต่อกัน

ด้านประวัติศาสตร์เป็นการศึกษาโดยใช้ทฤษฎีในแนวทางประวัติศาสตร์สังคม การศึกษาตามแนวทางนี้มีกรอบคิดวาระระบบหรือโครงสร้างทางสังคมทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์ต่อกัน การจะเข้าใจความจริงทางสังคมหรือเรื่องเฉพาะที่เราจะศึกษาได้ต้องเข้าใจความสัมพันธ์ต่างๆ ของระบบเหล่านั้นในระบบสังคมใหญ่ โดยจัดวางเรื่องเฉพาะที่เราจะศึกษานั้นว่าอยู่ ณ ตำแหน่งใดในระบบสังคมใหญ่ ซึ่งจะสามารถพบรูปแบบ (Pattern) ของปรากฏการณ์หรือเรื่องเฉพาะที่เราจะศึกษาที่เผยตัว คลี่คลายมาในประวัติศาสตร์ นอกจากนั้นจุดเน้นในการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ลักษณะนี้จะให้ความสำคัญกับประวัติของคนส่วนใหญ่ หรือบุคคลธรรมดา ซึ่งเป็นผู้ขับเคลื่อนประวัติศาสตร์อย่างแท้จริง เพื่อความหวังว่าหากสังคมจะพัฒนาขึ้นก็จะเป็นการพัฒนาเพื่อคนส่วนใหญ่ในสังคม²⁵ การศึกษาประวัติศาสตร์ลักษณะนี้จะเริ่มจากการพิจารณากิจกรรมเพื่อการดำรงชีวิตของคนส่วนใหญ่หรือมวลชน ซึ่งก็คือการผลิตหรือพลังในการผลิต ความสัมพันธ์ในการผลิต จะนำไปสู่โครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม ขณะที่กระบวนการทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวดำเนินไปอัตลักษณ์ก็เกิดขึ้นตามและ

²⁴ ปรีชา คุณินทร์พันธ์, สังคมวิทยาและมานุษยวิทยานคร, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545).

²⁵ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, แนวทางและวิธีวิจัยสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์, 2547), หน้า 135 – 144.

เมื่อกระบวนการทางประวัติศาสตร์เปลี่ยนแปลงไป อัตลักษณ์ก็จะเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนในงานวิจัยนี้เน้นใช้องค์ความรู้แนวประวัติศาสตร์บอกเล่า (oral history) เนื่องจากเหมาะสมกับการตอบคำถามด้านประวัติศาสตร์ของชุมชนเล็กๆ หรือประวัติศาสตร์เมืองหรืออำเภอ²⁶ ที่ยังไม่ได้มีการบันทึกเรื่องราวต่างๆ มากนั้น และเน้นโดยมีจุดยืนของชาวชุมชนที่มีความทรงจำร่วมกัน มีการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนหรือท้องถิ่นเพื่อตอบปัญหาเรื่องความเปลี่ยนแปลงที่สามารถนำมาเป็นกรอบความคิดหรือแนวทางในการศึกษาได้ เช่น ในบริเวณกรุงเทพฯ การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นวิถีชีวิตย่านตลาดพลูจากคลองบางหลวงถึงคลองด่าน²⁷ การศึกษานี้เป็นการศึกษาชุมชนโดยมีภูมิศาสตร์บริเวณคลองเช่นเดียวกันและมีการวิเคราะห์อัตลักษณ์ของชาวชุมชน ภาพรวมเป็นการเปลี่ยนแปลงจากย่านค้าขายและการทำสวนผลไม้จนเป็นเมืองในปัจจุบัน เพียงแต่ชุมชนที่ผู้วิจัยศึกษามีลักษณะการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนชาวนามีตลาดเป็นจุดศูนย์กลางกลายเป็นชุมชนแออัดในปัจจุบัน การศึกษาในต่างจังหวัดที่น่าสนใจ เช่น ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : วิถีคนบนป่าตะวันออกผืนสุดท้าย²⁸ การศึกษาเรื่องนี้เน้นรูปแบบอธิบายตามกรอบคิดแนว “วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย”²⁹ มีการอธิบายให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของชุมชนหมู่บ้านเข้าสู่สังคมทุนนิยม ซึ่งเป็นรูปแบบที่สามารถปรับใช้กับเนื้อหาของชุมชนริมคลองบางเขนและคลองเปรมฯ ได้ถึงแม้เนื้อหาจะแตกต่างกันก็ตาม และในประเด็นเดียวกันนี้ อภิชัย พันธเสน ได้สรุปแนวคิด ทฤษฎี และภาพรวมของการพัฒนา³⁰ โดยเฉพาะประเด็นวิวัฒนาการของชนบทไทย ทำให้ช่วยในการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของชุมชนสี่แยกทางน้ำหรือ “ทุ่งบางเขน” ชนบทในอดีตได้

อย่างไรก็ตามเนื่องจากลักษณะของชุมชนสี่แยกทางน้ำในปัจจุบันมีสภาพเป็นชุมชนแออัด และมีปัญหาเรื่องการบุกรุกที่ดินทั้งของเอกชนและราชการ องค์ความรู้อีกชุดหนึ่งที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องคือ องค์ความรู้ด้านชุมชนแออัด ซึ่งได้มีการศึกษาอย่างเป็นระบบ เช่น การศึกษาเรื่อง ชุมชนแออัด : องค์ความรู้กับความเป็นจริง³¹ ในการศึกษาเรื่องนี้ในกรุงเทพฯ ได้

²⁶ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เรื่องเดียวกัน, หน้า 79 – 88.

²⁷ พวงร้อย กล่อมเอียง และคนอื่นๆ, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นวิถีชีวิตย่านตลาดพลูจากคลองบางหลวงถึงคลองด่าน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2547).

²⁸ วิบูลย์ เข้มเฉลิม และคนอื่นๆ, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : วิถีคนบนป่าตะวันออกผืนสุดท้าย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2548).

²⁹ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย, (กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์, 2537).

³⁰ อภิชัย พันธเสน, แนวคิด ทฤษฎี และภาพรวมของการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิภูมิปัญญา, 2539).

³¹ อติณ ทรัพย์พัฒน์, ม.ร.ว. และคนอื่นๆ, ชุมชนแออัด : องค์ความรู้กับความเป็นจริง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2542).

เสนอภาพวิวัฒนาการของชุมชนแออัดในช่วงต่างๆ และนิยามของชุมชนแออัดและการจัดองค์กรชุมชน จะสามารถนำมาใช้อธิบายหรือเปรียบเทียบกับกรเกิดชุมชนแออัดในบริเวณสี่แยกทางน้ำได้ การศึกษาอีกเรื่องที่มีความสัมพันธ์กันคือ โครงการวิจัยและปฏิบัติการวิวัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง³² ในการศึกษาเรื่องนี้นอกจากจะต้องรู้ความรู้เพิ่มขึ้นด้านชุมชนแออัดแล้วยังได้กล่าวถึงช่องว่างและจุดอ่อนในองค์กรความรู้เรื่องชุมชนแออัดที่ควรได้รับการส่งเสริมประเด็นหนึ่งว่า

“เนื่องจากชุมชนแออัดทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดมีความแตกต่างหลากหลายแต่ถูกจับมารวมกันอยู่ใต้ “รหัสหมาย” เดียวกันคือ “ชุมชนแออัด” ซึ่งหมายถึงพื้นที่สกปรก น่ารังเกียจ เป็นที่บ่มเพาะอาชญากรรม และความไม่ดีทั้งปวง เป็นพื้นที่ที่ไม่ควรมีในที่เจริญแล้ว ดังนั้นจึงเป็นการแบ่งแยกกีดกันคนในพื้นที่ออกจากคนในส่วนอื่นๆ ของเมือง...ได้มีการเสนอว่าการที่จะลบล้างรหัสหมายแห่งมลทินเช่นนี้ได้ ก็ด้วยการสร้างความเข้าใจ...ว่าความจริงแล้วชุมชนและคนในชุมชนแออัดเป็นเช่นไร และสร้างความเข้าใจให้แก่คนในพื้นที่เองถึงศักยภาพและความสามารถของตนในการทำประโยชน์ให้เมืองและสังคมส่วนรวม ทั้งนี้ทำได้โดยการศึกษาวัฒนธรรม วิถีชีวิตและสังคมของคนในพื้นที่ชุมชนแออัด”³³

ประเด็นนี้เป็นประเด็นหนึ่งที่ผู้วิจัยเชื่อว่าชุมชนสี่แยกทางน้ำเป็นชุมชนแออัดที่บางลักษณะมีความแตกต่างกับชุมชนแออัดอื่นๆ ข้อสรุปของการศึกษาอาจช่วยเติมช่องว่างขององค์กรความรู้ดังกล่าวได้

การเปลี่ยนแปลงจากชุมชนหมู่บ้านเป็นชุมชนแออัดของชุมชนบริเวณสี่แยกทางน้ำในปัจจุบันทำให้ชุมชนบริเวณนี้กลายเป็นชุมชน “ชายขอบ” มีความแปลกแยก (alienation) ทั้งกับตัวเองและสังคม บทความของนฤพนธ์ ด้วงวิเศษ ได้แสดงให้เห็นถึงกระบวนการให้ความหมายของความเป็นชายขอบจนถึงการศึกษา “วัฒนธรรมย่อย” (subculture) ที่เกิดจากการกลายเป็นเมืองว่า

“ปัญหาสังคมที่เกิดจากการพัฒนาด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นที่อยู่อาศัย การคมนาคม การบริโภค สุขภาพอนามัย และการศึกษา เพราะเมืองกลายเป็นแหล่งรวมความเจริญ และเป็นแหล่งดึงดูดให้ประชากรจากชนบทเข้ามาอยู่อาศัยรวมกันมากขึ้น เกิดความแออัดยัดเยียด เกิดความเหลื่อมล้ำทาง

³² อติณ ทรัพย์พัฒน์, ม.ร.ว. และคนอื่นๆ, โครงการวิจัยและปฏิบัติการ วิวัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาชุมชนเมือง สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์, 2541).

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

เศรษฐกิจ และเป็นที่มาของการแบ่งแยกกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาอยู่ในเขตเมือง หรือ immigrant ทำให้เมืองเกิดกลุ่มต่างๆ ที่คิดต่างกัน ซึ่งคนเหล่านี้ยังคงมี วัฒนธรรมและความเชื่อของตนเองภายใต้สภาพดังกล่าวเมืองจึงกลายเป็นที่อยู่ อาศัยขนาดใหญ่ของคนที่ไม่รู้จักกันเลย”³⁴

ชุมชนบริเวณสี่แยกทางน้ำก็เช่นเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงจากชุมชนหมู่บ้านจนกลายเป็นชุมชนแออัดในปัจจุบัน ชาวชุมชนยังคงมีการเคลื่อนไหวผ่านกิจกรรมต่างๆ ทั้งด้านสังคมและ วัฒนธรรม มีการนิยามความหมายและการสำนึกตัวตนอยู่ตลอดเวลา นลินี ต้นธูวณิชย์ ได้ ศึกษาชุมชนแออัดในกรุงเทพฯ กล่าวว่า “ทัศนะของคนสลัมที่มีต่อตัวเอง ต่อชุมชน ต่อสังคม และต่อโลก หรือโลกทัศน์ของคนสลัม เป็นทั้งที่มาและผลผลิตของประสบการณ์ในการมีชีวิตอยู่ใน ชุมชน (lived experience) การจะเข้าใจโลกทัศน์ต้องเข้าใจประสบการณ์และความสัมพันธ์ที่ คนมีกับสังคม ชุมชน เพื่อนบ้าน ครอบครัว และตัวเอง การเข้าใจประสบการณ์นี้จะต้องเข้าใจ ประวัติศาสตร์ของชุมชน”³⁵ ด้วยเหตุนี้แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้อีกแนวคิดหนึ่งคือ แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์ (identity) ด้านกรอบคิดเรื่องอัตลักษณ์ อภิญา เฟื่องฟูสกุล ได้ ศึกษาเรื่อง อัตลักษณ์ : การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด³⁶ การศึกษาเรื่องนี้ได้แสดงให้เห็น ว่าความหมายหรือกรอบความคิดเรื่องอัตลักษณ์นั้นมีการเปลี่ยนแปลงไปตามอิทธิพลของกรอบ ทฤษฎีหรือความเชื่อในการหาความรู้ทางสังคมศาสตร์ เช่น ตามแนวคิดยุคสมัยใหม่ (modernism) ตามแนวคิดหลังสมัยใหม่ (postmodernism) อัตลักษณ์จึงมีความทางสังคม วัฒนธรรม เป็นลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมของคนและชุมชนที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ อัตลักษณ์ไม่ใช่เพียงสิ่งที่สมาชิกในกลุ่ม “มี” และ “สืบทอด” มาร่วมกันเท่านั้น หากแต่เป็น ความสัมพันธ์และกระบวนการในการสร้างความแตกต่างระหว่างคน ที่เต็มไปด้วยการต่อรอง ความไม่คงที่ และความไม่แน่นอนอยู่ตลอดเวลา สิ่งที่เชื่อกันว่าเป็น “กำเนิดร่วม” อันเป็นที่มา ของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจึงอาจเกิดขึ้นจากการสร้างสิ่งที่ไม่เหมือนกัน อัตลักษณ์จึงเป็น สิ่งที่แยกออกได้ยากจากการวิเคราะห์กระบวนการสร้าง หรือถูกทำให้มีอัตลักษณ์ (identification) อัตลักษณ์จึงมีลักษณะเป็นกระบวนการ (process) มากกว่าคุณลักษณะที่ถาวร และตายตัว (trait)

ดังนั้นในบริบทของปัจจุบันอัตลักษณ์จึงมีการศึกษาได้หลายแนวทางตามกรอบคิดของ ผู้ศึกษา ในงานวิจัยนี้สนใจวิเคราะห์การสร้างอัตลักษณ์ร่วมกันของชาวชุมชนที่ผ่านการสำนึก

³⁴ นฤพนธ์ ดั่งวงวิเศษ, “ข้อพิจารณาเรื่อง ความเป็นชายขอบกับการศึกษาวัฒนธรรม,” ใน ปรีตดา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล, บรรณาธิการ, *ชีวิตชายขอบ : ตัวตนกับความหมาย*, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ มานุษยวิทยาสรีนธร, 2546), หน้า 15.

³⁵ นลินี ต้นธูวณิชย์, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 318.

³⁶ อภิญา เฟื่องฟูสกุล, *อัตลักษณ์ : การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2546).

ทางประวัติศาสตร์เพื่อปรับตัวกับความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้น อัตลักษณ์เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจอย่างหนึ่ง การแสดงอัตลักษณ์ของชาวชุมชนในรูปแบบต่างๆ เช่น การตั้งองค์กรต่างๆ และกิจกรรมขององค์กร พิธีกรรม การดำเนินงานของคณะกรรมการชุมชน มีความหมายบางอย่าง เป็นการสื่อสารเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ช่วงชิงการสร้างวาทกรรม การนิยามความหมาย ดีความหมาย เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจทั้งในกลุ่มชาวชุมชนด้วยกัน และภายนอกเช่น รัฐและหน่วยงานเอกชนอื่นๆ “ในการปฏิบัติจริงนั้นชาวบ้านต้องต่อสู้และปรับตัวผ่านกระบวนการสื่อสาร การสร้างวาทกรรมและแสดงตัวตนเพื่อต่อรองในการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับอำนาจต่างๆ ในสังคมที่พวกเขาต้องเผชิญอยู่ตลอดเวลาในช่วงการเปลี่ยนผ่าน”³⁷

ตัวอย่างการศึกษาอัตลักษณ์ชุมชนแออัดโดยเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ในระยะยาว เช่น การศึกษาของ นิศากร รพีพัฒน์ เรื่อง การเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ทางสังคมในชุมชนแออัด โดยใช้กรณีศึกษาชุมชนหัวฝาย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีกรอบคิดว่า

“การทำความเข้าใจอัตลักษณ์ชุมชนแออัดที่ถูกสร้างขึ้นมาเมื่อไม่นานมานี้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจในความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก่อนหน้า เพราะอัตลักษณ์ทางสังคมย่อมมีความแปรเปลี่ยนไปตามปริบททางประวัติศาสตร์ ไม่มีอัตลักษณ์ใดสถิตอยู่กับความหมายเดิมได้หากสังคมมีความเปลี่ยนแปลง ที่สำคัญการทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ในแต่ละช่วงเวลาจะทำให้เข้าใจลึกซึ้งขึ้น ถึงการดำรงอยู่ของอัตลักษณ์เดิม การซ้อนทับกันของอัตลักษณ์ที่หลากหลาย”³⁸

การศึกษาเรื่องนี้นอกจากสามารถสร้างกรอบคิดบางส่วนให้กับการศึกษาของผู้วิจัยแล้ว ผลการศึกษาบางส่วนอาจสามารถนำมาเปรียบเทียบกับบริเวณชุมชนสี่แยกทางน้ำได้ว่า กระบวนการเปลี่ยนแปลงของอัตลักษณ์ระหว่างชุมชนเมืองเหนือกับชุมชนที่ราบลุ่มกรุงเทพฯ มีลักษณะเหมือนหรือต่างกันอย่างไร

การนิยามอัตลักษณ์ของชาวชุมชนในปัจจุบันได้ผ่านจุดวิกฤติจุดหนึ่งคือ การถูกไล่รื้อจากเจ้าบริษัทเอกชนผู้ถือกรรมสิทธิ์รายใหม่ในปลายปี พ.ศ. 2536 และมีการร่วมมือกันต่อสู้อย่างเข้มแข็ง แต่โดดเดี่ยวจากชาวชุมชนรอบข้างและสังคมภายนอกของชาวชุมชนตลาดบางเขน ผลจากการต่อสู้ชาวชุมชนพ่ายแพ้ แดกพ่ายกระจัดกระจายออกไปนอกพื้นที่ แต่ยังมีส่วนหนึ่งเหลืออยู่ในบริเวณพื้นที่ของทางราชการ ส่งผลให้ชาวชุมชนตลาดบางเขนและชุมชน

³⁷ อานันท์ กาญจนพันธ์, “มองข้ามวัฒนธรรม สู่การเรียนรู้ที่ชายขอบสังคมไทย”, ใน ปรีดีตา เจลิมเผ่า กอนันต์กุล, บรรณาธิการ, คนใน, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2545), หน้า 64–65.

³⁸ นิศากร รพีพัฒน์, การเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ทางสังคมของคนในชุมชนแออัด : กรณีศึกษาชุมชนหัวฝาย อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2550.

อื่นๆ รอบข้างไม่อาจมั่นใจในอนาคตอีกต่อไป ประเด็นนี้จึงมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องสิทธิมนุษยชนและสิทธิของชุมชน องค์ความรู้ที่สามารถนำมาวิเคราะห์หรือเทียบเคียงได้เช่นงานวิจัยเรื่อง สิทธิชุมชนท้องถิ่นบ้านคว่ำ กรณีการสร้างทางด่วนทับชุมชน³⁹ โดยเฉพาะประเด็นเรื่องการใช้อัตลักษณ์ร่วมในประวัติศาสตร์ที่เก่าแก่ของชุมชนมาใช้ในการต่อสู้ เพียงแต่กรณีชุมชนตลาดบางเขนมีความแตกต่างกับกรณีบ้านคว่ำด้วยสาเหตุต่างๆ

ผลจากการเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ทั้งหมด ส่งผลให้ในปัจจุบันชาวชุมชนมีความเห็นแตกต่างกันในอนาคตของชุมชนในหลายประเด็น ประเด็นหนึ่งที่สำคัญคือ โครงการบ้านมั่นคง ซึ่งชุมชนบริเวณนี้บางส่วนกำลังเริ่มเข้าสู่โครงการ ชาวชุมชนกลุ่มหนึ่งมองว่าเป็นความหวังในอนาคต ขณะเดียวกันชาวชุมชนอีกกลุ่มหนึ่งเห็นว่ายังไม่จำเป็นและเป็นภาระต่อพวกเขามากจนเกินไป องค์ความรู้ที่จะสามารถวิเคราะห์ประเด็นนี้เพิ่มเติมจากองค์ความรู้เรื่องชุมชนแออัด คือรายงานโครงการวิจัยการประเมินผลโครงการบ้านมั่นคง เรื่อง คนจนเมือง : การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์และทัศนคติที่มีต่อตนเองและสังคม⁴⁰ ในการศึกษากรณีกรุงเทพฯ บุญเลิศ วิเศษปรีชา ได้แสดงให้เห็นว่าชุมชนสองชุมชนที่ศึกษามีความแตกต่างกันในด้านความสำเร็จของโครงการบ้านมั่นคง ด้วยสาเหตุจากประวัติศาสตร์การรวมตัวที่มีความแตกต่างกัน และข้อสรุปบางข้อมีความน่าสนใจโดยเฉพาะโลกทัศน์ของชาวชุมชนที่มีแนวโน้มสู่การเป็นชุมชนแนวรัฐ (Governmental Communitarianism) ซึ่งมีความแตกต่างจากการเป็นชุมชนตามแนวคิดแบบชุมชนนิยมที่ชุมชนต้องแก้ปัญหาต่างๆด้วยตัวเองก่อนพึ่งพารัฐ⁴¹ กรอบความคิดเรื่องชุมชนแนวรัฐและแนวคิดแบบชุมชนนิยมนี้สามารถช่วยวิเคราะห์อัตลักษณ์ของชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำในปัจจุบันได้ ข้อสรุปด้านอัตลักษณ์ของชาวชุมชนบริเวณสี่แยกทางน้ำหรือรายงานบางส่วนของผู้วิจัยนอกจากสามารถมีส่วนเพิ่มเติมการทำโครงการบ้านมั่นคงของชาวชุมชนบริเวณนี้แล้ว อาจเป็นกรณีที่น่าสนใจของการเกิดชุมชนแนวรัฐหรืออาจสนับสนุนแนวคิดแบบชุมชนนิยมในประเทศไทย

ปัจจุบันมีหน่วยงานต่างๆ ทั้งของรัฐและเอกชนเข้ามามีบทบาทต่อชุมชนบริเวณนี้มากขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ต่างๆ กัน ด้านการปกครองและการพัฒนา เช่น สำนักงานเขตหลักสี่ รวมถึงบทบาทของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกสภากรุงเทพมหานคร สมาชิกสภาเขต

³⁹ ชลธิรา สัตยวัฒน์ และคนอื่นๆ, สิทธิชุมชนท้องถิ่นบ้านคว่ำ : กรณีการสร้างทางด่วนทับชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : นิติตรรรม, 2547).

⁴⁰ อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. และคนอื่นๆ, รายงานโครงการวิจัยการประเมินผลโครงการบ้านมั่นคง เรื่อง คนจนเมือง : การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์และทัศนคติที่มีต่อตนเองและสังคม, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ส., 2550).

⁴¹ เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, ชุมชนนิยม : ฝ่าวิกฤตชุมชนล้มสลาย, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันอนาคตศึกษาเพื่อการพัฒนา (ไอเอฟดี), 2544), หน้า 49.

หลักสี่ สภาวัฒนธรรมเขตหลักสี่ สำนักงานปราบปรามยาเสพติด (ปปส.) ทหาร ตำรวจ
ด้านการพัฒนาโดยองค์กรเอกชน เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน มูลนิธิการกุศลต่างๆ องค์กรธุรกิจ
เอกชน เป็นต้น ด้านการศึกษาและเรียนรู้ของสถาบันการศึกษาต่างๆ เช่น มหาวิทยาลัย
เกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร มหาวิทยาลัยราช
ภัฏสวนดุสิต เป็นต้น การเข้ามาทำกิจกรรมต่างๆ ขององค์กรต่างๆ เหล่านี้มีผลต่อการ
นิยามอัตลักษณ์ในปัจจุบันและความหวังในอนาคตของชาวชุมชน ทั้งหมดนี้จึงเป็นกรอบคิดที่
ผู้วิจัยจะใช้ในการวิเคราะห์หาคำตอบในบทต่อๆ ไป

D
P
U

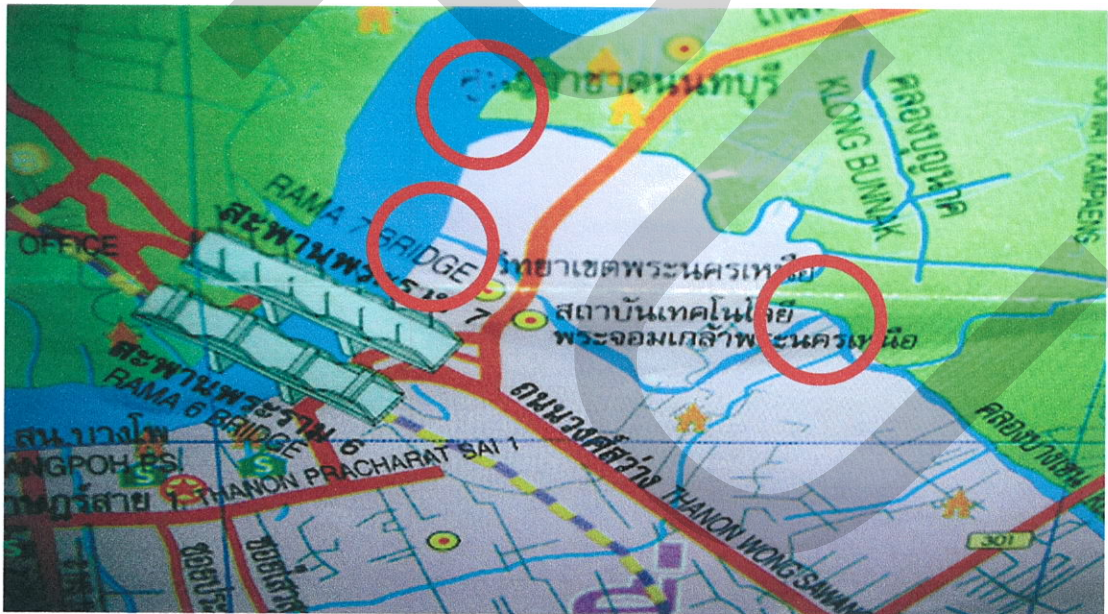
บทที่ 2

สภาพทั่วไปของชุมชนสี่แยกทางน้ำ

2.1 ชุมชนสี่แยกทางน้ำ : สภาพแวดล้อมทั่วไปคลองบางเขนและคลองเปรมประชากร

ชุมชนสี่แยกทางน้ำมีพัฒนาการมายาวนาน การทำความเข้าใจสภาพแวดล้อมทางกายภาพมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะสภาพทางภูมิศาสตร์เป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต ชุมชนสี่แยกทางน้ำตั้งอยู่ริมคลองสองสายคือคลองบางเขนและคลองเปรมประชากร

คลองบางเขนมีคลองบางเขนเก่ากับคลองบางเขนใหม่ คลองบางเขนเก่าเป็นคลองธรรมชาติแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยา ต้นสายอยู่บริเวณวัดปากน้ำ ตำบลสวนใหญ่ อำเภอเมืองจังหวัดนนทบุรี คลองบางเขนใหม่เป็นคลองขุดต้นสายแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนครเหนือ ตัดผ่านถนนพิบูลย์สงคราม และเลียบผ่านสถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ เขตบางซื่อ กรุงเทพฯ ผ่านวัดมัชฌันติการาม (วัดน้อย) และอ้อมไปบรรจบกับคลองบางเขนเก่าบริเวณวัดฝาง รวมเป็นลำน้ำสายเดียวกัน

ต้นสายคลองบางเขนจากแม่น้ำเจ้าพระยา ด้านบนคือคลองบางเขนเก่า ด้านล่างคือคลองบางเขนใหม่ และจุดที่มาบรรจบกัน

จากจุดที่บรรจบกันคลองบางเขนไหลผ่านบริเวณวัดเลียบราษฎร์บำรุง วัด (ใหม่) ทางหลวง วัดโพธิ์ทองล่าง ผ่านถนนประชาชื่น ถนนงามวงศ์วาน บริเวณนี้มีคลองขุดสายสั้นๆ

คลองบางเขนในปัจจุบันมีประตูกั้นน้ำทั้งคลองบางเขนเก่าและใหม่บริเวณถนนพิบูลย์สงครามด้วยสาเหตุเกิดปัญหาน้ำท่วม ทำให้การคมนาคมด้านแม่น้ำเจ้าพระยาขาดหายไป สภาพชุมชนคลองบางเขนมีความแตกต่างกันในแต่ละช่วง ช่วงปากแม่น้ำเจ้าพระยามีบ้านบริเวณริมคลองค่อนข้างหนาแน่น สลับกับบ้านสวนที่อยู่ห่างๆ กัน บ้านสวนเกือบทุกหลังมีศาลาริมน้ำ บรรยากาศส่วนใหญ่จึงเป็นสภาพสวนริมคลอง ผลไม้ที่ปลูก เช่น มะม่วง มะพร้าว กระท้อน มะปราง ส้มเขียวหวาน ส้มโอ ทุเรียน เป็นต้น ช่วงที่ไม่มีสวนจะเป็นป่าละเมาะริมคลอง มีต้นไม้หนาครึ้ม ช่วงตอนกลางของคลองจนถึงบริเวณสี่แยกทางน้ำนอกจากจะมีสวนแล้วบางช่วงจะเป็นชุมชนแออัดปลูกบ้านเข้ามาในคลองประมาณ 1 ถึง 2 เมตร ห่างจากริมคลอง มีโรงงาน หมู่บ้านจัดสรรเป็นช่วงๆ

ศาลาริมน้ำริมคลองบางเขนในปัจจุบัน

บริเวณสี่แยกทางน้ำ คลองบางเขนค่อนข้างตรง ความกว้างคลองประมาณ 10 เมตร ชาวชุมชนเล่าว่ามีการขุดลอกคลองมาแล้วหลายครั้ง ด้านเหนือของสี่แยกทางน้ำประมาณ 400 เมตร มีต้นไม้ใหญ่ริมคลองเป็นระยะๆ มีสวนผสมริมคลอง เช่น มะม่วง ขนุน กล้วย มันเทศ มะพร้าว เป็นต้น มีชุมชนแออัดลักษณะเป็นห้องแถวให้เช่าอยู่ช่วงหนึ่ง ริมคลองมีท่อระบายน้ำขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางขนาด 1 เมตร ปล่อยน้ำเสียลงคลองเป็นระยะๆ ใกล้สี่แยกทางน้ำตรงข้ามวัดเทวสุนทรประมาณเกือบร้อยเมตรจนถึงสี่แยกทางน้ำเป็นชุมชนแออัด น้ำค่อนข้างนิ่ง ดำสนิท มีกลิ่นเหม็น มีเสาไฟฟ้าล้าเข้ามาอยู่ในคลอง บางบ้านมีศาลาริมน้ำ เป็นท่าเรือไปด้วยในตัว มีบันไดเป็นขั้นๆ ขึ้นมาจากน้ำ มีสะพานพาดไปถึงศาลา ด้านล่างของศาลาเป็นที่จอดเรือ ชาวบ้านขุดทางน้ำจากคลองเข้าไปถึงตัวบ้าน และบางบ้านมีโรงจอดเรือติดตัวบ้าน มีเรือหลายลำ แต่ในปัจจุบันไม่ค่อยได้ใช้แล้ว เจ้าของบ้านบอกว่า จะเอาไปบริจาคให้พิพิธภัณฑ

บริเวณสี่แยกทางน้ำด้านคลองบางเขนบรรยากาศส่วนใหญ่ค่อนข้างเงียบ มีเสียงนกร้องหลายชนิด เป็นนกตัวเล็กๆ ที่เห็นในเมืองทั่วไป เช่น นกเขา นกเอี้ยง นกกางเขน นกกระจอก¹ มีนกน้ำอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก กระจอก กระแต ยังมีให้เห็นอยู่ เป็นบรรยากาศคล้ายๆ ชุมชนริมน้ำต่างจังหวัดเพียงแต่น้ำดำและมีเสียงรถจากถนนงามวงศ์วานได้ยินอยู่ไกลๆ

ด้านการคมนาคมในคลองบางเขนปัจจุบันชาวชุมชนเล่าว่า “นอกจากเรือรับส่งนักเรียนสามลำนี้แล้วก็มีเรือชาวชุมชนแถวๆ นี้ผ่านมาบ้างอีกสองสามลำ และมีเรือยนต์ท่องเที่ยวจากสำนักงานเขตผ่านมาเก็บขยะในคลองบ้างแต่ก็ไม่ทุกวัน”² แสดงว่าปัจจุบันการคมนาคมทางเรือในคลองบางเขนมีเพียงการเดินทางใกล้ๆ และมีจำนวนน้อยมาก

การสัญจรทางน้ำของคลองบางเขนในปัจจุบัน

สำหรับคลองเปรมประชากรเป็นคลองขุดเริ่มจากคลองผดุงกรุงเกษม ผ่านเขตดุสิต บางซื่อ จตุจักร หลักสี่ สายไหม ดอนเมือง เข้าเขตจังหวัดปทุมธานี ไปสิ้นสุดที่ ตำบลเกาะใหญ่ อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

คลองเปรมประชากรก่อนเข้ามาตัดกับคลองบางเขนเป็นสี่แยกทางน้ำมีบรรยากาศหลากหลาย ช่วงแรกๆ จะเลียบผ่านถนนพระราม 5 ผ่านสถานที่ราชการ เช่น ทำเนียบรัฐบาล ตัดกับถนนพิษณุโลก ผ่านสำนักงานข้าราชการพลเรือน ราชตฤณมัยสมาคม วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามราชวรวิหาร ตัดกับถนนศรีอยุธยา ผ่านพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน สวนสัตว์ดุสิต

¹ ผู้วิจัยสงสัยว่าเป็นไปได้หรือไม่ว่านกตัวเล็กๆ ที่เห็นอยู่ในเมืองส่วนใหญ่อาจมีที่พักพิงหรือทำรังตามต้นไม้ริมคลองต่างๆ ที่มีมากมายในกรุงเทพฯ นี้เอง

² สัมภาษณ์ คุณป้าวิไล นาคเนียม อายุ 71 ปี, เลขที่ 44 หมู่ 1 แขวงทุ่งสองห้อง เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 11 มิถุนายน 2550.

โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย ตัดกับถนนสุขุโขทัย ผ่านสำนักงานเขตดุสิต สถานีตำรวจนครบาลดุสิต โรงเรียนเศรษฐเสถียร ผ่านกรมกองทหารต่างๆ เช่น มณฑลทหารราบที่ 11 กรมสื่อสารทหารบก ตัดกับถนนประดิพัทธ์ กรมสรรพาวุธทหารบก เชื่อมกับคลองบางซื่อ เข้าเขตบางซื่อ ในช่วงนี้จะมีปูนซีเมนต์เททับจากริมคลองลงในคลอง มีต้นไม้ปลูกสวยงาม เช่น ต้นยูคาลิปตัส ต้นมะขาม มีไม้พุ่ม ไม้ดอก สลับกันไป เนื่องจากช่วงนี้เป็นสถานที่ราชการ จึงไม่มีชุมชนแออัดริมคลอง นอกจากเสียงรถแล้ว บรรยากาศส่วนใหญ่ค่อนข้างเงียบ

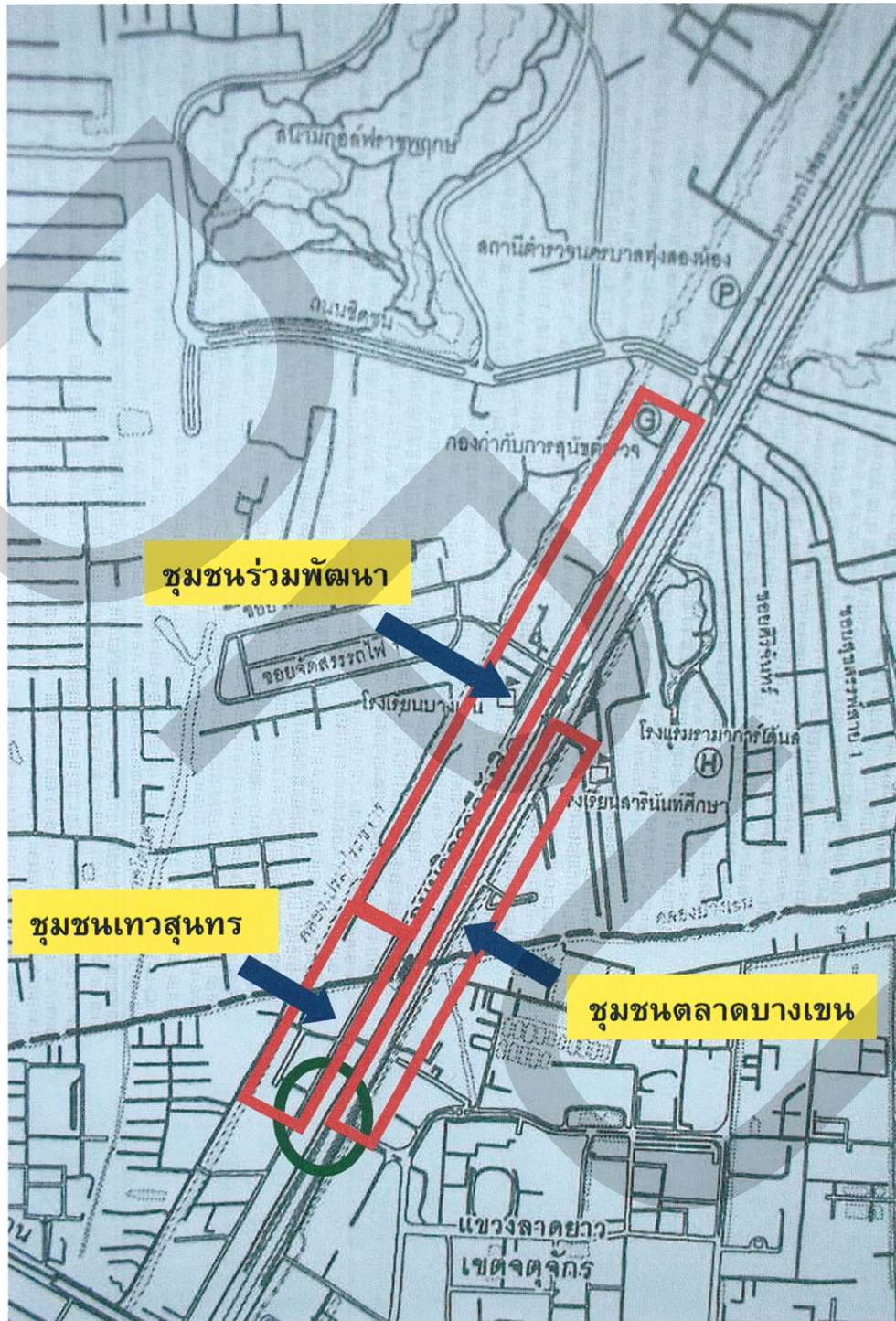
ช่วงผ่านเขตบางซื่อและเขตจตุจักรเริ่มมีชุมชนแออัดริมคลองมากขึ้น บริเวณนี้มีโรงงานปูนซีเมนต์ มีสถานีรถไฟชุมทางบางซื่อ สถานีขนส่งสายเหนือ (หมอชิตใหม่) เลียบผ่านเรือนจำกลางคลองเปรมฯ ผ่านถนนงามวงศ์วาน **ตัดผ่านคลองบางเขน** ทำให้บริเวณนี้กลายเป็น **สี่แยกทางน้ำ** จากนั้นไหลตรงไปถึงหลักสี่และดอนเมือง มีชุมชนแออัดหนาแน่นไปตลอดสายคลอง ผ่านเขตดอนเมืองไปแล้วชุมชนแออัดริมคลองเริ่มมีความหนาแน่นน้อยลง เฉพาะบริเวณสี่แยกทางน้ำริมคลองเปรมประชากรเพียงระยะไม่เกิน 800 เมตรจากวัดเทวสุนทรขึ้นไปทางเหนือถึงสะพานซิดขนบริเวณสนามกอล์ฟราชพฤกษ์ (NORTH PARK) มีชุมชนแออัดตั้งอยู่หนาแน่น เช่น ชุมชนสามัคคีไทเว่ ชุมชนตลาดบางเขน ชุมชนเทวสุนทร ชุมชนร่วมพัฒนา ชุมชนหลังแฟลด์ร่วมพัฒนา เป็นต้น น้ำในคลองเปรมประชากรเป็นน้ำดำเช่นเดียวกับคลองบางเขน หนาวเสียเกือบตลอดสาย มีท่อระบายน้ำขนาดใหญ่จากหน่วยงานราชการ และบ้านเรือนเป็นช่วงๆ มีขยะต่างๆ มากพอสมควร มีประตุน้ำกั้นเป็นช่วงๆ การคมนาคมทางน้ำมีน้อยมากเช่นเดียวกับคลองบางเขน

ยามเช้าของชุมชนบริเวณสี่แยกทางน้ำในปัจจุบัน

2.2 ชุมชนสี่แยกทางน้ำ : ที่ตั้งและขอบเขตที่ศึกษา

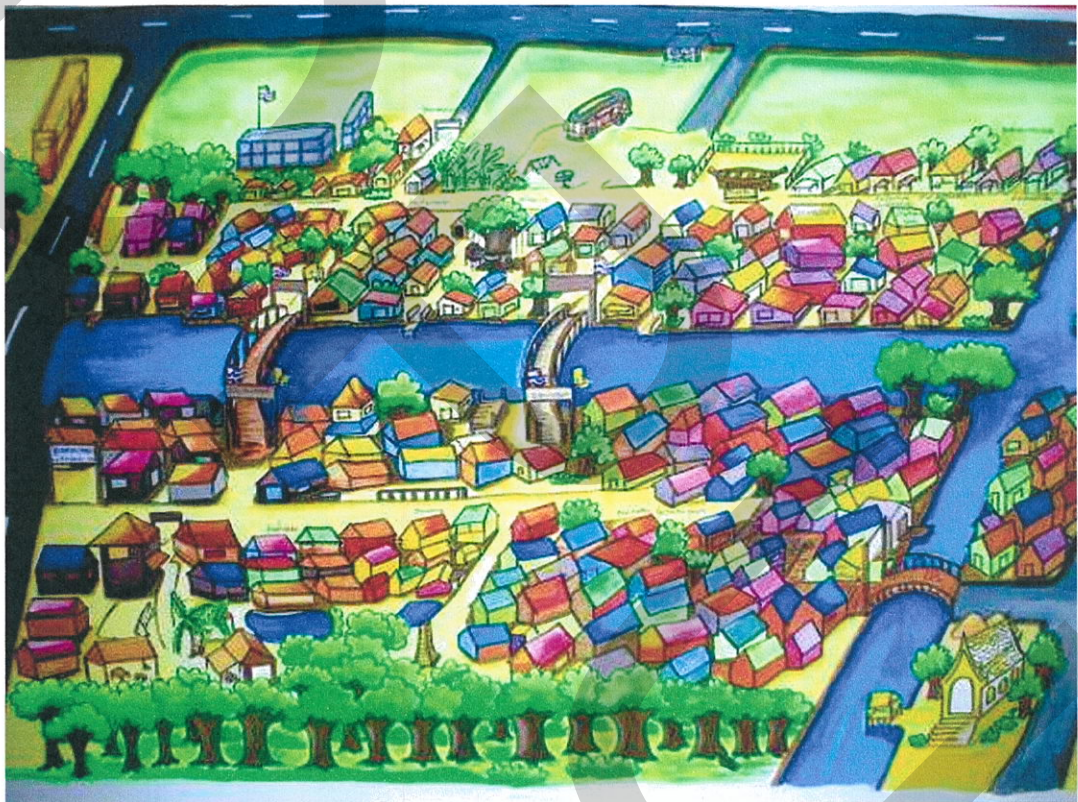

แผนที่เขตหลักสี่ กรุงเทพมหานคร วงกลมเป็นจุดสี่แยกทางน้ำ สีเหลี่ยมเป็นขอบเขตของชุมชนที่ศึกษา 3 ชุมชน

2.2.1 ขอบเขตด้านกายภาพ

ชุมชนสี่แยกทางน้ำ เป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมบริเวณจุดตัดระหว่างคลองบางเขนและคลองเปรมประชากร สามชุมชนคือ ชุมชนตลาดบางเขน ชุมชนเทวสุนทร และชุมชนร่วมพัฒนา โดยถือเอาคลองบางเขนเป็นเส้นแบ่งเขตด้านทิศใต้ ให้คลองเปรมประชากรเป็นแกนกลาง การตั้งบ้านเรือนจะอยู่ริมคลองทอดยาวขึ้นไปทางเหนือ ชุมชนตลาดบางเขนตั้งอยู่ริมคลองบางเขนและคลองเปรมประชากรด้านตะวันออก ฝั่งตรงข้ามคือชุมชนเทวสุนทรและชุมชนร่วมพัฒนา สิ้นสุดที่สะพานชิตชนบริเวณสนามกอล์ฟราชพฤกษ์ (NORTH PARK)

งานศิลปะแผนที่ ชุมชนสี่แยกทางน้ำในมุมมองของนักศึกษามหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์

- ชุมชนตลาดบางเขน

ชุมชนตลาดบางเขนตั้งอยู่หมู่ 1 แขวงตลาดบางเขน เขตหลักสี่ กรุงเทพมหานคร อาณาเขตทางทิศเหนือจดกับซอยวิภาวดี 25 ใกล้กับโรงเรียนบางเขน (ไวศาลี อนุสรณ์) ทิศใต้จดคลองบางเขน ทิศตะวันออกจดถนนริมทางรถไฟ (local road) และที่ดินของบริษัทพงษ์เพชรแลนด์จำกัด ทิศตะวันตกจดคลองเปรมประชากร ขนาดพื้นที่ประมาณ 6 ไร่

สภาพการถือครองที่ดินเป็นชุมชนบุกรุกที่ราชพัสดุและที่ดินบริษัทเอกชน เพราะยังมีปัญหาเรื่องขอบเขตของที่ดินระหว่างที่ราชพัสดุกับบริษัทเอกชนรายหนึ่ง ปี พ.ศ. 2539 การเคหะแห่งชาติเข้ามาปรับปรุงและรองรับประชาชนที่ถูกไล่รื้อจากบริษัทเอกชนดังกล่าว

จำนวนประชากรทั้งหมดประมาณ 530 คน แยกเป็นหญิงประมาณ 273 คน ชายประมาณ 257 คน จำนวนครัวเรือนประมาณ 120 ครอบครั้ว จำนวนหลังคาเรือน 133 หลังคาเรือน

จดทะเบียนจัดตั้งชุมชนอย่างเป็นทางการกับเขตหลักสี่เมื่อ พ.ศ. 2540 หลังจากถูกไล่รื้อจากบริษัทเอกชนรายหนึ่ง ปัจจุบันมีคณะกรรมการชุมชน 7 ท่าน ปัจจุบันมีนายสมพร มัชฌิมาดิลก เป็นประธานชุมชน

- ชุมชนเทวสุนทร

ชุมชนเทวสุนทรตั้งอยู่หมู่ 5 แขวงทุ่งสองห้อง เขตหลักสี่ กรุงเทพมหานคร อาณาเขตทิศเหนือจดชุมชนร่วมพัฒนา ทิศใต้จดคลองบางเขนและวัดเทวสุนทร (เขตจตุจักร) ทิศตะวันออกจดคลองเปรมประชากร (ฝั่งตรงข้ามคือชุมชนตลาดบางเขน) ทิศตะวันตกจดที่ดินเอกชนและหมู่บ้านจัดสรร มีขนาดพื้นที่ประมาณ 4 ไร่

สภาพการถือครองที่ดินเป็นชุมชนบุกรุกที่ราชพัสดุและที่ดินเอกชน

จำนวนประชากรทั้งหมดประมาณ 340 คน แยกเป็นหญิงประมาณ 173 คน ชายประมาณ 167 คน จำนวนครัวเรือนประมาณ 106 ครอบครั้ว จำนวนหลังคาเรือน 115 หลังคาเรือน

จดทะเบียนจัดตั้งชุมชนอย่างเป็นทางการกับเขตหลักสี่เมื่อ พ.ศ. 2532 ปัจจุบันมีคณะกรรมการชุมชน 7 ท่าน ปัจจุบันมีนางเนตรนภา อุ่นนิ่ม เป็นประธานชุมชน

- ชุมชนร่วมพัฒนา

ตั้งอยู่หมู่ 5 แขวงทุ่งสองห้อง เขตหลักสี่ กรุงเทพมหานคร อาณาเขตทิศเหนือจดสะพานชิตชน บริเวณสนามกอล์ฟราชพฤกษ์ (NORTH PARK) ทิศใต้จดชุมชนเทวสุนทร ทิศตะวันออกจดคลองเปรมประชากร (ฝั่งตรงข้ามคือชุมชนตลาดบางเขนและชุมชนหลังแฟลตร่วมพัฒนา) ทิศตะวันตกจดหมู่บ้านจัดสรรรถไฟทุ่งสองห้องและหมู่บ้านเจริญทรัพย์ มีขนาดพื้นที่ประมาณ 21 ไร่

สภาพการถือครองที่ดินเป็นชุมชนบุกรุกที่ราชพัสดุและที่ดินเอกชน

จำนวนประชากรทั้งหมดประมาณ 1,630 คน แยกเป็นหญิงประมาณ 880 คน ชายประมาณ 750 คน จำนวนครัวเรือนประมาณ 360 ครอบครั้ว จำนวนหลังคาเรือน 370 หลังคาเรือน

จดทะเบียนจัดตั้งชุมชนอย่างเป็นทางการกับเขตหลักสี่เมื่อ พ.ศ. 2532 ปัจจุบันมีคณะกรรมการชุมชน 7 ท่าน มีนายประวิง เฟ็งสาตร เป็นประธานชุมชน

2.2.2 ลักษณะที่อยู่อาศัยชุมชนสี่แยกทางน้ำ

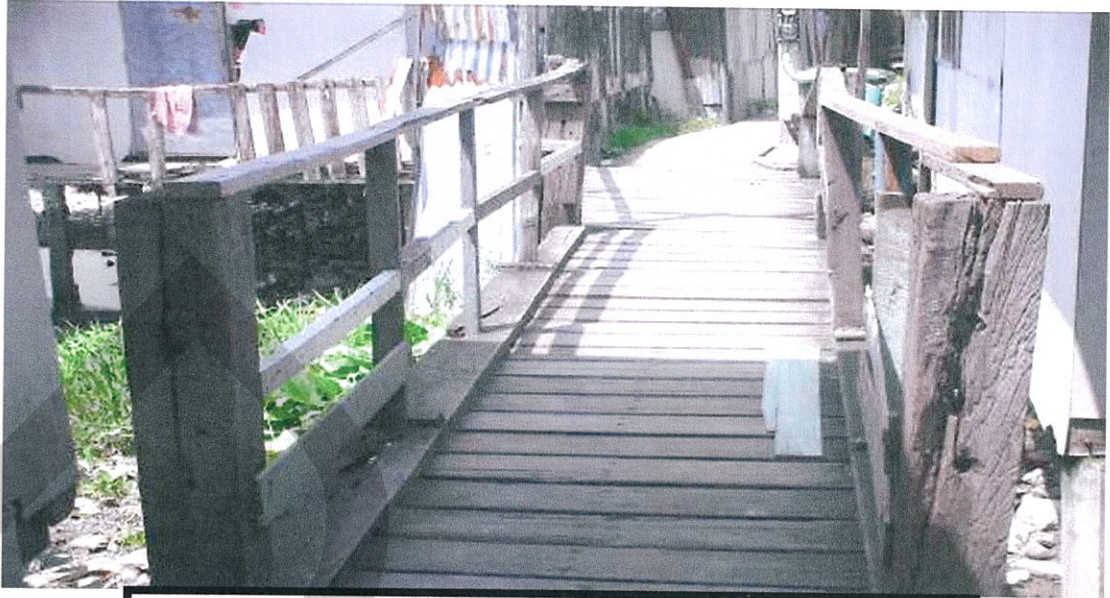
ลักษณะบ้านริมคลองบางเขนฝั่งตรงข้ามวัดเทวสุนทร บริเวณชุมชนเทวสุนทร

ชาวชุมชนจะสร้างบ้านขนานไปตามคลองบางเขนและคลองเปรมประชากร แต่ละชุมชนจะมีทางเดินคอนกรีตกลางชุมชน กว้างประมาณ 1.30 – 3.00 เมตร บางช่วงรถยนต์สามารถเข้าถึงได้โดยเฉพาะชุมชนตลาดบางเขนและชุมชนร่วมพัฒนา ส่วนชุมชนเทวสุนทรรถยนต์ไม่สามารถเข้าถึงได้ เข้าได้เพียงรถจักรยานยนต์และจักรยานเท่านั้น ระหว่างชุมชนเทวสุนทรและชุมชนร่วมพัฒนามีสะพานไม้เล็ก ๆ กว้างขนาดเดียวกับทางเดิน เป็นสะพานข้ามคลองซอยที่ขุดจากคลองเปรมประชากรเพื่อการคมนาคมสมัยก่อน

ทางเดินกลางชุมชนช่วงที่รถยนต์สามารถเข้าได้บริเวณชุมชนร่วมพัฒนา

สะพานไม้เชื่อมกับทางเดินกลางชุมชนบริเวณชุมชนเทวสุนทร

ลักษณะการตั้งบ้านสามารถแยกได้เป็นสองส่วนตามที่ดินริมคลองของที่ราชพัสดุ โดยกำหนดจากกึ่งกลางคลองเปรมประชากรด้านตะวันออกประมาณ 9 เมตร ด้านตะวันตกประมาณ 40 เมตร

ลักษณะบ้านสองฝั่งของคลองเปรมประชากร ด้านขวาคือบริเวณชุมชนตลาดบางเขน ด้านซ้ายคือบริเวณชุมชนร่วมพัฒนา

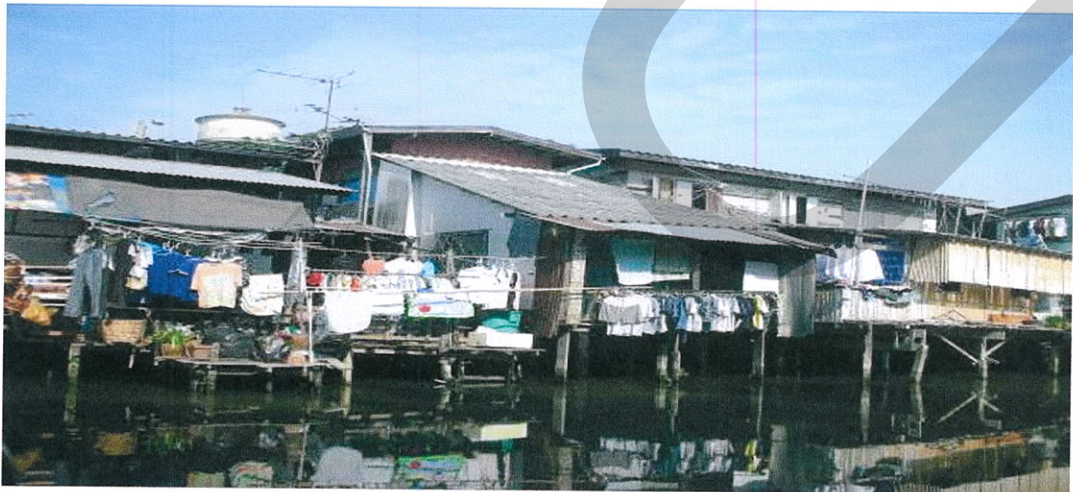

ด้านตะวันออก ด้านนี้เป็นที่ตั้งของชุมชนตลาดบางเขนพื้นที่จริงจากริมคลองที่สร้างบ้านได้จึงมีไม่เกิน 5 เมตร บ้านส่วนใหญ่อยู่ด้านทางเดินฝั่งริมคลอง ไม่เกินสองแนว โดยแนวแรกจะล้ำเข้าไปในคลอง มีเสาอยู่ในน้ำ ส่วนใหญ่เป็นบ้านชั้นเดียว ส่วนแนวที่สองมีทั้งบ้านชั้นเดียวและสองชั้น พื้นที่อีกด้านของทางเดินจะเป็นที่ดินบริษัทเอกชน มีเพียงร้านขายอาหารที่นั่งเล่น ที่จอดรถ ที่เก็บของ และศาลาอเนกประสงค์ของชุมชน เป็นต้น ยกเว้นด้านคลองบางเขนมีบางบ้านที่อยู่อีกด้านของทางเดิน ชาวชุมชนเรียกบริเวณนี้ว่า “ตรอกซีเถา”

ลักษณะบ้านฝั่งตะวันออกของคลองเปรมประชากรบริเวณชุมชนตลาดบางเขน

ด้านตะวันตก ด้านนี้เป็นที่ตั้งชุมชนทิวสนทอและชุมชนร่วมพัฒนา พื้นที่จริงจากริมคลองที่สร้างบ้านได้มีประมาณ 35 เมตร จึงมีบ้านประมาณ 3 – 5 แนว สองแนวแรกมีลักษณะเช่นเดียวกับชุมชนตลาดบางเขน ส่วนแนวที่สามอยู่อีกด้านของถนนภายในชุมชน บางช่วงมีแนวที่สี่ หรือแนวที่ห้า จนจดที่ดินเอกชน

ลักษณะบ้านฝั่งตะวันตกของคลองเปรมประชากรบริเวณชุมชนร่วมพัฒนา

ลักษณะบ้านทั้งสามชุมชนมีทั้งเป็นที่อยู่อาศัยและเป็นห้องเช่า บ้านจะอยู่ติดกัน บางบ้านฝาบ้านและหลังคาติดกัน วัสดุส่วนใหญ่ทำด้วยไม้หรือก่ออิฐฉาบปูน บางบ้านกันฝ้าด้วยสังกะสี กระดานอัด แผ่นป้ายหาเสียงของนักการเมือง หลังคามุงกระเบื้องหรือสังกะสี บ้านที่อยู่ติดคลองมักจะมีชานบ้านหรือระเบียงสำหรับซักผ้า ล้างจาน บางบ้านจะมีที่จอดเรือด้วย ชุมชนตลาดบางเขนจะมีลักษณะบ้านและห้องแถวเก่าหลายหลัง บ้านที่มีบริเวณสวยงามบางหลังมีกองถ่ายภาพยนตร์หรือละครมาเช่าถ่ายทำบ่อยๆ มีบ้านเก่าที่ยังมุงกระเบื้องว่าวอยู่ 1 หลัง มีโครงหลังคาตลาดเก่าทำด้วยไม้ยาวประมาณ 100 เมตร มีโรงเจ และศาลเจ้าแม่ทับทิม อีกฝั่งของคลองบางเขนจะเป็นเขตจตุจักรมีโรงสีเก่า โดยภาพรวมชุมชนตลาดบางเขนไม่มีความหนาแน่นหรือแออัดมากนัก

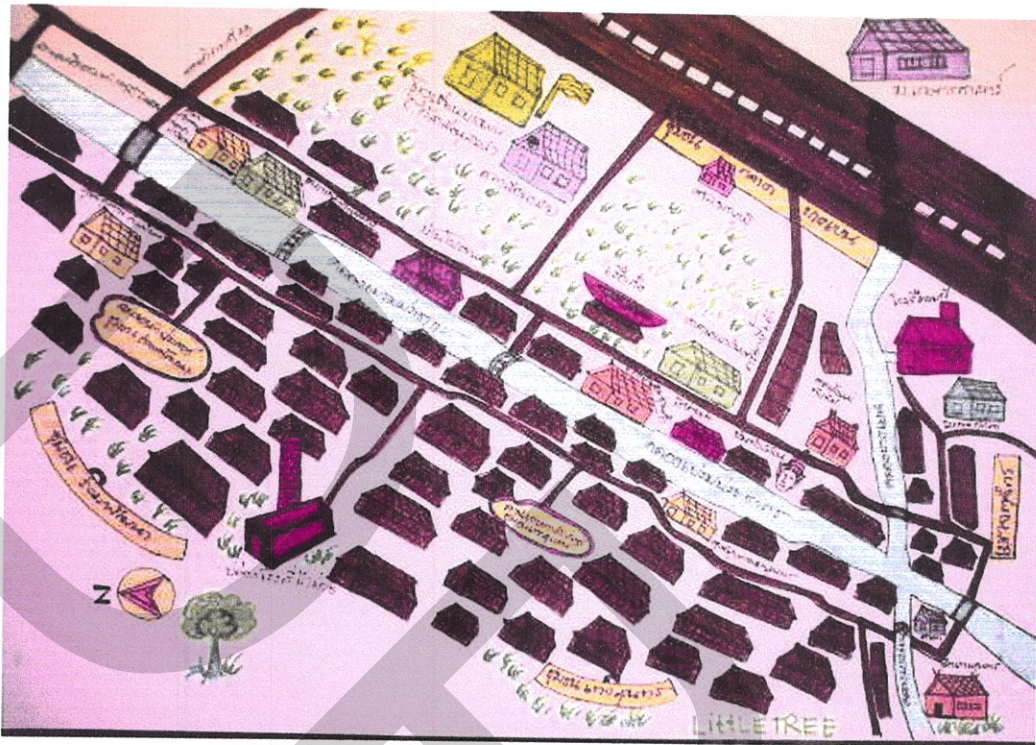
ชุมชนทิวสนทรบ้านจะเป็นหลังเล็กๆ หนาแน่น ทางเดินในชุมชนค่อนข้างแคบ คู่อัดมีพื้นที่สาธารณะเป็นลานอเนกประสงค์ค่อนข้างเล็ก อาจเพราะมีพื้นที่ค่อนข้างน้อยเมื่อเทียบกับชุมชนทั้งสองชุมชน

ส่วนชุมชนร่วมพัฒนาจะมีบ้านจำนวนมากที่สุด มีบ้านหลังใหญ่หลายหลังถึงแม้จะไม่เก่าแก่อย่างชุมชนตลาดบางเขน มีพื้นที่เป็นลานอเนกประสงค์และสนามเด็กเล่นกว้างพอสมควร ทางในชุมชนกว้างที่สุดเมื่อเทียบกับสองชุมชน

ด้านสาธารณูปโภค ทั้งสามชุมชนมีไฟฟ้าใช้ ชุมชนตลาดบางเขนมีไฟฟ้าติดตามทางเดิน เพื่อให้ความสว่างในยามค่ำคืน มีน้ำประปา มีโทรศัพท์สาธารณะ มีศูนย์สุขภาพ เป็นต้น

2.2.3 ความสัมพันธ์ด้านกายภาพของชุมชนสี่แยกทางน้ำ

แผนที่ชุมชนสี่แยกทางน้ำ

การพิจารณาความสัมพันธ์ของสถานที่ต่างๆ ของชุมชนสี่แยกทางน้ำในปัจจุบันจะช่วยให้เข้าใจประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต และอัตลักษณ์ได้ดียิ่งขึ้น เริ่มต้นจากสี่แยกทางน้ำด้านทิศใต้ริมคลองบางเขน เป็นที่ตั้งของวัดเทวสุนทร ไกลๆ กับวัดทางใต้จะเป็นโรงเรียนวัดเทวสุนทร³

³ จากโรงเรียนวัดเทวสุนทรหากตรงไปก็จะถึงถนนงามวงศ์วาน เลี้ยวขวาไปอีกนิดตรงข้ามถนนงามวงศ์วานจะเป็นเรือนจำกลางคลองเปรมฯ หรือ เรือนจำลาดยาว บริเวณนี้เป็นสถานที่ขาย “น้ำชาวดองเปรมฯ” หรือกระแช่ หรือสาโท ซึ่งเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางทั้งจากชาวชุมชนและคนทั่วไป ปัจจุบันมีอยู่ประมาณ 3 ร้านติดๆ กัน ผู้วิจัยได้ยินคนจากปากคลองบางเขนแก่ริมน้ำเจ้าพระยาเล่าว่า สมัยก่อนที่ไม่มีประตุน้ำเคยพายเรือไปซื้อน้ำชาวดองเปรมฯเป็นประจำ สมัยผู้วิจัยเป็น “เด็กเกษตร” ก็เคย “ลองฝึก” ทำน้ำชาวดู ได้มาชื่อ “ลูกแบ่ง” หรือ หัวเชื้อทำน้ำชาที่บริเวณนี้ ชาวชุมชนเล่าว่า น้ำชาวดองเปรมฯขายมานานแล้ว เป็นวิถีชีวิตของชาวชุมชน ที่กล่าวขานกันมากที่สุดคือ น้ำชาวดอง “ลูกใบลาดยาว” พี่ช้างลูกใบเล่าว่า “พ่อผมทำน้ำชาวดองมาจากปู่ พ่อขายมาราวๆ 70 ปีได้แล้ว พ่อตายผมก็ขายต่อ พ่อเล่าว่า สมัย ร.8 มีงานอะไรก็ไม่รู้ มีทหารมหาดเล็กมาขอให้ทำน้ำชาวดองเลี้ยงทหารทั้งกรม พ่อภูมิใจมากทำให้ไม่คิดเงิน พ่อเลยตั้งตั้งแต่นั้น” (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม และ 3 มิถุนายน 2550)

จากหน้าวัดมองเยื้องมาทางซ้ายจะเห็น**โรงแรมพรสวรรค์เทวสุนทร** ชาวบ้านเรียกว่าโรงลิเกเก่า ไกลๆ จะมีศาลาหนังพักริมคลอง ด้านขวามือจะมีคิวรถจักรยานยนต์ และศาลพระภูมิ ข้ามสะพานคลองเปรมประชากรมาอีกฝั่งด้านซ้ายจะเป็นร้านขายอาหาร ผงขายผลไม้ ด้านขวาจะเป็นตึกแถว ก่อนข้ามสะพานไปชุมชนตลาดบางเขน เลี้ยวขวาเข้าไปประมาณ 100 เมตร ผ่านร้านขายของชำเป็นบ้านไม้เก่าสองชั้นยาวคล้ายๆ ห้องแถว มีโรงงานทำตุ๊กตาส่งออก ด้านหลังโรงงานจะเป็น **โรงสีไทยเสรี หรือโรงสี “ตาเกี้ยก”** ซึ่งเป็นโรงสีเก่าของชุมชนสี่แยกทางน้ำ ด้านหน้าโรงสีจะมีเรือชะล่าเก่าลำใหญ่ตั้งไว้ มีร่องคลองเก่าขุดเชื่อมจากโรงสีไปยังคลองบางเขน

ย้อนกลับมาตรงสะพานข้ามไปชุมชนตลาดบางเขน ข้ามสะพานมองมาทางซ้ายจะพบกับจุดตัดระหว่างคลองบางเขนกับคลองเปรมประชากร เป็น **สี่แยกทางน้ำ** ข้ามสะพานมาจะพบบ้านไม้ชาวชุมชนอยู่สองข้างทางเดิน ด้านซ้ายจะเป็นบ้านไม้สองชั้นหลังใหญ่ ลักษณะบ้านเป็นแบบเก่าแต่ดูทรุดโทรมเป็นอย่างมาก ไกลๆ กันจะมีร้านเสริมสวย เยื้องมาทางขวาจะเจอ**ศาลเจ้าแม่ทับทิม** ทางเข้าสมัยก่อนจะอยู่ด้านริมคลองบางเขน เยื้องมาทางด้านซ้ายจะเห็นป้าย **ศูนย์ฝึกอาชีพทำหัวโขน เขตหลักสี่ ก.ท.ม.** หน้าบ้านมีรูปปูนปั้นครึ่งหน้าของหัวโขนหน้ายักษ์ตนหนึ่ง ผ่านไปอีกนิดจะเห็นทางเดินแยกออกไป ชาวชุมชนเรียกบริเวณนี้ว่า **“ตรอกขี้เถา”** ตรงมุมทางแยกจะเป็นศาลาอเนกประสงค์ เยื้องมาทางซ้ายจะพบกับ**ร้านโชห่วยเก่า**ที่เจ้าของบ้านยังเก็บรักษารูปแบบเดิมเอาไว้ ถัดมาจะเป็น**โรงเจชินชุนตั้ว** ทาสีแดง ริมทางเดินจะมีพระบรมรูปรัชกาลที่ 5 รูปใหญ่พร้อมเครื่องสักการะ พร้อมคาถาบูชารัชกาลที่ 5 จากจุดนี้ตรงไปจะมีบ้านชาวชุมชนเฉพาะบริเวณริมคลอง ด้านขวาจะเป็นแผงขายผักของแม่ค้ายุค **“ตลาดมืด”** คนสุดท้าย มีเฟิงปัก เฟิงเก็บของ ที่จอดรถ ร้านก๋วยเตี๋ยวข้างประปราย

เลยโรงเจมาประมาณ 40 เมตร จะมี**สะพานไม้ข้ามคลองเปรมประชากรไปยังชุมชนเทวสุนทร** มีทางแยกออกไปทางที่ดินของบริษัทเอกชนรายหนึ่ง ไปจดถนนเลียบริมทางรถไฟ (LOCAL ROAD) มีป้ายไม้ชุมชนตลาดบางเขนอีกป้าย ไกลๆ กันจะมีศาลพระภูมิ ช่วงปี 2549 ตรงทางแยกนี้ชาวชุมชนร่วมกับผู้นำเขตหลักสี่ได้ยก **“เรือกั้ง”** ลำเก่าตั้งไว้ พร้อมเขียนประวัติเรือสั้นๆ ไว้ด้วย จากนั้นก็จะมี**สะพานไม้ข้ามคลองเปรมประชากรไปยังชุมชนร่วมพัฒนา** ไกลๆ กันนั้นก็เห็นบ้านเก่าที่กองถ่ายละครมักจะเข้ามาถ่ายอยู่บ่อยๆ ตรงนี้จะ**มีบ้านเก่าอายุประมาณ 100 ปี**อีกหลัง มุงกระเบื้องว่าว บ้านหลังนี้ถือว่าเป็นเก่าที่สุดที่ยังคงเห็นได้ในบรรดาบ้านเก่าบริเวณสี่แยกทางน้ำนี้ ด้านขวามือติดกับถนนเลียบริมทางรถไฟเป็น**สถานีอนามัยของศูนย์บริการสาธารณสุขย่อยที่ 53** สถานีอนามัยแห่งนี้ทำด้วยไม้ทั้งหลังมีสัญลักษณ์เป็นรูปสิงห์สีเหลืองของกระทรวงมหาดไทยทับบนกากบาทสีเขียว แสดงว่าเป็น**สถานีอนามัยที่สมัยหนึ่งสังกัดกระทรวงมหาดไทย** ปัจจุบันสถานีอนามัยนี้อยู่ในที่ของบริษัทเอกชน

รายหนึ่ง หลังจากนั้นก็จะบ้านชาวชุมชนไปอีกประมาณ 100 เมตร ก็จะได้เห็น สหกรณ์
 เคสหณบ้านมั่นคง คลองเปรมประชากร จำกัด สหกรณ์นี้ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2549 เป็นการ
 รวมตัวกันของชุมชนต่างๆ บริเวณคลองเปรมประชากร ประมาณ 19 ชุมชน และมีแนวโน้มจะมี
 ชุมชนเข้าร่วมมากขึ้น มีเป้าหมายทางการออมทรัพย์เพื่อเข้าร่วมกับโครงการบ้านมั่นคงของ
 สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ติดกับสหกรณ์จะเป็นศูนย์สุขภาพชุมชน ชุมชนตลาด
 บางเขน สนับสนุนโดยสำนักอนามัย กรุงเทพมหานคร ด้านขวามือติดถนนเลียบบทางรถไฟจะเป็น
 โรงเรียนบางเขน (ไว้สาธิตอนุสรณ์) เมื่อเดินไปอีกประมาณ 50 เมตร ก็จะถึงซอยวิภาวดี 25
 เป็นการสิ้นสุดอาณาเขตของชุมชนตลาดบางเขน ความยาวของชุมชนตลาดบางเขนประมาณ
 400 เมตร

จากซอยวิภาวดี 25 มีสะพานปูนซีเมนต์ขนาดใหญ่ข้ามคลองเปรมประชากร เมื่อลงสะพาน
 ด้านซ้ายจะพบป้าย “ชุมชนร่วมพัฒนา” ด้านขวาก็จะเป็นเขตของชุมชนร่วมพัฒนา
 เช่นเดียวกัน ตรงนี้จะมีศูนย์สุขภาพชุมชน ชุมชนร่วมพัฒนา สนับสนุนโดยสำนักอนามัย
 กรุงเทพมหานคร หากตรงไปจะเป็นหมู่บ้านจัดสรรรถไฟ เมื่อเลี้ยวขวาเข้าไปอีกประมาณ 400 เมตร
 ก็จะถึงสะพานซิดซัน บริเวณสนามกอล์ฟราชนครินทร์ (NORTH PARK) จะเป็นจุดสิ้นสุดชุมชน
 ร่วมพัฒนา ในบริเวณนี้จะมีบ้านชาวชุมชนทั้งสองด้านของทางเดิน มีบ้านของประชาชนชุมชน
 ร่วมพัฒนา บ้านของอดีตผู้ใหญ่บ้านในยุคที่ยังเป็นอำเภอบางเขน ด้านถนนเลียบบทางรถไฟจะ
 เป็นกองกำกับการสุนัขตำรวจ และกองกำกับการ 5 ย้อนกลับมาตรงสะพานปูนซีเมนต์ซอย
 วิภาวดี 25 เดินเข้าไปในชุมชนร่วมพัฒนา อีกส่วนหนึ่งจะมีบ้านชาวชุมชนหนาแน่นอยู่ทั้งสอง
 ด้านของทางเดิน บ้านค่อนข้างใหญ่ มั่นคง มีห้องแถวให้เช่า มีร้านซักผ้าหยอดเหรียญ
 อัดโนมัติ มีร้านสนุกเกอร์ ร้านเกม ทางเดินภายในชุมชนร่วมพัฒนาช่วงถึงสนามเด็กเล่นและ
 ลานอเนกประสงค์มีความกว้างขนาดรถยนต์เข้าได้ ริมคลองจะมีที่เก็บขยะปูนซีเมนต์ของ
 ชุมชนสองช่วง ชุมชนร่วมพัฒนาค่อนข้างยาวจากชุมชนเทวสุนทรไปถึงสะพานซิดซันจะมีความ
 ยาวประมาณ 800 เมตร

เมื่อข้ามสะพานระหว่างชุมชนเข้าเขตชุมชนเทวสุนทร มีซอยย่อยด้านขวาของสะพานเดิน
 เข้าไปประมาณ 40 เมตร จะเห็นซากโรงสีเครื่องจักรไอน้ำหรือโรงสีฟาร์มสมบูรณ์หรือ
 โรงสี “ยายหม่วย” ซึ่งเป็นโรงสีที่ตั้งหลังจากโรงสีไทยเสรี ปัจจุบันเหลือเฉพาะปล่องโรงสี
 และอาณาเขตของโรงสีสามารถเห็นท่าจอดเรือริมคลองซอยที่ขุดแยกจากคลองเปรมประชากร
 ไปถึงโรงสี กลับมาที่ทางเดินในชุมชนด้านขวามือจะเป็นลานอเนกประสงค์ เยื้องๆ กัน
 ด้านซ้ายก็จะเป็นศูนย์สุขภาพชุมชน ชุมชนเทวสุนทร สนับสนุนโดยสำนักอนามัย
 กรุงเทพมหานคร เดินไปจนถึงสะพานไม้ข้ามคลองบางเขน ตรงเชิงสะพานฝั่งชุมชนเทวสุนทรจะมี
 ร้านตัดผมเก่า ที่นั่งตัดผมมีตัวเดียว ถึงตรงนี้ก็สุดเขตของชุมชนเทวสุนทร ชุมชนเทวสุนทร
 เป็นชุมชนมีบ้านหนาแน่น แออัดที่สุดในบรรดาทั้งสามชุมชน และมีขนาดความยาวของชุมชน

ค่อนข้างสั้นประมาณ 200 เมตร ทางเดินในชุมชนค่อนข้างแคบ เมื่อข้ามสะพานไม้คลอง บางเขนมาก็จะเป็นวัดเทวสุนทร

ความสัมพันธ์ของสถานที่ต่างๆ ของชุมชนสี่แยกทางน้ำทำให้จินตนาการถึงวิถีชีวิตของชาวชุมชนในอดีตและความเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันได้ กล่าวคือ ภูมิประเทศที่เป็นสี่แยกทางน้ำ ในอดีตมีการคมนาคมทางน้ำเป็นหลัก การมีโรงสีถึงสองโรงตั้งเยื้องๆ กัน โรงหนึ่งอยู่ริมคลอง บางเขน อีกโรงอยู่ริมคลองเปรมประชากร แสดงให้เห็นว่ารอบๆ บริเวณนี้ต้องมีการทำนา และบริเวณนี้เป็นจุดศูนย์กลางของผู้คน มีตลาดแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้า ด้านความเชื่อและวัฒนธรรมมีวัด โรงเรียน ศาลเจ้าแม่ทับทิม ด้านสาธารณสุขมีสถานีอนามัย การคมนาคม นอกจากทางน้ำแล้วยังมีสถานีรถไฟอยู่ใกล้ชุมชนด้วย ใกล้กับโรงเรียนบางเขน (ไ้สวัสดิ์อนุสรณ์) ในอดีตยังเป็นที่ตั้งของที่ว่าการอำเภอ ปัจจุบันโรงสีและที่ว่าการอำเภอได้หมดหน้าทีลง ที่นากลายเป็นหมู่บ้านจัดสรรหรืออื่นๆ สภาพชุมชนกลายเป็นชุมชนแออัด ขณะเดียวกัน ได้เกิดสิ่งใหม่ๆ ขึ้น เช่น ศูนย์สุขภาพ สหกรณ์เคหสถานบ้านมั่นคงคลองเปรมประชากรจำกัด เป็นต้น จึงน่าสนใจว่าความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เกิดขึ้นด้วยเหตุปัจจัยอะไรซึ่งจะได้พิจารณาในบทต่อไป

2.2.4 การคมนาคมและพื้นที่ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนสี่แยกทางน้ำ

แผนที่แสดงความสัมพันธ์ทางพื้นที่ของชุมชน มีถนนสำคัญล้อมรอบสี่สายคือ ถนนแจ้งวัฒนะ ทางทิศเหนือ ถนนงามวงศ์วานทางทิศใต้ ถนนวิภาวดีรังสิต (และถนนเลียบทางรถไฟหรือ LOCAL ROAD) ทางตะวันออก และถนนประชาชื่นทางทิศตะวันตก

ชุมชนสี่แยกทางน้ำสามารถเข้าถึงได้ทั้งทางรถยนต์ รถไฟ และทางเรือ ในอดีตทางเรือเป็นทางหลักโดยผ่านคลองหลักคือคลองบางเขนจากแม่น้ำเจ้าพระยาด้านจังหวัดนนทบุรีและคลองเปรมประชากรจากคลองผดุงกรุงเกษม ทั้งสองคลองเป็นตัวเชื่อมลำคลองอื่นๆ เหมือนใยแมงมุมทำให้เกือบทุกพื้นที่สามารถติดต่อกันได้หมด และชุมชนสี่แยกทางน้ำเป็นจุดรวมของการติดต่อด้านนอกเมืองทางทิศเหนือของกรุงเทพฯ จนกลายเป็นที่ตั้งศูนย์กลางการปกครองคืออำเภอบางเขนในอดีต ปัจจุบันการคมนาคมทางเรือแทบไม่ได้ใช้แล้ว มีเพียงเรือเก็บขยะจากสำนักงานเขตต่างๆ โดยเฉพาะจากเขตหลักสี่ การติดต่อทางเรือสามารถขึ้นและลงได้ทั้งที่ท่าเก็บขยะ ท่าเรือหน้าวัดเทวสุนทร ชานบ้านริมคลอง เป็นต้น

ด้านทางรถไฟจะเป็นทางรถไฟสายเหนือสถานีที่ใกล้ที่สุดคือสถานีบางเขน จากนั้นสามารถต่อรถยนต์หรือจักรยานยนต์ตัดถนนงามวงศ์วานเข้าถนนเลียบทางรถไฟประมาณ 500 เมตรก็จะถึงทางเข้าวัดเทวสุนทรเข้าชุมชนตลาดบางเขนและชุมชนเทวสุนทรได้ หรือนั่งเลยไปลงทางถนนเลียบทางรถไฟเข้าชุมชนตลาดบางเขนโดยตรง และสามารถเดินข้ามสะพานไปชุมชนเทวสุนทรหรือร่วมพัฒนาได้ หรือหากต้องการไปให้ถึงชุมชนร่วมพัฒนาโดยตรงสามารถเข้าทางซอยวิภาวดี 25 ข้ามสะพานเลี้ยวซ้ายหรือขวาก็จะถึงชุมชน ในอดีตทางรถไฟเป็นที่นิยมมากเช่นกัน เมื่อลงที่สถานีบางเขนสามารถเดินเข้าชุมชนได้ไม่ไกลมากนัก มีความสะดวกมาก ปัจจุบันการใช้รถไฟน้อยลงมากเนื่องจากคนส่วนใหญ่นิยมใช้ทางรถยนต์และชุมชนสี่แยกทางน้ำไม่ได้เป็นศูนย์กลางการค้าเช่นในอดีต

ปัจจุบันทางรถยนต์มีความสะดวกมากที่สุด ชาวชุมชนใช้ติดต่อกับคนภายนอกและคนภายนอกติดต่อกับชุมชน ทางรถยนต์สามารถเข้าถึงได้ 4 ทาง จากถนนสำคัญ 4 สาย ล้อมรอบชุมชนทั้งสี่ด้าน ทิศเหนือคือถนนแจ้งวัฒนะ ทิศใต้คือถนนงามวงศ์วาน ทิศตะวันออกคือถนนวิภาวดีรังสิตและถนนเลียบทางรถไฟขนานกันไป ทิศตะวันตกคือถนนประชาชื่น

ชุมชนสี่แยกทางน้ำอยู่ใกล้ถนนเลียบทางรถไฟ (รวมถึงถนนวิภาวดีรังสิต) และถนนงามวงศ์วานมากที่สุด ชาวชุมชนใช้สองถนนนี้เป็นหลักในการติดต่อกับภายนอก หากติดต่อกับสถานีตำรวจนครบาลทุ่งสองห้องจะใช้ถนนเลียบทางรถไฟ หากจะติดต่อกับสำนักงานเขตหลักสี่ที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขหลักสี่ จากถนนเลียบทางรถไฟเข้าถนนแจ้งวัฒนะ ไปทางทิศเหนือขึ้นไปก็สามารถเข้าถนนวิภาวดี เป็นต้น หากติดต่อทางด้านทางตะวันออกหรือด้านมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ทำได้จากถนนพหลโยธิน หรือทางด้านตะวันตกเช่นเขตบางซื่อหรือจังหวัดนนทบุรีก็จะเข้าถนนงามวงศ์วาน หากติดต่อทางด้านถนนประชาชื่นสามารถเข้าทางสะพานซิดชอน สนามกอล์ฟราชพฤกษ์ (NORTH PARK) ผ่านไปทางชุมชนเคหะท่าทรายหรือมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต เป็นต้น

สำหรับบุคคลภายนอกสามารถติดต่อกับชาวชุมชนได้ทั้ง 4 ด้าน ด้านทิศเหนือจากถนนวิภาวดีรังสิตและถนนแจ้งวัฒนะ เข้าถนนเลียบทางรถไฟก่อนถึงสี่แยกถนนงามวงศ์วานกับถนนวิภาวดีรังสิตกลับรถก็จะถึงชุมชน ด้านทิศใต้และทิศตะวันตกจากจังหวัดนนทบุรี เข้าถนน

งามวงศ์วาน สังเกตเรือนจำกลางคลองเปรมฯ ด้านขวา จะเห็นป้ายเข้าวัดเทวสุนทรเลี้ยวซ้าย หรือเลยมาเลี้ยวซ้ายตรงสี่แยกเข้าถนนเลียบทางรถไฟก็จะถึงชุมชน ส่วนทิศตะวันตกจากถนนประชาชื่นสามารถเข้าได้ทางชุมชนการเคหะท่าทรายหรือเข้าทางมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์ เข้าสนามกอล์ฟรัชพฤกษ์ (NORTH PARK) ถึงถนนเลียบทางรถไฟเลี้ยวขวาก็จะถึงชุมชน ทิศตะวันออกจากถนนพหลโยธิน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เข้าถนนงามวงศ์วานหาทางเข้า ถนนวิภาวดี เข้าถนนเลียบทางรถไฟก็จะถึงชุมชน สรุปได้ว่าการเข้าถึงชุมชนจากทุกทิศทาง สามารถเข้าทางถนนเลียบทางรถไฟได้

การมีถนนสายหลักๆ ล้อมรอบชุมชนทั้งสี่ด้านทำให้การติดต่อมีความสะดวกทั้งทาง รถยนต์ส่วนตัว รถโดยสารประจำทางขององค์การขนส่งมวลชนกรุงเทพ ด้านถนนงามวงศ์วาน และถนนวิภาวดีรังสิต รถสองแถวที่วิ่งระหว่างวัดเสมียนนารีกับรังสิต รถจักรยานยนต์รับจ้าง เป็นต้น

ชุมชนสี่แยกทางน้ำเป็นชุมชนเปิดทั้งในอดีตและปัจจุบัน มีพื้นที่ความสัมพันธ์ทางสังคม ที่กว้างขวางมาก ทำให้มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม มีความเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลง ทางสังคมค่อนข้างมากและรวดเร็ว มีการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มบุคคลต่างๆ หลายรูปแบบเพื่อ ปรับความสัมพันธ์กับกลุ่มบุคคลต่างๆ เช่น บริษัทเอกชน รัฐ บุคคลภายนอก รวมถึงระหว่าง ชาวชุมชนด้วยกัน ซึ่งจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป

2.3 ตำนาน วัฒนธรรมประเพณี และสถานที่สำคัญ ของชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำ

2.3.1 ตำนานคลองบางเขน

ชื่อ “บางเขน” มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา (ดูรายละเอียดใน 2.4.1) บาง หมายถึง ทางน้ำเล็กๆ ที่ไหลเชื่อมกับทางน้ำใหญ่กว่า แล้วเรียกชุมชนตั้งอยู่ตรงปากทางน้ำที่เชื่อมกันว่า บาง⁴ สอดคล้องกับคลองบางเขนแยกจากลำน้ำเจ้าพระยา ส่วนคำว่า “เขน” พบว่าชาวชุมชนอธิบายคำนี้ออกไปสามความหมาย ความหมายแรก หมายถึง ไม้กางเขน ผู้เล่าบอกว่า มาจากการที่คลองเปรมประชากรตัดกับคลองบางเขนทำให้มีรูปร่างกากบาทเหมือนกับไม้กางเขน ความหมายที่สอง หมายถึง นกกางเขน ผู้เล่าบอกว่าเนื่องจากบริเวณริมคลองบางเขนในสมัยก่อนมีนกกางเขนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ความหมายที่สาม หมายถึง กิริยาที่เรียกว่า “เขิน” ตอนหลังก็เรียกเพี้ยนมาเป็น “เขน” ความหมายที่สามนี้มีชาวชุมชนกล่าวถึงมากที่สุด และเป็นความหมายที่ผู้วิจัยคิดว่าเป็นไปได้มากที่สุดเนื่องจากหลักฐานทางภูมิประเทศและการทำมาหากิน ประกอบกับสอดคล้องกับตำนานที่ชาวชุมชนบริเวณนี้เล่ากันมาตั้งแต่ปู่ย่าตายาย คือ ตำนานเรื่องท้าวอุทอง ตำนานเล่าว่า

“กาลครั้งหนึ่ง...ท้าวอุทองพวข้าราชการบริวารอพยพโยกย้ายหนีโรคห่ามาจากแดนไกล ผ่านมาทางดอนเมือง ท้าวอุทองขนทองคำใส่เรือเขินมาตามคลอง แต่ด้วยสภาพคลองตื้นเขินมาก เมื่อถึงช่วงน้ำลง น้ำในคลองจะแห้งขอด เรือที่เคยพายได้ก็ต้องเขิน ท้าวอุทองให้คนเขินเรือบรรทุกทองไปถึงสถานที่หนึ่งเอาทองคำซ่อนไว้ และยังเล่าอีกว่าใกล้ๆ กับที่ซ่อนทองมีชุมชนโบราณซึ่งคนในชุมชนมีความซื่อสัตย์ ใครถามเรื่องใดก็ตอบตามความจริง เมื่อมีคนถามว่าพระเจ้าอุทองนำทองซ่อนไว้ที่ไหน ชาวบ้านก็บอกว่าทองซ่อนไว้ที่นั่น”⁵

ตำนานนี้เป็นที่มาของคำอธิบายถึงสถานที่สามแห่งและมีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือท้าวอุทองต้องเขินเรือบรรทุกทองในลำคลองน้ำแห้งขอดทำให้เป็นที่มาของคำว่า “ทองเขิน” และเรียกลำคลองนั้นว่า “คลองเขิน” เรียกชุมชนบริเวณนี้ว่า “บางเขิน” กาลเวลาผ่านไปก็เพี้ยนมาเป็น “บางเขน” ส่วนสถานที่ที่ท้าวอุทองนำทองไปซ่อน ซึ่งต่อมาภายหลังจึงเรียกบริเวณนั้นว่า “บางซ่อน” ส่วนสถานที่ที่ชาวบ้านพูดความจริง คนเห็นว่าชาวบ้านกลุ่มนี้มีความซื่อสัตย์จึงเรียกสถานที่นี้ว่า “บางซื่อ” ตำนานนี้คงพิสูจน์ไม่ได้ว่าจริงหรือไม่ แต่สิ่งหนึ่งที่สามารถบอกได้คือ ปัจจุบันสถานที่ทั้งสามแห่งนี้อยู่ในบริเวณที่มีความสัมพันธ์กัน

ตำนานเรื่องท้าวอุทองที่ต้องเขินเรือเมื่อน้ำในคลองบางเขนแห้งนั้นสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในช่วงที่คลองยังไม่มีประตูกันน้ำตัดขาดกับแม่น้ำเจ้าพระยา นายเกียรติ เกียรติ

⁴ สุจิตต์ วงษ์เทศ, กรุงเทพฯ มาจากไหน, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, 2548), หน้า 25 – 26.

⁵ สรุปลงความจากประวัติสำนักงานเขตบางซื่อ และจากคำบอกเล่าของผู้อาวุโสบริเวณสี่แยกทางน้ำ

สกุล เล่าให้ลูกๆ ฟังว่าตอนมาอยู่ที่นี้ใหม่ๆ (ประมาณ 95 ปีมาแล้ว) ชาวบ้านที่อยู่ก่อนเล่าให้ฟังว่า

คำว่า บางเขน นั้นแต่เดิมมา ชาวบ้านพากันเรียกว่า บางเขิน เพราะ ฤดูแล้งคราได้นำในคลองบางเขนซึ่งเป็นคลองที่เกิดเองตามธรรมชาตินี้จะแห้งขอดลงจนสามารถเดินลุยโคลนได้อย่างสบาย...ชาวบ้านได้อาศัยคลองบางเขนนี้ขึ้นล่องค้าขายเพราะไหลลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยาที่สะพานพระราม 6 เมืองนนทบุรี ในตอนเช้าของฤดูแล้งตกอยู่ในราวเดือนมีนา เมษา...ตอนเย็นน้ำในคลองก็แห้งไปหมดเหลือแต่โคลน พวกแม่ค้าพ่อค้าไม่รู้จะพาเรือกลับสู่เรือนอนได้อย่างไร จึงต้องลงจากเรือแล้วเข็นเรือกลับสู่บ้านเป็นอยู่ดังนี้แรมปี คนก็เลยขนามนามคลองนี้ว่าบางเขิน แต่เรียกกันไปเรียกกันมากก็เลยเพี้ยน มาเป็นบางเขน...จริงแท้อย่างไรอยู่ที่คนเล่า แต่ตอนที่ป่ามาอยู่ก็ยังคงเข็นเรืออยู่บ่อยๆ นี้ก็เป็นพยานอันหนึ่ง... พอถึงฤดูแล้งน้ำในคลองจะแห้งขอดจนเห็นแต่โคลนตม โผล่ขึ้นเต็มไปหมดเด็กเล็กพากันเดินลุยโคลนเล่นอย่างสนุกสนานบ้างก็จับปลา บ้างก็จับหอย ซึ่งส่วนมากเป็นหอยตลับ หอยกาบ และหอยขม...คลองซอยเข้ามาที่โรงสีก็พลอยแห้งขอดไปด้วย...น้ำจะขึ้นเอ่อเฉพาะตอนเช้าๆ เท่านั้นพอดกบายน้ำก็จะเริ่มงวดลงๆ จนถึงเย็นก็จะเหลือแต่โคลนตมจึงไม่สะดวกแก่ชาวนาที่จะมาทางเรือ⁶

ป้าวิไลอดีตชาวบ้านอยู่ริมคลองบางเขนเล่าว่า “สมัยก่อนคลอง (บางเขน) แห้ง ตอนยังไม่มีรถขุดลอก ต้องถ่อเรือ เข็นเรือ บางคนวิดปลากันในคลอง ขุดปลาหลดกัน พอน้ำมาก็งักลวยเป็นแพเต็มไปหมด”⁷

จากหลักฐานทางสภาพภูมิประเทศจึงแสดงให้เห็นว่าคลองบางเขนในอดีตบางเวลาน้ำแห้งขอด ชาวชุมชนจึงต้องลงมาเข็นเรือสอดคล้องกับตำนานเรื่องท้าวอู่ทอง เพียงแต่เดิมคลองนี้เรียกว่า “คลองทองเขิน” หรือ “คลองเขิน” แล้วเพี้ยนมาเป็น “คลองบางเขน” หรือ “บางเขน” หรือไม่อาจยืนยันได้ชัดเจน อย่างหนึ่งที่อาจแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวคลองบางเขนในอดีตคือการที่น้ำแห้งขอด ต้องเข็นเรือแสดงให้เห็นถึงความเหน็ดเหนื่อย ลำบาก หรือ “ลำบากยากเข็น” นั่นเอง

⁶ หนังสือพระราชทานเพลิงศพ นายเกียรติ เกียรติสกุล ณ วัดพระศรีมหาธาตุ อําเภอ บางเขน จังหวัดพระนคร, (พระนคร : ม.ป.ส., 2514), หน้า 141 – 157.

⁷ สัมภาษณ์ คุณป้าวิไล นาคเนียม อายุ 71 ปี, วันที่ 11 มิถุนายน 2550.

2.3.2 ประเพณีชักพระ “วัดเชิงหวาย” (วัดเวตวันธรรมมาวาส)

ประมาณ 50 ปีมาแล้ว ป้าเพ็ญศรี ปานจับ ลูกสาวเจ้าของโรงสีไทยเสรีในอดีต เล่าว่า “เดิมทีนี้มีประเพณีชักพระ สนุกมาก แรมสี่ค่ำ เรือเยอะมาก คนแต่งตัวสวยๆ เขาจะมาแวะที่นี้ ตรงวัดสี่แยก (วัดเทวสุนทร) มาจากบางซื่อ ออกไปทางคลองบางเขน ไปสะพานพระราม 6 มีแข่งเรือด้วย”⁸ ป้าเตยงแม่ค้าในตลาดบางเขน เล่าว่า “แรมสี่ค่ำ เดือนสิบสอง มีชักพระจากวัดเชิงหวาย ชาวสวน ชาวนาแต่งตัวกันสวยๆ ตรงนี้เป็นชาวนา ตรงโน้น (ในคลองบางเขน) เป็นสวน เรือรับพระมากันเยอะ”⁹ ป้าจำเนียรอดีตชาวนาทุ่งบางเขน เล่าว่า “สมัยก่อนป่าไปชักพระทุกปี ไปขอน้ำมนต์หลวงพ่อ (หลวงพ่อสัมฤทธิ์) ลงเรือตามไปเป็นแถวไปดูแข่งเรือที่สะพานพระราม 6 เดียวนี้ป่าไม่เห็นมาสองปีแล้ว”¹⁰

ประเพณีชักพระวัดเวตวันธรรมมาวาส¹¹ หรือวัดเชิงหวายในอดีต เป็นประเพณีท้องถิ่นของชาวมุขมชนริมน้ำหลายลำคลองด้วยกัน ประเพณีนี้เป็นการแห่เรือชักพระและสมโภชหลวงพ่อสัมฤทธิ์ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำริด ปางมารวิชัย สมัยสุโขทัย สร้างในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้น หน้าตักกว้าง 7 นิ้ว สูง 12 นิ้ว

หลวงพ่อสัมฤทธิ์ “วัดเชิงหวาย”

⁸ สัมภาษณ์คุณป้าเพ็ญศรี ปานจับ อายุ 70 ปี, เลขที่ 24/19 แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพฯ, วันที่ 20 มิถุนายน 2550.

⁹ สัมภาษณ์คุณป้าเตยง แซ่โล้ว อายุ 73 ปี, แขวงตลาดบางเขน เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 5 พฤษภาคม 2550.

¹⁰ สัมภาษณ์คุณป้าจำเนียร เนียมใจวงศ์ อายุ 77 ปี, เลขที่ 75 แขวงทุ่งสองห้อง กรุงเทพฯ, วันที่ 7 มิถุนายน 2550.

¹¹ วัดเวตวันธรรมมาวาส หรือ “วัดเชิงหวาย” สร้างขึ้นต้นรัตนโกสินทร์ ประมาณปี พ.ศ. 2326 โดยราษฎรที่อพยพหลบภัยสงครามจากอยุธยา เพราะมีพระพุทธรูปศิลาทรายฝีมือช่างสมัยกรุงศรีอยุธยาอยู่ที่วัดหลายองค์ สภาพวัดเดิมเป็นวัดชนบทอยู่กลางป่า มีต้นหวายเยอะ จึงเป็นที่มาของชื่อว่า วัดเชิงหวาย ปัจจุบันตั้งอยู่ใน เขตบางซื่อ กรุงเทพฯ

ตามประวัติที่ได้จากบันทึกและจากคำบอกเล่าของชาวชุมชนกล่าวว่า พระทองดีได้ฝันว่าหลวงพ่อยู่ใต้ดินหลังวิหาร ให้เอาท่านขึ้นมาด้วย ชาวบ้านจึงช่วยกันขุดปรากฏว่าเจอจริงๆ ในฝันหลวงพ่อบอกว่าให้นำท่านออกไปให้ชาวบ้านได้เคารพบูชา หลังจากนั้นทางวัดและชาวบ้านจึงได้นำหลวงพ่อลงเรือแห่ จนกลายเป็นประเพณีที่ทำกันทุกปี¹² อาจารย์ชอบ ธรรมธีระเสถียร ผู้อยู่ร่วมกับประเพณีนี้มาประมาณ 55 ปี เล่าว่า “มีอยู่ปีหนึ่งประมาณ 60 กว่าปีแล้ว ไม่ได้นำหลวงพ่อแห่ลงเรือ ปรากฏว่าเกิดอาเพศ มีโรคระบาด คนก็เลยลือกันไปใหญ่หลังจากนั้นก็ทำทุกปี จนคนเขารู้กันทั่วไปเป็นสโลแกนว่า “แรมสองคำวัดนางชี แรมสี่วัดเชิงหวาย”¹³

เส้นทางขบวนชักพระในยุคก่อนนั้นใช้เส้นทางน้ำอย่างเดียว เส้นทางเป็นวงกลม “เริ่มออกทางคลองกระตาศ คลองส้มป่อย ไปทางวัดสร้อยทอง อ้อมไปเข้าคลองบางซื่อ ผ่านวัดประตู่ธรรมปิฎย วัดสะพานสูง เลี้ยวเข้าคลองเปรมประชากร แวะพักที่วัดแคราย (วัดเสมียนนารี) เพื่อถวายภัตตาหารเพลและถวายผ้าป่า แล้วต่อไปยังวัดสี่แยก (วัดเทวสุนทร) เลี้ยวเข้าคลองบางเขน คลองบางเขนใหม่ ผ่านวัดมัชฌันติการาม (วัดน้อย) ไปออกแม่น้ำเจ้าพระยาที่บริเวณสะพานพระราม 6 มีการแข่งเรือ แล้ววกกลับสู่วัดเชิงหวาย”¹⁴ เจ้าอาวาสวัดเวตวันธรรมมาวาสรูปปัจจุบันเรียกเส้นทางนี้ว่ารอบ “เกาะบางเขน”¹⁵

อาจารย์ชอบ ธรรมธีระเสถียร เล่าถึงบรรยากาศการชักพระว่า

“ปีสองสี่เก้าหก ผมเข้ามาอยู่ที่นี้ก็เห็นเลยจากนั้นก็มาร่วมมาตลอด เป็นประเพณีท้องถิ่นที่ทำกันมา เดิมทีเดียวไม่ได้คิดสักอะไร ก็เอาเรือที่พระบิณฑบาตเอาหลวงพ่อกองแห่ ออกจากคลองกระตาศหลังวัดเชิงหวายนี้แหละ ไปทางแม่น้ำเจ้าพระยาตรงวัดสร้อยทอง แล้วไปเข้าคลองบางซื่อ แกววัดแก้วฟ้าจุฬามณี คนที่อยู่ข้างคลองเอากองมาตี ชาวบ้านเขาก็รู้ นำเรือตามไปเรื่อยๆ จากลำสองลำกลายเป็นแพไปเลย คนที่มารอรับริมน้ำทางวัดก็เตรียมน้ำมนต์มาก็พรมกันไปเรื่อยๆ คนก็ทำบุญสองฝั่งคลอง จากคลองบางซื่อก็เข้าคลองเปรมฯ ตอนแรกก็ไม่มีอะไรมาก ตอนหลังเมื่อรู้ว่ามีทุกปี ที่วัดเสมียนนารี เขาจะเตรียมผ้าป่าไว้กองหนึ่ง อัญเชิญหลวงพ่อแวะพักที่วัดก่อน

¹² ไม่ปรากฏปีที่เริ่มการแห่หลวงพ่อสัมฤทธิ์ที่แน่นอน แต่คาดว่าน่าจะประมาณร้อยกว่าปีมาแล้ว แต่ไม่น่าจะเกิน 135 ปี โดยถือระยะเวลาการขุดคลองเปรมประชากรเป็นหลักเนื่องจากเส้นทางชักพระดั้งเดิมนั้นใช้เส้นทางคลองเปรมประชากรด้วย หากระยะเวลาเกินกว่านั้นอาจต้องเป็นเส้นทางอื่นๆ

¹³ สัมภาษณ์ อาจารย์ชอบ ธรรมธีระเสถียร อายุ 77 ปี, เขตบางซื่อ กรุงเทพฯ, วันที่ 4 มิถุนายน 2550.

¹⁴ “ชักพระวัดเชิงหวาย” [ออนไลน์], เข้าถึงได้จาก : (<http://muangboranjourn.com/modules.php?name=News&file=article&sid=1137>), 27 กุมภาพันธ์ 2550.

¹⁵ สัมภาษณ์ เจ้าอาวาสวัดเวตวันธรรมมาวาส, เขตบางซื่อ กรุงเทพฯ, วันที่ 4 มิถุนายน 2550.

ทอดผ้าป่า แล้วเคลื่อนไปที่วัดเทวสุนทร ตรงนั้นคนก็มาก แล้วเข้าไปคลองบางเขน ผ่านวัดโพธิ์ทองล่าง ตรงนั้นจะมีผ้าป่าอยู่สามต้น กองหนึ่งถวายหลวงพ่อกมา อีกกองก็ถวายวัดโพธิ์ทองล่าง อีกกองก็ถวายวัดใหม่ทางหลวง จนออกมาผ่านวัดน้อย ไปออกเจ้าพระยาตรงพระนครเหนือ ประมาณสี่โมงห้าโมง คนมารอรับหลวงพ่อบนสะพานเยอะ แข่งเรือกัน เดิมไม่มีรางวัลอะไรมาก ทางวัดก็เตรียมขนม มีผ้าขาวม้า เรือก็เป็นเรือที่ตามหลวงพ่อกไปเที่ยวกันแล้วแข่งกัน.....จนเขาทำประตูน้ำ เรือไม่ได้ออกมาก็ไม่ได้แข่งเรือกันอีก คนในคลองบางเขนก็แข่งกันเองที่วัดโพธิ์ทองล่าง... ตอนหลังเขตก็รับเป็นเจ้าของจัดแห่เรือ มีงบประมาณ คนก็ทำบุญอย่างเดียว ชาวบ้านไม่มีเรือ มีแต่เรือของเขต ผมเคยถามหลวงพ่อก (เจ้าอาวาสวัดเวตวันธรรมมาวาส) ว่าเปลี่ยนเป็นแห่ทางบกอย่างเดียวดีไหม หลวงพ่อกบอกว่าไม่ใช่วัตถุประสงค์ของหลวงพ่อกสัมฤทธิ์ หลวงพ่อกสัมฤทธิ์ต้องทางเรือเท่านั้น ไปได้แค่ไหนก็แค่นั้น คนเข้าร่วมไม่สำคัญ มีลำเดียวก็ไปลำเดียว”¹⁶

ปัจจุบันการแห่หลวงพ่อกสัมฤทธิ์ได้ปรับเปลี่ยนจากแห่ทางเรืออย่างเดียวเป็นทางบกด้วย “เริ่มต้นโดยอัญเชิญหลวงพ่อกสัมฤทธิ์ขึ้นรถบขสบก ขบวนรถยนต์แห่ไปตามถนนกรุงเทพฯ – นนทบุรี เลี้ยวขวาไปตามถนนพระราชาราชวัชรลัย 2 แล้วเลี้ยวซ้ายถนนพระราชาราชวัชรลัย 1 ไปวัดประตู่ธรรมาธิปัตย์ เลี้ยวซ้ายไปถนนทหารถนนเดชะวณิช ไปลงเรือที่ทำน้ำข้างศูนย์บริการสาธารณสุข 3 แล้วอัญเชิญหลวงพ่อกสัมฤทธิ์ลงเรือแห่ล่องไปตามคลองบางซื่อ คลองเปรมประชากร ให้ประชาชนสองฝั่งคลองได้สักการะ แล้วหยุดพักเพื่อถวายภัตตาหารเพลและรับผ้าป่าที่โรงเรียนราชินีนาถอาจารย์สามเสนวิทยาลัย 2 แล้วจึงแห่เรือชักพระไปวัดเสมียนนารี วัดเทวสุนทร แล้วเข้าสู่คลองบางเขนจนถึงวัดมัชฌันติการาม (วัดน้อย) อัญเชิญหลวงพ่อกสัมฤทธิ์ขึ้นขบวนรถยนต์มาตามถนนวงศ์สว่าง และถนนกรุงเทพฯ – นนทบุรี ไปจนถึงวัดเวตวันธรรมมาวาส ในตอนเย็นจะมีพิธีสมโภชให้ประชาชนสักการบูชา ถวายดอกไม้ธูปเทียนและปิดทอง พร้อมจัดมหรสพสมโภชตอนกลางคืนเป็นเวลา 5 วัน (บางปี 7 วัน)”¹⁷

¹⁶ สัมภาษณ์อาจารย์ชอบ ธรรมธีระเสถียร อายุ 77 ปี, วันที่ 4 มิถุนายน 2550.

¹⁷ คำกล่าวรายงานพิธีปิดงานสมโภชหลวงพ่อกสัมฤทธิ์ ประจำปี 2549 ณ วัดเวตวันธรรมมาวาส วันที่ 9 พฤศจิกายน 2549.

แห่หลวงพ่อสัมฤทธิ์ทางบก (ภาพจากวารสารเมืองโบราณ)

แห่หลวงพ่อสัมฤทธิ์ทางน้ำ (ภาพจากวารสารเมืองโบราณ)

เรือแห่ในคลองและประชาชนสองฝั่งคลองออกมาทำบุญ (ภาพจากวารสารเมืองโบราณ)

ชักพระวัดเชิงหวายเป็นประเพณีท้องถิ่นเก่าแก่ที่สามารถเชื่อมโยงผู้คนตามสถานที่ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน โดยเฉพาะผู้คนริมน้ำในอดีต และการปรับเปลี่ยนโดยแท้ทางบกด้วยในปัจจุบันก็เป็นการเชื่อมผู้คนตามถนนหนทางต่าง ๆ และผู้คนริมน้ำเข้าด้วยกัน ชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำเป็นส่วนหนึ่งของภาพความสัมพันธ์เหล่านั้น

2.3.3 สถานที่สำคัญของชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำ

สถานที่สำคัญของชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำในหัวข้อนี้ผู้วิจัยได้จัดเรียงลำดับจากความสัมพันธ์ทางด้านกายภาพในหัวข้อ 2.2.3 เพื่อให้มีความสัมพันธ์กัน ไม่ได้เรียงลำดับจากความเก่าแก่ ในข้อนี้จะแสดงให้เห็นรูปและรายละเอียดสั้นๆ เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานให้กับชุมชน และเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ ความสัมพันธ์ทางสังคม ตลอดจนอัตลักษณ์ของชาวชุมชนในบทต่อไป

วัดเทวสุนทร

มุมมองจากเรือตรงจุดสี่แยกทางน้ำของวัดเทวสุนทร คลองที่เห็นตรงไปคือคลองบางเขน

วัดเทวสุนทรเป็นวัดที่อยู่คู่กับชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำมาช้านาน สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 หลังเกิดสี่แยกทางน้ำ ตั้งอยู่บริเวณมุมฝั่งตะวันตก ด้านข้างติดคลองบางเขน ด้านหน้าติดคลองเปรมประชากร เมื่อเดินข้ามสะพานจะเป็นชุมชนเทวสุนทร ตามประวัติที่ได้บันทึกและเป็นที่ยอมรับของชาวชุมชน กล่าวว่า นายนาถ ได้อุทิศที่นาประมาณ 10 ไร่ ตั้งสำนักสงฆ์ขึ้น หลังจากนั้นได้มีขุนนางชื่อ พระเทพประชุม (พุ่ม) กับภรรยาชื่อคุณหญิงสุน ได้สร้างอุโบสถ และได้ตั้งชื่อว่า “วัดสุนทรการาม” จนในปี พ.ศ. 2445 ได้เปลี่ยนชื่อเป็น “วัดเทวสุนทร” อย่างไรก็ตามชาวชุมชนและชาวบ้านโดยทั่วไปเรียกวัดนี้ว่า “วัดสี่แยก” หรือ “วัดสี่แยกบางเขน” แสดงให้เห็นถึงการเรียกชื่อตามสภาพภูมิประเทศ ฟังดูชัดเจน เข้าใจง่าย

การเกิดวัดบริเวณนี้แสดงให้เห็นว่าหลังเกิดสี่แยกทางน้ำ บริเวณนี้กลายเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นแหล่งรวมของผู้คน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมการเมือง และวัฒนธรรม วัดเทวสุนทรจึงเป็นศูนย์รวมด้านจิตใจ เหมือนๆ กับหมู่บ้านสังคมไทยโดยทั่วไป ที่มีวัฒนธรรมพุทธศาสนา “ศูนย์กลางของหมู่บ้านเกือบทุกหมู่บ้าน ได้แก่ วัด ซึ่งมีโบสถ์และที่พำนักของสงฆ์เป็นศูนย์กลางทางศาสนาและเป็นสถานที่เคารพบูชาของชาวไทย ชีวิตของคนไทยจึงมีความผูกพันอย่างใกล้ชิดกับวัดในหมู่บ้านตน”¹⁸

วัดเทวสุนทรในปัจจุบันทำหน้าที่เหมือนๆ กับวัดโดยทั่วไป นอกจากนั้นมีกิจกรรมในวันสำคัญๆ ต่างๆ ทางพุทธศาสนาและวันสำคัญๆ ของชาติ ติดกับวัดเทวสุนทรเป็นโรงเรียนวัดเทวสุนทร กิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาของโรงเรียนจึงสามารถใช้วัดเทวสุนทรเป็นสถานที่จัดกิจกรรมได้เป็นอย่างดี

เมื่อปี พ.ศ. 2476 วัดเทวสุนทรและชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ “กบฏบวรเดช”^{19, 20, 21} ชาวชุมชนเล่าว่า “ตอนนั้นผมอายุ 6 ขวบ ยิงกันที่วัดเทวสุนทร ผมกินข้าวกันอยู่ ควายอยู่เต็มคอก ลูกปืนไปโดนควายตาย เราก็ลงจากบ้านไปหลบ

¹⁸ อธิณ ทรัพย์พัฒน์, ม.ร.ว., สังคมไทยสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 – 2416, แปลโดยประกายทอง สิริกุล, ม.ร.ว. และพรรณณี ฉัตรพลรักษ์, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523), หน้า 18.

¹⁹ นิคม จารุมณี, กบฏบวรเดช พ.ศ. 2476, วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.

²⁰ ปราณี กล้าส้ม, ย่านเก่าในกรุงเทพฯ, (กรุงเทพฯมหานคร : เมืองโบราณ, 2545), หน้า 215 – 225.

²¹ ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำโดยสรุปดังนี้ เหตุการณ์ครั้งนี้เกิดจากกองกำลังทหารจากหัวเมือง ไซชื่อ่ว่า “คณะกู้บ้านเมือง” ภายใต้การควบคุมของพลเอกพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าบวรเดชได้วางแผนยึดอำนาจรัฐบาลซึ่งมีพระยาพลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรี เหตุการณ์สำคัญเริ่มในวันที่ 11 ตุลาคม 2476 เวลาเช้าทหารช่าง 2 กองพันจากจังหวัดอยุธยาภายใต้การนำของพันเอกพระยาศรีสิทธิสงคราม และพันตรีหลวงลบบาดาล (ฝ่ายคณะกู้บ้านเมือง)... เข้ายึดกรมอากาศยานดอนเมือง 1 หมวด เข้ายึดสถานีรถไฟบางเขน 1 กองร้อย เข้ายึดสถานีรถไฟหลักสี่ 2 กองร้อย” จากนั้นฝ่าย “คณะกู้บ้านเมือง” ก็กระจายวางกำลังไปตามสถานที่ต่างๆ ในบริเวณสี่แยกทางน้ำ เช่น สองข้างทางรถไฟ คลองเปรมประชากร บางหน่วยอยู่ในตลาดบางเขน วัดเสมียนนารี (วัดแคราย) บางหน่วยให้ทหารยิงเรือของชาวบ้านตรวจในคลองบางเขนตลอดแนวรบ เข้ายึดสถานีตำรวจบางเขน (ตั้งอยู่ใกล้ๆ ที่ว่าการอำเภอบางเขน) หลังจากยึดบริเวณนี้ได้แล้ว “คณะกู้บ้านเมือง” ได้เรียกร้องให้รัฐบาลลาออกภายใน 1 ชั่วโมง ฝ่ายรัฐบาลได้ตั้งพันโทหลวงพิบูลสงคราม (ยศขณะนั้น) เป็นผู้บังคับบัญชากองกำลังผสม ได้เคลื่อนกำลังเข้าประจันหน้าที่ยังสถานีรถไฟบางซื่อ สนามเป้า สามเสน และมักกะสัน การต่อสู้ของสองฝ่ายจึงได้เริ่มต้น ช่วงต่อสู้กันดุเดือด บริเวณสี่แยกทางน้ำจะอยู่ในช่วงวันที่ 13 – 15 ตุลาคม พ.ศ. 2476 ก่อนที่กองทหาร “คณะกู้บ้านเมือง” จะถอยร่นไปทางปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา

รบกันสองสามวัน สองฝ่ายเอาธนูไฟมาชนกันหน้าศูนย์ฝึกพอดี (สมัยนั้นคือหน้าโรงเรียนตำรวจนครบาลบางเขน เลยอำเภอบางเขนไปประมาณ 200 เมตร) ทหารทั้งสองฝ่ายตายกันเยอะ²²

เหตุการณ์ “กบฏบวรเดช” เป็นเหตุการณ์สำคัญด้านการเมืองในระดับชาติ เป็นช่วงรอยต่ออำนาจทางการเมืองระหว่าง รัฐบาลคณะราษฎรกับรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก่อน พ.ศ. 2475 เหตุการณ์นี้สามารถวิเคราะห์ได้หลายแง่มุม ทั้งสาเหตุของการเกิดเหตุการณ์และผลของความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง การมีบทบาทโดดเด่นของผู้นำที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ หลังจากเหตุการณ์สิ้นสุด สำหรับประวัติศาสตร์ของประชาชนชาวมุขมนตรีแยกทางน้ำเหตุการณ์นี้ทำให้คนทั่วไปรู้จักชาวมุขมนตรีบริเวณนี้มากขึ้น และเป็นความทรงจำหนึ่งในอดีตของชาวมุขมนตรีแยกทางน้ำ

โรงสีไทยเสรี

เรือชะล่าบรรทุกข้าวตั้งไว้หน้าโรงสี

เครื่องสีข้าว

²² สัมภาษณ์ คุณตาปรวน อินทอง อดีตผู้ใหญ่บ้าน อายุ 81 ปี, เลขที่ 36 แขวงทุ่งสองห้อง เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 10 พฤศจิกายน 2550.

ภายในโรงสีข้าว

สายพานเครื่องสีข้าว

โรงสีไทยเสรีเป็นโรงสีเครื่องจักรกลใช้น้ำมันเป็นเชื้อเพลิง สร้างโดยนายเกียรติ เกียรติสกุล ประมาณปี พ.ศ. 2460 “ป่าให้ชื่อโรงสีครั้งแรกว่า “น้ำเฮง” อันหมายถึงทักษิณเจริญ เป็นโรงสีใช้น้ำมันหล่อลื่น กำลังเครื่อง 24 แรงม้า (เครื่องยนต์ “Ruston”) สามารถสีข้าวได้ถึงวันละ 24 เกวียน...ในวันที่ 28 มิถุนายน 2493 ป่าก็ได้รับหนังสือสำคัญในการแปลงสัญชาติ...ป่าได้เปลี่ยนชื่อโรงสีจาก “น้ำเฮง” มาเป็น “ไทยเสรี” อันหมายถึงความเป็นอิสระของชาติไทยซึ่งได้ครองเอกราชตลอดมาโดยไม่เคยตกเป็นเมืองขึ้นของใครเลย”²³

โรงสีไทยเสรีในอดีตมีความสำคัญต่อชาวชุมชนเป็นอย่างมากในฐานะ “โรงงานแปรรูปข้าว” ในช่วงการค้าข้าวเจริญรุ่งเรือง เป็นจุดรวมของผู้คนต่างๆ ทั้งชาวนา กรรมกร พ่อค้า คนกลาง ปัจจุบันได้เลิกกิจการไปแล้ว แต่บรรดาลูกๆ ของนายเกียรติ เกียรติสกุลได้อนุรักษ์ตัวอาคารและเครื่องจักรเอาไว้ ตัวโรงสีตั้งอยู่ริมคลองบางเขนฝั่งตรงข้ามกับชุมชนตลาดบางเขน ลักษณะอาคารเป็นอาคารโครงไม้ยาวประมาณ 25 เมตร สูงประมาณ 10 เมตร ด้านหน้าจะมีคลองที่ขุดเชื่อมจากคลองบางเขนเพื่อส่งข้าวสารทางเรือ มีอาคารขนาดเล็กอยู่ด้านข้างเพื่อเก็บข้าวที่สีแล้ว ป่าเพ็ญศรี ปานจับ ลูกนายเกียรติ เกียรติสกุล กล่าวถึงโรงสีนี้ว่า “ก่อนที่จะเปิดโรงสี โรงสีนี้คนรู้จักหมด ทั้งสี่ด้าน สะพานควาย หลังสี่ หลังหก ดอนเมือง นนทบุรี นักศึกษาจากเกษตรมาซื้อข้าวไปเลี้ยงไก่ เราก็เอาเรือ เอารถไปซื้อข้าว ป่าจึงอนุรักษเอาไว้ มีเรือชะล่าอีก 2 ลำ ให้คนรุ่นหลังได้เห็น ได้ศึกษา มีคนมาดูเรื่อยๆ นักศึกษาจากเกษตรฯ จากธุรกิจบัณฑิตย์ จากราชภัฏฯ ป่าก็ภูมิใจ”²⁴

²³ หนังสือพระราชทานเพลิงศพ นายเกียรติ เกียรติสกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า 148 – 187.

²⁴ สัมภาษณ์คุณป่าเพ็ญศรี ปานจับ, วันที่ 20 มิถุนายน 2550.

ศาลเจ้าแม่ทับทิม

ศาลเจ้าแม่ทับทิมด้านทางเดินในชุมชนตลาดบางเขน

ทางเข้าศาลเจ้าแม่ทับทิมจากคลองบางเขน

เจ้าแม่ทับทิม

เจ้าพ่อสมบูรณ์

ที่บูชาบรรพบุรุษในศาลเจ้าแม่ทับทิม

รูปปั้นน้ำเต้า ข้าง ๆ ศาลเจ้าแม่ทับทิม

ศาลเจ้าแม่ทับทิมตั้งอยู่บริเวณสี่แยกทางน้ำ ริมคลองบางเขน ภายในชุมชนตลาดบางเขน ในอดีตคนทั่วไปเรียกกันว่า “ศาลเจ้าบางเขน” ศาลแห่งนี้สร้างขึ้นโดยคนจีนไหหลำที่เดินทางเข้ามาทำมาหากินในบริเวณนี้หลังจากเกิดสี่แยกทางน้ำแล้ว ชาวชุมชนเล่าว่า คนจีนไหหลำเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าแม่ทับทิม เมื่อต้องออกเดินทางทางเรือได้อัญเชิญเจ้าแม่ทับทิมมาไว้ที่กาทเรือเพื่อให้คุ้มครองให้ปลอดภัยและมีโชคลาภ เมื่อตัดสินใจตั้งหลักแหล่งที่บริเวณนี้ก็ได้อาศัยศาลขึ้นเคารพบูชาเพื่อความเป็นสิริมงคลสืบไป ในศาลนอกจากมีที่เคารพเจ้าแม่ทับทิมแล้วยังมีที่เคารพเจ้าพ่อสมบูรณด้วย ผู้ดูแลศาลเจ้าแม่ทับทิมในปัจจุบัน เล่าว่า “เราดูแลศาลนี้มาตั้งแต่สมัยกั้งแล้ว กั้งเป็นคนจีนไหหลำ เราเชื่อว่าเจ้าแม่ทับทิมมีความศักดิ์สิทธิ์บรรพบุรุษเราเป็นนักเดินเรือมาจากทะเล เจ้าแม่ทับทิมจะคุ้มครองให้ปลอดภัย...มีคนมาไหว้อยู่เรื่อยๆ นอกจากคนในตลาดบางเขนที่อื่นก็มี บางคนมาบนไว้แล้วมาแก้บน มีรำมีอะไรด้วย พวกเราคนในตลาด (บางเขน) ไหว้ประจำตอนตรุษจีน สารทจีน”²⁵

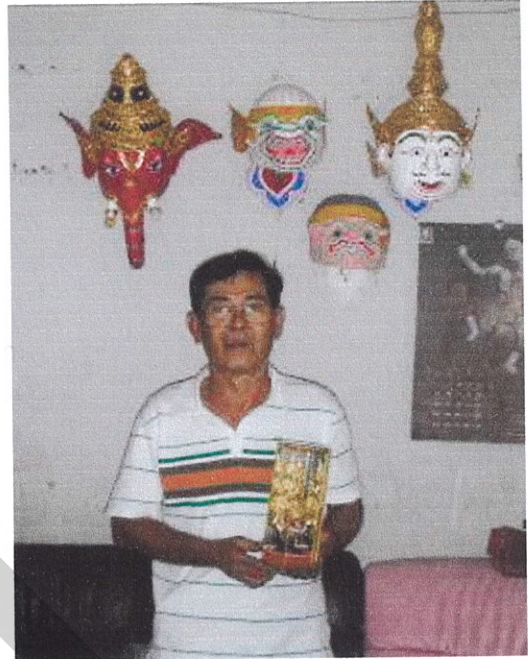
²⁵ สัมภาษณ์ คุณวิลาวัลย์ พุกพิบูลย์ อายุ 41 ปี, เลขที่ 45 หมู่ 1 แขวงตลาดบางเขน เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2551.

กลุ่มอาชีพทำหัวโขน “ลุงน้อย”

หน้าบ้านลุงน้อย

ลุงน้อยกับหัวโขน

ผลงานลุงน้อย

ลุงน้อยกำลังสาธิตการทำหัวโขนให้นักศึกษามหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตยศม

นายถนอม มีเท่า หรือลุงน้อย ชายร่างเล็กหัวใจแกร่ง ผู้มีความสามารถด้านศิลปะการทำหัวโขนในชุมชนตลาดบางเขนมากกว่า 30 ปี มียอดสั่งสินค้าอยู่เรื่อยๆ ทั้งมารับที่บ้านและส่งประจำที่ร้านในสวนจตุจักร โรงแรม ร้านจิวเวลลี ลูกค้าจะเป็นชาวต่างชาติเป็นส่วนใหญ่ ส่วนคนไทยเชื่อว่าหัวโขนเป็นของสูง ไว้ใช้ในการแสดง ไม่นิยมเป็นของที่ระลึก ของขวัญ หรือของประดับตกแต่งบ้าน ด้วยแรงงานเพียงสองคนกับลูกสาว บางครั้งทำส่งแทบไม่ทันทีเดียว ปัจจุบันหัวโขนลุงน้อย ได้รับการจัดให้เป็น “OTOP” ระดับสี่ดาวของเขตหลักสี่

กรรมวิธีการทำหัวโขนแบบลุงน้อย เริ่มจากมีแบบหัวต่างๆ เช่น พ่อแก่ ยักษ์ พระราม หนุมาน นางสีดา ฯลฯ ตามขนาดต่างๆ เป็นโครงสร้าง จากนั้นก็ปิดกระดาษลงไปตามแบบเมื่อแห้งก็จะได้หัวโขนแบบคร่าวๆ จากนั้นผสมปูนเพื่อปั้นเป็นคิ้ว จมูก ปาก ตามตำราในวรรณคดี ลุงน้อยบอกว่าปูนไม่มีขายตามท้องตลาดต้องผสมขึ้นเอง เพื่อให้เหนียวติดทนไม่แตกหักง่ายๆ ขั้นตอนต่อไปเป็นขั้นลงสี รองพื้นด้วยสีพลาสติก ลงทับด้วยสีน้ำมัน สุดท้ายก็ประดับตกแต่งด้วยเลื่อมพลอย หรือเพชรสีต่างๆ ตามความต้องการของลูกค้า หากเป็นหัวโขนจริงๆ ขนาดเท่าศีรษะใช้เวลาในการทำเฉลี่ย 2 วันต่อหนึ่งหัว ส่วนขนาดเล็กสำหรับของที่ระลึก หรือของขวัญหากเตรียมโครงสร้างไว้มากๆ ก็ลงสีประดับของต่างๆ ได้เร็วกว่า ขนาดเล็กๆ จะมีกล่องแก้วใส่เพื่อความสวยงามและสะดวกในการห่อของขวัญ ลุงน้อยทำในราคาส่ง ลุงน้อยบอกว่าลูกค้านำไปขายกับชาวต่างชาติจะแพงกว่าหลายเท่าตัวเลยทีเดียว ขายส่งเป็นหลักพัน ขายจริงเป็นหลักหมื่น กับคนไทยลุงน้อยจะขายในราคาใกล้เคียงกับราคาส่ง

ลุงน้อยเล่าว่า “ผมไม่ได้จบมาทางช่างศิลป์หรือศิลปะ เรียนมาทางช่างกล ทำหัวโขนเป็น ตอนอยู่ที่นนทบุรี ได้ดูลูกๆ หลานๆ “โจหลุยส์” (นายสาคร ยังเขียวสด ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดงละครเล็กประจำปี พ.ศ. 2539) ทำด้วยใจรักผมก็จำมาทำ แบบ “ครูพักลักจำ” ผมเอา “ใจ” เข้าไปทำเลย คิดว่าจะทำอย่างไรให้มันดี แก้ปัญหาไปเรื่อยๆ บางทีหลับฝันคิดออกก็ขึ้นมาทำดึกๆ เลย...ทำมา 30 กว่าปีแล้ว เป็นอาชีพเลี้ยงตัวเองและครอบครัว ได้อุรรักษ์ของไทยๆ ด้วย อนาคตผมตั้งใจเป็นวิทยากรให้กับคนรุ่นหลังที่สนใจ และทำที่บ้านให้ให้เป็นศูนย์ทำหัวโขน มีสินค้าแสดง”²⁶

²⁶ สัมภาษณ์ คุณลุงถนอม มีเท่า อายุ 60 ปี, เลขที่ 55/2 หมู่ 1 แขวงตลาดบางเขน เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2551.

หลังคาตลาดเก่า

หลังคาตลาดเก่า ยุค “ตลาดมืด” มีความยาวประมาณ 100 เมตร มีลักษณะเป็นโครงไม้หลังคามุงสังกะสี ตัวหลังคาติดกับบ้านและร้านค้าทำให้แสงผ่านมาได้น้อย จึงเป็นที่มาของชื่อ ตลาดมืด โรงเจชินชุนตัวก็จะอยู่บริเวณนี้ด้วย

แผงขายผัก ขายเตี๋ยง แม่ค้าขายผักยุค “ตลาดมืด” คนสุดท้าย

ตรอก “ซี้เถ่า”

ตรอกซี้เถ่า ในอดีตมีร้านก๋วยเตี๋ยวทำถั่วงอก จึงมีซี้เถ่าลอยมาเต็มถนน มีร้านขายยาจีน ร้านทำทอง โรงงานทำน้ำแข็ง เป็นต้น ด้านซ้ายเป็นศาลาอเนกประสงค์ของชุมชนตลาดบางเขน

ร้านโชห่วยเก่า

ร้านโชห่วยเก่ายุคตลาดมืดของคุณวัลลี เทิดไทรรงค์ ในตลาดบางเขน ที่ยังคงขายของชำเล็กน้อย แบบดั้งเดิม ทั้งการขายด้ายโบราณ ภูบ่ามือ พัดไม้ไผ่ ดอกไม้ไผ่สำหรับมัดของและยาแผนโบราณ เป็นต้น

โรงเจชินชุ้นตั้ว

โรงเจชินชุ้นตั้ว ด้านทางเดินในชุมชน จะมีพระบรมรูปรัชกาลที่ 5

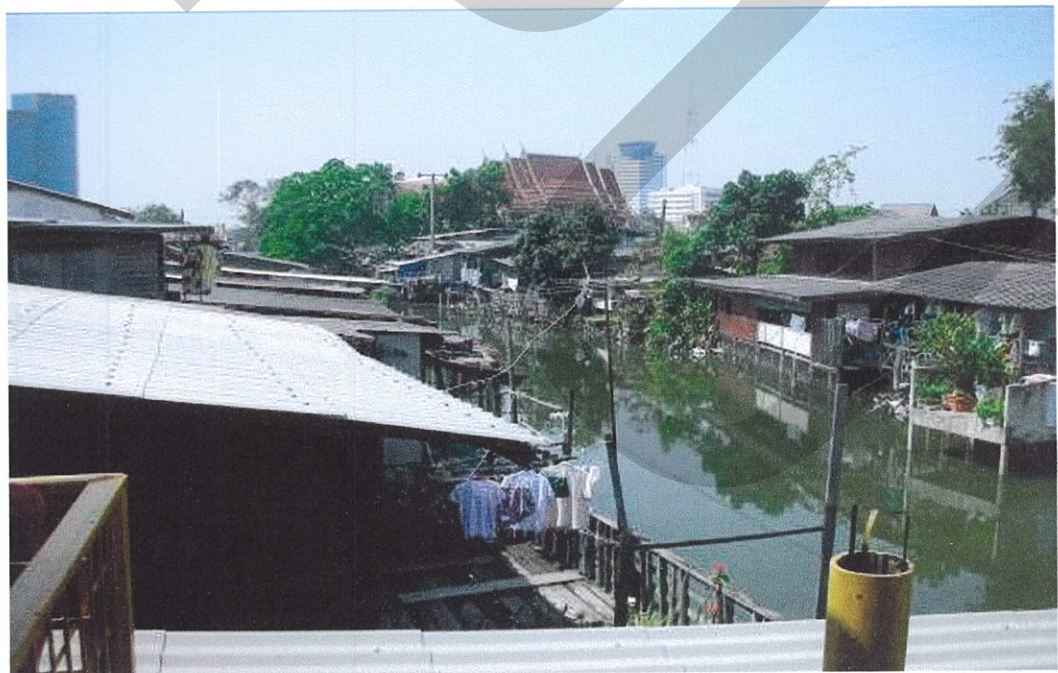

โรงเจชินชุ้นตั้ว มองจากคลองเปรมประชากร

โรงเจชินชุ่นตั้ว มองจากชั้นบนด้านคลองเปรมประชากร

โรงเจชินชุ่นตั้ว ชั้นบนด้านคลองเปรมประชากรมองเฉียงมาทางซ้ายจะเห็นวัดเทวสุนทร

โรงเจชินซุ่นตั้ว ตั้งอยู่ที่ชุมชนตลาดบางเขน ริมคลองเปรมประชากรฝั่งตะวันออกห่างจากสี่แยกทางน้ำประมาณ 150 เมตร ชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า “โรงเจตลาดบางเขน” หรือ “โรงเจสี่แยกคลองบางเขน” โรงเจนี้เป็นสถานที่สำคัญของชาวชุมชนโดยเฉพาะชาวชุมชนที่มีวัฒนธรรมจีน ซึ่งเกือบทั้งหมดจะเป็นคนเชื้อสายจีน หากวัดเทวสุนทรคือสถานที่รวมจิตใจของชาวไทยพุทธเถรวาท โรงเจก็คือสถานที่รวมจิตใจของชาวจีนพุทธมหายานนั่นเอง โรงเจนี้เกิดขึ้นหลังจากเกิดสี่แยกทางน้ำ นับย่อยหลังไปไม่น้อยกว่า 115 ปี หรือหลังเกิดสี่แยกทางน้ำไม่เกิน 20 ปี นายสมศักดิ์ สุขพิพัฒน์ ประธานคณะกรรมการโรงเจคนปัจจุบัน (2550) เล่าว่า “กึ่งผมมาจากเมืองจีนตั้งแต่เด็กๆ เป็นคณะกรรมการโรงเจรุ่นที่สอง หากกึ่งยังอยู่อายุมากกว่า 120 ปีแล้ว ตอนกึ่งเสียอายุ 80 กว่า ผมอายุประมาณ 6 ขวบ”²⁷ โรงเจจึงเกิดขึ้นหลังจากการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนไม่นานนัก ช่วงแรกๆ เป็นอาคารเล็กๆ ช่วงหลังเมื่อตลาดเจริญขึ้น ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ชาวจีนในตลาดจึงได้รวบรวมเงินสร้างเป็นอาคารแบบปัจจุบันและมีการปรับปรุงมาเรื่อยๆ จนถึงปัจจุบัน

ลักษณะอาคารหากมองจากภายนอกคล้ายกับบ้านหรือห้องแถว 2 ชั้น ในตลาดเก่าโดยทั่วไป ยุคที่มีการสัญจรทางเรือเป็นหลักด้านหน้าจะอยู่ริมคลอง มีท่าเรือขึ้นโรงเจหรือเดินเข้ามาในตลาด ปัจจุบันมีป้ายชื่อโรงเจเห็นได้จากทางเดินในชุมชนตลาดบางเขน มีพระบรมรูปรัชกาลที่ 5 พร้อมเครื่องสักการบูชาอยู่ด้านหน้า ตัวอาคารทาสีแดง โรงเจนี้ในอดีตจึงเป็นโรงเจที่อยู่ในตลาด อยู่ท่ามกลางชาวชุมชน เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชาวชุมชน ทุกคนที่เคยเดินเข้ามาในตลาดจะเห็นโรงเจนี้ ด้านในชั้นแรกจะเป็นรูปเทพเจ้าจีน ชั้นที่สองจะมีพระพุทธรูปเป็นองค์ประธานและมีเทพเจ้าจีน มีกระถางรูปที่มีตัวอักษรว่า จปร. ลักษณะเป็นลวดลายจีนฝาผนังจะมีพระบรมรูปรัชกาลที่ 5 อีกหนึ่งองค์

ภายในชั้นแรกของโรงเจชินซุ่นตั้ว

ภายในชั้นบนของโรงเจชินซุ่นตั้ว

²⁷ สัมภาษณ์ คุณสมศักดิ์ สุขพิพัฒน์ อายุ 46 ปี, เลขที่ 55 / 4 หมู่ 1 แขวงตลาดบางเขน เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2551.

ชาวชุมชนเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของเทพเจ้า “สุตโฉว” ซึ่งเป็นเทพเจ้าสูงสุดประจำโรงเจนี้ เคยมีไฟไหม้ตลาดหลายครั้งแต่โรงเจไม่เคยถูกไฟไหม้เลย เพราะมีเทพเจ้าคุ้มครองอยู่ ชาวชุมชนเล่าว่า “ประมาณปี 2489 ชาวตลาดบางเขนไปไหว้พระที่อยู่ชานกรุงกลับมาเห็นตลาดไฟไหม้เห็นมาจากรถไฟเลย มีคนเห็น “เจ้า” โบกธงบนหลังคาโรงเจ เห็นกันหลายคนคนที่ดับไฟอยู่ในตลาดบอกว่าที่โรงเจไม่มีลมกระพือ ไฟเลยไม่ไหม้” ชาวชุมชนจึงเชื่อว่าเทพเจ้าได้คุ้มครองและสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้กับชาวตลาดบางเขน

กระถางรูปพระราชทาน

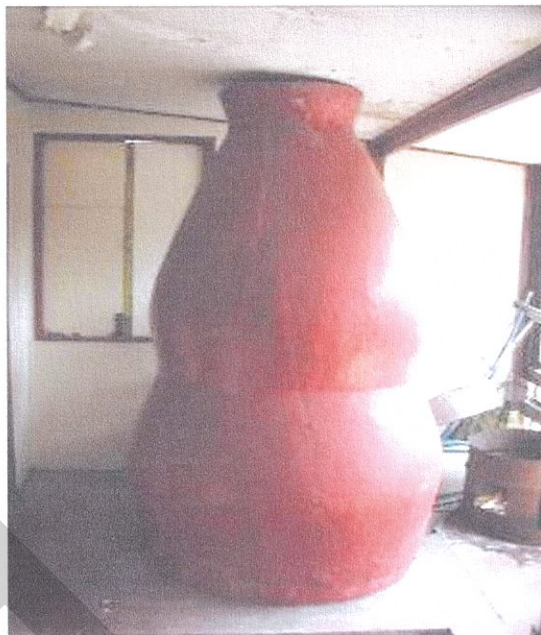
สัญลักษณ์ จปร.แบบจีนข้างกระถางรูป

ชาวชุมชนเชื่อว่ากระถางรูปนี้ได้รับพระราชทานมาจากรัชกาลที่ 5 เมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินทางเรือไปบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผ่านมาทางคลองเปรมประชากร ได้ทอดพระเนตรเห็นโรงเจจึงมีพระราชดำรัสถวายกระถางรูปให้ โรงเจได้รับกระถางรูปนี้เมื่อสมัยรัชกาลที่ 6 โดยติดต่อผ่านทางอำเภอบางเขนในขณะนั้น ด้วยเหตุนี้ผู้ดูแลโรงเจเล่าว่าสมัยก่อนจึงต้องปิดเป็นความลับ เพราะกลัวโดนขโมย กระถางรูปนี้จึงเป็นของมีคุณค่าสำคัญของชาวชุมชน โดยเฉพาะชาวจีนอพยพเข้ามาทำมาหากินในเมืองไทย ด้านหนึ่งอาจมีความรู้สึกขาดความมั่นคงทางสัญชาติ การเชื่อว่าจะได้รับกระถางรูปพระราชทานจากกษัตริย์ไทยเป็นสัญลักษณ์หนึ่งของการยอมรับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยกับชาวจีนเหล่านั้น

พระบรมรูปรัชกาลที่ 5 ชั้นบนโรงเจชินซุ่นตั้ว

รูปปั้นน้ำเต้า ภายในโรงเจ

โรงเจจึงเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวชุมชนวัฒนธรรมจีนบริเวณนี้ มีบทบาทหลักในงานเทศกาลกินเจ คณะกรรมการโรงเจเล่าว่า “กินเจเขามาไหว้พระ เดินเทียน การกินเจนี้งดฆ่าสัตว์ ถือกีฬ มาสวดมนต์ มาไหว้เจ้า เป็นกรรมฐาน วันแรกเจ้าเสด็จ เราก็จิ๋ญเจ้า เราชับเจ้า เจ้ามี 9 องค์ เราก็กินเจ 9 วัน ช่างบนเลยมีตะเกียง 9 ดวง กินให้เจ้าวันละองค์ เข้าไหว้เจ้าดีสี่แล้วไหว้ตอนเย็น แล้วอ่านรายชื่อผู้ร่วมกินเจทุกคนแล้วเผาส่งไปทุกวัน คืนที่เก่าก็ส่งเสด็จกลับสวรรค์”

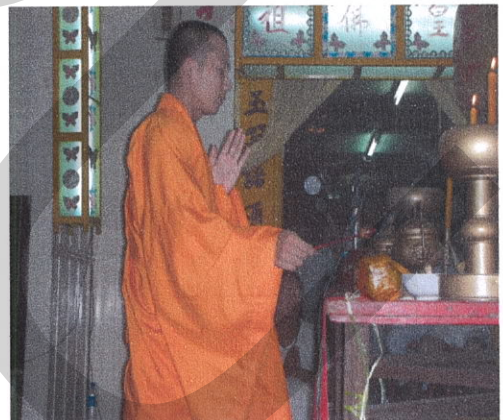
บทบาทของโรงเจไม่ได้มีเพียงเป็นสถานที่กินเจเท่านั้น แต่โรงเจมีกิจกรรมต่อเนื่องเกือบทั้งปี เช่น “เดือนหนึ่ง สิบห้าค่ำ เราก็ไหว้เจ้า เป็นช่วงที่เทพเจ้าเสด็จมาโปรดชาวนาเดือนเจ็ด สี่ค่ำ กิจงานทิ้งกระดาษ แจกทาน เดือนแปด สิบห้าค่ำก็ไหว้พระจันทร์ เดือนเก้าหนึ่งค่ำก็กินเจกัน 9 วัน สิ้นปีไหว้เจ้าประจำปีเลี้ยงฉลองในตลาด สมัยก่อนคนมากินเจที่นี่ทั้งนั้นหลักสี่ ดอนเมือง หลักหก โรงเจมีการทำบุญฉลองตลาด งานเทศกาล เรามีแสดงงิ้ว 3 วัน 3 คืน ตอนหลังมีทั้งต้นปี ปลายปี ทำทุกปี เพิ่งเลิก ปี 2538 นี้แหละ”²⁸

²⁸ สัมภาษณ์ คุณลุงบุญช่วย คงคาเขตร อายุ 67 ปี, เลขที่ 57 / 6 หมู่ 6 เขตสายไหม แขวงออเงิน กรุงเทพฯ, วันที่ 19 ตุลาคม 2550 และวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2551

บรรยากาศกฐินเจเมื่อ พ.ศ. 2529

บรรยากาศกฐินเจ พ.ศ. 2550

ศูนย์บริการสาธารณสุข 53 (สาขาทลาดบางเขน)

สถานีอนามัยด้านหน้า

ศูนย์บริการสาธารณสุข 53 (สาขาทลาดบางเขน) เดิมชาวชุมชนเรียกว่า สุขศาลา ปัจจุบันเรียกกันว่า สถานีอนามัยตลาดบางเขน สถานีอนามัยแห่งนี้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2482 บนที่ดินของคุณหญิงเวียง รัตนประภิตธรรมจรัส สมัยนายอำเภอทวิ อุชชิน โดยการร่วมแรงร่วมใจกับชาวชุมชนในการร่วมบริจาคเงินสบทบในการสร้าง²⁹ เดิมสถานีอนามัยแห่งนี้สังกัดกระทรวงมหาดไทย ต่อมาได้โอนมาสังกัดกระทรวงสาธารณสุข จนถึงปี พ.ศ. 2512 กรุงเทพมหานครได้รับโอนจาก กระทรวงสาธารณสุข เป็นศูนย์บริการสาธารณสุขที่ 24 สาขาทลาดบางเขน ในปี 2522 โอนมาสังกัดศูนย์บริการสาธารณสุขที่ 17 ประชาชนเวศน์ ปี 2542 โอนมาสังกัดศูนย์บริการสาธารณสุขที่ 53 หุ่นสองห้อง จนถึงปัจจุบัน “ลักษณะสถาปัตยกรรมเป็นแบบโคโลเนียล หลังคามะนิลา หน้าจั่วประดับด้วยตราสัญลักษณ์รูปสิงห์สีเหลืองซ้อนอยู่บนกากบาทสีเขียว ตัวอาคารมีระเบียงด้านหน้า ประกอบด้วยเสาไม้และลูกกรงไม้ฉลุ แผงกันแดดบานเกล็ด เป็นอาคารขนาดเล็กกะทัดรัด มีความสวยงามและสนองประโยชน์ใช้สอย”³⁰

²⁹ สถานีอนามัยแห่งนี้เกิดจากชาวชุมชนโดยเฉพาะกลุ่มพ่อค้าแม่ค้าในตลาดบางเขนรวมทั้งเจ้าของที่ดินและราชการร่วมมือกันในการสร้าง เห็นได้จากการบริจาคที่ดินประมาณ 1 ไร่ ของคุณหญิงเวียง รัตนประภิตธรรมจรัส และหลักฐานบันทึกว่านายเกียรติ เกียรติสกุลได้ร่วมบริจาคสบทบเป็นเงินจำนวนหนึ่งด้วย

³⁰ “รางวัลอาคารอนุรักษ์และบุคคลหรือองค์กรดีเด่นด้านการอนุรักษ์ศิลปกรรม ปี 2550”, **อาษา (วารสารสถาปัตยกรรมของสมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์)**, 08 : 50 – 09 : 50, (สิงหาคม – กันยายน 2550) : หน้า 83.

ด้วยเหตุนี้จึงได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นอาคารอนุรักษ์ของสมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ในปี 2550 ปัจจุบันสถานีอนามัยแห่งนี้ยังเปิดให้บริการแก่ประชาชนโดยทั่วไป

รูปสิงห์กับเครื่องหมายกากบาท

ในช่วงที่มีการเปลี่ยนการถือครองกรรมสิทธิ์จากผู้รับมรดกของคุณหญิงเวียง รัตนประกิตธรรมจรัสมาเป็นบริษัทเอกชนแห่งหนึ่ง ทำให้สถานีอนามัยแห่งนี้กลายเป็นของบริษัทไปด้วย ทำให้ชาวชุมชนได้ร่วมกันคัดค้านไม่ให้มีการรื้อ สถานีอนามัยแห่งนี้ได้กลายเป็นสัญลักษณ์หนึ่งในการต่อสู้ที่สำคัญของชาวชุมชนในการสร้างอัตลักษณ์เพื่อต่อรื่องทางอำนาจกับบริษัทเอกชนและรัฐ พร้อมทั้งให้เป็นที่ยอมรับกับประชาชนทั่วไปด้วย

บ้านโบราณ

บ้านโบราณ

บ้านโบราณด้านติดกับถนนในชุมชน

มองจากบ้านโบราณข้ามคลองเปรม
ประชากรไปยังชุมชนเทวสุนทรจะเห็น
ปล่องโรงสีไฟของ “ยายหม่วย” เป็นโรงสี
โรงที่สองในบริเวณสี่แยกทางนี้

บ้านโบราณหลังนี้ตั้งอยู่ที่ชุมชนตลาดบางเขนทางด้านเหนือ ไม่ไกลจากสถานีอนามัยมากนัก ในอดีตบริเวณนี้อยู่ใกล้กับที่ตั้งตัวอำเภอ ตัวบ้านตั้งขนานกับคลองเปรมประชากร หากมองข้ามคลองเปรมประชากรออกไปจะเห็นปล่องโรงสีไฟของ “ยายหม่วย” โรงสีโรงที่สอง บริเวณชุมชนเทวสุนทร บ้านโบราณหลังนี้เป็นบ้านไม้ สูงจากพื้นประมาณ 80 เซนติเมตรมีประตูด้านถนนสามส่วนเพื่อสามารถเปิดกว้างในการค้าขาย มีหน้าต่างอยู่ด้านข้าง หลังคามุงกระเบื้องว่าว ยาวประมาณ 15 เมตร กว้างประมาณ 8 เมตร ภายในโล่งมีห้องบริเวณมุมห้องเดียว

บ้านโบราณหลังนี้เป็นบ้านเก่าแก่ที่สุดที่เหลืออยู่ในปัจจุบัน เป็นหลักฐานถึงการตั้งหลักแหล่งของชาวชุมชนบริเวณนี้ เจ้าของบ้านเล่าว่า “บ้านหลังนี้ ตาทวด ยายทวด นำลงเรือมาจากนครปฐม เห็นว่าที่นี่ทำเลดี น่าอยู่ คุณตา คุณยายก็ตามมาด้วย คุณยายผมเกิด 2423 เสียเมื่อ 2505 น่าจะเข้ามาที่นี่ประมาณ 100 ปีแล้ว คุณตาเป็นช่างทองอยู่ที่บ้านนี้...มีอยู่ช่วงหนึ่งบ้านมันโทรมมาก หลังคาก็จะพัง เราก็คิดว่าจะรื้อแล้ว แต่หลายคนบอกไม่ให้รื้อให้อุรุรักษ์เอาไว้ คนเก่าๆที่ออกไปจากตลาดบางเขนกลับมาเขาจะได้จำบ้านหลังนี้ได้”³¹

ปัจจุบันบ้านหลังนี้กลายเป็นสถานที่ถ่ายละครที่มีชื่อเสียง เช่นเรื่อง กรุงเทพฯ รัตรี ดอกฟ้าใจ สายลับหน้าใส วยอลวน แม่หัวลำโพง เป็นต้น

³¹ สัมภาษณ์ คุณกิตติศักดิ์ พุกพิบูลย์ อายุ 46 ปี, เลขที่ 92 หมู่ 1 แขวงตลาดบางเขน เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2551.

ร้านโชห่วยเก่าของคุณอำเภอ แซ่ลิ้ม เป็นอีกร้านหนึ่งที่ยังคงสภาพบรรยากาศแบบตลาดในยุค 40 ปี ก่อนได้

ที่ทำการสหกรณ์บ้านมั่นคงคลองเปรมประชากร จำกัด สหกรณ์นี้เกิดจากการรวมตัวของชาวชุมชนบริเวณนี้หลายชุมชนเพื่อเข้าสู่โครงการบ้านมั่นคง การรวมตัวนี้เป็น "ของใหม่" และนำไปสู่ความสัมพันธ์ทางสังคมที่หลากหลายในชุมชน

โรงสีเครื่องจักรไอน้ำลี้สมบูรณ์ หรือโรงสี “ยายหม่วย”

ซากปล่องโรงสีไฟของ “ยายหม่วย” ที่สามารถมองเห็นได้จากรถไฟ และถนน LOCAL ROAD เป็นโรงสีโรงที่สองของชุมชนสี่แยกทางน้ำตั้งอยู่ที่ชุมชนทิวสนทร

บริเวณซากโรงสีในปัจจุบัน

2.4 ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ : ยุคก่อนสร้างคลองเปรมประชากร : วิถีชุมชนคลองบางเขน

วิถีชีวิตชุมชนสี่แยกทางน้ำในขอบเขตที่ศึกษา มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชุมชนคลองบางเขน ตั้งแต่ปากคลองริมน้ำเจ้าพระยา ในเขตตำบลสวนใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี ไปจนถึงจุดที่คลองเปรมประชากรตัดเมื่อ 135 ปีก่อน ชุมชนคลองบางเขนจึงมีความสำคัญในฐานะชุมชนดั้งเดิม มีประวัติศาสตร์ยาวนานสามารถย้อนกลับไปได้ถึงสมัยอยุธยา

วิถีชีวิตชาวชุมชนคลองบางเขนในอดีตยังแจ่มชัดในความทรงจำของชาวบ้าน หลวงปู่เจ้าอวาสวัดปากน้ำปากคลองบางเขนเก่า ท่านเห็นคลองบางเขนมาตั้งแต่เด็ก เล่าว่า

“ริมคลองบางเขนสมัยก่อนมีแต่สวน เลยสามแยกคลอง (แยกคลองบางเขนใหม่) ไปก็ยังเป็นสวน ค่อยเข้าเขต (คลอง) ประปา แแถวๆ วัดบัวขวัญ วัดเทวสุนทร แถวๆ นั้นเป็นนา ปากคลองบางเขน (ริมแม่น้ำเจ้าพระยา) มีตลาด เขาเรียกตลาดบางเขน สมัยก่อนมันเป็นเลน”³²

คุณป้าเจ้าดำรับปลาแถมอาหารอันลือชื่อของชาวชุมชนคลองบางเขน ผูกพันกับคลองบางเขนตั้งแต่เด็ก เล่าด้วยรอยยิ้มว่า

“ป้าเคยล่องคลองบางเขนออกไปถึงแม่น้ำเจ้าพระยา ออกสะพานพระรามหก คลองมันคดไปคดมา ไม่ได้ตรง แต่ก่อนไปซื้อของปากคลอง ปากคลองเป็นตลาดน้ำ แม่ค้าพายมา ตี 3 ตี 4 ค่อยกันเสียงแจ้วเลย 10 โมงเช้าก็พายกลับของปากคลองมาจากเมืองนนท์ บางกรวย มีกับข้าว ขนม หมากพลู มะพร้าว ของสวนริมคลองแถวๆ นี้วางขายที่ทำน้ำ ริมสวน แม่ค้าที่ไปปลายคลองก็ซื้อไปขายปากคลอง ขากลับมาก็ซื้อมาขายตามลำคลอง แล้วแต่ว่าใครอยากจะทำอะไร ซื้อมาขายไป”³³

คุณป้าอดีตชาวสวน “เมืองนนท์” พบกับผู้วิจัยด้วยความบังเอิญในร้านขายของชำริมสวนที่ตำบลบางไผ่ อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี เล่าว่า

³² สัมภาษณ์ พระครูนนทกิจพิบูลย์ (หลวงปู่เก๋) เจ้าอวาสวัดปากน้ำ (เป็นเจ้าอวาสมาตั้งแต่ พ.ศ. 2480) อายุ 96 ปี, ถนนพิบูลสงคราม หมู่ 9 ตำบลสวนใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี, วันที่ 18 มิถุนายน 2550.

³³ สัมภาษณ์ คุณป้าวิไล นาคเนียม อายุ 71 ปี, เลขที่ 44 หมู่ 1 แขวงทุ่งสองห้อง เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 11 มิถุนายน 2550.

“ป่าเอาของไปขายที่ตลาดบางเขน ริมแม่น้ำ อยู่เหนือสะพานพระราม 6 มาหน่อย จากวัดเขมาฯ ลงไปเป็นตลาดบางเขนหมด มันจะไปสุดตลาดที่คลองบางเขน ป้าเคยเข้าไปในคลองบางเขน ไปดูชักพระวัดเชิงหวาย (วัดเวตวันธรรมมาวาส) คลองมันคดเคี้ยว”³⁴

วิถีชีวิตประจำวันชาวบ้านก็ใช้น้ำจากคลองบางเขน คุณป้าเจ้าตำรับปลาแฉมแห่งคลองบางเขนคนเดิมเล่าว่า

“บ้านป่าตั้งแต่ไหนแต่ไร ใช้น้ำจากคลอง หน้าฝนใช้น้ำฝน... คลองน้ำใส กินน้ำคลอง พอหมดหน้าฝนก็น้ำคลอง น้ำใสแจ๋วเห็นปลา จะลงเล่นอะไรก็สบายมาก ... คลองสำคัญที่สุดไปไหนก็ต้องใช้คลอง ทำนาที่ใช้น้ำในคลอง... เดี่ยวนี้กลับกัน น้ำมันดำ น้ำมันเสียแล้ว คนมีมาก... อยากให้คลองมันใส ต้องแก้ที่คน คนไม่ทำน้ำก็สะอาด”³⁵

ปัจจุบันตลาดปากคลองบางเขนไม่มีแล้ว แทบไม่มีเรือแล่นไปมาในคลอง สองข้างริมฝั่งคลองยังคงเป็นชุมชนริมน้ำเหมือนครั้งอดีต สวนริมคลองยังคงมีหลงเหลืออยู่บ้าง แต่ “หน้าบ้าน” เปลี่ยนเป็นหันหน้าออกถนน ศาลาริมน้ำยังคงมีอยู่เกือบทุกบ้าน แต่สภาพเก่าฝุ่นเกาะ แสดงว่าแทบไม่มีการใช้งานอีกแล้วในปัจจุบัน

³⁴ สัมภาษณ์ คุณป้าสังเวียน บางนาค อายุ 78 ปี, ตำบลบางไผ่ อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี, วันที่ 1 มิถุนายน 2550.

³⁵ สัมภาษณ์ คุณป้าวิไล นาคเนียม อายุ 71 ปี, วันที่ 11 มิถุนายน 2550.

2.4.1 ชุมชนริมน้ำเจ้าพระยาปากคลองบางเขน : ตำนานตลาดแก้ว

ก่อนที่เรื่องราวของชาวชุมชนคลองบางเขนดังกล่าวจะเกิดขึ้น “ในยุคศึกดาบรพร ราว 12,000 ปี มาแล้วบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในพื้นที่ตั้งแต่กรุงเทพฯ ไปถึงลพบุรีในปัจจุบันหรือเหนือขึ้นไป”³⁶ อยู่ใต้ทะเลอ่าวไทย พื้นที่กรุงเทพฯ และนนทบุรีในสมัยนั้นจึงยังไม่ปรากฏ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเคยมีลายพระหัตถ์ว่า “ชุดได้ซากปลาวาฬที่บางเขนไม่ห่างสะพานพระราม 6 เท่าใดนัก”³⁷ หลังจากมีการทับถมของตะกอนหรือโคลนตมที่ล้นทะลักไหลมากับน้ำในแม่น้ำสายต่างๆ ที่มีอยู่รอบอ่าวไทยยุคนั้น “จากทะเลโคลนตมถมทับกลายเป็นดินดอน แม่น้ำกว้างเป็นแผ่นดินบกสืบเนื่องจนปัจจุบัน”³⁸ การค่อยๆ งอกของแผ่นดินทำให้มีการขยายการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ตั้งแต่ริมขอบแม่น้ำเจ้าพระยาลึกลงเข้าไปเรื่อยๆ

บริเวณนนทบุรีในสมัยยุคต้นอยุธยาที่มีชุมชนขนาดใหญ่เกิดขึ้นแล้วที่คลองอ้อม เขตอำเภอบางใหญ่ “ยังมีพระปรารภครุ่นเก่าเป็นพยานอยู่ที่วัดปรารภหลวง”³⁹ สมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราช (ที่ 3) ต่อเนื่องกับสมเด็จพระรามาธิบดี (ที่ 2) ระหว่าง พ.ศ. 2031 – 2072 มีวรรณคดีเก่าแก่เรื่องหนึ่งคือ กำสรวลสมุทร⁴⁰ หรือที่เรียกอีกชื่อหนึ่งว่ากำสรวลศรีปราชญ์ ในเรื่องนี้ ได้ปรากฏชื่อชุมชนหมู่บ้านแห่งหนึ่งบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา เรียกว่า บางเขน ซึ่ง บางหมายถึง ทางน้ำเล็กๆ ที่ไหลเชื่อมกับทางน้ำใหญ่กว่า แล้วเรียกชุมชนตั้งอยู่ตรงปากทางน้ำที่เชื่อมกันว่าบาง⁴¹ ตอนหนึ่งได้พรรณนาไว้ว่า

“มาทุ่งทุเรศพี	บางเขน
เขนข่าวกนมนเฉลา	ที่ตั้ง
ป็นกามกระเวนหัว	ใจพี พระเอย
ฤาบีให้มีแก้วกั	พียงคั่นคงฯ” ⁴²

บางเขนในวรรณคดีเรื่องนี้ คือ บางเขนที่อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งซ้ายหรือสะพานพระราม 6 ใต้วัดเขมาภิถาราม จังหวัดนนทบุรี บริเวณนี้มีคลองแยกไปทางตะวันออก เรียกว่า คลองบางเขน⁴³ (ดูรูปคลองบางเขนใน 2.1) จากหลักฐานในกำสรวลสมุทร แสดงให้เห็นว่า

³⁶ สุจิตต์ วงษ์เทศ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

³⁷ เรื่องเดียวกัน.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14 – 15.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24 – 25.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25 – 26.

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

⁴³ เรื่องเดียวกัน.

อย่างน้อยที่สุดคลองบางเขนเดิมน่าจะมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา คลองบางเขนเดิมน่าจะเป็นคลองที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ด้วยคลองมีลักษณะคดเคี้ยวไม่เหมือนกับคลองขุดที่มักจะมีลักษณะตรง ด้วยเหตุผลทางการคมนาคมที่สะดวกรวดเร็วในการเชื่อมต่อระหว่างแม่น้ำหรือคลองต่างๆ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้มีการขุดคลองแยกออกไปจากคลองบางเขนเดิม เรียกว่าคลองบางเขนใหม่ ผ่านวัดมัชฌันติการาม (วัดน้อย) ไปสิ้นสุดปากทางที่แม่น้ำเจ้าพระยา ห่างจากปากคลองบางเขนเดิมไม่มากนัก หลังจากนั้นจึงเรียกช่วงที่ขุดแยกไปจากวัดมัชฌันติการาม ว่า **คลองบางเขนใหม่** และเรียกคลองบางเขนเดิมว่า **คลองบางเขนเก่า** ปากคลองบางเขนเก่า อยู่ฝั่งตะวันออกแม่น้ำเจ้าพระยา ติดกับวัดปากน้ำ เขตตำบลสวนใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี ส่วนปากคลองบางเขนใหม่ อยู่ฝั่งตะวันออกแม่น้ำเจ้าพระยา ติดกับมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตพระนครเหนือ กรุงเทพฯ ในปัจจุบัน ปากทางคลองทั้งสองจึงอยู่ในเขตจังหวัดนนทบุรีและกรุงเทพฯ ในปัจจุบัน และคลองบางเขนจากจุดแยก กลายเป็นลำคลองสายเดี่ยวไหลผ่านจังหวัดนนทบุรีเข้าเขตกรุงเทพฯ

จังหวัดนนทบุรีสมัยอยุธยาเดิมมีชื่อว่า บ้านตลาดขวัญ สมัยพระมหาจักรพรรดิได้ยกฐานะบ้านตลาดขวัญเป็นเมืองนนทบุรีเมื่อ พ.ศ. 2092⁴⁴ แสดงให้เห็นว่านนทบุรีเป็นเมืองเก่าแก่และมีความสำคัญ ในจดหมายเหตุของลาลูแบร์ชาวฝรั่งเศสผู้เดินทางเข้ามาใน พ.ศ. 2230 สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นกษัตริย์อยุธยา ได้กล่าวถึงชื่อสถานที่สำคัญที่แม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านจากทางเหนือลงมา คือ “แม่ตาก (Mc - Tae) เมืองกำแพง (Compingue) หรือ กำแพงเพชร เมืองนครสวรรค์ (Loconsevan) ชัยนาท (Tchainat) สยาม (กรุงศรีอยุธยา) ตลาดขวัญ (Talacouan) ตลาดแก้ว (Talapu'ou) และบางกอก (กรุงเทพฯ)”⁴⁵ นอกจากนี้ยังได้กล่าวว่า “สวนผลไม้ที่บางกอกนั้นมีอาณาบริเวณยาวไปตามชายฝั่งโดยทวนขึ้นสู่เมืองสยาม (กรุงศรีอยุธยา) ถึง 4 ลี้ ทำให้เมืองหลวงแห่งนี้อุดมสมบูรณ์ไปด้วยผลาหาร ซึ่งคนพื้นเมืองชอบบริโภคกันนักหนา”⁴⁶

จึงแสดงให้เห็นว่าเมืองนนทบุรีบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาอุดมสมบูรณ์มาตั้งแต่สมัยอยุธยา ในจดหมายเหตุของลาลูแบร์ “ทางตอนใต้ของตลาดขวัญ มีบริเวณที่เรียกว่าตลาดแก้ว”⁴⁷ แสดงว่าบริเวณนี้เป็นแหล่งชุมชนค้าขายและด้านการปกครองที่สำคัญ ก่อนหน้านั้น พ.ศ. 2228 บาทหลวง เดอ ชัวซีย์ ชาวฝรั่งเศสเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปกรุงศรีอยุธยากับคณะราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ได้บันทึกไว้ว่า

⁴⁴ ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดนนทบุรี, (นนทบุรี : โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงบ้านปากเกร็ด, 2526), หน้า 1.

⁴⁵ “จดหมายเหตุของลาลูแบร์, หน้า 14”, ใน ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดนนทบุรี, (นนทบุรี : โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงบ้านปากเกร็ด, 2526), หน้า 1.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน.

“...เราผ่านป้อมที่ทำด้วยไม้ 2 ป้อม ป้อมหนึ่งยิงปืนเป็นการค้ำับ 10 นัด อีกป้อมหนึ่ง 8 นัด ที่นี้มีปืนครกเท่านั้น ดินปืนตีมากทีเดียว ป้อมขวามือเรียกป้อมแก้วและป้อมซ้ายมือเรียกป้อมทับทิม ณ ที่นี้เจ้าเมืองบางกอกก็กล่าวคำอำลา...”⁴⁸

หลังจากนั้นสองปี ลาลูแบร์ “ได้เขียนแผนที่กำกับไว้ระบุตำแหน่งที่ตั้งป้อมแก้วไว้ว่าตั้งอยู่บริเวณตลาดแก้ว และป้อมทับทิมตั้งอยู่บริเวณวัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหารในปัจจุบัน”⁴⁹

ตลาดแก้วเป็นชุมชนที่มีความต่อเนื่องมาจนสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมื่อ พ.ศ. 2350 สุนทรภู่เดินทางผ่านตลาดแก้ว ได้พรรณนาไว้ในนิราศพระบาทว่า

“ถึงนาวนชลสายที่ท้ายย่าน
เขาเรียกบ้านวัดโบสถ์ตลาดแก้ว
จะเหลียวกลับลับวังมาลิบแล้ว
พี่ลับแก้วกลับบ้านมาย่านบาง...

...ถึงแขวงแควแพดตลอดตลาดขวัญ

เป็นเมืองจันตะประเทศรโหฐาน
ดลิ่งเบื้องบูรพาศาลาลาน
เรือขนานจอดโจษกันจ่อแจ”⁵⁰

เมื่อพิจารณาจากสภาพภูมิศาสตร์ ตลาดแก้วจึงน่าจะอยู่บริเวณปากคลองบางเขน เพราะเป็นบริเวณที่อยู่ทางใต้ตลาดขวัญ และบริเวณตลาดน้ำมักจะเป็นบริเวณที่เป็นศูนย์รวมการคมนาคม บริเวณปากคลองบางเขน บริเวณวัดปากน้ำจึงเป็นจุดที่เหมาะสมที่สุด

อย่างไรก็ตามเมื่อเมื่อ พ.ศ. 2371 ผ่านไป 21 ปี สุนทรภู่ได้เดินทางผ่านตลาดแก้วอีกครั้งและได้พรรณานานิราศภูเขาทอง ถึงตลาดแก้วว่าได้เลื่อนรางไปแล้ว

“ตลาดแก้วแล้วไม่เห็นตลาดตั้ง
สองฟากฝั่งก็แต่ล้วนสวนพฤกษา
โอ้รินรินกลิ่นดอกไม้ใกล้คงคา
เหมือนกลิ่นผ้าแพรดำรำมะเกลือ..

⁴⁸ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดนนทบุรี, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542), หน้า 40 – 41.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

⁵⁰ ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดนนทบุรี, เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

...ถึงแขวงนนท์ชลมารคตลาดขวัญ

มีฟ่วงแพแพรพรรณเขาค้าขาย

ทั้งของสวนล้วนแต่เรือเรียงราย

พวกหญิงชายชุกกันทุกวันคืน⁵¹

ไม่แน่ใจว่าตลาดแก้วที่สุนทรภู่เห็นนั้นคือบริเวณไหน แต่มีความสอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์ หากเริ่มจากกรุงเทพฯ ตลาดแก้วจะถึงก่อนตลาดขวัญ เพียงแต่นำแปลกว่า ทำไมตลาดแก้วจึงหายไปในสายตาสุนทรภู่ เพราะไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตใน “ยุคต้นรัตนโกสินทร์” ได้มีตลาดที่ปากคลองบางเขน ของที่ขายที่ตลาดแห่งนี้เป็นผลผลิตที่มาจากสวนบริเวณคลองบางเขน บางตะนาวศรี บางแพรก และอื่นๆ⁵² ด้วยเหตุนี้ในสมัยนั้น “ในการตั้งด่านเก็บภาษีจึงมีด่านคลองบางเขน⁵³ เป็นด่านใหญ่ด้านหนึ่ง และจากคำบอกเล่าของหลวงปู่เจ้าอาวาสวัดปากน้ำ ยืนยันว่า “แถวนี้เขาเรียกตลาดแก้ว แยก (มุสลิม) ที่อยู่ริมน้ำ เขาเรียกแยกตลาดแก้ว⁵⁴” สอดคล้องกับคำบอกเล่าของ คุณตาชาวมุสลิมอายุ 89 ปี เกิดและอาศัยอยู่ปากคลองบางเขนเก่ามาตลอดชีวิต เล่าว่า “เกิดมาเขาก็เรียกว่าตลาดแก้ว มีมาก่อนแล้ว ตลาดเพิ่งมาเล็กประมาณ 40 กว่าปี หรือ 50 ปี ตอนที่ไทยลือคเข้ามาซื้อที่แล้วไล้เรือแพที่เป็นตลาดน้ำ⁵⁵ คุณป้าวิไลเจ้าตำรับปลาแนมคลองบางเขน และคุณป้าสังเวียนอดีตชาวสวนเมืองนนท์ยืนยันว่ามีตลาดน้ำบริเวณนี้มีมาจนถึงยุค พ.ศ. 2500

อย่างไรก็ตามจากหลักฐานต่างๆ ยืนยันได้แน่นอนอย่างหนึ่งว่า มีตลาดน้ำอยู่บริเวณปากคลองบางเขน บริเวณวัดปากน้ำมานานแล้ว และบริเวณนี้สมัยก่อนก็เรียกว่าตลาดแก้ว เพียงแต่เป็นตลาดแก้วในจดหมายเหตุของลาลูแบร์หรือที่สุนทรภู่เห็นหรือไม่ ไม่อาจยืนยันได้ชัดเจน เมื่อพิจารณาจากสภาพทางภูมิศาสตร์เป็นบริเวณเดียวกัน กล่าวคือ หากเริ่มจากอยุธยา ตลาดขวัญถึงก่อนตลาดแก้ว หากเริ่มจากกรุงเทพฯ ตลาดแก้วถึงก่อนตลาดขวัญ เป็นไปได้ว่าเมื่อเวลาผ่านไปจุดศูนย์กลางหรือขนาดของตลาดอาจมีการเปลี่ยนแปลงไป หรืออาจเป็นได้ยุคที่สุนทรภู่เห็นในช่วงปี พ.ศ. 2371 ตลาดอาจเลิกไปช่วงสั้นๆ ด้วยสาเหตุอะไรบางอย่าง เช่น สงคราม ภัยธรรมชาติ แล้วกลับมาค้าขายเป็นตลาดอีกครั้งหลังจากนั้น

⁵¹ เรื่องเดียวกัน.

⁵² ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดนนทบุรี, เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

⁵³ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁴ สัมภาษณ์ พระครูนนทกิจพิบูลย์ (หลวงปู่เก๋), วันที่ 18 มิถุนายน 2550.

⁵⁵ สัมภาษณ์ คุณตาวัช เรื่องวงศ์ อายุ 89 ปี, เลขที่ 96 / 1 หมู่ 9 ซอยพิบูลสงคราม 1 ตำบลสวนใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี, วันที่ 25 มิถุนายน 2550.

สภาพเรือนเก่าริมแม่น้ำเจ้าพระยา ฟังตรงข้ามปากคลองบางเขนเก่า บริเวณตลาดแก้วในอดีต

บริเวณตลาดแก้วในอดีต ติดกับคลองบางเขนเก่า เป็นชุมชนชาวมุสลิม ที่เรียกกันว่า "มุสลิมตลาดแก้ว"

บริเวณตลาดแก้วในอดีต ปากคลองบางเขนเก่า ด้านหลังจะเห็นสะพานพระราม 7 และ 6

ปากทางเข้าคลองบางเขนเก่าจากแม่น้ำเจ้าพระยาในปัจจุบัน

คลองบางเขนเก่าช่วงถนนพิบูลสงครามปัจจุบัน ด้านหลังคือวัดปากน้ำ ต.สวนใหญ่ อ.เมือง จ.นนทบุรี

คลองบางเขนเก่าช่วงหลังถนนพิบูลสงครามในปัจจุบันยังเห็นร่องรอยของสภาพสวนในอดีต

2.4.2 วิถีชุมชนคลองบางเขน : ก่อนสนธิสัญญาเบาริ่ง (ก่อน พ.ศ. 2398)

การเกิดตลาดน้ำบริเวณปากคลองบางเขน แสดงให้เห็นว่าบริเวณนี้เป็นศูนย์รวมของการแลกเปลี่ยนผลผลิตของชาวบ้าน ชาวบ้านในคลองบางเขนจึงมีความสำคัญในการเกิดตลาดน้ำปากคลอง และมีบทบาทสำคัญในความเจริญรุ่งเรืองของตลาดบางเขน หลังจากการขุดคลองเปรมประชากร ควบคู่กับชุมชนชาวจีนที่ค้าขายในตลาด และชุมชนบริเวณริมคลองเปรมประชากรที่เกิดขึ้นหลังจากนั้น

ก่อนสนธิสัญญาเบาริ่ง ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวชุมชนริมคลองมีการทำมาหากินแบบพออยู่พอกิน หรือแบบเลี้ยงตัวเองได้ (self - sufficient) มีความสัมพันธ์ระหว่างกันโดยใช้วัฒนธรรมชุมชนเป็นแรงเกาะเกี่ยวชุมชนในทุกด้าน ทั้งด้านการผลิต ความสัมพันธ์ทางสังคม และวัฒนธรรม เหมือนๆ กับวิถีชีวิตชาวบ้านทั่วไปของสังคมไทยในยุคสมัยนั้น

“ทางการผลิต การเข้าครอบครองที่ดินต้องผ่านการเข้าไปเป็นสมาชิกของชุมชน เราต้องเป็นญาติหรือต้องมีความสัมพันธ์กับคนในหมู่บ้าน เราจึงจะเข้าไปทำการผลิตในที่นั้นได้ เรามีการช่วยเหลือกันระดับหมู่บ้านที่ชัดเจนทางด้านทำนา เกี่ยวข้าว นวดข้าว ยกนา ฝัดข้าว ดำข้าว จับปลา ถางป่า ตีเหล็ก ล่าสัตว์ ค้าขาย ของเหล่านี้มีการทำร่วมกัน...ทางด้านสังคม การปลูกเรือน แต่งงาน งานศพ การไหว้ผี ทำบุญ บวชนาค การป้องกันอันตรายต่างๆ เหล่านี้ก็เป็นการทำร่วมกัน ทางด้านวัฒนธรรม... มีพิธีสืบชะตาบ้าน...มีการทำอะไรร่วมกัน ระดับบ้าน..”⁵⁶

วัฒนธรรมชุมชนในระดับ “บ้าน” เป็นวิถีชีวิตของชาวบ้านส่วนใหญ่ในสังคมไทยมายาวนาน รัฐเข้ามาเกี่ยวข้องโดยการเก็บภาษีหรือการส่งส่วยและการเกณฑ์แรงงาน ด้วยการอ้างความชอบธรรมตามการปกครองแบบศักดินา โดยถือว่า “แผ่นดินทั้งหมดภายในประเทศเป็นของพระมหากษัตริย์ การที่ประชาชนได้ทำมาหากินอยู่ได้ก็ด้วยพระมหากษัตริย์คุณของพระมหากษัตริย์ทรงอนุญาตให้”⁵⁷ ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านที่มีที่ดินทำกินจึงต้องมีหน้าที่ตอบแทนต่อรัฐบาลหรือพระมหากษัตริย์ โดยการ “ต้องถูกเกณฑ์แรงงานเพื่อรับใช้รัฐบาล... (และ) ต้องเสียภาษีอากรในฐานะผู้ที่ได้รับผลประโยชน์จากการทำมาหากินบนที่ดินของรัฐบาล”⁵⁸ อย่างไรก็ตาม

⁵⁶ จักรทิพย์ นาถสุภา, บ้านกับเมือง, (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2529), หน้า 70 – 71.

⁵⁷ สุวิทย์ ไพบยวัฒน์, “วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคกลาง (พ.ศ. 2394 – 2453)”, ใน จักรทิพย์ นาถสุภา และ สมภพ มานะรังสรรค์, บรรณาธิการ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย จนถึง พ.ศ. 2484, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 254.

⁵⁸ “เรื่องการผลิตเพื่อยังชีพและส่งส่วยในระบบศักดินาก่อน พ.ศ. 2398”, ใน จักรทิพย์ นาถสุภา และ สมภพ มานะรังสรรค์, บรรณาธิการ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย จนถึง พ.ศ. 2484, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 11 – 145.

ตามในด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิต การเพิ่มศักยภาพในการผลิต สาธารณูปโภค การแพทย์ การพัฒนาที่ดินรัฐแทบไม่ได้ทำ ชาวบ้านดิ้นรนต่อสู้กับสภาพทางธรรมชาติ ด้วยอาศัยภูมิปัญญาชาวบ้านและความสัมพันธ์แบบวัฒนธรรมชุมชน หรือแบบ “บ้าน” ดังกล่าว ชาวบ้านจึงอยู่รอดมาได้ด้วยความเข้มแข็งมายาวนาน

“รัฐหรือระบบทุนที่เข้าไปถึงหมู่บ้านของไทยเป็นรัฐและระบบทุนประเภทที่ไม่ปรารถนาจะเข้าแทรกแซงเต็มที่ในหมู่บ้านด้วย หมู่บ้านจึงคงตัวอยู่ต่อมาได้...มีลักษณะที่เข้าไปเพียงเพื่อเอาทรัพยากร...ไม่ต้องเข้าไปจัดการผลิตในหมู่บ้าน... รัฐเป็นแบบกาฝาก เข้าไปเอาทรัพยากรมาก็พอ ทำให้การเปลี่ยนแปลงในการเพิ่มผลิตภาพทางการผลิตในหมู่บ้านมีจำกัด...รัฐมีลักษณะรวมศูนย์ เป็นเจ้าของ อ้างตัวว่าเป็นเจ้าของทุกอย่างของที่ดิน ของชีวิต ของพิธีกรรม (ระดับผู้ปกครอง) ของการค้า รัฐจะอ้างเป็นเจ้าของหมดทุกอย่างเช่นนี้ แต่ขณะเดียวกันรัฐก็มีความจำกัดในการแทรกเข้าไปในหมู่บ้าน เพราะรัฐเอาทรัพยากรมาจากหมู่บ้านก็พอ แต่ไม่ต้องเข้าไปจัดอะไรในหมู่บ้าน... แต่ว่าให้ส่งส่วยให้รัฐ และรัฐอ้างเป็นทุกอย่างทุกอย่างนอกเหนือหมู่บ้านไป ลักษณะพิเศษอันนี้ทำให้พัฒนาการของหมู่บ้านจำกัด เพราะรัฐไม่ต้องเข้าไปจัดให้ดีขึ้น เพียงแต่ถ่ายเททรัพยากรก็ใช้ได้”⁵⁹

การค้าขายแลกเปลี่ยนของชาวมุสลิมคลองบางเขนในยุคก่อนสัญญาเบาริ่งนั้น เป็นการซื้อขายแลกเปลี่ยนระหว่างชาวบ้านริมคลองด้วยกันและชาวบ้านภายนอกชุมชนโดยผ่านทางแม่น้ำเจ้าพระยา การซื้อขายแลกเปลี่ยนในยุคนี้ไม่ได้เป็นการผลิตเพื่อขายเป็นหลัก แต่เป็นการซื้อขายแลกเปลี่ยนตามความจำเป็นของชีวิต หากมีผลผลิตเหลือพอจากการ “กินเอง ใช้อีก” แล้วจึงค่อยนำมาขาย เป็นระบบ “ขายเมื่อเหลือ ซื้อเมื่อจำเป็น” ด้วยเหตุนี้พ่อค้าคนกลางรายย่อยในยุคนี้จะมีกำไรไม่มากนัก ผู้ที่เป็นนายทุนใหญ่ที่แท้จริงในยุคนี้คือรัฐกับพ่อค้าคนกลางรายใหญ่ที่ส่งสินค้าไปขายกับต่างประเทศ ระบบนี้จะเป็นการผูกขาดโดยรัฐ พ่อค้าทั้งรายย่อยและรายใหญ่ในยุคนี้ส่วนใหญ่เป็นชาวจีน เนื่องจากในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์

“มีการส่งเสริมให้ชาวจีนอพยพมาตั้งหลักแหล่งในเขตเมืองหลวงใหม่ ...ชนชั้นปกครองกรุงเทพฯยุคต้นชักจูงให้ชาวจีนอพยพจำนวนมากเข้ามาตั้งหลักแหล่ง ณ ดินแดนสยาม เพื่อลดปัญหาการค้าแคลนแรงงาน ชาวจีนเหล่านี้มาจากประเทศจีนตอนใต้ อพยพหลบหนีปัญหาเศรษฐกิจและความวุ่นวายของการเมืองจีน เมื่อกษัตริย์สยามส่งเสริมให้เข้ามาตั้งหลักแหล่ง จึงมีชาวจีน

⁵⁹ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, บ้านกับเมือง, หน้า 72 – 73.

อพยพเข้ามากรุงเทพฯเป็นจำนวนมาก...คนจีนอพยพจำนวนมากเข้ามาทำการค้า กษัตริย์และขุนนางได้ใช้คนจีนเป็นลูกเรือในการค้าสำเภากับประเทศจีนมาเป็นเวลานานแล้ว...เมื่อเริ่มก่อตั้งกรุงเทพฯ ชุมชนชาวจีนจึงเป็นเจ้าทางการค้าอย่างแท้จริง...ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 พ่อค้าจีนเป็น “เจ้า” ในการค้าต่างประเทศของกรุงเทพฯ กรุงเทพฯ ใช้พ่อค้าจีนล่องเรือสำเภานำบรรณาการและสินค้าต่างๆ ไปขายยังประเทศจีน เพื่อซื้ออาวุธยุทโธปกรณ์และสินค้าฟุ่มเฟือยอื่นๆ กลับมาให้ชนชั้นปกครองบริโภค...นอกจากนี้ยังมีจีนกลุ่มอื่นๆ ที่เดินทางเข้ามาทำงานเป็นคณงานรับจ้าง ทศวรรษ 2370 พระมหากษัตริย์ทรงเลิกใช้แรงงานเกณฑ์เพื่อขุดคลอง หันมาจ้างคนจีนแทนในเขตใจกลางกรุงเทพฯ พ่อค้าและผู้ประกอบการธุรกิจบริการต่างๆ ก็ใช้ลูกจ้างคนงานจีน.. สยามส่งเสริมให้จีนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน โดยยกเว้นไม่เก็บส่วยไม่เกณฑ์แรงงาน และอนุญาตให้เดินทางไปได้ทั่ว ดังนั้นในเวลาไม่นานจึงเห็นชาวจีนตั้งบ้านเรือนเป็นชุมชนปนเปื้อนกับชาวสยามอยู่ตามริมฝั่งน้ำ ริมฝั่งคลองขุดใหม่...ชาวจีนเหล่านั้นช่วยขยายหันมาตั้งรกรากบนแผ่นดินสยามโดยทำการเกษตร เป็นนายทุนเงินกู้เพื่อขยายการเพาะปลูกและเป็นพ่อค้าส่งขายพืชผลเกษตรระหว่างชาวบ้านกับท่าเรือ เมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ 24 นั้นมีรายงานว่าจะได้เห็นพ่อค้าชาวจีน “กระจายไปทั่วทุกคั้งน้ำ”⁶⁰

คุณป้าชะ เรื่องวงศ์ ชาวมุสลิมตลาดแก้ว ผู้ที่เกิดและอาศัยอยู่ปากคลองบางเขนเก่า มาตลอดชีวิตเล่าว่า “พ่อค้าปากคลองบางเขนส่วนใหญ่เป็นคนจีน มีคนไทย คนมุสลิมเหมือนกันแต่น้อย คนไทยส่วนใหญ่เป็นแม่ค้าขายของสวน”⁶¹ ในยุคที่ขุดคลองเปรมประชากร และหลังขุดชาวจีนมีบทบาทสำคัญในการขุดคลองและการก่อเกิดตลาดสี่แยกทางน้ำ รวมถึงการเกิดโรงเจและศาลเจ้าแม่ทับทิมในชุมชนบริเวณสี่แยกทางน้ำซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

ด้านความเชื่อและวัฒนธรรมของชาวคลองบางเขนในช่วงนี้มีพุทธศาสนาเป็นแกนหลักพิจารณาได้จากกรณีวัดตั้งอยู่ริมคลองบางเขนก่อนขุดคลองเปรมประชากรหลายวัดด้วยกัน เช่น วัดปากน้ำ วัดฝาง วัดมัชฌันติการาม (วัดน้อย) วัดโพธิทองกลาง เป็นต้น ประเพณี

⁶⁰ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ, พิมพ์ครั้งที่ 2, (เชียงใหม่ : ตรีวิณ, 2542), หน้า 24 – 26.

⁶¹ สัมภาษณ์ คุณป้าชะ เรื่องวงศ์ อายุ 75 ปี, 95 หมู่ 9 ตำบลสวนใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี, วันที่ 16 กรกฎาคม 2550.

วัฒนธรรมต่างๆ ก็จะมีเหมือนหรือคล้ายๆ กับส่วนอื่นๆ ของภาคกลาง⁶² หรือจังหวัดนนทบุรี⁶³ ยกเว้นชาวมุสลิมบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา อย่างไรก็ตามชาวมุสลิมในบริเวณนี้มีความสัมพันธ์เชิงสร้างสรรค์กับชาวไทยพุทธจนถึงปัจจุบัน คุณตาวัช เรืองวงศ์ คุณป้าชะ เรืองวงศ์ (มุสลิม) และ หลวงปู่เจ้าอวาสวัดปากน้ำ ยืนยัน ตรงกันว่า “เวลามีนงานชาวพุทธ หรือนงานวัดชาวมุสลิมก็มาช่วย มีงานชาวมุสลิมชาวพุทธก็มาช่วย”⁶⁴

สรุปได้ว่าในช่วงก่อนสนธิสัญญาเบาริงชาวคลองบางเขนมีวิถีชีวิตแบบพอยังชีพเป็นหลัก มีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมชุมชนแบบ “บ้าน” มีความสัมพันธ์กับรัฐแบบ “ไพร่” มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างกันตามความจำเป็นโดยใช้ลำคลอง มีความสัมพันธ์กับพ่อค้าคนกลางซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนจีน ชาวมุสลิมส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ โดยมีชาวมุสลิมที่นับถือศาสนาอิสลามด้วยส่วนหนึ่ง มีวัฒนธรรมและประเพณีที่คล้ายๆ กับชาวบ้านริมคลองในภาคกลางโดยทั่วไป

2.4.3 วิถีชุมชนคลองบางเขน : หลังสนธิสัญญาเบาริง ก่อนชุดคลองเปรมประชากร (2398 – 2413)

โดยภาพรวมสภาพเศรษฐกิจและสังคมของสังคมไทยหลังสนธิสัญญาเบาริง พ.ศ. 2398 มีผลทำให้ระบบเศรษฐกิจและสังคมแบบพอยังชีพ (subsistence economy) ดั้งเดิมมีความเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างตามมา กล่าวคือ

“เกิดมีการผลิตเฉพาะอย่าง สินค้าเข้าซึ่งแต่เดิมประกอบด้วยสินค้าฟุ่มเฟือยเพื่อการบริโภคของชนชั้นนำก็เปลี่ยนมาเป็นสินค้าหลายชนิดเพื่อการบริโภคของคนทั่วไป ส่วนสินค้าออกซึ่งตลอดมาประกอบด้วยสินค้าจำนวนมากชนิด ก็เปลี่ยนลักษณะเป็นสินค้าสำคัญมากไม่กี่ชนิด...สินค้าอุตสาหกรรมจากต่างประเทศราคาถูกกว่าสินค้าอุตสาหกรรมที่ผลิตภายในประเทศ ทำให้อุตสาหกรรมชนบทของไทยโดยเฉพาะที่ราบภาคกลางเสื่อมโทรมลง เพื่อหาเงินซื้อสิ่งของที่มาจากต่างประเทศ ชาวบ้านพบว่าข้าวเป็นผลผลิตที่อาจขายได้กำไร รายงานในสมัยนั้นระบุว่า การปลูกข้าวขยายตัวเร็วคู่เคียงไปกับการ

⁶² สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542).

⁶³ หวน พิณรุฬห์, ประวัติศาสตร์เมืองนนทบุรี, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2547).

⁶⁴ สัมภาษณ์ พระครูนนทกิจพิบูลย์ (หลวงปู่เก๋) เจ้าอวาสวัดปากน้ำ อายุ 96 ปี, วันที่ 18 มิถุนายน 2550.

สัมภาษณ์ คุณตาวัช เรืองวงศ์ อายุ 86 ปี, วันที่ 25 มิถุนายน 2550.

สัมภาษณ์ คุณป้าชะ เรืองวงศ์ อายุ 75 ปี, วันที่ 16 กรกฎาคม 2550.

เพิ่มของดีมานด์ และการปลูกข้าวกลายเป็นงานที่ชาวบ้านชอบทำมากกว่างานอื่น ชาวบ้านขยายพื้นที่เพาะปลูกเพื่อผลิตข้าวสนองความต้องการที่เพิ่มขึ้น ไม่นานกระบวนการนี้ก็ทำให้เกิดการผลิตเฉพาะข้าว ทำให้อุตสาหกรรมชนบทของไทยค่อยๆ ล่มสลาย นั่นคือทำให้เศรษฐกิจพอยังชีพแตกสลาย⁶⁵

ในการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ชุมชนในบริเวณภาคกลาง “หากเปรียบเทียบกับหมู่บ้านในภูมิภาคอื่น หมู่บ้านในภาคกลางได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงมากที่สุด”⁶⁶ และหากเทียบกับพื้นที่ในภาคกลางบริเวณอื่นๆ พื้นที่บริเวณรอบๆ กรุงเทพฯ จะได้รับผลกระทบมากกว่าพื้นที่ภาคกลางบริเวณอื่นๆ

“พื้นที่รอบๆ กรุงเทพฯ ที่ตั้งใกล้แม่น้ำลำคลองมักจะเป็นหมู่บ้านที่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจรวดเร็วกว่าหมู่บ้านภาคกลางอื่นๆ เหตุผลคือ พื้นที่ใกล้เมืองหลวงมักจะเป็นพื้นที่ที่ปลูกเพื่อขายและใกล้ตลาดเพื่อการส่งออกเจ้าของที่ดิน และชาวนาจึงต้องปรับปรุงผลิตภาพการผลิตอยู่เสมอ ประกอบกับโดยสภาพภูมิศาสตร์ที่เชื่อมด้วยแม่น้ำลำคลอง ต้นทุนการขนส่งจึงต่ำกว่าพื้นที่ที่ไกลออกไปประกอบกับการมีเรือบรรทุกเข้าไปได้ง่ายและสามารถบรรทุกข้าวที่มีขนาดน้ำหนักมาก (bulky product)”⁶⁷

คลองบางขนในยุคก่อนยุคคลองเปรมประชากร ก็ได้รับผลในความเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ด้วยเช่นกัน เนื่องจากเป็นพื้นที่ใกล้กรุงเทพฯ มาก อย่างไรก็ตามความเปลี่ยนแปลงของชุมชนคลองบางขนช่วงแรกหลังสนธิสัญญาเบาริ่งมีไม่มากนัก โดยเฉพาะในช่วงปากคลองไปจนถึงช่วงตอนกลางๆ ของคลองบางขนหรือจากปากแม่น้ำเจ้าพระยาไปถึงบางซ่งในปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงน้อยมากเนื่องจากเป็นชุมชนที่มีการทำมาหากินโดยการทำสวนมาตั้งแต่ก่อนสมัยต้นรัตนโกสินทร์หรือก่อนหน้านั้น และด้วยเหตุนี้ทำให้การขยายพื้นที่เพื่อทำนาจึงทำได้ยากเพราะมีการจับจองที่ดินทำมาหากินมายาวนาน ประกอบกับคลองบางขนเป็นคลองธรรมชาติน้ำไม่เพียงพอที่จะขุดคลองแยกออกไปไกลๆ เพื่อทำนา “ในฤดูแล้งตกอยู่ในราวเดือนมีนาคม...ตอนเย็นน้ำในคลองก็แห้งไปหมดเหลือแต่โคลน”⁶⁸ น้ำจะมีก็ต้องอาศัยน้ำฝนหรือ

⁶⁵ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, “วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคกลาง (พ.ศ. 2394 – 2453)”, ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สมภพ มานะรังสรรค์, บรรณาธิการ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย จนถึงพ.ศ. 2484, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 170.

⁶⁶ พงษ์พันธ์ อูยานนท์, เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลาง, (กรุงเทพฯ : สถาบันวิถิตรรศน์, 2546), หน้า 4.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

⁶⁸ หนังสือพระราชทานเพลิงศพ นายเกียรติ เกียรติสกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า 142.

ช่วงน้ำขึ้นจากแม่น้ำเจ้าพระยา แสดงให้เห็นว่าคลองบางเขนนั้นยังไม่มีระบบชลประทานที่เตรียมไว้สำหรับการปลูกข้าว จึงมีการทำสวนกันเป็นหลัก อาจมีการทำนาบ้างเพื่อเอาไว้กิน โดยใช้ที่ดินไม่มากนัก การทำนาเริ่มมีมากขึ้นตั้งแต่กลางๆ คลองไปถึงปลายคลองหรือจากบางซื่อไปถึงบางเขนในปัจจุบัน เนื่องจากพื้นที่บริเวณนี้เป็นทุ่งโล่งสามารถขยายพื้นที่ทำนาได้มากกว่าช่วงต้นคลอง และสามารถขุดคลองนำน้ำเข้านาได้สะดวกขึ้น⁶⁹ อย่างไรก็ตามการทำนาของชาวมุขชนคลองบางเขนในบริเวณนี้ช่วงหลังสนธิสัญญาเบาริ่งใหม่ๆ ก่อนขุดคลองเปรมประชากรก็ทำนาเพื่อใช้กินเป็นหลักเหลือก็ค่อยขาย เพราะปริมาณในการผลิตยังมีไม่มากนัก ด้วยการบุกเบิกพื้นที่ขยายการทำนาทำได้จำกัดด้วยแรงงานจากครอบครัวเป็นหลัก ประกอบกับปริมาณน้ำจากคลองบางเขนมีไม่มากพอที่จะทำนาในบริเวณกว้างมาก ๆ ได้

⁶⁹ ดังตัวอย่างการขุดคลองลาดโตนดแยกออกไปจากคลองบางเขนโดยชาวบ้านในบริเวณใกล้ๆ สี่แยกทางน้ำ เกิดขึ้นในช่วงการค้าข้าวเจริญรุ่งเรืองประมาณหนึ่งร้อยกว่าปีก่อน หลังขุดคลองเปรมประชากรทำให้พื้นที่บริเวณนั้นมีคลองล้อมอยู่ถึงสามด้าน มีความสะดวกในการนำน้ำเข้านาและการคมนาคมเป็นอย่างมาก ชุมชนบริเวณลาดโตนดจึงเป็นชุมชนหนึ่งที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับชุมชนบริเวณสี่แยกทางน้ำ อาจกล่าวได้ว่าในอดีตเป็นหมู่บ้านเดียวกันหรือเป็นคนทุ่งบางเขนด้วยกัน

บทที่ 3

วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : พ.ศ. 2413 – พ.ศ. 2500

วิถีชีวิตของชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำในยุคนี้ เริ่มต้นหลังสนธิสัญญาเบาริง (พ.ศ. 2398) 15 ปี การขุดคลองเปรมประชากรปี พ.ศ. 2413 ทำให้คลองเปรมประชากรตัดกับคลองบางเขน เกิดเป็นสี่แยกทางน้ำ คลองสองสายเชื่อมเป็นน้ำสายเดียวกัน ช่วงบุกเบิกสภาพทางกายภาพริมคลองบางเขน ริมคลองเปรมประชากรและพื้นที่ลึกเข้าไปในบริเวณรอบๆ สี่แยกทางน้ำเป็นป่าละเมาะ ชาวบ้านได้หักร้างถางพงและสร้างบ้านเรือน ใช้คลองเป็นเส้นทางติดต่อสัมพันธ์ซึ่งกันและกันและติดต่อกับชุมชนภายนอกทางแม่น้ำเจ้าพระยา ใช้น้ำจากคลองในการอุปโภคบริโภค และเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ หลังจากนั้นชาวบ้านได้ขยายพื้นที่ทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ ผลผลิตมีการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน โดยผ่านลำคลองทั้งสอง เกิดตลาดน้ำบริเวณสี่แยกทางน้ำ และได้พัฒนาเป็นตลาดบางเขน หรือ “ตลาดมืด” อันโด่งดังในอดีต โดยผู้ประกอบการเกือบทั้งหมดเป็นคนเชื้อสายจีน เดิมเป็นผู้รับจ้างขุดคลองและอพยพเข้ามาเรื่อยๆ ในช่วงนี้เกิดสถานที่ทางความเชื่อและวัฒนธรรมคือวัดเทวสุนทร (วัดสี่แยก) โรงเรียนชุมชนตัว และศาลเจ้าแม่ทับทิม เมื่อบริเวณนี้เริ่มเป็นจุดศูนย์กลางด้านเศรษฐกิจและสังคม ในช่วงที่รัฐปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 รัฐได้จัดตั้งอำเภอบางเขน สถานีตำรวจ หลังจากนั้นมีการตั้งโรงเรียนบริเวณนี้ถึงสองโรงเรียน จากนั้นอีกไม่นานสถานีอนามัยก็เกิดขึ้น การขยายพื้นที่ทำนาทำให้มีโรงสีเกิดขึ้นถึงสองโรง เมื่อย้ายที่ตั้งอำเภอออกไปอยู่ริมถนนพหลโยธิน เป็นช่วงที่ชุมชนบริเวณนี้เริ่มมีความเปลี่ยนแปลงมากขึ้นจนถึง พ.ศ. 2500 ยุคนี้จึงเป็น “ยุคทอง” ของชุมชนสี่แยกทางน้ำ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรม โดยมีจุดศูนย์กลางบริเวณชุมชนตลาดบางเขน ชาวชุมชนแสดงอัตลักษณ์เป็น “คนบางเขน” ด้วยความภาคภูมิใจเป็นอย่างมาก

3.1 “สวัสดิ์เปรมประชากร” : เมื่อ “เมือง” สัมพันธ์กับ “บ้าน”

บริเวณชุมชนที่ศึกษาในปัจจุบันเมื่อมองจากสะพานข้ามไปชุมชนวัดเทวสุนทร จะเห็นภาพคลองเปรมประชากรตัดกับคลองบางเขน เป็นสี่แยกทางน้ำ ดูแปลกตา เพราะเราจะคุ้นเคยกับสี่แยกไฟแดงบนถนนมากกว่า

สี่แยกทางน้ำบริเวณที่คลองเปรมประชากรตัดกับคลองบางเขนในปัจจุบัน

คลองเปรมประชากรค่อนข้างตรง ยาวสุดตา กว้างกว่าคลองบางเขน บ้านเรือนริมคลองมีลักษณะเป็น “ชุมชนแออัด” ริมคลองทั่วไป อย่างไรก็ตามเมื่อสังเกตในรายละเอียด จะพบว่าบริเวณชุมชนตลาดบางเขนมีบ้านบางหลังเป็นไม้เก่าหลังใหญ่ มีลายฉลุบนประตู บ้านเก่าบางหลังยังมุงกระเบื้องว่าว มีโรงเจและศาลเจ้าแม่ทับทิมเก่า ที่น่าสนใจคือสถานที่เหล่านี้เดิมหันหน้าเข้าหาคลองทั้งสิ้น

บ้านเก่าที่ยังเหลืออยู่หันหน้าเข้าหาคลองเปรมประชากร

ภาพคลองเปรมประชากรและชุมชนริมคลองเปรมประชากรในปัจจุบัน

ชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำกลุ่มหนึ่งได้แสดงความรู้สึกต่อคลองเปรมประชากรและวิถีชีวิตชุมชนในอดีตและปัจจุบันไว้ว่า

“เด็ก ๆ ผมล่องเรือกับเตี้ยไปซื้อข้าว ทอดแห โดดเล่นน้ำ สนุกมาก เตี้ยวันนี้ หรอขยะมันเยอะ น้ำมันดำ ตั้งแต่มี “จัดสรร” นี้”

“ความรู้สึกมันพูดยากนะ ผมรู้สึกว่ามันเป็นทุกสิ่งทุกอย่าง คลองเปรมฯนี้ ชาวบ้านใช้คลองร่วมกัน เดินทาง หาปลา ผมเคยเล่นน้ำ ดำน้ำ พายเรือไปเที่ยว ไปจับปลา ไปซื้อข้าว เอาของในตลาดไปขายตามท้องนา เตี้ยนี้มีแต่ถุงพลาสติก ใครๆ ก็ทิ้งขยะลงคลอง ผมยังเคยคิดเอาตาข่ายดักขยะ ถุงพลาสติก เอามาอัดแท่งเป็นเชื้อเพลิง ผมเคยเห็น เคยไปดูเขาทำ ผมว่าช่วยได้เยอะ แต่ชาวบ้านไม่มีใครอยากทำหรอก”¹

“สมัยก่อนผมรู้สึกว่า คลองเปรมฯ สวยงามมาก สนุก สดชื่น เป็นแหล่งทำมาหากิน น้ำดื่ม น้ำใช้ ก็ใช้น้ำคลอง เตี้ยวันนี้ไม่รู้สึกลเหมือนเดิม ความรู้สึก

¹ สัมภาษณ์ คุณลุงเลิศ ตูลาธร อายุ 63 ปี, เลขที่ 130 / 13 หมู่ 1 แขวงตลาดบางเขน เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 3 สิงหาคม 2550.

² สัมภาษณ์ คุณบรรเลง ลิมปบุสรณ์ อายุ 55 ปี, เลขที่ 30 หมู่ 1 แขวงตลาดบางเขน เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 3 สิงหาคม 2550.

แตกต่างจากเดิมมาก แต่ก็ยังรักมันอยู่ ทำอย่างไรที่เราจะอยู่กับมันได้ ไม่ให้
 แยกไปกว่านี้”³ ...

ก่อนที่เรื่องราวเหล่านี้จะเกิดขึ้นย้อนกลับไปหลังสนธิสัญญาเบาริง 15 ปี ความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของชาวชุมชนคลองบางเขนเกิดขึ้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัว (รัชกาลที่ 5) มีพระบรมราชโองการให้ขุดคลองเปรมประชากร เมื่อ พ.ศ. 2413 และขุด
 เสร็จเมื่อ พ.ศ. 2415 ด้วยวัตถุประสงค์หลักสองประการคือ ประการแรกเพื่อความสะดวกใน
 การคมนาคม “ทรงสังเกตเห็นว่าลำแม่น้ำใหญ่(แม่น้ำเจ้าพระยา)ที่ใช้อยู่ทุกวันนี้เป็นทางน้ำอ้อม
 วกมาเวียนไป ถ้าโดยกำลังเรือแจว เรือพายจะไปถึงกรุงเก่าก็ช้าเป็นเวลาหลายวัน ในคราวฤดู
 น้ำมาจะเดินเรือใหญ่หน่อยขึ้นไปลำบากมากนัก”⁴ ประการที่สองเป็นการขยายพื้นที่ทำการ
 เพาะปลูกโดยเฉพาะทำนาเนื่องจากสภาพพื้นที่ “เป็นป่าพงรกชัฏอยู่ เป็นที่ข้างเถื่อนข้างป่าไป
 มาอาศัย ไม่มีผู้ที่จะคิดหักล้างถางป่าทำเป็นที่นาที่สวนให้เกิดขึ้นได้เพราะไม่มีคลองน้ำ”⁵

การดำเนินการขุดคลองทรงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็น
 ผู้อำนวยการขุด พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) เป็นแม่กอง พระชลธารวินิจฉัยเป็นผู้
 ปักหมากกรุยแนวคลอง โดยดำเนินการ 2 ช่วงคือ ขุดลัดในแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่คลองโคกออก
 ลำน้ำเกาะเกิดมาถึงดอนเมืองระยะทาง 29.086 กิโลเมตร และจากดอนเมืองมากรุงเทพฯ
 ทางด้านทิศเหนือมาบรรจบคลองผดุงกรุงเกษม⁶ หน้าวัดโสมนัสวิหาร ระยะทาง 21.760
 กิโลเมตร รวมเป็นระยะทางทั้งหมด 50.846 กิโลเมตร (จากบางปะอิน – คลองผดุงกรุงเกษม)
 โดยพระราชทานเงินส่วนพระองค์ 203,528 บาท จ้างแรงงานคนจีนเป็นหลัก

³ สัมภาษณ์ คุณธานี สุริภานท์กุล, อายุ 52 ปี, เลขที่ 126 / 1 หมู่ 1 แขวงตลาดบางเขน เขตหลักสี่
 กรุงเทพฯ, วันที่ 3 สิงหาคม 2550.

⁴ “ประกาศเรื่อง คลองสวัสดิ์เปรมประชากร เอกสารจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ” ใน ไตรรงค์
 ศรีจุมพล และคนอื่นๆ, สัมมนาสังคมศึกษา เรื่องการรุกไล่ที่ของชุมชนตลาดบางเขน ภาคนิพนธ์
 หลักสูตรปริญญาครุศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษา สายมัธยมศึกษา โปรแกรมวิชาสังคมศึกษา
 สถาบันราชภัฏพระนคร, 2544, หน้า (ภาคผนวก)

⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁶ คลองผดุงกรุงเกษมเป็นคลองที่ขุดในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 2394 ขุดเสร็จ พ.ศ. 2395 มี
 วัตถุประสงค์เพื่อขยายพื้นที่กรุงเทพฯ (พระนคร) ออกไปด้านทิศตะวันออกและเป็นการป้องกันข้าศึกเข้าโจมตี
 พระนคร คลองผดุงกรุงเกษมมีเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นแม่กองและจ้างคนจีนขุด
 เช่นเดียวกับคลองเปรมประชากร การที่คลองเปรมประชากรขุดต่อไปจากคลองผดุงกรุงเกษมโดยมี
 วัตถุประสงค์แตกต่างกันแสดงให้เห็นถึงนโยบายรัฐก่อนและหลังสนธิสัญญาเบาริง (พ.ศ. 2398) น่าสนใจว่า
 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นผู้มีบทบาทสำคัญมากต่อนโยบายรัฐ นอกจากเป็นแม่กองคลองทั้ง
 สองแล้วยังเป็นหัวหน้าในการทำสนธิสัญญาเบาริงด้วย

คลองผดุงกรุงเกษมหน้าวัดโสมนัสในปัจจุบัน

จุดเริ่มต้นคลองเปรมประชากรแยกจากคลองผดุงกรุงเกษมหน้าวัดโสมนัสในปัจจุบัน

คลองเปรมประชากรมองจากจุดเริ่มต้นตรงสะพานอรทัยในปัจจุบัน ด้านซ้ายคือท่าเหียบรัฐบาล

คลองลอดตรงบริเวณวังสราญรมย์สมัยรัชกาลที่ 5 ลักษณะทั่วไปสามารถเทียบเคียงกับคลองเปรมประชากรช่วงต้นสาย ในยุคหลังเปิดใช้คลองใหม่ๆ ได้ (ภาพจาก อเนก นาวิกมูล, หนังสือสมุดภาพ, กรุงเทพฯ, 2545)

หลังขุดเสร็จรัชกาลที่ 5 โปรดให้จัดพระราชพิธีเปิดคลองโดยนิมนต์พระสวดในพิธีสองจุดคือ นิมนต์พระ 30 รูปสวดที่คลองโคกจุดหนึ่งและอีก 20 รูป สวด “ณ ที่ประทับปากคลองที่บรรจบคลองผดุงกรุงเกษม พระราชทานนามว่า “คลองสวัสดิ์เปรมประชากร” ให้จากนามปากเสาชิงช้าเป็นสำคัญในระยะร้อยเส้นๆ จนตลอดมา แล้วเสด็จกลับโดยขบวนพยุหยาตราตามคลองนี้เป็นปฐมมงคลฤกษ์ถึงคลองผดุงกรุงเกษมแล้วเสด็จกลับมหาราชวัง”⁷ “และมีพระบรมราชานุญาตให้ราษฎรที่ผ่านไปมาตามคลองนี้ไม่ต้องเสียเงินค่าคลอง และภาษีคลองเพื่อให้ราษฎรได้รับประโยชน์จากการใช้คลองนี้โดยทั่วหน้ากันเพื่อให้ปรากฏเป็นพระราชเกียรติยศและเป็นการพระราชกุศล”⁸

คลองเปรมประชากรเป็นคลองแรกที่ขุดในสมัยรัชกาลที่ 5 หลังจากพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติ 2 ปี ขณะนั้นพระองค์มีพระชนมายุ 17 พรรษา จึงต้องมีผู้สำเร็จราชการแทนคือ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญต่อการเมือง การปกครองไทย ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 และท่านเป็นหัวหน้าฝ่ายไทยในการเจรจาทำสนธิสัญญาเบาริ่งในปี พ.ศ. 2398

พิจารณาวัตถุประสงค์ในการขุดคลองเปรมประชากรนอกจากความสะดวกในการคมนาคมแล้ว ยังเป็นการขยายพื้นที่ในการเพาะปลูกโดยเฉพาะข้าว และทางราชการได้บันทึกไว้ว่า “พระราชหฤทัยจะให้ราษฎรได้ความเย็นใจ ราษฎรขายหญิงทั้งคฤหัฐ บรรพชิต ลูกค้าวานิช และต่างภาษาค้าขายขึ้นล่องคลองนี้โดยสะดวกทุกท่าน”⁹ แสดงให้เห็นว่าในสมัยนั้นมีการค้าขายติดต่อกับต่างชาติ และประเทศไทยต้องการขยายการผลิตข้าว อันเป็นผลมาจากสนธิสัญญาเบาริ่งโดยตรง กล่าวคือ

“ไทยยอมให้พ่อค้านำสินค้ามาขายได้ทุกชนิด และขายได้อย่างเสรี ยกเว้นอาวุธยุทโธปกรณ์ ต้องขายให้แก่รัฐบาลไทย และฝิ่นต้องขายให้แก่เจ้าภาษีฝิ่นเท่านั้น...พ่อค้าชาวต่างประเทศก็สามารถซื้อสินค้าจากไทยได้ทุกชนิด ยกเว้นข้าว เหลือ และปลา ซึ่งรัฐบาลสงวนที่จะประกาศห้ามไม่ให้ส่งออกได้เมื่อเกิดทุพภิกขภัย...การเก็บภาษีไทยจะเก็บภาษีสินค้าเข้าได้แต่เพียงในอัตราร้อยละสาม ส่วนภาษีสินค้าขาออกเก็บตามพิกัดที่กำหนดไว้ในหนังสือสัญญา...ประกอบด้วยข้อกำหนดในสนธิสัญญาที่เกี่ยวกับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตเป็น

⁷ ไตรรงค์ ศรีจุมพล และคนอื่นๆ, เรื่องเดียวกัน.

⁸ ปิยนาท บุนนาค, คลองในกรุงเทพฯ : ความเป็นมา การเปลี่ยนแปลง และผลกระทบต่อกรุงเทพฯ ในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325-2525), (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 67.

⁹ ไตรรงค์ ศรีจุมพล และคนอื่นๆ, เรื่องเดียวกัน.

สิ่งจูงใจให้ชาวต่างประเทศเข้ามาค้าขายและตั้งถิ่นฐานในเมืองไทยมากยิ่งขึ้น (ทำให้) การค้าขายทั้งภายในและนอกประเทศขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว”¹⁰ (ด้วยเหตุนี้) “การเปิดให้นานาประเทศขนข้าวไปจำหน่ายเมืองอื่น...ก็มีผู้ทำนามากเต็มที...นาเกิดขึ้นใหม่ ๆ ทุกปี...ปีหนึ่งขนข้าวไปหลายหมื่นเกวียน...ราษฎรก็กดราคาข้าวให้แพงอยู่เป็นนิตย์ ด้วยคิดจะหมายเอาเงินให้มาก ฝ่ายลูกค้านานาประเทศเมื่อเห็นข้าวในกรุงเทพฯ ราคาแพงเพียงพอจะซื้อเอาไปขายมีกำไรได้ก็เอาเงินมาบ้าง เอาทองมาบ้าง แต่เมืองอื่นมาซื้อข้าวไปก็เอาเงินทองมาเมื่อเข้ามาในบ้านเมือง...เงินทองในพื้นที่บ้านพื้นเมืองก็มากขึ้นทุกปี”¹¹...

หลังสนธิสัญญาเบาริงราคาข้าวในตลาดโลกมีราคาสูงขึ้น การส่งออกข้าวในช่วงนี้จึงเพิ่มขึ้น “หลัง พ.ศ. 2398 อนุญาตให้ส่งข้าวออกขายต่างประเทศแล้ว สินค้าออกข้าวก็เพิ่มขึ้นจนมีมูลค่าสูงกว่าสินค้าออกอื่นแต่ละชนิดมากในปี พ.ศ. 2408 สินค้าออกข้าวคิดเป็น 55% ของสินค้าส่งออกทั้งหมด ปี พ.ศ. 2413 – 2423 (ค.ศ. 1870 – 1880) เพิ่มขึ้นเป็น 60%”¹² การส่งออกข้าวก่อนหน้าสนธิสัญญาเบาริงนั้นอยู่ในปริมาณที่น้อยกว่าหลังสนธิสัญญาเบาริงมาก “จากจำนวนเล็กน้อยคือประมาณ 15,200 ตัน ในปี พ.ศ. 2493 ซึ่งเป็นปริมาณไม่ต่างจากที่เคยค้าในสมัยอยุธยาเมื่อสามทศวรรษที่แล้ว ช่วง พ.ศ. 2400 ถึง 2403 ปริมาณข้าวส่งออกเพิ่มขึ้นปีละหกหมื่นสองพันตัน การส่งออกข้าวเริ่มพุ่งสูงขึ้นนับตั้งแต่กลางทศวรรษ 2410 เป็นต้นมา เป็นผลมาจากแรงกระตุ้นของอุปสงค์ที่เพิ่มขึ้นและต้นทุนค่าขนส่งทางเรือที่ลดลง”¹³ ด้วยเหตุนี้ส่งผลให้ความต้องการขยายพื้นที่ทำนาเพิ่มตามมา การขุดคลองจึงเป็นนโยบายที่ตอบสนองความต้องการต่างๆ ด้าน นอกจากปริมาณน้ำสามารถขยายพื้นที่ทำนาได้มากแล้ว การคมนาคมก็สะดวกมากขึ้นอีกด้วย

การขุดคลองโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวอันเป็นผลจากสนธิสัญญาเบาริงมีมาก่อนขุดคลองเปรมประชากร¹⁴ แม้แต่เส้นทางเดียวกันในการขุดคลองเปรมประชากร อเนก นาวิกมูล พบหลักฐานว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริให้ขุด

¹⁰ ปิยนาค บุนนาค, เรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

¹¹ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 – 2453 ด้านเศรษฐกิจ, (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2522), หน้า 205.

¹² จักรทิพย์ นาถสุภา, “วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคกลาง (พ.ศ. 2394 – 2453)”, ใน จักรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์, บรรณาธิการ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 171 – 172.

¹³ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ, พิมพ์ครั้งที่ 3, (เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์ม, 2546), หน้า 19.

¹⁴ ปิยนาค บุนนาค, เรื่องเดียวกัน, หน้า 45 – 62.

คลองตามเส้นทางดังกล่าว ดังปรากฏในหนังสือพิมพ์บางกอกกรีคอร์ของหมอบรัดเลย์ ฉบับวันที่ 3 พฤศจิกายน พ.ศ. 2408 (ก่อนขุดคลองเปรมฯ 5 ปี) หน้า 158 – 159 มีรายละเอียดดังนี้ (เป็นภาษาเก่า)

“ข้าพเจ้า...ได้ยืมว่าพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามทรงพระมหากรุณา, จะให้ขุดคลอง ตั้งแต่วัดเจ้าพระนางเชิง, ตัดท้องทุ่งดอนเมือง, ตรงตลอดมาโดยลำดับมาออก ตรงวัดโสมนัสวิหาร. ข้าพเจ้ามีความยินดีด้วยนักหนา. ข้าพเจ้าเห็นว่า, ถ้าขุด คลองตลอดไปได้แล้ว, ก็จะเป็นคุณเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองเป็นอันมาก. เพราะพวกราษฎรจะได้เอาไครย์ทำนา. ครั้งนี้เนื่องาเกิดทวีมากขึ้นแล้ว, ก็ จะเป็นประโยชน์สองฝ่าย. คือผลเม็ดเข้าจะมีมากขึ้นในพื้นที่บ้านเมืองประการ หนึ่ง. ภาษีแลค่านาก็จักเจริญมากขึ้น, ในท้องพระคลังประการหนึ่ง. แล้วพวก อาณาประชาราษฎร, ก็จะได้เอาไครย์น้ำในคลองนั้นแล้ว. ก็จะมีชวนกันตั้ง บ้านเรือนอยู่เป็นสุขสบายเพราะพระบารมีโพธิสมภาร, ของสมเด็จพระเจ้า แผ่นดินกรุงสยามนี้แล”¹⁵

หลักฐานนี้แสดงให้เห็นว่าแนวคิดของรัฐในการขุดคลองเปรมประชากร ตามเส้นทาง จากพระนครศรีอยุธยา ผ่านดอนเมือง มาบรรจบที่คลองผดุงกรุงเกษมหน้าวัดโสมนัส มีมา ตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 4 เพียงแต่ในการขุดจริงสมัยรัชกาลที่ 5¹⁶ ได้ตัดทอนระยะทางลงจาก วัดพัญญูเชิงใกล้ตัวเมืองพระนครศรีอยุธยา มาเป็นตรงบางกระสัน อำเภอบางปะอิน จังหวัด พระนครศรีอยุธยา

อย่างไรก็ตามข้อเท็จจริงและที่มาที่ไปของการขุดคลองเปรมประชากรที่ได้กล่าวไปใน ข้างต้นนั้น ชาวชุมชนที่เกิด เติบโต และทำมาหากินมากับคลองเปรมประชากรในปัจจุบันกล่าว ไปในทำนองเดียวกันว่า

“ผมเกิดและเติบโตที่นี่เห็นคลองเปรมฯ มาตั้งแต่เด็กๆ ผมไม่เคยรู้ว่าใครเป็นคน ขุดคลองเปรมฯ เตี้ยก็ไม่เห็นเคยพูดถึง เด็กๆ ผมก็เห็นมันแล้ว ชาวบ้านไม่มีใคร รู้หรือ มารู้เรื่องรัชกาลที่ 5 ก็ตอนที่มีปัญหาเรื่องที่ดิน ตอนที่ถูกไล่ที่”¹⁷
...“ผมก็ไม่เคยรู้เรื่อง ไม่ค่อยมีใครสนใจหรือสมัยก่อน ชาวบ้านก็ทำมาหากิน กันไป เหมือนเฮีย (นายเลิศ) พุด มารู้ก็ตอนที่ปัญหา เรื่องถูกไล่ที่กับบริษัท (เอ่ยชื่อบริษัทเอกชนรายหนึ่ง) นี่แหละ เราารู้สึกว่าไม่มั่นคง”¹⁸

¹⁵ อเนก นาวิกมูล, *เที่ยวท่องครูลองไทย เล่ม 1*, (กรุงเทพฯ : วิทยุชน, 2548), หน้า 63.

¹⁶ ปิยนาค บุญนาค, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 63 – 107.

¹⁷ สัมภาษณ์ นายเลิศ ตูลาธร อายุ 63 ปี, วันที่ 3 สิงหาคม 2550.

¹⁸ สัมภาษณ์ นายบรรเลง ลิ้มปยุตธรรม์ อายุ 55 ปี, วันที่ 3 สิงหาคม 2550.

ชาวชุมชนอีกท่านหนึ่งถึงแม้จะเกิดที่อื่น แต่สัมผัสกับคลองเปรมประชากรมากกว่า ครึ่งชีวิต กล่าวว่

“ไม่มีใครพูดว่าคลองนี้ใครขุด หรือ ร. 5 ขุด วิธีชีวิตคนไทยก็อยู่ทำมาหากิน กันไป ไม่ได้คิด ที่มาคิดเพราะมันมีปัญหา เราต้องขุดค้นประวัติศาสตร์เพื่อเอามาต่อสู้กับ (เอเย่ชื่อบริษัทเอกชนรายหนึ่ง) ผมไปที่หอจดหมายเหตุ หอสมุดแห่งชาติให้เจ้าหน้าที่เขาค้นให้ เป็นเล่มหนาๆ ผมจึงรู้ในตอนนั้น”¹⁹

สรุปได้ว่าการขุดคลองเปรมประชากรในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงนโยบายจากการทำสนธิสัญญาเบาริงในรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2398 คลองเปรมประชากรเป็นการเปลี่ยนแปลงสภาพธรรมชาติเพื่อเอื้อต่อวิธีการผลิตโดยรัฐ เป็น “เมือง” ที่เข้ามาในวิถีของ “บ้าน” ทำให้ความสัมพันธ์ทางการผลิตเปลี่ยนแปลงไป มีการติดต่อค้าขายผลผลิตเป็นแบบการค้าเสรีทั้งในประเทศและต่างประเทศ ความต้องการผลผลิตในตลาดโลกมีมากขึ้นโดยเฉพาะข้าว ทำให้วิธีการผลิตของชาวบ้านต้องปรับเปลี่ยนตาม เนื่องจากชาวบ้านเห็นว่าการผลิตสินค้าเฉพาะอย่างโดยเฉพาะข้าวดีกว่าการผลิตอย่างอื่น เพราะลงทุนน้อยแต่อาจขายได้กำไรมาก

อย่างไรก็ตามเนื่องจากการขุดคลองในสมัยนั้นเป็นนโยบายของรัฐ ผู้ได้รับประโยชน์มากที่สุดจากการขุดคลองส่วนใหญ่เป็นรัฐและพ่อค้า ชาวบ้านส่วนใหญ่ได้รับประโยชน์จากการใช้คลองในการคมนาคม อุปโภค บริโภค และมีบางส่วนที่สามารถขยายพื้นที่ในการทำกินแต่เป็นส่วนน้อย ดังเช่น “กรณีคลองมหาสวัสดิ์ที่ขุดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2400 ทางตอนใต้ของกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน 16,200 ไร่ ตามแนวสองฝั่งคลองและได้พระราชทานกรรมสิทธิ์แก่พระราชโอรสและพระราชธิดา ปลายทศวรรษ 2,400 ขุนนางระดับสูงรายหนึ่งได้รับสิทธิขุดคลองดำเนินสะดวกเพื่อขนส่งน้ำตาล ขุนนางผู้นั้นจับจองที่ดินสองฝั่งคลองแจกจ่ายลูกและญาติ ทั้งยังขายบางส่วน”²⁰ สำหรับ “ที่ดินริมฝั่งคลองเปรมประชากร ขุดเมื่อต้นรัชกาลที่ 5 ก็ตกเป็นของพระราชโอรส ขุนนางและบริวาร”²¹ “บางแปลงมีมากถึง 2,000 ไร่...มีน้อยคนที่จะมีกำลังคนได้บังคับบัญชาพอที่จะทำไร่ไถนาในผืนดินขนาดใหญ่เช่นนี้ ดูเหมือนว่าจะเป็นไปได้ว่า เอกชนที่เกี่ยวข้องกำลังจะขายหรือไม่ก็ให้เช่าผืนดินเหล่านั้น

¹⁹ สัมภาษณ์ นายธานี สุริภักดิ์กุล อายุ 52 ปี, วันที่ 3 สิงหาคม 2550.

²⁰ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

²¹ จักรทิพย์ นาถสุภา, “วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคกลาง (พ.ศ. 2394 – 2453)”, ใน จักรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์, บรรณาธิการ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 185.

ในอนาคต²² ที่ดินบริเวณสี่แยกทางน้ำบริเวณตลาดบางเขนก็เช่นเดียวกัน ผู้วิจัยจะกล่าวรายละเอียดในหัวข้อ 3.2 และประเด็นเรื่องที่ดินที่เกี่ยวข้องเนื่องจากอดีตนี้เองที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. 2537 ผู้วิจัยจะกล่าวรายละเอียดในบทที่ 4

สรุปได้ว่าผลจากการขุดคลองเปรมประชากรส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงของชุมชนบริเวณนี้ทั้งทางด้านกายภาพ และวิถีชีวิตของชุมชน กล่าวคือ คลองเปรมประชากรได้ตัดกับคลองบางเขนเกิดเป็นสี่แยกทางน้ำ เชื่อมคลองทั้งสองเข้าด้วยกัน ที่ดินริมคลองเปรมประชากรส่วนใหญ่ตกเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้เกี่ยวข้องกับรัฐ ภายใต้นโยบายการค้าเสรีหลังสนธิสัญญาเบาริ่ง การค้าข้าวและสินค้าอื่นๆ ขยายตัว นำไปสู่การขยายพื้นที่ทำนาบริเวณคลองเปรมประชากร และเป็นเส้นทางการคมนาคมที่สำคัญ ทำให้มีการขยายตัวของประชากรจากคลองบางเขนและการอพยพย้ายถิ่นจากที่อื่นๆ เข้ามาบริเวณสี่แยกทางน้ำมากขึ้น

3.2 วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : ชุมชนหมู่บ้านและการทำมาหากิน

การเกิดขึ้นของชุมชนสี่แยกทางน้ำในอดีต เริ่มจากการขยายชุมชนริมน้ำเจ้าพระยาบริเวณปากคลองบางเขนเก่า ค่อยๆ ขยายตัวเข้าไปในคลองบางเขน เกิดเป็นชุมชนหรือหมู่บ้านขึ้น สำหรับภาคกลาง “หมู่บ้านเก่าแก่อันตั้งเดิมตั้งอยู่ริมสองฟากฝั่งแม่น้ำ ใช้เส้นทางน้ำในการไปมาหาสู่ซื้อขายกัน โดยมากมีชื่อเป็นคำแรกว่า บาง หรือ ท่า”²³ สาเหตุของการเกิดชุมชนหมู่บ้านในภาคกลางส่วนใหญ่เป็น “ความต้องการไปตั้งหลักแหล่งทำมาหากินอยู่ในแหล่งใหม่ หรือเนื่องจากภัยสงครามหรือภัยธรรมชาติ กลุ่มคนพวกนี้จะไปก่อตั้งหมู่บ้านในที่แหล่งใหม่ให้ดีกว่าแหล่งเดิม ในแง่ของความสะดวกในการทำมาหากินและอื่นๆ”²⁴ ประกอบกับสภาพพื้นที่มีความเหมาะสมเพราะว่า

“เกิดจากการทับถมของโคลนตะกอนที่แม่น้ำและลำน้ำพัดพาลงมาจากภูเขาและพื้นที่สูง จึงเป็นดินอุดมสมบูรณ์ด้วยปุ๋ยธรรมชาติ เหมาะกับการเพาะปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหารที่เลี้ยงผู้คนได้มาก ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจึงเป็นที่ตั้งหลัก

²² เดวิด บรูซ จอห์นสัน, สังคมชนบท และภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ. 2423 – 2473, แปลโดย พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม และคนอื่นๆ, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), หน้า 25.

²³ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา, วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย, (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2537), หน้า 196.

²⁴ สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, “วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคกลาง (พ.ศ. 2394 – 2453)”, ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์, บรรณาธิการ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 248.

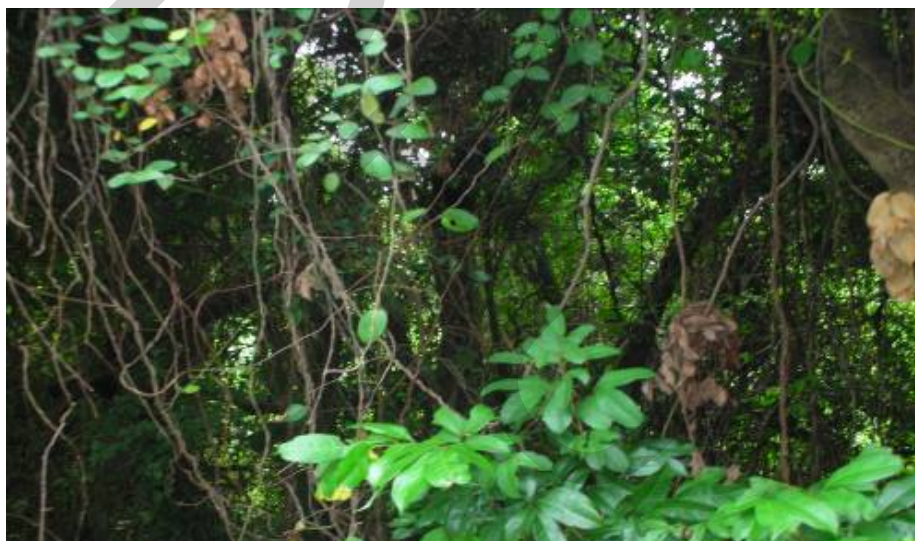

แหล่งของกลุ่มชนหลากหลายเชื้อชาติที่อพยพเข้ามาจากภายนอกเป็นที่
เหมาะสมกับการสร้างบ้านเรือนและเรือกสวนและชุมชน²⁵

บริเวณคลองบางเขนเป็นบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่เช่นเดียวกันมีความอุดม
สมบูรณ์เป็นอย่างมากสภาพพื้นที่ก่อนมีการบุกเบิกนั้น

“เป็นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ไพศาลที่มีระดับสูงกว่าน้ำทะเลไม่ถึงสองเมตร เมื่อน้ำ
ทะเลขึ้นในช่วงฤดูร้อนก็จะหนุนน้ำในแม่น้ำเอ่อขึ้นมาพร้อมกับน้ำกร่อย ท่วม
บริเวณส่วนใหญ่ของที่ราบดังกล่าว พอช่วงฤดูมรสุมฝนตกมากขึ้นบริเวณ
เหล่านี้ก็จะกลายเป็นทะเลสาบ...บริเวณดังกล่าวจึงมีลักษณะเป็นหนองน้ำกว้าง
ใหญ่ผสมป่าและมีจระเข้ชุกชุม”²⁶

บริเวณคลองบางเขนจึงเป็นพื้นที่ในลักษณะเดียวกันกล่าวคือ ในบริเวณที่น้ำท่วมถึงก็
จะเป็นหนองน้ำ ลักษณะป่าริมคลองจะเป็นป่าละเมาะ²⁷ ชาวบ้านจึงบุกเบิกสร้างบ้านเรือน

สภาพป่าริมคลองบางเขนที่ยังเหลืออยู่ในปัจจุบันบริเวณจุดรวมกันระหว่างคลองบางเขนเก่ากับ
คลองบางเขนใหม่

²⁵ พอพันธ์ อูยานนท์, เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลาง, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิวิถีชีวิตธรรม, 2546),
หน้า 3 – 4.

²⁶ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 20 – 21.

²⁷ ในปัจจุบันผู้วิจัยยังเห็นสภาพการเป็นป่าริมคลองบางเขนยังมีอยู่บางส่วน เป็นบริเวณที่ยังไม่มี
บ้านคนอยู่อาศัย เป็นป่าละเมาะริมคลองที่ยังรกมาก ทำให้เห็นภาพของอดีตริมคลองว่าสภาพก่อนที่มีการ
หักร้างถางป่า ทำสวน ทำนา เป็นอย่างไร

หลังการเกิดคลองเปรมประชากร เกิดการขยายตัวของชุมชนจากคลองบางเขนเข้ามา บริเวณคลองเปรมประชากรโดยเฉพาะบริเวณสี่แยกทางน้ำ ประกอบกับการเพิ่มประชากรใน กรุงเทพฯ โดยเฉพาะคนจีนอพยพ และการค้าขายที่เจริญรุ่งเรือง ทำให้มีการขยายที่ดินทำกิน สภาพทางธรรมชาติบริเวณสี่แยกทางน้ำในยุคนั้นเหมือนๆ กันกับบริเวณคลองบางเขน มีสภาพ เป็นป่าละเมาะสลั้กับหนองน้ำ หลังจากขุดคลองเปรมประชากรเสร็จใหม่ๆ นายตาบได้ตาม เสด็จจรชกาลที่ 5 ไปยังอยุธยาได้แต่งเพลงยาวบรรยายสภาพภูมิประเทศในช่วงระหว่างบางเขน และดอนเมืองไว้ว่า “...ตามแถวคลองร้อยเส้นเห็นหลักมี บอกวิถีทุกระยะที่จะไป **ไม่น่าชมทุ่ง นาล้วนป่ารก มีแต่กออ้อแซมแซมไสว ตลอดโล่งแลลิวเห็นทิวไม้ เราเรียกย่านบ้าน ใหม่ไกลสุดตา...**”²⁸ จะเห็นได้ว่าในสายตาของนายตาบเห็นบริเวณนี้เป็นทุ่งและเป็นป่ากรกการ บุกเบิกทำนาเพิ่งเริ่มขึ้น เป็น “ชนบท” ที่ห่างไกลจาก “เมือง” เป็นอย่างมาก เป็นช่วงชาย ขอบของ “เมือง” สองแห่งคือ กรุงเทพฯ กับพระนครศรีอยุธยาจึงไม่น่าแปลกใจที่ สำหรับ “คนเมือง” อย่างนายตาบที่เห็นว่า “ไม่น่าชม”

ช่วงที่เจ้าของโรงสีไทยเสรีในอดีตได้เข้ามาทำมาหากินบริเวณสี่แยกทางน้ำ หลังจาก เกิดสี่แยกทางน้ำประมาณ 40 ปี ได้เล่าให้ลูกๆ ฟังว่า

“บางเขนในสมัยนั้น (ประมาณปี 2455 หรือประมาณ 95 ปีก่อน) ยังเป็นป่า ละเมาะอยู่ บ้านคนก็มีไม่มาก ถนนหนทางก็ยังมีไม่ได้ ค้าขายทางน้ำอย่างเดียว รถไฟก็นานๆ จะมาสักครั้งคนจึงไม่ค่อยนิยม ป่ายังได้เห็นอ้อแก้งเดินเฟนฟานอยู่ แถวหลังวัด (วัดเทวสุนทร) ซึ่งเป็นป่าละเมาะมองสุดลูกหูลูกตา”²⁹

การเข้ามาบุกเบิกที่ดินทำกินบริเวณคลองเปรมประชากร การถือครองที่ดิน มีความ แตกต่างจากการถือครองที่ดินบริเวณคลองบางเขน บริเวณคลองบางเขนเป็นการบุกเบิกที่ทำ กินสมัยโบราณ การเข้าจับจองเป็นไปตามธรรมชาติ ใครบุกเบิกทำไร่ ไถนาที่ใดก็เป็นของคน นั้น ประกอบที่ดินทำกินมีมากพอกับจำนวนประชากร และประเด็นสำคัญคือคลองบางเขนเป็น คลองธรรมชาติ ไม่ได้เกิดจากการขุดอย่างมีวัตถุประสงค์ชัดเจนเหมือนคลองเปรมประชากร ด้วยเหตุนี้หลังขุดคลอง รัฐและข้าราชการ ซึ่งเป็นผู้กำหนดนโยบายได้เล็งเห็นประโยชน์ที่จะ เกิดขึ้นจึงเป็นกลุ่มแรกที่ได้จับจองที่ดินก่อน รัฐก็เห็นถึงปัญหานี้เช่นกันดังปรากฏในคำประกาศ เรื่องคลองนครเนื่องเขต ซึ่งเป็นคลองที่ขุดปี พ.ศ. 2419 ขุดเสร็จ พ.ศ. 2420 หลังการขุด คลองเปรมประชากร 5 ปี สรุปใจความได้ว่า (เป็นภาษาเก่า)

²⁸ อเนก นาวิกมูล, “หลักสี่ – คลองเปรมฯ (2)”, *เนชั่นสุดสัปดาห์*, 13, 665, (28 กุมภาพันธ์ 2548), หน้า 57.

²⁹ หนังสือพระราชทานเพลิงศพ นายเกียรติ เกียรติสกุล ณ วัดพระศรีมหาธาตุ อำเภอบางเขน จังหวัดพระนคร, (พระนคร : ม.ป.ท., 2514), หน้า 141.

“แต่ก่อนทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองเปรมประชากร ข้าราชการ และราษฎรก็ไปจับจองนาตามใจชอบ เสนากรมการก็ทำใบจองให้กับเจ้าของนา แต่ข้าราชการที่มีบันดาศักดิ์จองนาไว้รายหนึ่งตามยาวของคลอง 30 เส้นบ้าง 40 เส้นบ้าง คิดเป็นนาประมาณ 1,000 ไร่ก็มีบ้าง 2,000 ไร่ก็มีบ้าง ให้ป่าวไพร่ไปทำก็ไม่หมด...ทิ้งให้ที่นารกร้าง วางเปล่าอยู่เป็นอันมาก ราษฎรไม่มีที่ทำนาจะเข้ามาจับจองก็กลัวบุญวาสนา ไม่อาจจับจองได้ ที่นานั้นก็เปล่าอยู่ ไม่มีประโยชน์สิ่งใด...แต่คลองที่ขุดขึ้นแต่ก่อน ข้าเจ้าบ่าวนายข้าราชการจับจองที่นาไว้มาก ๆ เกินกำลังทำไม่หมดทวงแหนที่ไว้ให้กรกร้างว่างเปล่า ไม่เป็นประโยชน์แก่แผ่นดินแลราษฎรทั่วไปเพราะเจ้าของผู้จับจองนาไว้ถือใจเสียว่าได้เปล่า จึงไม่มีความอุสาหปลูกสร้างเป็นนาเป็นไร่เป็นสวน ให้ที่นาที่ไร่ที่สวนเป็นผลประโยชน์ ครั้นผู้อื่นที่มีความอุสาหจะจับจองทำบ้าง ก็ไม่ได้ ด้วยมีเจ้าของหวงแหนอยู่ แลเป็นที่ก่อการวิวาทด้วยแย่งชิงกันจับจองทับโฉนดตราแดงใบจองซึ่งกันแลกันเป็นดังนี้โดยมาก”³⁰

ไม่แน่ว่าหลังจากประกาศของรัฐ การจับจองที่ดินบริเวณคลองอื่นๆ ที่ขุดหลังคลองเปรมประชากรได้รับการแก้ไขตามประกาศหรือไม่ แต่ที่ดินบริเวณคลองเปรมประชากร บริเวณสี่แยกทางน้ำโดยเฉพาะชุมชนตลาดบางเขนในปัจจุบัน ได้ตกเป็นกรรมสิทธิ์ของหลวงสาธตราชายุตต์ (ยม พิศยบุตร) หรือ “เจ้าสัวยม” เป็นบุตรของพระยาพิสนทสมบัติบริบูรณ์ (ยม พิศยบุตร) หรือ “เจ้าสัวยม” ผู้เป็นแม่กองขุดคลองภาษีเจริญ เมื่อ พ.ศ. 2410 สมัยรัชกาลที่ 4 หลวงสาธตราชายุตต์เป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมการก่อสร้างอาคารและขุดคลอง เป็นผู้สร้างตึกสถานทูตโซเวียตเดิมที่ถนนสารและขุดคลองสารอีกด้วย³¹ นอกจากนั้นท่านยังเป็นผู้ควบคุมการก่อสร้างพระที่นั่งเวหาศน์จำรูญในพระราชวังบางปะอินใน พ.ศ. 2432 สมัยรัชกาลที่ 5³² จึงสันนิษฐานได้ว่าหลวงสาธตราชายุตต์น่าจะเป็นผู้หนึ่งที่ควบคุมการขุดคลองเปรมประชากรในปี พ.ศ. 2413 ด้วย และเป็นผู้ได้รับพระราชทานที่ดินริมคลองเปรมประชากรในบริเวณสี่แยกทางน้ำนี้จนเป็นมรดกตกทอดมาถึงคุณหญิงเวียน รักตประจิต สุดท้ายตกทอด

³⁰ เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ, “ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 9”, ใน ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 – 2453 ด้านเศรษฐกิจ, (กรุงเทพฯ : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2522), หน้า 241 – 247.

³¹ “ข้อมูลท้องถิ่นเขตภาษีเจริญ” [ออนไลน์], เข้าถึงได้จาก : (<http://arcbs.bsru.ac.th/local/pdb/pj.pdf>), 22 กันยายน 2550, หน้า 3.

³² “พระที่นั่งเวหาศน์จำรูญ” [ออนไลน์], เข้าถึงได้จาก : (<http://th.wikipedia.org/wiki>), 22 กันยายน 2550, หน้า 1.

มาถึงนางสาวอุบล รักตประจิต บุตรสาว และได้ขายให้บริษัทเอกชนรายหนึ่งจนเกิดกรณีไต่หรือชุมชนในปี พ.ศ. 2537³³

ชาวบ้านโดยทั่วไปที่สามารถจับจองที่ดินทำกินบริเวณคลองเปรมประชากรมีเพียงจำนวนน้อย โดยเฉพาะบริเวณริมคลอง อดีตชาวนาแถวลาดโตนด เขตหลักสี่ มีที่ดินเป็นมรดกจากปู่ประมาณ 15 ไร่ ที่ดินอยู่ห่างจากคลองเปรมประชากรพอสมควร เล่าว่า “แถวๆ ริมคลอง (เมื่อ 50 ก่อน ตรงชุมชนวัดเทวสุนทรและร่วมพัฒนาในปัจจุบัน) มีบ้านอยู่ไม่ถึง 10 หลัง ทำนากันหมด มีที่ดินอยู่ไม่กี่ไร่ เขานาเขาทำทั้งนั้น คนจีนในตลาดก็เช่าที่คูนหญิงเวียน”³⁴

ข้อเท็จจริงในประเด็นการถือครองที่ดินบริเวณชุมชนสี่แยกทางน้ำมีความสอดคล้องกับข้อสรุปการศึกษาหมู่บ้านภาคกลางของศาสตราจารย์ ดร. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ คุณพรพิไล เลิศวิชา ที่ว่า

“หมู่บ้านภาคกลางจำนวนหนึ่งเป็นหมู่บ้านเก่าแก่ตั้งขึ้นหรือขยายตัวขึ้นใจกลางราชธานีหรือใกล้ชิดกับเมืองหลวง...บริเวณส่วนหนึ่งของดินดอนสามเหลี่ยมแม่น้ำเจ้าพระยาหรือที่ราบกรุงเทพฯ หมู่บ้านเหล่านี้เจ้าของที่ดินมักได้แก่พวกเจ้านายและคนชั้นสูง...และมีชาวบ้านบางส่วนเป็นเจ้าของที่ดินของตนเอง บ้างก็ขายไป แต่ส่วนมากเกิดจากชนชั้นสูงมีโอกาสซื้อหาจับจองหรือเป็นเจ้าของที่ดินมากกว่าชาวบ้านธรรมดา โดยเฉพาะที่ดินริมคลองขุดใหม่เป็นจำนวนมาก เจ้านายและข้าราชการมีโอกาสจับจองก่อนแล้วแบ่งให้ชาวบ้านเช่าที่ดิน หมู่บ้านแบบนี้พบได้ง่ายในอยุธยา ปทุมธานี อ่างทอง โดยเฉพาะตามเส้นทางน้ำ (รวมทั้งกรุงเทพฯ ธนบุรี นนทบุรี แต่เดิม) เป็นต้น... หมู่บ้านริมแม่น้ำหรือคลองเหล่านี้ก็มักจะมีการเปลี่ยนแปลงตอบสนองต่อเศรษฐกิจการค้าอย่างรวดเร็ว และสูญเสียชีวิตหมู่บ้านแบบโบราณไปเร็วกว่าหมู่บ้านอื่น บางแห่งก็กลายเป็นเมืองไป ดังเช่น สนธิ อาสะไวย์ ได้รายงานไว้ว่า เขตที่ราบภาคกลางคือมณฑลกรุงเทพฯ กรุงเก่า นครไชยศรี ราชบุรี เป็นมณฑลที่เป็นแหล่งผลิตข้าวเพื่อการค้าที่สำคัญยิ่ง เมืองเหล่านี้แทบทั้งหมดเริ่มแปรเปลี่ยนเป็นเขตรองรับอุตสาหกรรมหรือไม่ก็กลายเป็นพื้นที่รองรับการเจริญเติบโตของเมืองหลวง”³⁵

การจับจองและถือครองที่ดินบริเวณสี่แยกทางน้ำจึงมีอยู่สามลักษณะคือ การถือครองที่ดินของชาวชุมชนคลองบางเขนซึ่งมีมาตั้งแต่เดิมก่อนขุดคลองเปรมประชากร การถือครองที่ดินส่วนใหญ่บริเวณคลองเปรมประชากร โดยรัฐและข้าราชการ และการถือครองที่ดินของชาวบ้าน

³³ ในประเด็นนี้ผู้วิจัยจะได้นำกล่าวถึงอย่างละเอียดตอนที่ 4 ช่วงประวัติศาสตร์การไต่หรือ

³⁴ สัมภาษณ์ คุณลุงแสน เอมเอี่ยม อายุ 63 ปี, เลขที่ 2 / 2 หมู่ 4 แขวงทุ่งสองห้อง เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 20 สิงหาคม 2550.

³⁵ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา, เรื่องเดียวกัน, หน้า 199 - 200.

หรือขวานารายย่อยๆ ส่วนใหญ่ครอบครัวยังไม่เกิน 25 ไร่ ที่ดินส่วนใหญ่ของชาวบ้านจะอยู่ห่างจากริมคลองออกไปในยุคที่มีการทำนาถือว่าเป็นที่ดินที่ไม่ค่อยดีนักหากเปรียบเทียบกับริมคลองที่มีความสะดวกมากกว่า ทั้งในการคมนาคมและน้ำที่ใช้ในการเพาะปลูก เห็นได้จากที่นาบริเวณลาดโตนด อยู่ห่างจากคลองเปรมประชากรประมาณหนึ่งกิโลเมตร หลังขุดคลองเปรมประชากรไม่นานนักชาวบ้านที่จับจองที่ดินบริเวณนั้นได้รวมตัวกันขุดคลองข่อยออกจากคลองบางเขนขนานไปกับคลองเปรมประชากรประมาณ 900 เมตร เพื่อชักน้ำเข้านาและการคมนาคมที่สะดวกมากยิ่งขึ้น ปัจจุบันเรียกว่าคลองลาดโตนด คลองลาดโตนดจึงเป็นตัวอย่างหนึ่งของการร่วมแรงร่วมใจ รวมตัวกันของชาวบ้านรายย่อยที่ต้องการบุกเบิกที่ดินทำกินของตัวเองโดยไม่ต้องอาศัยรัฐมาช่วยเหลือแต่ประการใด การบุกเบิกของชาวบ้านรายย่อยบริเวณคลองลาดโตนดนี้เกิดขึ้นก่อนและสอดคล้องกับการบุกเบิกของชาวบ้านในกลางทศวรรษ 2440³⁶

ส่วนคนจีนซึ่งเพิ่มจำนวนมากขึ้นเป็นอย่างมากในกรุงเทพฯ และคิดที่จะตั้งหลักแหล่งในเมืองไทยนั้นส่วนใหญ่เลือกที่จะเข้ามาค้าขายมากกว่าการจับจองที่ดินเพื่อเป็นชาวนา ทั้งๆ ที่ “แทบทั้งหมดเป็นชาวนาชาวสวนชาวไร่ที่ยากจนขั้นแค้น นำประหลาดที่พวกเขาไม่ใคร่ทำอะไรทำนาอันเป็นอาชีพเดิมของเขา แต่มักจะหาเลี้ยงชีพด้วยการเป็นกุลีสตามโรงสี โรงเลื่อย โรงน้ำตาล (รวมถึงรับจ้างขุดคลอง) ผู้ที่มีทุนหรือได้คนแซ่เดียวกันอุปถัมภ์มักตั้งหน้าค้าขายบ้างทำธุรกิจอย่างอื่นบ้าง”³⁷ ที่เป็นเช่นนี้เป็นไปได้ว่าชาวจีนเหล่านี้คงเห็นว่าการทำการค้าในเมืองไทยคงเป็นโอกาสที่จะเจริญก้าวหน้ามากกว่าทำสวนทำนาทำไร่ที่ตัวเองเคยลำบากมาก่อน ด้วยเหตุนี้ชาวจีนที่รับจ้างขุดคลองเปรมประชากรและตัดสินใจอยู่บริเวณสี่แยกทางน้ำจึงเลือกที่จะค้าขายและเป็นที่มาของตลาดบริเวณสี่แยกทางน้ำในสมัยต่อมา (ดูรายละเอียดใน 3.2.4)

3.2.1 วิธีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : “สร้างบ้าน แปลงเมือง”

สภาพชุมชนสี่แยกทางน้ำในช่วงแรกๆ เป็นภูมิปัญญาของการดำรงชีวิตให้สอดคล้องกับสภาพธรรมชาติ การต้องอยู่ริมคลอง เมื่อถึงฤดูฝนอาจมีน้ำท่วม ล้นตลิ่ง พื้นที่ปลูกบ้านเรือนจึงต้องหาที่ริมคลองที่สูงที่สุด “ตัวเรือนยกพื้นเรือนให้สูงใช้ประโยชน์ของไต้ถุนเป็นที่ประกอบกิจการประจำวัน เช่น ทำงานหัตถกรรมหรือออกสัตว์ แม้ในที่ดอนน้ำท่วมไม่ถึง ราษฎรก็ยังปลูกเรือนยกพื้นสูงอยู่เพื่อกันอันตรายในเวลาค่าคืน”³⁸

³⁶ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 24 – 28.

³⁷ ชัย เรื่องศิลป์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 216.

³⁸ “ที่อยู่อาศัยในภาคกลาง”, ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม 6, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542), หน้า 2,600.

ลักษณะตัวเรือนของชาวบ้านทั่วไปมีโครงสร้างเป็นไม้ มีทั้งแบบเรือนสับ และแบบเรือนผูก ลักษณะเรือนสับนั้น “ใช้มีดขวานสับบากไม้เข้าปากเตี้ย เจาะตริ่งหมุดตัวไม้...วัสดุทำฝาเรือนและหลังคามีหลายชนิด..ตามฐานะของผู้เป็นเจ้าของ”³⁹ ส่วนเรือนผูกมี “ลักษณะเป็นกระท่อม หรือเรือนโครงสร้างไม้ไผ่ล้วน วัสดุทำฝาเรือนและหลังคามีต่างชนิดกันตามที่หาได้สะดวกในแต่ละท้องถิ่นในการประกอบส่วนต่างๆ ของโครงสร้างเป็นตัวเรือนใช้หวายหรือตอกผูกมัด”⁴⁰

การเป็นเจ้าของเรือนแบบเรือนสับและเรือนผูกนั้นขึ้นอยู่กับฐานะของเจ้าของเรือน ชาวบ้านบริเวณคลองบางเขนส่วนใหญ่ทำสวน ทำนมาขายวานจึงมีฐานะค่อนข้างดี เป็น “เศรษฐีคลองบางเขน มีสวน มีนา อยู่มานานแล้ว คนคลองบางเขนเขาเป็นเศรษฐีแล้ว คนแถวนี้ไปรับจ้างเขา”⁴¹ ลักษณะเรือนจึงมีลักษณะเป็นเรือนสับ ส่วนบริเวณสี่แยกทางน้ำส่วนใหญ่เป็นชาวนาที่เพิ่งก่อสร้างตัว ประกอบกับส่วนใหญ่เป็นผู้เช่าที่ดินทำนา ลักษณะเรือนจึงเป็นแบบเรือนผูก ชาวบ้านบริเวณนี้ส่วนใหญ่เข้ามาทำมาหากินหลังขุดคลองเปรมประชากร ชาวบ้านจากคลองบางเขนเดิมนั้นมีอยู่เป็นจำนวนน้อย เพราะเป็นช่วงปลายๆ ของคลองบางเขน จากคำบอกเล่าของชาวบ้านบริเวณคลองบางเขนเมื่อประมาณ 70 ปีก่อน มีบ้านอยู่ 3 – 4 หลังคาเรือน⁴² เท่านั้น สอดคล้องกับคำบอกเล่าของชาวบ้านอีกท่านหนึ่งในยุคถัดมาเมื่อประมาณ 50 ปีก่อนเล่าว่า “ป่าพายเรือไป “ตลาดมืด” มีบ้านไม่เยอะ ไม่เกิน 30 หลัง อยู่ห่างๆ กัน”⁴³

คุณป้าชาวคลองบางเขนบริเวณสี่แยกทางน้ำเล่าว่า “บ้านป่าสร้างใหม่มาสามครั้งแล้ว หลังเดิมตอนป่าเล็กๆ เป็นไม้ ฝายบ้านใหญ่ มีใต้ถุน หน้าฝนน้ำมันท่วม”⁴⁴ เมื่อ 95 ปีก่อนเจ้าของโรงสี “ไทยเสรี” เล่าให้ลูกฟังว่า “ป่าปลูกบ้านทรงไทยบันหย้า หลังคาและฝายบ้านใช้จากเพราะยังอดคัตเงินทองอยู่ แล้วลงมือปลูกกล้วย ปลูกอ้อย มะพร้าว มะม่วงและผลไม้เกือบทุกอย่างเท่าที่จะหาได้ เพื่อจะได้เก็บไว้กินและขายเลี้ยงชีพไปบ้าง”⁴⁵ ประมาณ 80 ปีก่อนคุณพ่อของ

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 2,599.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน.

⁴¹ สัมภาษณ์ คุณปรัชญา ประทับ อายุ 53 ปี, เลขที่ 108 หมู่ 5 แขวงทุ่งสองห้อง เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 27 เมษายน 2550.

⁴² สัมภาษณ์ คุณป้าวิไล นาคเนียม อายุ 71 ปี, เลขที่ 44 หมู่ 1 แขวงทุ่งสองห้อง เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 8 กรกฎาคม 2550.

⁴³ สัมภาษณ์ คุณป้าปิ่น โปธิรัมย์ อายุ 68 ปี, เลขที่ 50 / 203 แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพฯ, วันที่ 24 กรกฎาคม 2550, (คุณแม่คุณป้าปิ่น คือ คุณทวดเป้า โปธิรัมย์ เสียชีวิตเมื่อ เดือนเมษายน พ.ศ. 2550 อายุ 99 ปี 9 เดือน)

⁴⁴ สัมภาษณ์ คุณป้าวิไล นาคเนียม อายุ 71 ปี, วันที่ 8 กรกฎาคม 2550.

⁴⁵ หนังสือพระราชทานเพลิงศพ นายเกียรติ เกียรติสกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า 143.

ชาวชุมชนตลาดบางเขนท่านหนึ่งมาจากเมืองจีนเล่าให้ท่านฟังว่า “ตอนพ่อก่อนมาสภาพเหมือนชนบทในหนึ่งไทยนี้แหละ... บ้านลุงหลังคาจาก ไม้แฝก”⁴⁶ คุณป้าชาวคลองบางเขนอีกท่านหนึ่งเล่าว่า “คุณแม่ บอกว่าสมัยก่อนใช้จากมุงหลังคา ฝาก็ใช้จากไม้รวก หรือไม้ไผ่ เพิ่งมามุงสังกะสีเมื่อป่าเล็กๆ นี้เอง”⁴⁷

ปัจจุบันเรือนผูกริมคลองไม่เหลือให้เห็นอีก มีเพียงเรือนไม้ในยุค 70 – 100 ปีก่อนหลงเหลืออยู่บ้างไม่มากนัก บางบ้านยังมุงกระเบื้องว่าว บางบ้านเปลี่ยนเป็นสังกะสี สภาพบ้านในปัจจุบันสำหรับผู้เป็นเจ้าของที่ดินที่พ่อก่อนมีฐานะบ้านเปลี่ยนจากบ้านแบบเรือนสับสมัยก่อนๆ เป็นบ้านปูนสมัยใหม่แบบต่างๆ สำหรับผู้เช่าส่วนใหญ่อาศัยเรือนผูกแบบดั้งเดิมหลังจากเจ้าของที่ดินได้ขายที่ดินในยุคพัฒนาอุตสาหกรรมหรือยุคบ้านจัดสรรเฟื่องฟู ได้ย้ายมาอยู่ริมคลองซึ่งเป็นที่ราชการผสมผสานกับกลุ่มผู้ย้ายถิ่นรุ่นใหม่กลายเป็น “ชาวชุมชนแออัด” มีปัญหาเรื่องบุกรุกที่ริมคลองในปัจจุบัน

ลักษณะบ้านเก่าริมคลองบางเขนช่วงต้น เจ้าของบ้านเล่าว่าเป็นแบบนี้มาสมัยคุณทวด

⁴⁶ สัมภาษณ์ คุณบรรเลง ลิ้มปุ่นสรณ์ อายุ 55 ปี, วันที่ 9 มิถุนายน 2550.

⁴⁷ สัมภาษณ์ คุณป้าปิ่น โปธิร์ศรี อายุ 68 ปี, วันที่ 24 กรกฎาคม 2550.

บ้านเก่าริมคลองบางเขนช่วงปลาย ชุมชนโรงสูบ ในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
หลังนี้เป็นบ้านทวดเป่า โพรธีศรี อายุ 99 ปี 9 เดือน

บรรยากาศเก่าๆ ในบริเวณคลองบางเขนช่วงปลาย ชุมชนโรงสูบ ในมหาวิทยาลัย
เกษตรศาสตร์ ชาวบ้านเล่าว่าคล้ายเมื่อ 70 ปีก่อน เพียงแต่ตอนนี้หน้าดำสนิท

3.2.2 วิธีชุมชนสีเขียวทางน้ำ : การคมนาคม

ยุคนี้เป็นยุคที่ชาวชุมชนยังใช้คลองเป็นเส้นทางคมนาคม ทุกบ้านจะมีศาลาริมน้ำ เป็นท่าเรือประจำบ้าน บางบ้านใช้เป็นที่จอดเรือ นอกจากนั้นยังใช้เป็นที่พักผ่อน หย่อนใจ นั่งพูดคุยหลังเสร็จภาระงานประจำวัน รวมถึงเป็นที่รับแขกด้วย

ศาลาริมน้ำคลองบางเขนในปัจจุบัน

ชาวคลองจึงต้องคู่กับเรือหรือแพ ยุคนี้เรือจึงเป็นเครื่องมือทำมาหากินที่สำคัญ น ฅ ปากน้ำ ได้บรรยายวิถีชีวิตของผู้คนบริเวณนี้ไว้ว่า

“แถวแถบทางเหนือ การสัญจรไปมาก็ใช้เรือ ด้วยไม่มีถนน ถนนพหลโยธิน เพิ่ง มาตัดเมื่อไม่นานมานี้ สมัยก่อนเขาจะไปทางเหนือเขาจะไปรถไฟกัน หรือ มิฉะนั้นก็ไปเรือเมล์ทางแม่น้ำ หรือไม่ถ้าจะสัญจรไปเยี่ยมผู้คนที่ไปตามคลอง ด้วยมีคลองมาก คลองเป็นเส้นสัญจรสมัยโบราณ”⁴⁸

ซากเรือเก่าอายุประมาณ 100 ปี ชาวชุมชนเรียกว่า “เรือกั้ง”

เรือที่มีอยู่ในปัจจุบันของชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำ

⁴⁸ ประยูร อุลุชาฎะ (น ฅ ปากน้ำ), ย่ำตึก...ทั่วกรุงเทพ, (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2544), หน้า 156.

ชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำไปทำนาที่ใช้เรือ เอาข้าวไปสีหรือเอาไปขายก็ใช้เรือ พ่อค้าไปรับซื้อข้าวหรือเอาของไปขายก็ใช้เรือ ไปตลาดก็ใช้เรือ ไปวัดก็ใช้เรือ “หลังบ้านมีกระไดทั้งนั้น เรือมาจอดชายของ”⁴⁹ ไปมาหาสู่กันก็ใช้เรือ “ตอนเด็กๆ ป้าไปไหนมาไหนใช้แต่เรือ ริมคลองป่ารู้จักหมด” ชาวชุมชนริมคลองจึงมีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับน้ำ ประเพณีชักพระวัดเวตวันธรรมมาวาส (วัดเชิงหวาย) เป็นตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมอันนั้น (ดูบทที่ 2 (2.3.2))

นอกจากทางเรือแล้วชาวชุมชนติดต่อสัมพันธ์กันโดยการเดินเท้าตามคันนาหรือถนนทางเกวียน หากไปไกลๆ ก็จะเป็นรถไฟ สำหรับชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำยุคนี้ บางเขนคือชนบท ไม่ใช่เมือง ระหว่างบางเขนเข้าตัวเมืองในความรู้สึกชาวชุมชนไกลและลำบากพอสมควร เจ้าของโรงสีไทยเสรีได้เล่าให้ลูกฟังถึงบรรยากาศการเดินทางโดยรถไฟเข้าเมืองว่า “การไปบางกอกสมัยนั้น (ประมาณก่อน พ.ศ. 2475) ลำบากมาก รถยนต์ยังไม่มี ได้อาศัยรถไฟอย่างเดียว สถานีรถไฟอยู่หัวมุมตลาดบางเขน มีคนจีนแก๊งๆ คนหนึ่งคอยเก็บตั๋ว เวลารถไฟยังไม่มาแก๊งหนึ่งหลับสัปหงก พอเสียงหวูดแก๊งก็ลุกจอบขึ้นไปคอยเก็บตั๋วจากคนโดยสารรถไฟก็มีน้อยสายกว่าจะมา แต่ละทีก็ช้ามากๆ วิ่งๆ ไปบางทีก็ต้องคอยจอดเติมน้ำเดี๋ยวหม้อน้ำร้อนมากจะระเบิด”⁵⁰

สำหรับบรรดารถลาก จะมีก็เฉพาะในใจกลางเมือง ส่วนรถยนต์นั้นเพิ่งมีในช่วงที่ถนนต่างๆ เริ่มสร้างหลัง พ.ศ. 2476 มีคำกล่าวเป็นคำพังเพยในยุค 70 กว่าปีก่อน ว่า “ที่ไม่รู้จักรถยนต์มีอยู่สามคือ หม่าฝรั่ง คนบางโพ ควาย – โคบางเขน”^{51, 52} แม้ในช่วงที่สร้างถนนงามวงศ์วานใหม่ๆ พ.ศ. 2490 ชาวชุมชนเล่าว่า “ป่าทำนาใกล้ถนนๆ นานๆ จะมีรถวิ่งมาสักคัน”⁵³

สรุปได้ว่าช่วงก่อน พ.ศ. 2500 ชาวชุมชนใช้การคมนาคมด้วยการเดินเท้าและเรือเป็นหลัก มีการใช้รถไฟเมื่อจำเป็นต้องเดินทางบกและไกลๆ ส่วนรถยนต์นั้นเพิ่งมีหลังจากมีการสร้างถนนสายสำคัญ เช่น ถนนพหลโยธิน งามวงศ์วาน เป็นต้น แต่ชาวบ้านทั่วไปน้อยคนที่จะได้นั่งรถยนต์ในยุคนั้น

⁴⁹ สัมภาษณ์ คุณป้าบัวคลี สุขประทุม อายุ 77 ปี, เลขที่ 55 หมู่ 1 แขวงทุ่งสองห้อง เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 26 พฤษภาคม 2550.

⁵⁰ หนังสือพระราชทานเพลิงศพ นายเกียรติ เกียรติสกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า 163.

⁵¹ ลาวัลย์ โชตามระ, ชีวิตชาวกรุงเมื่อก่อนศตวรรษมาแล้ว, (กรุงเทพฯ : แพร์พิทยา, 2527), หน้า 31.

⁵² ผู้วิจัยคิดว่าคำกล่าวนี้มีนัยบ่งบอกถึงคนที่อยู่แถวๆ บางเขนเป็นคนชนบท ห่างไกลความเจริญ น่าจะเป็นการให้ความหมายจากคนนอกหรือคนเมือง

⁵³ สัมภาษณ์ คุณป้าวิไล นาคเนียม อายุ 71 ปี, วันที่ 11 มิถุนายน 2550.

3.2.3 วิธีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : เรือกสวน ไร่นา การทำมาหากิน

คลองบางเขนและคลองเปรมประชากรในยุคนั้นมีสัตว์น้ำจืดอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น ปลา กุ้ง หอย ปู กบ เต่า ตะพาบ เป็นต้น คุณป้าชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำท่านหนึ่งเล่าว่า “ในคลองบางเขนมีปลาเยอะ ในหน้าฝนน้ำมากข้างๆตลิ่งมีปลา มีกุ้งลอยอยู่เต็มไปหมด เอามือจับเอาเลย” ย้อนไปอีก 60 กว่าปีก่อน คุณป้าชาวคลองอายุ 77 ปี สองท่าน 71 ปีอีกหนึ่งท่าน เล่าเหมือนกับได้นัดแนะกันไว้ก่อน “คลองปลาเยอะ ไปจับได้เลย เอามือจับยังได้เลย”⁵⁴ แม้ในยุคหลัง พ.ศ. 2500 คุณป้าชาวคลองบางเขนอีกท่านหนึ่งเล่าว่า “ป่าตออรุ่นๆ ดำน้ำไปงมหอย จับปลา ยกยอ ปลาเยอะมากหากินเมื่อไรก็ได้”⁵⁵ คุณลุงชวานาคลองเปรมประชากรเล่าว่า “อยากกินปลาก็ไปจับในคลอง ในนา สมัยก่อนปลาเยอะ”⁵⁶ ย้อนไปเมื่อ 40 กว่าปีก่อนผู้นำชุมชนตลาดบางเขนท่านหนึ่งเล่าว่า “ในคลองทั้งคลองบางเขนกับคลองเปรมฯปลาเยอะมาก พ่อผมมาซื้อบ้าน ยังมีสวิง มียอตติไว้ให้”⁵⁷ ผู้นำชุมชนเทศบาลท่านหนึ่งเล่าด้วยความภูมิใจตามสไตส์คนพูดชัดเสียงดังว่า “สมัยก่อนปลาเยอะ คนแถวนี้ถ้าพูดถึงปูปลา เอออย่างนี้ซิ อาจารย์ถ้าเป็นปลากรายเขาไม่กินกัน”⁵⁸ แม้ชาวคลองรุ่นใหม่ยังเล่าว่า “ตอนผมเด็กๆ 10 กว่าขวบ ผมยังเคยพายเรือตกปลา ริมคลองพ่อก็ทอดแห ยกยอ ปลาเยอะ”⁵⁹ เครื่องมือในการจับปลาก็มีหลายประเภท เช่น “แห ยอ สวิงชาคีม สวิงทรงกลม สุ่ม ลอบ ไซ เบ็ด รันดักปลาไหล ฝือก กล่า”⁶⁰ แสดงให้เห็นว่าชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำอาศัยสัตว์น้ำเป็นอาหารหรือจับขายเป็นอาชีพเสริมอย่างน้อยถึง พ.ศ. 2520 นอกจากสัตว์น้ำแล้วพืชพันธุ์ที่ใช้เป็นอาหารก็มีมากมาย เจ้าของโรงสีไทยเสรีเล่าให้ลู่ๆ ฟังว่า “กับข้าวบางวันก็ไม่ต้องจ่ายเนื่องด้วยอาหารการกิน บริบูรณ์ ผักบุงในบ่อในคลองชูดอวบขาวสลอนไปหมด ผักแวนสะเดาดินก็ชุม เก็บกินได้ตามสบาย ในน้ำหรือทั้งปลาปู กุ้งชุมเหลือเกินพวกคนงานเวลาอาบหน้าตอนเช้าๆ แค่อามืออดัก

⁵⁴ สัมภาษณ์ คุณป้าจำเียน เนียมใจวงษ์ อายุ 77 ปี, เลขที่ 75 หมู่ 5 แขวงทุ่งสองห้อง เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 5 มิถุนายน 2550.

⁵⁵ สัมภาษณ์ คุณป้าปิ่น โปริศมี อายุ 68 ปี, วันที่ 24 กรกฎาคม 2550.

⁵⁶ สัมภาษณ์ คุณลุงแสน เอ็มเอี่ยม อายุ 63 ปี, วันที่ 27 กรกฎาคม 2550.

⁵⁷ สัมภาษณ์ คุณธานี สุริกันท์กุล อายุ 53 ปี, วันที่ 28 เมษายน 2550.

⁵⁸ สัมภาษณ์ คุณปรัชญา ประทับ อายุ 53 ปี, เลขที่ 108 หมู่ 5 แขวงทุ่งสองห้อง เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 27 เมษายน 2550.

⁵⁹ สัมภาษณ์ คุณก๊อด ประทับ อายุ 30 ปี, เลขที่ 108 หมู่ 5 แขวงทุ่งสองห้อง เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 27 เมษายน 2550.

⁶⁰ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดนนทบุรี, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542), หน้า 206 – 207.

จับตามโคนเสายังได้กันเป็นขามล้วนตัวโตๆ อ้วนๆ ทั้งนั้น⁶¹ ความมั่นคงทางอาหารของชาวมุขมจึงมีอยู่สูงมาก เข้าทำนอง “มีข้าวในนา มีปลาในคลอง ริมหนองมีผัก” นั่นเอง

หลังจากชาวบ้านได้อพยพเข้ามาในบริเวณสี่แยกทางน้ำนั้น ได้จับจองที่ดิน โดยการหักร้างทางปาริมคลอง สร้างบ้านเรือน พร้อมๆ กับขยายพื้นที่ทำสวนไปด้วย การทำสวนมีทั้งปลูกพืชผักสวนครัว ไปจนถึงผลไม้ต่างๆ เมื่อประมาณ 70 ปีก่อน “ริมคลองบางเขนตั้งแต่ตลาด (สี่แยกตลาดบางเขน) ไปจนถึงปากคลอง มีแต่สวนทั้ง มะม่วง กัลย มะพร้าว มะไฟ ส้มเขียวหวาน ฝรั่ง ทุเรียน⁶²

สวนของชาวคลองบางเขนเป็นสวนที่อยู่บริเวณรอบๆ บ้าน หรือหลังบ้าน แต่ไม่ห่างจากคลองมากนัก ลักษณะการทำสวนมีการยกคันดิน (ยกร่อง) ปลูกต้นไม้ เพื่อป้องกันน้ำท่วม มีการขุดคลองเล็กๆ หรือลำประโดงเป็นร่องคูสวน ส่วนใหญ่จะปลูกพืชหลายอย่างคละกันไป เนื่องจากพื้นที่สวนของชาวบ้านส่วนใหญ่มีไม่มากนัก เช่น ปลูกกล้วย ปลูกส้มโอ มะม่วง กระถ่อนบนร่องสวน ปลูกมะพร้าวรอบขندقสวน

นอกจากการหาปลาในคลอง ทำสวน ทำนาแล้ว ชาวบ้านยังมีการปลูกพืชผักสวนครัว พืชพื้นบ้านริมคลอง ทำงานหัตถกรรมครัวเรือนที่สอดคล้องกับการทำมาหากิน เช่น ทำรังอบไว้ใส่ผลไม้ เครื่องมือหาปลา และทำขนมไว้รับประทานและในงานบุญ เป็นต้น

สภาพสวนโบราณที่พอหลงเหลืออยู่ริมคลองบางเขนเก่าทำให้เห็นร่องรอยของสวนในอดีต

⁶¹ หนังสือพระราชทานเพลิงศพ นายเกียรติ เกียรติสกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า 170.

⁶² สัมภาษณ์ คุณบัวบัวคลี สุขประทุม อายุ 77 ปี, วันที่ 26 พฤษภาคม 2550.

สวนริมคลองบางเขนในปัจจุบัน

นอกจากนั้นพื้นที่บริเวณบ้านหรือสวนสามารถใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์ต่างๆ ทั้งที่ไว้ใช้งาน และเป็นอาหาร เช่น “วัว ควาย หมู ไก่”⁶³ เป็นต้น หลังจากนั้นชาวบ้านค่อยๆ ขยายพื้นที่ออกไปทำนา “นาอยู่เลยบ้านออกไป ชาวนาอยู่ริมคลอง แบบบ้านี้แหละ ใช้น้ำจากคลอง หน้าฝนใช้น้ำฝน”⁶⁴

การทำนาถือว่าเป็นอาชีพสำคัญของชาวคลองบางเขนและคลองเปรมประชากรในยุคนี้ จากคำบอกเล่าของพระครูนนทกิจพิบูล (หลวงปู่เก้) อายุ 96 ปี เจ้าอาวาสวัดปากน้ำ ปากคลองบางเขนช่วงตอนกลางของคลองบางเขนเป็นบริเวณที่ทำนากันมาก ตั้งแต่บางซื่อ สีแยกพงษ์เพชร บริเวณวัดบัวขวัญ วัดเทวสุนทร ไปจนถึงบางบัวในปัจจุบัน น.ณ ปากน้ำ ได้บรรยายสภาพของกรุงเทพฯ ฝั่งตะวันออกหรือฝั่งเหนือในช่วงประมาณ พ.ศ. 2460 ไว้ว่า “ทางแถบเหนือกรุงเทพฯ ขึ้นไปเป็นท้องนาทั้งนั้น สองข้างคลองประปาเป็นทุ่งนา สะพานควายก็คือสะพานไม้ข้ามคลองประปาสำหรับให้ควายข้าม ทางทุ่งพญาไท สนามเป้าก็ทุ่งนา”⁶⁵

แม้หลังสนธิสัญญาเบาริงจะทำให้ราคาข้าวสูงขึ้นทำให้มีการขยายการส่งออกข้าวแต่ชาวนาในยุคนี้ส่วนใหญ่ปลูกข้าวเพื่อเลี้ยงตัวเองเป็นหลัก เหลือจึงค่อยขาย “ชาวบ้านส่วนใหญ่แต่ละครอบครัวมีที่นาผืนเล็กๆ ไม่เกิน 25 ไร่ ...จะปลูกข้าวเพียงเพื่อพอกินในครอบครัว

⁶³ สัมภาษณ์ คุณป้าวิไล นาคเนียม อายุ 71 ปี, วันที่ 2 กรกฎาคม 2550.

⁶⁴ สัมภาษณ์ คุณป้าวิไล นาคเนียม อายุ 71 ปี, วันที่ 11 มิถุนายน 2550.

⁶⁵ ประยูร อุสุชาฎะ (น.ณ ปากน้ำ), เรื่องเดียวกัน, หน้า 156.

เท่านั้น⁶⁶ “ทำกินไม่ได้ทำขาย พี่น้องช่วยกันทำ ป่านวดข้าวเอง ครกตำเอาไว้กินเอง...มีนาอยู่ 25 ไร่⁶⁷ ชาวนาบริเวณนี้นอกจากทำนาบนที่ดินของตัวเองแล้ว ยังเช่าที่ดินทำนาเพิ่มเติมด้วย และยังมีชาวนาอีกจำนวนหนึ่งไม่มีที่นาเป็นของตัวเอง เช่าที่ทำนาอย่างเดียว คุณยายเภาเล่าว่า “ยายทำนาตั้งแต่เด็ก ๆ พ่อแม่ก็ทำนา เช่าที่ทำนา 10 ไร่ ของคุณหญิงสุน อยู่หัวลำโพง ชาวนาแถวนี้เช่าที่ทำกินกันทั้งนั้น⁶⁸ ส่วนลุงแสนมีที่นาของตัวเองแต่ยังต้องเช่าที่ด้วย “ลุงมีที่นา 20 ไร่ เช่าที่เขาทำด้วย 40 ไร่⁶⁹

การทำนาใช้แรงงานคนและสัตว์เป็นหลัก ป้าจำเนียรอดีตชาวนาเล่าว่า “ใช้ควายทำนา ไม่มีเครื่องไถนาหกรอก ป้าใช้เครื่องสูบน้ำสูบน้ำเข้านา ตอนจะทำนาครั้งหนึ่ง พอเดือน 6 ฝนก็ตก ไม่ต้องสูบน้ำแล้ว”⁷⁰ ป้าวิไลชาวนาคลองบางเขนเล่าว่า “บ้านป้ามีสวนรอบๆ บ้าน มีที่นา 20 กว่าไร่ ใช้ควายทำนา 4 ตัว หลังเลิกทำนาเมื่อ 37 ปีก่อน เลี้ยงจนควายตายไปเอง ป้ายังปั้นรูปควายเก็บไว้เป็นที่ระลึกเลย ใช้น้ำจากคลอง ขุดคลองเป็นทางน้ำเข้าไปในนา”⁷¹ ลุงแสนชาวนาลาดโตนดเล่าว่า “คนแถวๆ นี้ใช้ควายอย่างเดียว แถวนี้ทำนากันทั้งนั้น จำได้ว่าทุ่งนามีไปถึงบางซ้อ นนทบุรี ฝั่งทางนี้ไม่ต้องพุดถึง ทำนาทั้งนั้นจากหลักสี่ ตอนเมือง ไปถึงปทุมฯ อยู่ชยา”⁷²

สรุปได้ว่าชาวนาชุมชนสี่แยกทางน้ำก่อน พ.ศ. 2500 ส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา (ยกเว้นกลุ่มผู้ค้าขายในตลาดบางเขน) ควบคู่กับการทำมาหากินจากธรรมชาติรอบตัว เป็นวิถีชีวิตแบบเลี้ยงตัวเองเป็นหลัก ผลผลิตที่เหลือจึงค่อยนำมาขายเนื่องจากข้อจำกัดเรื่องที่ดิน ยกเว้นผู้เช่าที่ทำนามากๆ ที่ผลิตเพื่อขายเป็นหลัก วิธีการผลิตใช้แรงงานคนและสัตว์เป็นหลักตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

⁶⁶ สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, “วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคกลาง (พ.ศ. 2394 – 2453)”, ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภาพ มานะรังสรรค์, บรรณาธิการ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 251 – 252.

⁶⁷ สัมภาษณ์ คุณป้าจำเนียร เนียมใจวงษ์ อายุ 77 ปี, เลขที่ 75 หมู่ 5 แขวงทุ่งสองห้อง เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 5 มิถุนายน 2550.

⁶⁸ สัมภาษณ์ คุณยายทองคำ เกิดแก้ว อายุ 80 ปี, วันที่ 9 กันยายน 2550.

⁶⁹ สัมภาษณ์ คุณลุงแสน เอมเอี่ยม อายุ 63 ปี, วันที่ 20 สิงหาคม 2550.

⁷⁰ สัมภาษณ์ คุณป้าจำเนียร เนียมใจวงษ์ อายุ 77 ปี, วันที่ 7 มิถุนายน 2550.

⁷¹ สัมภาษณ์ คุณป้าวิไล นาคเนียม อายุ 71 ปี, วันที่ 11 มิถุนายน 2550.

⁷² สัมภาษณ์ คุณลุงแสน เอมเอี่ยม อายุ 63 ปี, วันที่ 27 กรกฎาคม 2550.

3.2.4 วิธีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : ตลาดบางเขน ความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ

การตัดกันระหว่างคลองบางเขนกับคลองเปรมประชากรอาจเทียบเคียงกับการขุดคลองผดุงกรุงเกษมตัดกับคลองมหานาคในสมัยรัชกาลที่ 4 คลองมหานาคเป็นคลองที่ขุดสมัยรัชกาลที่ 1 สมัยสร้างกรุงเทพฯ ชาวบ้านต่างก็เรียกบริเวณนั้นว่า “สี่แยกมหานาค” น่าสนใจว่าเป็นการเรียกชื่อตามคลองที่มีอยู่ก่อนเกิดสี่แยก ตรงสี่แยกทางน้ำก็เช่นกัน ชาวบ้านต่างก็เรียกกันว่า “สี่แยกบางเขน” และสี่แยกบางเขนก็มีความสัมพันธ์กับสี่แยกมหานาค เนื่องจากคลองเปรมประชากรขุดต่อจากคลองผดุงกรุงเกษม จากสี่แยกบางเขนจึงสามารถเชื่อมไปถึงสี่แยกมหานาคได้ สี่แยกมหานาคเป็นสี่แยกทางน้ำที่อยู่ในเมืองเป็นย่านการค้าที่สำคัญของกรุงเทพฯ ด้านตะวันออก เป็นแหล่งรวมสินค้านานาชนิดจากเกษตรกรทั้งพืชไร่ สัตว์เลี้ยง สัตว์ป่า ปลา สัตว์น้ำนานาชนิด ขณะเดียวกันก็มีสินค้าที่เกษตรกรต้องการ เช่น เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม ยา รักษาโรค เครื่องใช้ในครัวเรือน ตลอดจนเครื่องเหล็ก เครื่องก่อสร้าง เป็นต้น สี่แยกบางเขนจึงมีลักษณะคล้ายๆ กันกับสี่แยกมหานาคเพียงแต่หากเทียบเคียงในยุคสมัยเดียวกันสี่แยกบางเขนอยู่ในชนบทและมีขนาดเล็กกว่า

บรรยากาศ ในคลองมหานาค เมื่อ พ.ศ. 2490 ถ่ายโดย เจ้ากาวิละวงศ์ ณ เชียงใหม่ (ภาพจาก อเนก นาวิกมูล, หนังสือสมุดภาพ กรุงเทพฯ : 2545) สามารถเทียบเคียงกับตลาดน้ำในบริเวณสี่แยกบางเขนได้

การเกิดสี่แยกทางน้ำเป็น “ท่าเลทอง” ของผู้เล็งเห็นอนาคต ชาวจีนผู้รับจ้างขุดคลอง เปรมประชากร ได้เล็งเห็นอนาคตจากบริเวณนี้ แม้ว่าส่วนใหญ่หลังขุดคลองเสร็จได้จากไป อาจกลับแผ่นดินเกิด หรือไปรับจ้างแรงงาน หรือไปตั้งรกรากที่อื่นๆ แต่มีอยู่ส่วนหนึ่งเลือกที่จะตั้งรกรากอยู่บริเวณนี้ คู่กับการอพยพเข้ามาของชาวคลองบางเขนและจากที่อื่นๆ การที่ผู้มีกรรมสิทธิ์ที่ดินปล่อยให้ที่ดินรกร้างว่างเปล่า ทำให้ผู้ที่เข้ามาตั้งรกรากบริเวณนี้สามารถตั้งบ้านเรือนทำมาหากินได้อย่างอิสระและส่วนหนึ่งได้ขอเช่าที่ดิน

ภาพของชาวจีนอพยพเข้ามาบริเวณสี่แยกทางน้ำมีความสัมพันธ์และสอดคล้องกับภาพรวมของประเทศในยุคสมัยนั้น

“ในทศวรรษ 2370 ทุกปี มีแรงงานจีนประมาณ 6,000 - 8,000 คน อพยพมาจากภาคใต้ของจีน...ประมาณครึ่งหนึ่ง...ทำงานในสยาม 1 ปี แล้วกลับบ้านเกิด ตกค้างอยู่ประมาณ 3,000 คน พระมหากษัตริย์ไทยทรงส่งเสริมและทรงยอมให้...เดินทางไปไหนมาไหนได้โดยอิสระ และไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานเหมือนกับคนไทย...จนถึงทศวรรษ 2400 ทำให้คนงานจีนอพยพมาทำงานในประเทศไทยเพิ่มขึ้นทุกปี”⁷³

สมัยรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394 – 2411)

“ชาวจีนที่อพยพเข้ามาตั้งรกรากในผืนแผ่นดินไทย...ชาวจีนอพยพเหล่านี้ยังได้เข้าควบคุมการค้าขายภายในประเทศซึ่งเป็นการค้าขายกันระหว่างภาคทั่วทุกหนทุกแห่งด้วย...การค้าในสมัยนั้นเป็นแบบเล็กๆ น้อยๆ เพราะทุกคนต่างก็สามารถผลิตสิ่งของสนองตอบความต้องการขั้นมูลฐานของตนได้อย่างพอเพียง”⁷⁴

ด้วยเหตุนี้ชาวจีนยุคแรกของสี่แยกทางน้ำส่วนใหญ่เลือกที่จะทำการค้ามากกว่าการทำนา ทำสวน ด้วยการมีทักษะทางการค้า และความขยันหมั่นเพียร จึง “ยึด” บริเวณสี่แยกทางน้ำเป็นที่อยู่อาศัยและทำการค้า และค่อยๆ เจริญเติบโตเป็นตลาดบางเขนหรือ “ตลาดมืด” ที่โด่งดัง

⁷³ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 297.

⁷⁴ อติณ ทรัพย์พัฒน, ม.ร.ว., สังคมไทยสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 – 2416, แปลโดย ประกายทอง สิริกุล, ม.ร.ว. และพรรณิ ฉัตรพลรักษ์, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523), หน้า

ตลาดบางเขนในอดีต ในภาพเป็นงานบรรณาการ

65 ปีก่อน (พ.ศ. 2485) หนูน้อยชาวจีนแต่จี้อายุ 6 ขวบ ลงเรือจากซัวเถา ประเทศจีน กับป้า เข้ามาอยู่กับอาที่ตลาดบางเขน ป้าเตี้ยงเล้าถึงตอนที่มาอยู่ใหม่ๆ ว่า

“ตลาดนี้เหรอ ยังไม่มีคนมาก เขาย้ายอำเภอไปแล้ว ยังไม่มีของขายเท่าไร จะขายของต้องลงเรือไปขายตามคลองต่างๆ ขายคนทำนา สมัยก่อนรอบๆ ตลาดไปไม่กี่ไกลมีแต่หน้าทั้งนั้น คนทำนาเป็นคนไทย อาโก (อา) เอาของไปขายแล้วซื้อข้าวกลับมา คนทำนาก็เอาของมาขายที่โรงสี สมัยนั้นตลาดยังไม่คึกคัก... ทางนี้ไม่มีร้านขายของ (เลยโรงเจมา) ตรงนี้มีบ้านไม่กี่หลังเอง ยังเป็นป่าอยู่เลย ตรงโน้นทั้งนั้น (ตรงสะพานข้ามคลองบางเขน) ทางโน้นมีร้านขายยา มีร้านกาแฟ โรงยาฝิ่น หลังคานี้เหรอ แต่ก่อนหน้าบ้านใครก็หน้าบ้านมัน (ตลาด) มีสองข้าง ตอนหลังเขาเลยหารกันสร้างหลังคา หลังคามีถึงดินสะพานฝั่งนี้ไม่มี...ตอนนั้นมีน้ำท่วม ท่วมและเลย (น้ำท่วมใหญ่กรุงเทพฯ ปี พ.ศ. 2485) อายุ 9 ขวบ ท่วมสูงถึงหน้าอก โรงเจต้องพายเรือไปไหว้เจ้า ท่วมเดือนหนึ่ง อาโกไปซื้อของมาตุน... แล้วมีสงคราม (สงครามโลกครั้งที่ 2) หนีเรือบิน

ไปอยู่สิงห์บุรี...หลังสงครามคนค่อยเริ่มเข้ามาอยู่ ตอนโต อายุสักยี่สิบ เริ่มเป็นสาว ตลาดก็เจริญ บ้านมากขึ้น ตลาดคึกคัก ตอนนั้นยังไม่แต่งงาน (ประมาณปี 2497)⁷⁵

ตลาดบางเขนจึงเป็นตลาดที่โตช้าๆ ช่วงแรกๆ เป็นการค้าขายเล็กๆ น้อยในฐานะผู้ค้าคนกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้า ซึ่งมีอยู่สองลักษณะ ลักษณะแรก เดินทางไปซื้อ “ของสวน” หรือข้าวจากชาวนา ทางหนึ่งนำไปขายต่อที่ตลาดอื่น เช่น เข้าไปในเมือง โดยผ่านคลองเปรมประชากรไปทางบางซื่อ ไปตลาดมหานาค อีกทางหนึ่งนำไปทางคลองบางเขนขายที่ตลาดปากคลองริมแม่น้ำเจ้าพระยา หรือบริเวณตลาดแก้วที่ไต้กล่าวถึงนั่นเอง (ดูบทที่ 2 (2.4)) ลักษณะที่สอง ในช่วงหลังๆ ชาวสวน ชาวนาเริ่มรู้ว่ามีคนรับซื้อ จึงเดินทางมาขายกับผู้ค้าในตลาด ผู้ค้าในตลาดก็นำไปขายต่อ

ในทางกลับกัน ผู้ค้าขายเหล่านี้หลังจากไปขายของ ได้ซื้อของและผลิตของต่างๆ นำมาขายให้ลูกค้าด้วย ทั้งนำไปขายให้ชาวสวน ชาวนาถึงที่ และขายที่ร้านค้าบริเวณตลาด รวมถึงในคลองด้วย ผู้ค้าเหล่านี้จึงทำมาหากินทั้ง “ขึ้นและลง”

ป้าเตี้ยงเล่าว่า “ตอนมาอยู่กับป้าใหม่ๆ ขายกล้วยเดี่ยวผัด พายเรือไปขายแลกล (ซื้อ) ข้าวเขามา เอามาใส่ยุ้งข้าว พอเยอะก็เอาไปขายแลกลของ เอามาไปแลกลข้าว ดีที่ชาวนาหาบข้าวมาแลกลของ”⁷⁶ ลุงเลิศเล่าว่า “ผมพายเรือไปซื้อข้าว มีเรือชะล่าลำหนึ่งซื้อข้าวไปส่งโรงสี”⁷⁷ น้าปืดเล่าสอดคล้องกันว่า “กึ่งผมพายเรือไปซื้อข้าวเปลือกมาสีที่โรงสีป้าห่มวย”⁷⁸

ด้วยการค้าขายในลักษณะดังกล่าว ตลาดจึงค่อยๆ โตขึ้น ทำให้มีเงินซึ่งส่วนใหญ่เป็นญาติกับผู้ค้าในตลาดได้อพยพเข้ามาทำการค้ามากขึ้น อย่างไรก็ตามการเติบโตของตลาดเป็นไปอย่างช้าๆ เนื่องจากชาวสวน ชาวนา ทำมาหากินแบบพอยังชีพเป็นหลัก เหลือจึงค่อยขาย จำนวนชาวนาและผลผลิตข้าวค่อยๆ เพิ่มขึ้น

⁷⁵ สัมภาษณ์ คุณป้าเตี้ยง แซ่โล้ว อายุ 73 ปี, แขวงตลาดบางเขน เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 2 เมษายน 2550.

⁷⁶ สัมภาษณ์ คุณป้าเตี้ยง แซ่โล้ว อายุ 73 ปี, วันที่ 5 พฤษภาคม 2550.

⁷⁷ สัมภาษณ์ คุณลุงเลิศ ตูลาธร อายุ 63 ปี, วันที่ 3 สิงหาคม 2550.

⁷⁸ สัมภาษณ์ คุณสมศักดิ์ สุขพิพัฒน์ อายุ 46 ปี, เลขที่ 55 / 4 หมู่ 1 แขวงตลาดบางเขน เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2551.

สภาพตลาดบางเขนในอดีต ในภาพชาวชุมชนกำลังยกศพไปเผา

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ตลาดบางเขนกลายเป็นศูนย์กลางการค้าบริเวณนี้คือ ก่อน พ.ศ. 2455 เกิดโรงสีขึ้นมาหนึ่งโรงบริเวณสถานีรถไฟบางเขนในปัจจุบัน “เป็นโรงสีไฟขนาดปานกลาง ซึ่งสีทั้งกลางวันกลางคืนเกือบไม่มีเวลาหยุดในช่วงหน้าข้าว”⁷⁹ หลังจากนั้นประมาณปี พ.ศ. 2460 นายเกียรติ เกียรติสกุล ได้เปิดโรงสีอีกโรง “เป็นโรงสีใช้น้ำมันหล่อลื่น กำลังเครื่อง 24 แรงม้าสามารถสีข้าวได้ถึงวันละ 24 เกวียน”⁸⁰ และโรงสีได้เจริญก้าวหน้ามาตามลำดับ อย่างไรก็ตามประมาณปี พ.ศ. 2465 โรงสีที่ตั้งอยู่บริเวณสถานีรถไฟบางเขนนี้ได้ปิดกิจการลงด้วยเหตุผลทางการบริหารงาน ไม่ได้เกิดจากไม่มีผลผลิตข้าวมาป้อนโรงสี โรงสีนี้แทบไม่เป็นที่รู้จักของชาวชุมชนในยุคหลังๆ หลังจากนั้นประมาณปี พ.ศ. 2491 ได้เกิดโรงสีของยายหม่วย ขึ้นมาอีกหนึ่งโรง และกิจการก็เจริญก้าวหน้ามาตามลำดับเช่นเดียวกับโรงสีนายเกียรติ

⁷⁹ หนังสือพระราชทานเพลิงศพ นายเกียรติ เกียรติสกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า 155.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 143.

ประมาณปี พ.ศ. 2465 (หลังขุตคลองเปรมประชากร 55 ปี) เจ้าของโรงสีไทยเสรี ได้เล่าไว้ว่า “ตลาดบางเขนเพิ่งจะมีคนอยู่ไม่เท่าไรเรียกว่านับหลังคาเรือนกันได้”⁸¹ จนถึงปี พ.ศ. 2475 ความเจริญมีความชัดเจนขึ้น กล่าวคือ

“ตลาดบางเขนเริ่มมีคนมาอยู่หนาตาขึ้น ความเจริญในด้านอื่นๆ ก็ตามติดมาหลังจากมีโรงงาน (โรงสี) แล้วมีตลาด ที่ว่าการอำเภอบางเขน...มีสถานีตำรวจอยู่เยื้องไปทางทิศตะวันตกของอำเภอบางเขน มีโรงเรียนซึ่งตั้งอยู่ที่เดิมจนทุกวันนี้ เปิดครั้งแรกเมื่อ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2475 ใช้ชื่อว่า โรงเรียนประชาบาลตำบลคลองบางเขน 3 (อนุบาลวิชา) ลักษณะเป็นเรือนไม้ชั้นเดียว ผู้ที่ริเริ่มและเป็นหัวแรงสำคัญก็คือรองอำมาตย์เอกขุนอนุบาลสิมารักษ์ นายอำเภอบางเขน มีนายเซย ชีวกานนท์ เป็นครูใหญ่”⁸²

หลัง พ.ศ. 2475 จึงเป็นช่วงที่ตลาดเจริญรุ่งเรืองขึ้นเรื่อยๆ จนถึง พ.ศ. 2484 ความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญได้เกิดขึ้น เมื่อที่ว่าการอำเภอย้ายไปตรงถนนพหลโยธิน สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม การย้ายที่ตั้งอำเภอแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ และการคมนาคม ความสำคัญของถนนเข้ามาแทนที่คลอง เกิดการขยายตัวเมืองออกไปทางทิศเหนือและทิศตะวันออกมากขึ้น จากเดิมศูนย์กลางของอำเภออยู่บริเวณสี่แยกทางน้ำ ในรัศมีของอำเภอทางทิศเหนือและตะวันออกเป็นชนบท ภาพโดยรวมเป็นทุ่งนา เมื่อศูนย์กลางของอำเภอย้ายไป แสดงว่าฐานทางเศรษฐกิจได้ขยายออกไปด้วย ชาวชุมชนก็ปรับตัวให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงอันนั้น ชาวชุมชนเล่าว่า “หลังจากย้ายอำเภอคนในตลาดได้ขยายการค้าขายออกไปที่สามแยกเกษตรฯ บางบัว สะพานใหม่”⁸³ อย่างไรก็ตาม ด้วยเหตุที่ตลาดบางเขนได้เจริญเติบโตมายาวนานความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นไม่ได้ทำให้ความเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของสี่แยกทางน้ำลดน้อยลงมากนัก เนื่องจากบริเวณนี้ได้เปลี่ยนแปลงจาก “ชนบท” มาเป็นเมืองมากขึ้น บริเวณนี้ยังเป็นศูนย์กลางการคมนาคมทั้งทางน้ำและทางรถไฟ มีประชากรหนาแน่น เป็นชุมชนตลาดที่ “อยู่ตัว” มีเพียงช่วงน้ำท่วมใหญ่กรุงเทพฯ ปี พ.ศ. 2485 และช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ปี พ.ศ. 2486 เท่านั้นที่ตลาดร่วงโรยไปตามสถานการณ์ช่วงสั้นๆ แต่หลังสงครามตลาดกลับมาเหมือนเดิมอีกครั้ง การเกิดโรงสี “ยายหม่วย” หลังจากนั้นแสดงให้เห็นถึงการเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของที่นี่ได้เป็นอย่างดี

ดังนั้นจากคำบอกเล่าของชาวชุมชนยืนยันเหมือนกันหมดว่าตลาดอยู่ในช่วงเจริญสูงสุดหรือ “อยู่ตัว” ประมาณ พ.ศ. 2490 – 2500 ป้าบัวคืออดีตแม่ค้าในตลาดเล่าว่า “ตอนป่าเต็งๆ

⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 148.

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 174.

⁸³ สัมภาษณ์ คุณลุงบุญช่วย คงคาเขตร อายุ 67 ปี, เลขที่ 57 / 6 หมู่ 6 เขตสายไหม แขวงออเงิน กรุงเทพฯ, วันที่ 19 ตุลาคม 2550.

รุ่นๆ (ประมาณ พ.ศ. 2495) ตลาดสนุกมาก เด็กเยอะ ทำอะไรก็ขายได้ บางบัว ลาดโหนด คนคลอบบางเขนมาซื้อที่นี้หมด หลักหก ดอนเมือง เอาของมาขาย เอาข้าวเปลือกมาแลกข้าวสาร⁸⁴ ป้าจำเนียรในฐานะชาวนาเล่าถึงความคึกคักของตลาดว่า “ตอนเด็กๆ ช่วยพ่อแม่ทำนา ราวๆ อายุ 18 (พ.ศ. 2491) โรงสีป่าห้วยสร้าง พ่อฉันยังมาสร้างเลย ตลาดสมัยนั้นมีร้านค้า ขายหมู ขายปลา ขายยา ขายผ้า ขายทอง มีโรงฝิ่น ช่วงหลังคนย้ายเข้ามาเยอะ ประมาณ 50 ปี (ประมาณ พ.ศ. 2500) ตลาดคนยิ่งเยอะ ของขายดี”⁸⁵ ป้าเตียงเล่าว่า “ตอนโตแล้วอายุสัก 20 (พ.ศ. 2497) เป็นสาวแล้ว ตลาดก็เจริญ บ้านมากขึ้นตลาดคึกคัก”⁸⁶ ลุงแสนในฐานะเด็กชวมนาเรียนที่โรงเรียนบางเขนเล่าว่า “สมัยลุงเด็กๆ ทุกบ้านแถวนี้ (ลาดโหนด) ต้องไปซื้อของที่ตลาด (บางเขน) เดินข้ามสะพานมา สะพานมีเชือก มีไม้กระดานแผ่นใหญ่ ตลาดคึกคักทั้งวัน คนเยอะมาก เต็มไปหมด ในตลาดมีทุกอย่าง จำได้ว่าถ้าได้มาตลาดจะสนุกมาก (พ.ศ. 2496) โรงเรียนเล็กก็ต้องมาตลาดก่อนกับเพื่อน มาซื้อลูกอมกินแล้วค่อยกลับบ้าน บ้านในตลาดเป็นของคนจีน ในคลองก็มีเรือขายของเหมือนกัน ส่วนใหญ่เป็นผลไม้ เช่น มะม่วงกล้วย ข้าวโพด พักทอง กวยเตี๋ยว กาแฟ จำได้ว่าเวลาซื้อหมูจะหอบไปตอง ซื้อปลาหอบไปบัว ซื้อน้ำแข็งมีเชือกกล้วยผูกตรงกลางกลับถึงบ้านน้ำแข็งก็ละลายเกือบหักกลาง”⁸⁷ ลุงเลิศในฐานะผู้ค้าในตลาดเล่าว่า “สมัยเด็ก (พ.ศ. 2497) ตลาดรุ่งเรืองมาก มีโรงยาฝิ่น มีร้านทอง มีโรงสีอยู่ถึง 2 โรง โรงแรกเป็นของคุณเกียรติ คุณหลง (นางหลง ไว้สาลี) ผู้ร่วมก่อตั้งโรงเรียนบางเขน (ไว้สาลีอนุสรณ์) เป็นโรงสีน้ำมัน โรงที่สองเป็นของป่าห้วยเป็นโรงสีไฟ ใช้กลบเป็นเชื้อเพลิงทำให้เป็นไอน้ำไปปั่นเครื่องจักร เป็นโรงสีที่ประหยัดมาก”⁸⁸

แม้หลังปี พ.ศ. 2500 หรือหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติจะเป็นช่วงที่ตลาดเริ่มหมดความสำคัญลง แต่สำหรับชาวชุมชนยังเห็นว่าความเจริญรุ่งเรืองของตลาดมีไปจนถึงประมาณปี 2510 ผู้นำชุมชนเทศบาลท่านหนึ่งเล่าในช่วงนั้นไว้ว่า “ตลาดมันเจริญ มันเป็นหัวเมืองค้าขาย ใครๆ ก็หลั่งไหลมาที่นี้ โรงสีก็มี ตรงไหนมี “มหาลัย” (เกษตรศาสตร์) อาจารย์ว่าตรงนั้นเจริญใหม่ ตรงไหนมีวัด (วัดเทศบาล) อาจารย์ว่าเจริญใหม่ ตรงไหนมีสถานีรถไฟอาจารย์ว่าเจริญใหม่ มันมาเสียตรงที่เป็นที่เช่าจากคนอื่นนี่แหละ ถ้าที่ตรงนี้เป็นที่เช่าเขาก็น่าอยู่ตรงนี้”⁸⁹

ตลาดบางเขนชาวบ้านมักจะเรียกว่า “ตลาดสี่แยก” เพราะค้าขายกันตรงสี่แยกทางน้ำ สอดคล้องกับการเรียกชื่อวัดเทศบาลที่ชาวบ้านเขาเรียก “วัดสี่แยก” ด้วยเหตุผลเดียวกัน อีก

⁸⁴ สัมภาษณ์ คุณป้าบัวคลี สุขประทุม อายุ 77 ปี, วันที่ 5 มิถุนายน 2550.

⁸⁵ สัมภาษณ์ คุณป้าจำเนียร เนียมใจวงศ์ อายุ 77 ปี, วันที่ 5 มิถุนายน 2550.

⁸⁶ สัมภาษณ์ คุณป้าเตียง แซ่โล้ว อายุ 73 ปี, วันที่ 26 เมษายน 2550.

⁸⁷ สัมภาษณ์ คุณลุงแสน แอมเอี่ยม อายุ 63 ปี, วันที่ 2 พฤษภาคม 2550.

⁸⁸ สัมภาษณ์ คุณลุงเลิศ ตุลารุ อายุ 63 ปี, วันที่ 10 สิงหาคม 2550.

⁸⁹ สัมภาษณ์ คุณปรีชญา ประทับ, อายุ 53 ปี, วันที่ 27 เมษายน 2550.

ชื่อหนึ่งที่นิยมกันมากคือ “ตลาดมืด” ตลาดมืดในที่นี้ไม่ได้หมายถึงตลาดที่ขายของผิดกฎหมาย แต่ “เมื่อก่อนมันมืดจริงๆ”⁹⁰ มืดเพราะพ่อค้าแม่ค้าสร้างหลังคาครอบทางเดินเพื่อเชื่อมกับห้องแถวสองฝั่งทางเดินในตลาด ทำให้แสงส่องเข้ามาในตลาดได้น้อย แม้ตอนกลางวันบางร้านยังต้องจุดตะเกียงเพื่อขายของ ในช่วงที่มีไฟฟ้าใช้แล้วจึงเปิดไฟฟ้าขายของในตอนกลางวัน

สรุปได้ว่าในยุคนี้หลังจากเกิดสี่แยกทางน้ำกลุ่มคนจีนที่รับจ้างขุดคลองและคนจากคลองบางเขนได้ปักหลักค้าขายเกิดเป็นตลาดบางเขน การเกิดโรงสีขึ้นมาสองโรงหลักๆ ทำให้ตลาดบางเขนเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจในบริเวณสี่แยกทางน้ำ

3.3 วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : อำนาจรัฐ

ชุมชนสี่แยกทางน้ำช่วงปี พ.ศ. 2415 – 2450 หรือช่วง 35 ปีหลังขุดคลองเปรมประชากรเป็นชุมชนชายขอบของอำนาจรัฐในเขตกรุงเทพฯ เป็นช่วงรอยต่อระหว่างอำนาจรัฐส่วนกลางกับหัวเมืองสำคัญด้านทิศตะวันออกและทิศเหนือ เห็นได้ชัดจากจุดประสงค์หนึ่งของการขุดคลองเปรมประชากรเพื่อต้องการเชื่อมกรุงเทพฯ กับพระนครศรีอยุธยา ถึงแม้จะมีวัตถุประสงค์เพื่อขยายพื้นที่ปลูกข้าวแต่ก็ได้ตั้งใจให้เป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจของท้องถิ่น ต้องการผลผลิตข้าวที่สูงขึ้นเพื่อนำไปขายในตลาดโลก ผู้ที่รับผลประโยชน์มากที่สุดคือเจ้าของที่ดินบริเวณริมคลองซึ่งส่วนใหญ่เป็นของขุนนางหรือข้าราชการ ชาวบ้านโดยทั่วไปเป็นเพียงชาวนารายย่อยที่เข้าจับจองที่ดินผืนเล็กๆ เป็น “ช่องว่าง” ระหว่างผืนใหญ่ไกลออกไปจากริมคลอง และเป็นผู้เช่าที่ทำนา ดังได้กล่าวไป

ชุมชนสี่แยกทางน้ำในช่วงนี้จึงบุกเบิกการทำนา ก่อสร้างสร้างตัว การเป็นสี่แยกทางน้ำเป็นทำเลทอง ที่เอื้ออำนวยต่อการคมนาคมและแหล่งน้ำในการทำนา ประกอบกับความชำนาญทางการค้าของคนจีน ทำให้เกิดตลาดบางเขน บริเวณนี้จึงกลายเป็นจุดศูนย์กลางด้านเศรษฐกิจและคมนาคมระดับท้องถิ่น ความสัมพันธ์ทางสังคมมีความซับซ้อนมากขึ้น รัฐเล็งเห็นถึงการเข้ามาสถาปนาอำนาจอย่างเป็นทางการ ด้วยเหตุนี้ช่วงที่มีการปฏิรูประบบราชการสมัยรัชกาลที่ 5 ในปี พ.ศ. 2435 ได้จัดตั้งกระทรวงต่างๆ ขึ้นทั้งหมด 12 กระทรวง โดยหัวเมืองชั้นในคือ พระนคร ธนบุรี ปทุมธานี นครเขื่อนขันธ์ (พระประแดง) สมุทรปราการ และนนทบุรี ขึ้นอยู่ในการปกครองของกระทรวงนครบาล ช่วงก่อน พ.ศ. 2450 กรุงเทพฯ แบ่งท้องที่การปกครองออกเป็น 7 อำเภอ คือ อำเภอบางขุนพรหม อำเภอบางลำพูบน อำเภอตำบลสามเสน อำเภอตำบลวัดชนะสงคราม อำเภอสี่แยกถนนบำรุงเมือง อำเภอตำบลพาหุรัด และอำเภอท่าเตียน สมัยนั้นที่ทำการอำเภอตั้งอยู่ที่บ้านข้าราชการ

ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2450 ปลายรัชกาลที่ 5

⁹⁰ สัมภาษณ์ คุณป้าเตียง แซ่โล้ว อายุ 73 ปี, วันที่ 26 เมษายน 2550.

“เมื่อความเจริญได้แผ่ขยายไปสู่ทุ่งหลวงเหนือพระนคร ซึ่งมีการขุดคลองรังสิต ขึ้นแล้วจึงโปรดให้ตั้งเมืองธัญบุรีและเมืองมีนบุรีขึ้นอีก 2 เมือง รวมเข้าไว้ใน มณฑลกรุงเทพพระมหานคร มณฑลนี้จึงมีพื้นที่ถึง 3,091 ตารางกิโลเมตร เฉพาะตัวพระนครก็มีพื้นที่ถึง 400 ตารางกิโลเมตร แบ่งการปกครองออกเป็น อำเภอชั้นใน 8 อำเภอ ได้แก่ อำเภอในพระนคร อำเภอสำเพ็ง อำเภอบางรัก อำเภอปทุมวัน อำเภอดุสิต อำเภอบางกอกน้อย อำเภอบางลำพูล่าง อำเภอ บางกอกใหญ่ ต่อมายุบ 7 อำเภอ โดยยกอำเภอปทุมวันไปขึ้นกับอำเภอดุสิต ส่วนอำเภอชั้นนอกก็มี 8 อำเภอเท่ากันคือ อำเภอบางซื่อ อำเภอบางเขน อำเภอบางกะปิ อำเภอบางขุนเทียน อำเภอรามบุรีบูรณะ อำเภอตลิ่งชัน อำเภอภาษีเจริญ และอำเภอหนองแขม”⁹¹

การตั้งอำเภอในช่วงนี้มีนายอำเภอเป็นหัวหน้าและตั้งที่ว่าการอำเภอเป็นการเฉพาะ สำหรับอำเภอชั้นในมีกรรมการอำเภอขึ้นตรงต่อกระทรวงนครบาล ไม่มีกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ส่วน อำเภอชั้นนอกให้มีกรรมการอำเภอและกำนัน ผู้ใหญ่บ้านปกครองเหมือนอย่างหัวเมืองที่ขึ้นกับ กระทรวงมหาดไทยตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440) ต่อมา พ.ศ. 2458 สมัยรัชกาลที่ 6 ได้ประกาศยกเลิกอำเภอชั้นในทั้ง 7 อำเภอ และตั้งขึ้นใหม่ เป็น 25 อำเภอ ส่วนอำเภอชั้นนอกยังมี 8 อำเภอเช่นเดิม และใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครอง ท้องที่ พ.ศ. 2457

อำเภอบางเขนจึงเป็นหนึ่งในอำเภอชั้นนอกของกรุงเทพมหานครหรือพระนครในสมัย นั้น โดยมีที่ว่าการอำเภอเป็นเรือนไม้สองชั้น ตั้งใกล้ๆ กับสี่แยกทางน้ำ การตั้งอำเภอบางเขน บริเวณนี้แสดงให้เห็นว่าเป็นแหล่งชุมชนที่มีประชากรอยู่พอสมควร เพราะการตั้งเป็นอำเภอ ในช่วงนั้นมีเกณฑ์กว้างๆ อยู่ว่าในระดับเล็กสุดคือหมู่บ้านควรมีประชากรอยู่ประมาณ 100 คนขึ้นไป หรือมีบ้านประมาณ 10 บ้าน มีผู้ใหญ่บ้านมาจากการเลือกของลูกบ้านคอยดูแล ประมาณ 10 หมู่บ้านจะเป็นตำบล มีกำนันที่ได้เลือกมาจากผู้ใหญ่บ้านคอยดูแล ส่วนอำเภอจะ มีกี่ตำบลนั้นไม่ปรากฏแต่อย่างน้อยน่าจะมีสองตำบลขึ้นไป สำหรับอำเภอบางเขนพิจารณา เทียบเคียงจากปี พ.ศ. 2458 ได้มีประกาศกระทรวงนครบาล เรื่องกำหนดเขตท้องที่การ ปกครองกรุงเทพมหานครได้บรรยายสภาพสังคมในอำเภอบางเขนไว้ว่า

“ที่ว่าการอำเภอบางเขนตั้งที่ข้างวัดบางเขน ใกล้กับตลาดบางเขน ไปจากพระ นครได้โดยทางรถไฟสายเหนือ ลงที่สถานีบางเขน แบ่งท้องที่เป็นตำบล 5 ตำบล มีพลเมืองราว 10,905 คน มีกำนันผู้ใหญ่บ้าน อาณาเขตทางทิศใต้

⁹¹ ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยู่ธยา, “อดีต ปัจจุบัน อนาคต ของกรุงเทพมหานคร”, ใน 100ปี มหาดไทย, (กรุงเทพฯ : ศิริวัฒนาการพิมพ์, 2535), หน้า 297.

ติดต่อกับอำเภอบางซื่อ ทิศตะวันตกติดต่อกับจังหวัดนนทบุรี ทิศตะวันออกติดต่อกับจังหวัดมีนบุรี และทิศเหนือติดต่อกับจังหวัดธัญบุรี มณฑลอยุธยา ท้องที่อำเภอนี้เป็นท้องนาทั้งสิ้น เว้นไว้แต่ริมทางรถไฟมีไร่มักอยู่บ้าง ที่ตอนเมืองเป็นที่ตั้งกรมอากาศยานทหารบก...ที่บางเขนมีตลาดขายของและเป็นตลาดขายเช้า (ข้าว) มีของเบ็ดเตล็ดต่างๆ ขาย...ที่ปากคลองบางเขนที่ออกแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นตลาดผลไม้ที่มาจากสวนเรียกว่า ตำบลตลาดแก้ว⁹²

จากข้อมูลนี้แสดงให้เห็นว่าอำเภอบางเขนในช่วงปี พ.ศ. 2458 หรือหลังจากตั้งอำเภอ 8 ปี ประชากรเพิ่มขึ้นและเป็นอำเภอที่ใหญ่พอสมควร เป็นการยืนยันถึงการเป็นศูนย์กลางในด้านต่างๆ โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจของสี่แยกทางน้ำได้เป็นอย่างดี

ปี พ.ศ. 2475 ได้โอนพื้นที่ส่วนหนึ่งของจังหวัดนนทบุรีฝั่งตะวันตกมาอยู่ในเขตปกครองของอำเภอบางเขน คือ ตำบลทุ่งสองห้องจากอำเภอปากเกร็ด และส่วนหนึ่งของตำบลลาดโตนดจากอำเภอเมือง ทำให้แนวแบ่งเขตระหว่างกรุงเทพฯกับจังหวัดนนทบุรีขยายออกมาจากคลองเปรมประชากรเป็นคลองประปาจนถึงปัจจุบัน อำเภอบางเขนในช่วงนี้จึงมีอาณาเขตกว้างมากมองจากภาพกว้างๆ ในปัจจุบัน อำเภอบางเขนคือพื้นที่รวมกันของเขตบางเขน เขตจตุจักร เขตหลักสี่ เขตดอนเมือง และเขตสายไหม

พ.ศ. 2484 สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ที่ว่าการอำเภอได้ย้ายไปอยู่ริมถนนพหลโยธิน ตรงข้ามวัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหารในปัจจุบัน การย้ายอำเภอครั้งนี้เกิดจากสองปัจจัยหลักๆ คือ ประการแรก การคมนาคมเปลี่ยนจากทางน้ำเป็นทางบก การสร้างถนนพหลโยธินเมื่อปี พ.ศ. 2476 การตัดถนนสายรองต่างๆ เช่น ถนนแจ้งวัฒนะ ถนนรามอินทรา ทำให้บริเวณนี้เกิด “สี่แยกถนน” หรือสี่แยกพหลโยธิน ความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจจึงมีมากขึ้น ประกอบกับการเพิ่มของประชากรทำให้เกิดการขยายตัวเมืองออกไป ประการที่สอง มีความสัมพันธ์กับปัจจัยแรก กล่าวคือรัฐบาลยุคนั้นโดยเฉพาะจอมพล ป. พิบูลสงคราม ให้ความสำคัญกับพื้นที่บริเวณนี้เป็นพิเศษ หลัง “กบฏบวรเดช” (พ.ศ. 2476) รัฐบาลได้สร้างอนุสาวรีย์พิทักษ์รัฐธรรมนูญ หรือที่เรียกกันว่า อนุสาวรีย์ปราบกบฏ ขึ้นตรงสี่แยกถนนหลังจากนั้นปี พ.ศ. 2483 ได้สร้างวัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหาร ในช่วงนั้นเรียกว่าวัดประชาธิปไตย ขึ้นบริเวณด้านตะวันตกของถนนพหลโยธิน เหตุปัจจัยทุกอย่างจึงสอดคล้องกันเมื่อศูนย์กลางอำนาจทางเศรษฐกิจเปลี่ยน สังคมและวัฒนธรรมเปลี่ยน อำนาจการเมืองก็ต้องเปลี่ยนตามไปด้วย

⁹² สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร, กรุงเทพฯ เอกลักษณ์ไทย, (กรุงเทพฯ : สัมพันธ์การพิมพ์, 2528),

รูปจอมพล ป. และคุณหญิงละเอียด พิบูลสงคราม กับ ขาวนา ณ วัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหาร เมื่อวันที่ 12 กันยายน 2485

(รูปจากหนังสือ ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 3 (2475 – ปัจจุบัน (2525), คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี

ในระยะต่อมาเมื่อชุมชนหนาแน่นขึ้น ปี พ.ศ. 2490 กระทรวงมหาดไทยได้แบ่งพื้นที่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของตำบลสายไหมตั้งเป็นตำบลลอกเงิน รวมพื้นที่บางส่วนของตำบลอนุสาวรีย์และตำบลตลาดบางเขนตั้งเป็นตำบลคลองถนน และแบ่งพื้นที่ทางทิศเหนือของตำบลทุ่งสองห้องตั้งเป็นตำบลสีกัน

วันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2489 ได้มีเหตุการณ์ที่สำคัญสำหรับชาวทุ่งบางเขน เมื่อรัชกาลที่ 8 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล และพระอนุชา (รัชกาลที่ 9) ได้เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมทุกข์สุขประชาชนชาวบางเขน ในครั้งนั้นนอกจากได้ทรงเยี่ยมหน่วยงานราชการคือเกษตรกลางบางเขนและมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์แล้ว ทั้งสองพระองค์ยังได้ประทับทอดพระเนตร การสาธิตวิธีการทำนา และกระบวนการผลิตข้าวของชาวนาอย่างใกล้ชิด และพระองค์ได้หว่านข้าวลงบนนาทุ่งบางเขนด้วย หลังจากนั้นเพียงสี่วัน คือวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 พระองค์ได้เสด็จสวรรคต การเสด็จทุ่งบางเขนในครั้งนั้นยังอยู่ในความทรงจำของประชาชนชาวบางเขน แสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญของรัฐต่อการเกษตรหรือการทำนาของทุ่งบางเขนในอดีต

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมประชาชนชาว
ทุ่งบางเขน บริเวณวัดพระศรีมหาธาตุ เมื่อวันที่ 5 มิถุนายน 2489 (ภาพจากหนังสือ
ในหลวงอานนท์, อนุรักษ์ สุทธิสงคราม และประยุทธ์ สิทธิพันธ์)

ปี พ.ศ. 2515 มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะการปกครองส่วนภูมิภาคไปสู่การปกครองส่วนท้องถิ่น โดยรวมจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรีเข้าด้วยกันเป็นจังหวัดนครหลวงกรุงเทพธนบุรีและเปลี่ยนเป็นกรุงเทพมหานคร ยุบการปกครองแบบเทศบาลและสุขาภิบาล แบ่งหน่วยการปกครองออกเป็นเขตและแขวงแทนอำเภอและตำบล อำเภอบางเขนจึงมีสถานะเป็น เขตบางเขน ช่วงปี พ.ศ. 2522 ทำเนียบท้องที่ กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทยบันทึกไว้ว่า เขตบางเขนมีทั้งหมด 9 แขวงคือ ตลาดบางเขน ลาดยาว ทุ่งสองห้อง คลองถนน อนุสาวรีย์ ท่าแร้ง ออเงิน สีกัน และสายไหม มีประชากรรวมกันประมาณ 352,148 คน เฉพาะบริเวณใกล้ๆ สี่แยกทางน้ำ คือ ลาดยาว ตลาดบางเขน และทุ่งสองห้อง มีประชากรรวมกัน 205,728 คน แสดงให้เห็นว่าบริเวณนี้มีประชากรอยู่หนาแน่นที่สุดในเขตบางเขน

ต่อมาปี พ.ศ. 2532 เมื่อประชากรหนาแน่นขึ้นจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม เพื่อความสะดวกในการปกครองของรัฐจึงแบ่งพื้นที่ทางทิศตะวันตกของเขตบางเขน จัดตั้งเป็นเขตดอนเมืองและแบ่งพื้นที่ทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเขตไปจัดตั้งเป็นเขตจตุจักร และในปี พ.ศ. 2540 แบ่งพื้นที่ทิศเหนือจัดตั้งเป็นเขตสายไหม และในปีเดียวกันแบ่งพื้นที่เขตดอนเมืองสองแขวงคือตลาดบางเขนและทุ่งสองห้องจัดตั้งเป็นเขตหลักสี่ ชุมชนสี่แยกทางน้ำ 3 ชุมชนที่ผู้วิจัยศึกษาในปัจจุบันจึงอยู่ในเขตหลักสี่

การสร้างอำเภออย่างเป็นทางการ เมื่อ พ.ศ. 2450 ชุมชนบริเวณสี่แยกทางน้ำจึงกลายเป็นศูนย์กลางท้องถิ่นทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม การสถาปนาอำนาจรัฐอย่างเป็นทางการในท้องถิ่นบางเขนครั้งนี้มีความสอดคล้องกันในหลายด้าน กล่าวคือ หลังจากรัฐได้เริ่มสร้างทางรถไฟสายแรกจากกรุงเทพฯ ไปอยุธยา ในปี พ.ศ. 2439 มีสถานีอยู่

9 สถานี คือ กรุงเทพฯ บางซื่อ หลักสี่⁹³ หลักหก คลองรังสิต เชียงราก เชียงรากน้อย บางปะอิน และกรุงเก่า จะเห็นว่าช่วงนั้นยังไม่มีสถานีบางเขน แต่ก็แสดงให้เห็นถึงการเข้ามาของการคมนาคมโดยทางรถไฟที่ควบคู่กับทางน้ำในยุคนั้น หลังจากนั้นสถานีรถไฟบางเขนได้เกิดขึ้นเรื่อยๆ กับตลาดบางเขนทางทิศใต้ มีคลองบางเขนคั่นกลาง คาดว่าน่าจะสร้างขึ้นในช่วง พ.ศ. 2443 หลังเปิดเดินรถตลอดสายจากกรุงเทพฯ ไปนครราชสีมา การเกิดสถานีรถไฟบางเขนนั้น แสดงให้เห็นว่าบริเวณนี้กลายเป็นแหล่งชุมชนที่ประชากรอยู่กันหนาแน่น หลังสร้างอำเภออย่างเป็นทางการ และในปี พ.ศ. 2475 สมัยรัชกาลที่ 7 ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง ได้มีแผนการศึกษาชาติ อำเภอบางเขนในขณะนั้นมีรองอำมาตย์เอกขุนอนุบาล สิมารัก เป็นนายอำเภอ รัฐจึงได้สถาปนาอำนาจทางความรู้หรืออุดมการณ์รัฐผ่านทางการศึกษา โดยตั้งโรงเรียนบางเขน (ไว้สาเลื่อนสุรณ) อาคารของโรงเรียนช่วงที่ตึกใหม่ๆ เป็นที่ใช้พิจารณา คติความต่างๆ ของอำเภอชาวชุมชนจึงเรียกโรงเรียนนี้ว่า “โรงเรียนศาล” ในปีเดียวกันนั้น โรงเรียนวัดเทวสุนทรได้เกิดขึ้น บริเวณนี้จึงมีโรงเรียนอยู่ถึงสองโรง หากใช้สี่แยกทางน้ำเป็นแกนกลางโรงเรียนทั้งสองโรงตั้งอยู่เยื้องกัน โรงเรียนบางเขนอยู่ทางทิศเหนือฝั่งตะวันออกของคลองเปรมประชากร โรงเรียนวัดเทวสุนทรอยู่ทางทิศใต้ฝั่งคลองบางเขนและคลองเปรมประชากรฝั่งตะวันตก โดยมีตลาดบางเขนเป็นจุดศูนย์กลาง แสดงให้เห็นว่าในช่วงนี้ชุมชนบริเวณนี้ในรัศมีจากสี่แยกทางน้ำหรือตลาดบางเขนมีประชากรหนาแน่นขึ้น

จากนั้นในปี พ.ศ. 2482 สมัยนายทวี อุชชิน เป็นนายอำเภอ สถานีอนามัยหรือสุขศาลาชั้น 2 ได้เกิดขึ้น ก่อนหน้านั้นชาวชุมชนส่วนใหญ่ดูแลรักษาสุขภาพโดยภูมิปัญญาของชาวชุมชนเอง การช้ยาสมุนไพร ทั้งแผนไทย แผนจีน เห็นได้จากในตลาดบางเขนในช่วงก่อนหน้านั้นมีร้านขายยาจีนอยู่ด้วย และชาวชุมชนคลอดโดยใช้หมอต้าแย⁹⁴ น่าสนใจว่าสถานีอนามัยแห่งนี้ไม่ได้เกิดจากรัฐทั้งหมดแต่เป็นการร่วมแรงร่วมใจของชาวตลาดบางเขนด้วย

⁹³ อเนก นาวิกมูล ได้ตั้งสมมุติฐานและสรุปว่าชื่อหลักสี่หรือหลักหกมาจากหลักบอกระยะในช่วงชุดคลองเปรมประชากร โดยปักเป็นเสาหลักเอาไว้ ระยะห่างของหลักประมาณ 4 กิโลเมตร ปัจจุบันยังไม่พบหลักฐานแต่สามารถเทียบเคียงกับหลักริมคลองดำเนินสะดวกได้ (โปรดดูในบทความ “หลักสี่ – คลองเปรมฯ” **เข็้นสุดสัปดาห์**, 664-667, (21 กุมภาพันธ์ – 14 มีนาคม 2548) หลักสี่ของคลองเปรมฯ หากเริ่มจากคลองผดุงกรุงเกษมจึงอยู่ที่ 16 กิโลเมตร จึงสอดคล้องเป็นอย่างดีกับระยะทางของสถานีรถไฟจากสถานีกรุงเทพฯ (หัวลำโพง) ถึงหลักสี่จะอยู่ที่ประมาณ 17.57 กิโลเมตร เพราะสถานีกรุงเทพฯ ไกลกว่าจุดเริ่มของคลองเปรมฯ (คลองผดุงกรุงเกษม) ประมาณ 1.5 – 2 กิโลเมตร จึงสามารถสันนิษฐานได้ว่าหลักหนึ่งของคลองเปรมประชากรน่าจะอยู่บริเวณสามเสน หลักสองอยู่บริเวณบางซื่อ และหลักสามคือบริเวณบางเขนนั่นเอง สอดคล้องกับระยะทางของสถานีรถไฟจากกรุงเทพฯ ถึงบางเขนจะอยู่ที่ 13 กิโลเมตร หากวัดจากจุดเริ่มของคลองเปรมประชากร(คลองผดุงกรุงเกษม)ถึงหลักสามจะมีระยะทางประมาณ 12 กิโลเมตร

⁹⁴ สัมภาษณ์ คุณลุงเลิศ ตุลาธร อายุ 63 ปี, วันที่ 10 สิงหาคม 2550.

เนื่องจากสุขศาลาชั้น 2 เป็นนโยบายของรัฐช่วงจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี “โดยรัฐบาลออกเงินค่าก่อสร้างให้ครั้งหนึ่งเป็นเงินแห่งละ 2,500 บาท อำเภอดุสิตจะสร้างสุขศาลาชั้น 2 ต้องหาเงินสบทบเป็นค่าก่อสร้างอีกครั้งหนึ่งคือ 2,500 บาท หากขาดเหลือรัฐบาลจะออกเพิ่มเติมให้ ตลอดจนจัดหาผู้ช่วยแพทย์ไปประจำ⁹⁵” การสาธารณสุขในช่วงนี้ยังอยู่ในความรับผิดชอบโดยกระทรวงมหาดไทย (พ.ศ. 2475 – 2485) ด้วยเหตุนี้สถานีอนามัยตลาดบางเขนจึงมีเครื่องหมายรูปสิงห์ซ้อนทับอยู่บนเครื่องหมายกากบาทจนถึงปัจจุบัน

สำหรับชุมชนสี่แยกทางน้ำรัฐเข้ามาปกครองและเก็บภาษีมากกว่าส่งเสริมหรือการบำรุงคุณภาพชีวิตด้านอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นการส่งเสริมหรือดูแลการผลิต สาธารณูปโภค และสุขภาพอนามัย หลังจากชุดคลองเปรมประชากรแล้วชาวชุมชนทำการผลิตด้วยตัวเอง การชุดคลองแยก คลองย่อยเกิดจากชาวชุมชนร่วมแรงร่วมใจกันทำ เช่น การชุดคลองลาดโตนดแยกออกไปจากคลองบางเขน ขนานไปกับคลองเปรมประชากรเพื่อชักน้ำเข้านา และนำข้าวจากนามาขาย ดังได้กล่าวไว้ ชาวชุมชนเล่าว่า “ทำนา อำเภอก็ไม่เคยมาเยี่ยม ถ้าไม่ไปอำเภอก็ไม่เจอ ตอนน้ำท่วมหนักก็เจอบ้างแต่ไม่ได้ช่วยอะไร”⁹⁶ ชาวชุมชนอีกท่านเล่าว่า “อำเภอก็ไม่ค่อยมายุ่งอะไร มีเมื่อ 50 ปีก่อนคนจากอำเภอมานหาที่บ้านบอกให้ประกวดบ้านที่ทำการเกษตร มีเล่าไก่ บ่อปลา มีพืชผักสวนครัว ทำสวน ทำนา”⁹⁷ สำหรับตลาดบางเขนแหล่งการค้าที่สำคัญ เพิ่งมีน้ำบาดาลใช้หลังปี พ.ศ. 2500 ส่วนไฟฟ้ามีใช้หลัง พ.ศ. 2512 ส่วนน้ำประปานั้นมีใช้ในช่วงหลัง พ.ศ. 2530

สรุปได้ว่าหลังจากชุมชนสี่แยกทางน้ำเริ่มเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม รัฐได้เข้ามาสถาปนาอำนาจรัฐอย่างเป็นทางการตั้งอำเภอ สถานีตำรวจ และการศึกษา การเกิดสถานที่ราชการดังกล่าวแสดงให้เห็นการเข้ามาของอำนาจรัฐหลังจากเกิดการรวมตัวกันของชาวชุมชนอยู่ก่อนแล้ว และดูเหมือนบทบาทของรัฐจะเน้นไปที่การควบคุมและการเก็บภาษีมากกว่าการส่งเสริมการอยู่ดีกินดีของชาวบ้าน แม้แต่การสร้างสถานีอนามัยชาวชุมชนยังต้องช่วยรัฐสร้างครั้งหนึ่ง ชุมชนสี่แยกทางน้ำจึงเป็นกรณีตัวอย่างหนึ่งของการเกิดชุมชนตามธรรมชาติกล่าวคือ เริ่มจากภูมิประเทศที่มีความเหมาะสม ผู้คนก่อร่างสร้างตัว จนชุมชนกลายเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมท้องถิ่น จากนั้นรัฐก็เข้ามามีบทบาทอย่างเต็มตัว ทำให้ชุมชนมีความสัมพันธ์ทางสังคมครบทุกด้านทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมือง

⁹⁵ คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 (รัชกาลที่ 4 – พ.ศ. 2475), (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2525), หน้า 596.

⁹⁶ สัมภาษณ์ คุณลุงประวิง เพ็งสาตร อายุ 71 ปี, แขวงทุ่งสองห้อง เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 20 ธันวาคม 2550.

⁹⁷ สัมภาษณ์ คุณบัววิไล นาคเนียม อายุ 71 ปี, วันที่ 11 มิถุนายน 2550.

3.4 วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : ความสัมพันธ์ทางสังคมและการรวมตัวของชาวชุมชน

3.4.1 วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : ความสัมพันธ์ทางสังคม

การตั้งบ้านเรือนของชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำเป็นการกระจายไปตามลำคลองบางเขน และคลองเปรมประชากร มีลักษณะเป็น “หมู่บ้านที่มีการจัดตั้งยาวไปตามสองฝั่งแม่น้ำลำคลองที่เรียกว่าหมู่บ้านริมน้ำ (river – linear village)”⁹⁸ หรือลักษณะหมู่บ้านที่เรียกว่า

“หมู่บ้านเป็นแนว (strip villages)... ประกอบด้วยบ้านปลูกเป็นแถวยาวแคบๆ ตามแม่น้ำลำคลอง...มีส่วนผักและนาอยู่หลังบ้าน ศูนย์กลางจะอยู่ที่การมีขายน้ำร่วมกันมากกว่าจะอยู่ในใจกลางหมู่บ้าน หมู่บ้านเป็นแนวหลายๆ หมู่บ้านในที่ที่มีประชากรหนาแน่นมักจะกลายเป็นบริเวณการตั้งหลักแหล่งที่ยาวนานต่อเนื่อง”⁹⁹

อย่างไรก็ตามด้วยลักษณะภูมิศาสตร์ที่ “พิเศษ” เป็นสี่แยกทางน้ำทำให้เกิดจุดศูนย์กลางทางเศรษฐกิจที่ตลาดบางเขน จากนั้นเกิดสถานที่ทางความเชื่อและวัฒนธรรม เช่น วัดเทวสุนทร โรงเจ ศาลเจ้าแม่ทับทิม และเกิดหน่วยงานราชการต่างๆ ตามมา ในอดีตบริเวณนี้จึงเป็นที่รวมของความสัมพันธ์ทางสังคมที่หลากหลายและมีชีวิตชีวาเป็นอย่างยิ่ง

หลังจากมีการตั้งบ้านเรือนกระจายไปตามลำคลองและลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ การทำมาหากินหลักของชาวชุมชนคือการทำนา

“ที่ราบอันกว้างใหญ่ของภาคกลางนั้นมักแบ่งซอยออกเป็นทุ่งตามสภาพอันเหมาะสม...ทำให้ลักษณะการถือครองที่ดินแทนที่จะโยงความเป็นสมาชิกของชุมชนเข้ากับอาณาเขตหมู่บ้านกลับใช้วิธีโยงความเป็นสมาชิกของชุมชนเข้ากับท้องทุ่งมากกว่า ดังนั้นชาวนาภาคกลางคุ้นเคยกับการเรียกตัวเองว่า ชาวทุ่งมากกว่า ชาวนา และแทนที่จะถามว่าเขาเป็นคนบ้านไหน ก็มักจะถามว่าเขาเป็นคนทุ่งไหนจึงจะสื่อความหมายได้ดี”¹⁰⁰

⁹⁸ สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, “วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคกลาง (พ.ศ. 2394 – 2453)”, ใน จักรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์, บรรณาธิการ, *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484*, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 250.

⁹⁹ พอพันธ์ อูยานนท์, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 13.

¹⁰⁰ จักรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 196 – 197.

ช่วงแรกๆ กลุ่มชาวนาได้กระจายการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนออกไปตามคลองเป็นบริเวณกว้าง หากมองจากจุดสี่แยกทางน้ำเป็นจุดศูนย์กลางออกไปเป็นรัศมีวงกลม ทางด้านทิศใต้จากบริเวณประชาชื่น จตุจักร บางซื่อ ทางด้านทิศตะวันออกจากถนนวิภาวดีรังสิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ไปจนถึงถนนพหลโยธิน คลองบางเขนไปเชื่อมกับคลองบางบัว คลองลาดพร้าว ทางด้านทิศตะวันตกฝั่งนนทบุรี คลองบางเขนไปถึงปากแม่น้ำเจ้าพระยา ทางด้านทิศเหนือจากชุมชนร่วมพัฒนาไปถึงลาดโตนด หลักสี่ ดอนเมือง เป็นต้น บริเวณนี้ในยุคหลังขุดคลองเปรมประชากรเรียกว่าบางเขน และด้วยมีการทำนาถิ่นมากบริเวณนี้จึงเรียกว่า “ทุ่งบางเขน” การเรียกชื่อว่าบางเขนในยุคนี้จึงเป็นเช่นเดียวกับการเรียกบางเขนในสมัยอยุธยาและก่อนขุดคลองเปรมประชากร เพราะเรียกตามชื่อคลองบางเขนที่มีมายาวนาน เพียงแต่มีจุดศูนย์กลางใหม่ บางเขนบริเวณนี้จึงเป็นบางเขนในยุคที่สองที่มีความสัมพันธ์กับบางเขนในยุคแรก ชุมชนบางเขนในยุคแรกมีอัตลักษณ์เป็นชาวสวน เป็นชาวตลาดแก้ว ตลาดริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่อยู่เหนือกรุงเทพฯ มีความแตกต่างจากชาวตลาดขวัญ (เมืองนนทบุรี) ที่อยู่เหนือขึ้นไป เป็นชายขอบของกรุงเทพฯ และเมืองนนทบุรี แต่อัตลักษณ์ของชาวชุมชนบางเขนยุคที่สองคือชาวนา ชาวนาแห่งทุ่งบางเขน¹⁰¹ ที่อาศัยอยู่ริมคลองบางเขนและคลองเปรมประชากร เป็นชาวบ้านอำเภอรอบนอกกรุงเทพฯ เป็นชาวนนทบุรีหรือคนต่างจังหวัด

ด้วยการตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนริมคลอง แต่ละหลังคาเรือนส่วนใหญ่ทำนาทั้งในที่ดินของตัวเองและเช่า ถึงแม้แต่ละครัวเรือนสามารถใช้แรงงานในครัวเรือนได้ แต่ชาวชุมชนได้รวมตัวกันเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันทั้งด้านการผลิตและวิถีชีวิตด้านอื่นๆ เช่น งานด้านความเชื่อและวัฒนธรรม ป้าวิไลชาวนาคลองบางเขนเล่าว่า “ป่าทำนา เลี้ยงควาย เพื่อนบ้านก็มาช่วยกัน ลงแขกกัน จะได้เสร็จเร็วๆ แต่ละบ้านทำนาไม่พร้อมกัน เมื่อ 37 ปีก่อนยังลงแขกกันอยู่เลย”¹⁰² ป้าจำเนียรชาวนาคลองเปรมประชากรเล่าสอดคล้องกันว่า “ทำนา ช่วยๆ กันทำ คนรู้จักกันทั้งนั้น แถ่นี้ไปถึงลาดโตนดคนเขาลงแขกกันเยอะ มาช่วงหลังๆ ก็มีจ้างดำนาจ้างเกี่ยว”¹⁰³ แม่คำในตลาตบางเขนอย่างป่าเตี้ยพายเรือไปซื้อข้าวกับชาวนาก็เห็นการลงแขกกัน เล่าว่า “สมัยโน้น (ส่วนใหญ่) เขาไม่มีจ้างกันหรอก เขาแลกงานกันทำ บ้านไหนลงแขกบ้านนั้นก็ทำข้าวเลี้ยงเขา”¹⁰⁴ เช่นเดียวกับลุงเลิศในฐานะพ่อค้าในตลาตที่จะต้องไปซื้อข้าวจากชาวนาเล่าว่า “สมัยนั้นเขารวมกลุ่มกันลงแขก ช่วยกันทำนา ไถนา จ้างก็มี ช่วยก็มี”¹⁰⁵

¹⁰¹ ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกคนที่เคยเป็นชาวนาต่างเรียกตัวเองว่าเป็นคน “ทุ่งบางเขน” ทั้งสิ้น

¹⁰² สัมภาษณ์ คุณป้าวิไล นาคเนียม อายุ 71 ปี, วันที่ 11 มิถุนายน 2550.

¹⁰³ สัมภาษณ์ คุณป้าจำเนียร เนียมใจวงศ์ อายุ 77 ปี, วันที่ 5 มิถุนายน 2550.

¹⁰⁴ สัมภาษณ์ คุณป่าเตี้ย แซ่โล้ว อายุ 73 ปี, วันที่ 26 เมษายน 2550.

¹⁰⁵ สัมภาษณ์ คุณลุงเลิศ ตูลาธร อายุ 63 ปี, วันที่ 20 พฤษภาคม 2550.

นอกจากการทำมาหากินแล้ว ชาวชุมชนยังรวมตัวกันช่วยเหลือกันในโอกาสต่างๆ ด้วยการเป็นหมู่บ้านริมน้ำทำให้ชาวชุมชนติดต่อพบปะกันระหว่างบ้านผ่านลำคลอง “มีงานอะไรที่บ้านก็มาช่วยกัน งานศพ งานแต่ง งานบวช ทำกันที่บ้านทั้งนั้น คนก็มาช่วยกัน”¹⁰⁶ ชาวชุมชนอีกท่านเล่าว่า “งานบวช งานแต่ง ตอนลูกชายบวชคนมาเพียบ คนมาช่วยทำกับข้าวไม่ต้องจ้างคนมาช่วยกันเยอะ”¹⁰⁷

วัดเทวสุนทรเป็นสถานที่หนึ่งที่ชาวชุมชนมารวมตัวกันในโอกาสต่างๆ “คนแถวนี้ไปวัด วันพระก็ไปวัด มีงานเทศกาลก็ไปวัด ทำบุญต่างๆ ก็ไปวัด คนจีนในตลาดก็ไปวัด ตอนเช้าพระบิณฑบาตทางเรือป่าใส่บาตรที่ศาลานี้แหละ”¹⁰⁸ เพราะ “ชีวิตของคนไทยมีความผูกพันอย่างใกล้ชิดกับวัดในหมู่บ้านของตน...วัดเป็นสถานย่านกลางที่ชุมนุมของชาวบ้าน...เพราะชาวบ้านจะได้วิสาสะพบปะกันมากๆ ได้เป็นคราวๆ อย่างงานสังคัมก็มีที่วัด...เมื่อก่อนวันการทำมาหากินแล้ว วัดก็เป็นสถานที่ทุกสิ่งทุกอย่างที่ดีๆ ในชีวิตของชาวบ้านตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายไป”¹⁰⁹

ความขัดแย้งระหว่างชาวชุมชนที่จะนำไปสู่ความรุนแรงมีน้อยมาก “สมัยก่อนคนไม่เกรงคนคลองบางเขนตีกันยิงกันไม่ค่อยมี”¹¹⁰ “สมัยก่อนไม่มีตีกัน ไม่มีลักขโมย หนีน้ำท่วม สงครามไม่ได้เปิดประตูไว้ของยังไม่หาย”¹¹¹ “หลังสงครามค่อยมีขโมยบ้าง ก่อนสงครามบ้านไม่ได้ใส่กลอนเลย หนีเรือบินไปอยู่สิงห์บุรีเดือนหนึ่ง กลับมาของในบ้านยังอยู่เหมือนเดิม”¹¹² แม้ในช่วง 40 ปีก่อน “อาชญากรรมมีน้อยมาก คนไม่ค่อยทำอะไรกันรุนแรง”¹¹³ “สมัยก่อนทำบุญเขาก็ทำกันสนุกสนาน เดี่ยวนี้มีงานอะไรมันก็ตีกันอีกต่างหาก”¹¹⁴

นอกจากความสัมพันธ์ระหว่างชาวชุมชนด้วยกันแล้ว ชาวชุมชนยังได้มีความสัมพันธ์กับผู้ค้าขายในตลาดรวมถึงเจ้าของโรงสีด้วย ความสัมพันธ์โดยทั่วไปคือ ชาวนา ชาวสวน ไปซื้อของและขายของที่ตลาด ผู้ค้าในตลาด “พายเรือไปซื้อผลไม้ถึงปากคลองบางเขน (ริมแม่น้ำเจ้าพระยา) ช่วงน้ำตื้นต้องเข็นเรือข้ามไป ชาวนา (รวมถึงชาวสวน) ได้พายเรือมาขายในคลอง

¹⁰⁶ สัมภาษณ์ คุณบัววิไล นาคเนียม อายุ 71 ปี, วันที่ 11 มิถุนายน 2550.

¹⁰⁷ สัมภาษณ์ คุณบัวแจ่มสี ตูลารร อายุ 61 ปี, เลขที่ 130 / 13 หมู่ 1 แขวงตลาดบางเขน เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 20 พฤษภาคม 2550.

¹⁰⁸ สัมภาษณ์ นางวิไล นาคเนียม อายุ 71 ปี, วันที่ 11 มิถุนายน 2550.

¹⁰⁹ อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว., เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

¹¹⁰ สัมภาษณ์ คุณบัววิไล นาคเนียม อายุ 71 ปี, วันที่ 14 กรกฎาคม 2550.

¹¹¹ สัมภาษณ์ คุณบัวจำเนียร นعيمใจวงษ์ อายุ 77 ปี, วันที่ 5 มิถุนายน 2550.

¹¹² สัมภาษณ์ คุณบัวเตียง แซ่โล้ว อายุ 73 ปี, วันที่ 26 เมษายน 2550.

¹¹³ สัมภาษณ์ คุณธานี สุริภณท์กุล อายุ 52 ปี, วันที่ 3 เมษายน 2550.

¹¹⁴ สัมภาษณ์ คุณปรัชญา ประทับ อายุ 53 ปี, วันที่ 27 เมษายน 2550.

ด้วย”¹¹⁵ นอกจากผู้ค้าขายในตลาดจะไปซื้อของที่ตลาดมาขายแล้ว ยังได้เข้าไปซื้อของ โดยเฉพาะข้าวจากชาวนา ชาวสวนโดยตรง¹¹⁶ ส่วนชาวนา ชาวสวนมีของอะไรที่เหลือจากกิน จากใช้ก็นำมาขายที่ตลาด “จำได้ว่าที่บ้านพ่อเอาไก่มาขายที่ตลาดเพราะมีเยอะ ได้ตั้งค้มาก็เอา ไปซื้อพวกน้ำปลา เกลือ กะปิ หรือให้ลูกไปโรงเรียน พวกผมก็เอาตั้งค้มาซื้อของในตลาดนี้แหละ”¹¹⁷

ผู้ค้าขายในตลาดกล่าวถึงบุคลิกหรือนิสัยของชาวนาซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนไทยไว้ว่า “พ่อผมมาจากเมืองจีน ขายปลาทุตามคลอง ตอนมาจากเมืองจีนใหม่ๆ ยังพูดภาษาไทยไม่ได้ พ่อบอกว่าส่งเสียงดังๆ หรือตะโกนคำเดียว ชาวบ้านยังไม่รู้เลยว่าขายอะไร ก็เรียกให้หยุด แล้วมาดูว่าขายอะไรพ่อบอกอย่างนี้ไม่อดตายแล้ว คนไทยชอบซื้อ”¹¹⁸ ป้าเตียงแม่ค้าในตลาดได้กล่าวถึงชาวนาว่า “คนท้องนาว่าง่าย พูดกันแป็บเดียวเขาก็ขาย”¹¹⁹

การติดต่อค้าขายของชาวนากับผู้ค้าขายในตลาดนั้นส่วนใหญ่ชาวนาจะเป็นหนี้กับผู้ค้าในตลาด ทั้งการยืมเงินและยืมเป็นข้าวของเครื่องใช้ ตั้งค้บอกเล่าของอดีตผู้ใหญ่บ้าน แถบทุ่งสองห้อง ดังต่อไปนี้ “แทบทุกบ้านกู้คนจีนในตลาด เขาออกให้ก่อน ออกปุ๋ย น้ำมันก็าด แม้แต่ปลาทุกัน”¹²⁰ ... “ชาวนากว่าที่จะเก็บเกี่ยวบางครั้งก็กู้เขามาจากคนจีนในตลาดนั้นแหละ เอาเงิน เอาของไปก่อน ไม่มีกะป็น้ำปลาก็เอาไปกิน บางที่กู้มาซื้อเครื่องครัว ของให้เด็กไปโรงเรียน”¹²¹ ... ชาวนามีหนี้สิน ไปเอาปุ๋ย ไปเอาของเขามาก่อน ไปเอาจากคนจีนในตลาด ขายข้าวแล้วคิดเป็นตั้งค้ให้หนี้”¹²²

น่าสนใจว่าการใช้หนี้คั้นนั้นส่วนใหญ่ใช้การแลกเปลี่ยนกับข้าวเปลือก หรือการคิดของที่กู้ยืมเป็นเงินและตีราคาข้าวเปลือกเป็นเงิน ให้ชาวนาใช้หนี้ด้วยข้าวเปลือก “หลังเกี่ยวข้าว เขาก็มาเอา เขาคิดเป็นข้าว อย่างปลาทุกันตัวใหญ่ๆ ตัวหนึ่งก็คิดเป็นข้าวหนึ่งถัง”¹²³ ... ถึงเวลาหน้าเก็บเกี่ยวก็เอามาคั้นเป็นข้าว เหลือจากนั้นเราก็กิน...”¹²⁴ การแลกเปลี่ยนลักษณะนี้ชาวนาได้สะท้อนความรู้สึกไว้ว่า “ข้าวมันได้กำไรมากกว่า เราตั้งราคาไม่ได้ คนจีนตั้งราคา เขาเอาไป

¹¹⁵ สัมภาษณ์ คุณป้าบัวคลี สุขประทุม อายุ 77 ปี, วันที่ 26 พฤษภาคม 2550.

¹¹⁶ ดูเรื่องตลาดบางเขน หัวข้อ 2.3.4

¹¹⁷ สัมภาษณ์ คุณลุงแสน เอมเอี่ยม อายุ 63 ปี, วันที่ 27 กรกฎาคม 2550.

¹¹⁸ สัมภาษณ์ คุณบรรเลง ลิ้มปนุสรณ์ อายุ 55 ปี, วันที่ 3 สิงหาคม 2550.

¹¹⁹ สัมภาษณ์ คุณป้าบัวคลี สุขประทุม อายุ 77 ปี, วันที่ 26 พฤษภาคม 2550.

¹²⁰ สัมภาษณ์ คุณตาปรวน อินทอง อายุ 81 ปี, เลขที่ 36 แขวงทุ่งสองห้อง เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 10 พฤศจิกายน 2550.

¹²¹ สัมภาษณ์ คุณป้าจำเนียร เนียมใจวงษ์ อายุ 77 ปี, วันที่ 5 มิถุนายน 2550.

¹²² สัมภาษณ์ คุณลุงแสน เอมเอี่ยม อายุ 63 ปี, วันที่ 27 กรกฎาคม 2550.

¹²³ สัมภาษณ์ คุณตาปรวน อินทอง อายุ 81 ปี, วันที่ 10 พฤศจิกายน 2550.

¹²⁴ สัมภาษณ์ คุณป้าจำเนียร เนียมใจวงษ์ อายุ 77 ปี, วันที่ 5 มิถุนายน 2550.

หกลีบ เราเอาไปสี่สิบ เขารู้ตีปีไหนฝนดี ปีไหนฝนแล้ง เขามาตวงเอาที่นาเลย ตวงเกินด้วย เป็นหนี้ร้อยถึง แกรมไปอีกหนึ่งถึง”¹²⁵ ผู้ค้าข้าวคนกลางในตลาดท่านหนึ่งหลังจากเวลาผ่านไป จนถึงปัจจุบันได้มองย้อนกลับไปในช่วงนั้นกล่าวว่า “มันคล้ายๆ “ตกเขียว” นั้นแหละข้าวที่ได้มาจะไม่เหลือ บางทีชาวนาต้องซื้อข้าวกิน แปกใหม่ ยกเว้นชาวนาที่มีที่ดินมากๆ คนกำหนดเป็นคนจีน เราจึงพูดกันว่า “ทำนาปี มีแต่หนี้กับฟาง”¹²⁶

ความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับเจ้าของโรงสีเป็นความสัมพันธ์หนึ่งที่สำคัญของชุมชนในยุคนี้ โรงสีเปรียบเสมือนโรงงานในชุมชนนั่นเอง ชาวนานำข้าวมาโรงสีด้วยวัตถุประสงค์สองอย่างคือ เพื่อนำข้าวเปลือกมาขายโดยตรงโดยนำไปใส่เรือหรือหาบมาทางบก กับนำข้าวเปลือกมาสีเป็นข้าวสารไปบริโภค หากเหลือจึงค่อยขายข้าวสาร โรงสีจึงเป็นสถานที่ที่ผู้คนเข้ามาเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันมากพอๆ กับตลาด และทั้งหมดมีความสัมพันธ์ต่อกัน กล่าวคือชาวนามาตลาดขายข้าวให้ผู้ค้าคนกลางในตลาดแล้วซื้อของต่างๆ กลับบ้าน หรือ “ชาวนามาขายข้าวที่โรงสีแล้วซื้อของจากตลาดกลับบ้าน”¹²⁷ ผู้ค้าข้าวคนกลางในตลาดรับซื้อข้าวทั้งในตลาดและพายเรือไปรับซื้อถึงในน่านำมาขายหรือสีเป็นข้าวสารที่โรงสี (ขณะเดียวกันนำของอื่นๆ ไปขายในนาด้วย) ขณะเดียวกันโรงสีไม่ได้รอคนมาขายหรือสีข้าวอย่างเดียว แต่ได้ออกไปซื้อข้าวจากชาวนามาสีเองด้วย

การออกไปซื้อข้าวจากชาวนามาสี ชาวโรงสีเรียกว่า “ตวงข้าว” เพราะทางโรงสีต้องนำถึงนำกระสอบไปบรรจุมา 1 ถึงบรรจุได้ 20 ลิตร ก่อนที่จะไปตวงข้าวได้จะต้องมีการต่อรองราคา และ “ตรวจสอบสินค้ำ” กันก่อน ชาวนานำข้าวเปลือกตัวอย่างมาที่โรงสี “เทลงบนผ้าที่บากเป็นชั้นๆ คล้ายชั้นบันได... ใช้ไม้กลมๆ หัวท้ายเรียวยแต่ไม่ถึงกับแหลมเล็ก ตรงกลางป่อง กดลงไปบนข้าวเปลือก กดหัวกดท้ายโยกไปข้างหน้าที่ ข้างหลังที่ทำอยู่หลายๆ ครั้ง จนเปลือกกะเทาะออกจากเมล็ด ก็เอาใส่กระตังขนาดจิว ผัดให้เปลือกหลุดจากข้าว ถ้าข้าวดีเมล็ดจะสีขึ้นเงาเรียวยาว ส่วนที่หักย่อยจะมีเพียงเล็กน้อย บางทีไม่แน่ใจต้องบดข้าหลายหนถึงจะตกปากให้ราคากันได้ ชาวนาก็อยากขายของแพง ผู้ซื้อก็อยากได้ราคาถูกต้องต่อรองกันอยู่นานเหมือนกันจึงจะถูกใจด้วยกันทั้งสองฝ่าย”¹²⁸

เจ้าของโรงสีจึงมีบทบาทสำคัญต่อชุมชนมากทั้งด้านการสาธารณสุขประโยชน์และการกักขัง เพราะมีฐานะค่อนข้างดี ชาวตลาดเล่าว่า “มีงานต่างๆ ในตลาด เจ้าของโรงสีบริจาคเงิน”¹²⁹ “ตลาดตรงหน้าวัดตอนนั้นยังไม่เจริญ เป็นบ่อนไก่ เลิกบ่อนไก่อก็เทปูน อาจารย์นวลวัดเทวะขอ

¹²⁵ สัมภาษณ์ อติตชาวนา อายุ 81 ปี, วันที่ 10 พฤศจิกายน 2550.

¹²⁶ สัมภาษณ์ อติตพ่อค้าข้าวคนกลางตลาดบางเขน อายุ 56 ปี, วันที่ 5 สิงหาคม 2550.

¹²⁷ สัมภาษณ์ คุณป้าบัวคลี่ สุขประทุม อายุ 77 ปี, วันที่ 2 มิถุนายน 2550.

¹²⁸ หนังสือพระราชทานเพลิงศพ นายเกียรติ เกียรติสกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า 158.

¹²⁹ สัมภาษณ์ คุณป้าบัวคลี่ สุขประทุม อายุ 77 ปี, วันที่ 26 พฤษภาคม 2550.

นายเกียรติทำถนนข้าววัด¹³⁰ เจ้าของโรงสีไทยเสรีเล่าให้ลูกๆ ฟังว่า “บางที่ขณะหลับก็ยังมีคน มาปลุกซึ่งก็เป็นพวกชวานานั่นเอง มาติดต่อธุระส่วนตัวบ้าง เรื่องข้าวบ้าง คนไหนสนิทชิดชอบ กันก็ช่วยเหลือกันเป็นพิเศษ การกู้เงินระยะสั้นบ้างก็ไม่คิดดอกเบี้ย ที่รู้จักห่างๆ ก็คิดดอกเบี้ยพอสมควรเพราะต้องเอาใจไว้เพื่อติดต่อซื้อขายข้าวกันอีก บางรายก็รับจ้างนองที่เอาไว้ บางทีก็เป็นทองบ้าง”¹³¹

เจ้าของโรงสีไทยเสรีได้เล่าถึงความสัมพันธ์ ระหว่างเจ้าของโรงสีและชวานา ซึ่งสะท้อนให้เห็นบรรยากาศ กลยุทธ์ การบริหารจัดการ ลักษณะของลูกค้า รวมถึงความเปลี่ยนแปลงด้านทางสังคมด้วย

“ลูกค้าส่วนใหญ่ของป่ามักเป็นชวานา...ชวานาที่มาติดต่อกับป่ามีหลายจำพวกด้วยกัน บ้างก็มาสีข้าว คือเอาข้าวเปลือกมาให้สีเป็นข้าวสารกลับไปหุงกิน บ้างก็มาขายข้าวเปลือกซึ่งว่ากันเป็นเกวียน เกวียนละไม่กี่สิบบาท และบ้างก็มาแลกข้าวคือเอาข้าวเปลือกมาแลกข้าวสารที่ป่าสีไว้เอาไป พวกนี้คล้ายกับพวกมาสีข้าว ต่างกันตรงที่ว่าตัวข้าวเปลือกที่เอามาสีนั้นทางโรงสีเก็บไว้ แลกเอาข้าวที่สีเรียบร้อยแล้วไปได้ทันที ไม่ต้องเสียเวลาคอย...ถ้าข้าวที่เอามาแลกค่อนข้างดี เช่นข้าวเหลืองอ่อน ข้าวหอมมะลิ แล้วได้ข้าวสารชนิดไม่สู้ดีไป ป่าก็จะดีเป็นเงินให้ไปพอดีกับราคาข้าวเปลือกชนิดนั้นๆ แต่พวกที่มามากที่สุดได้แก่พวกสีข้าว ชวานานิยมมากเพราะทุนแรงซึ่งรวดเร็วและสะดวกสบายไม่ต้องมาใช้ครกตำเหมือนแต่ก่อน”¹³² ...“ป่ารู้จักเอาใจลูกค้าเวลาตรุษจีน สารทจีนก็ทำอาหารการกินเลี้ยงกันอย่างเต็มที่ ใครที่ไม่ได้มาป่าก็ฝากของเขาไปให้บ้านไหนใกล้หน่อยก็แจกเอง ป่าจึงมีลูกค้าเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จนต้องสีทั้งกลางวันกลางคืน พวกชวานาที่คอยข้าวที่สีจนถึงเย็นป่าก็จะจัดข้าวปลาอาหารให้กิน พวกที่เป็นไทยอิสลามป่าก็แยกไปพวกหนึ่งโดยต้มไข่ให้ พวกนี้ส่วนมากมาจากคลองบางตลาดนนท์ การแต่งตัวก็เหมือนชวานาทั่วๆ ไปเว้นแต่ไม่กินหมูไหว้พระเท่านั้น”¹³³

¹³⁰ สัมภาษณ์ คุณป้าเตียง แซ่โล้ว อายุ 73 ปี, วันที่ 26 เมษายน 2550.

¹³¹ หนังสือพระราชทานเพลิงศพ นายเกียรติ เกียรติสกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า 156.

¹³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 155.

¹³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 148.

เจ้าของโรงสีได้สะท้อนสภาพชีวิตของชาวนาไว้ว่า

“พอถึงฤดูแล้งน้ำในคลองก็จะแห้งขอด...น้ำจะขึ้นเอ่อเฉพาะตอนเช้าๆ เท่านั้น พอตกบ่ายน้ำก็จะเริ่มงวดลงๆ จนถึงเย็นก็จะเหลือแต่โคลนตม จึงไม่สะดวกแก่ ชาวนาที่จะมาทางเรือ...ส่วนมากพากันหาบคอนมาเป็นแถวๆ เสียงไม้คาน เบียดสาแหรกต้งออดแอดๆ ๆ แล้วมันก็ยวบขึ้นย้อยลงราวกับจะหักเสียให้ได้ พวกที่หาบมาส่วนใหญ่เป็นเด็กสาวรุ่นๆ กับพวกหนุ่มๆ พวกนี้แข็งแรงไม่รู้จักเหนื่อย เห็นหาบกันไปก็คุยหัวเราะต่อกระซิกกันไป...มีอยู่คนหนึ่งที่มาเห็นแล้ว ออดสงสารไม่ได้เป็นเด็กผู้หญิงร่างผอมบางอายุคงไม่เกิน 12 ปี แต่ก็แข็งแรง เพราะทำงานหนักแต่อายุยังน้อยเวลาหาบกระบุงแทบจรดพื้นดิน พอวางหาบ ลงก็แทบจะเป็นลมเพราะต้องตากแดดมาเป็นเวลานานซึ่งของก็หนัก นี่แหละ ชีวิตคนจนหนักเหนื่อยก็ต้องทน ต้องทำเพื่อการอยู่รอดของชีวิต”¹³⁴

สำหรับคนภายนอกในยุคนั้นมีการให้ความหมายต่อชาวนาในลักษณะลำปาก ยากจน เป็นคนน่าสงสาร ในนิราศสุโขทัย ของคุณหญิงส้มจีน อุณหะนันท์ เขียนเมื่อ พ.ศ. 2473 เมื่อท่านได้นั่งรถไฟไปสุโขทัย รถไฟออกจากสถานีหัวลำโพง พอพ้นสถานีบางเขนก็ถึงสถานี หลักสี่ ท่านพรรณนาไว้ว่า

“...ถึงหลักสี่มีราษฎรญาไสว ของชอบใจชาวนามหาศาล
สู้เหนื่อยยากตรากตรำกระทำการ ไถคราดหว่านเก็บเกี่ยวด้วยเรียวแรง
การกินอยู่ดูทุเรศสมเพชเหลือ กะปิเกลือปลาร้าน้ำแสดยง
นอนโรงจากฟากปฐุ่ตะแคง โคลนตมแห่งเกรอะกรังเขายังทน
เราลำบากยากใจอะไรหนอย บ่นตะบอยกันวันตั้งพันหน
มีที่อยู่ตั้งวิมานสำราญตน กินดั่งปนเพ็ชรทองยังร้องคราง
เอาแต่สุขส่วนตัวทั่วทุกผอง ขอเชิญมองดูคั่นคนชั้นล่าง
ตรองสักนิดคิดสักหนอยอย่างปล่อยวาง จะเห็นทางเพื่อนมนุษย์สะดุดใจ...”¹³⁵

สำหรับตัวชาวนาเองได้มองตัวเองว่า “ชาวนายากจน ลำบาก ไม่ทำก็ไม่ม่มีกิน มีหนี้สิน กันเกือบทุกคน พออยู่พอกินไปวันๆ”¹³⁶ อย่างไรก็ตามในมุมมองของชาวนาหรือชาวบ้านทั่วไป ต่อผู้ค้าขายในตลาด (รวมถึงเจ้าของโรงสี) มีอยู่หลากหลาย ภาพหนึ่งมองว่าเป็นผู้ได้เปรียบใน ความสัมพันธ์ทางการผลิต แต่อีกภาพหนึ่งชาวนามองผู้ค้าในตลาดด้วยมิตรภาพที่ดีพอสมควร

¹³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 157 – 158.

¹³⁵ อเนก นาวิกมูล, “หลักสี่-คลองเปรมฯ (3)”, *เนชั่นสุดสัปดาห์*, 13, 666, (7 มีนาคม 2548) : หน้า 57.

¹³⁶ สัมภาษณ์ อดิธชาวนาคลองลาดโตนด อายุ 63 ปี, วันที่ 2 พฤษภาคม 2550.

ดังเช่นอดีตชาวนาคนี่ “ป่ารู้จักคนจีนในตลาดเกือบหมด ไปตลาดเกือบทุกวัน ไปซื้อกับข้าวซื้อของ คนจีนเขาก็ดีนะ มีบ้างที่ไม่ดี เขามีวัว มีลิเก เราก้ไปดูกัน”¹³⁷ เช่นเดียวกับพ่อค้าในตลาดแม้ภาพหนึ่งมองว่าชาวналำบาก ยากจน แต่อีกภาพหนึ่งได้สะท้อนว่า “ผมเป็นชาวทุ่งบางเขน ตั้งแต่เกิดมันผสมผสานไปด้วยกันหมด เราได้สัมผัส ได้คลุกคลี คุณยายคุณป้า พอไปทำบุญที่วัดมาก็จะเหลือขนมอย่างสองอย่าง มาแจก “ลูกหลาน” เราลูกหลานเจ๊ก ลูกหลานจีน ก็ยังเอามาให้ ไอ้ตีคนอื่น ๆ ก็เหมือนกัน”¹³⁸

หลังจากมีการสร้างอำเภอ โรงพัก โรงเรียน สถานื่อนามัยทำให้บริเวณนี้เป็นศูนย์ราชการ นำไปสู่ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านทั่วไป ผู้ค้าในตลาดรวมถึงเจ้าของโรงสี และข้าราชการ ความสัมพันธ์ระหว่างชาวชุมชนกับข้าราชการนั้นเป็นความสัมพันธ์ที่ค่อนข้างห่าง (ดูในเรื่องอำนาจรัฐ) นอกจากเป็นเรื่องปกติที่ชาวชุมชนต้องจ่ายภาษีและมีการติดต่อกับทางราชการด้านต่างๆ ซึ่งส่วนใหญ่มักจะผ่านทางผู้ใหญ่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านจึงเป็น “ราชการ” ที่ใกล้ชิดกับชาวบ้านที่สุด จากนั้นก็ค่อยห่างจากชาวบ้านไปเรื่อยๆ “มีอะไร นายอำเภอมาหา กำหนด กำหนดมาหาผม ให้ผมดูแล นายอำเภอไม่ค่อยมาหรอก มีอะไรไปเจอกันที่อำเภอ”¹³⁹ สำหรับผู้ค้าในตลาดและเจ้าของโรงสีส่วนหนึ่งจะมีความสัมพันธ์และมีส่วนร่วมกับทางราชการ ค่อยข้างตึงที่เจ้าของโรงสีไทยเสรีเล่าให้ลูกๆ ฟังว่า

“เมื่อมีเวลาป่ามักจะไปคุยกับคุณทวี อูซชิน ขณะนั้นเป็นนายอำเภออยู่ที่บางเขน ท่านเป็นผู้ที่มีความคิดสร้างสรรค์และมองการณ์ไกลอยู่เสมอท่านกับป่ามีความคิดเหมือนกันจึงคุยกันถูกคอ เรื่องที่คุยกันส่วนมากจึงเกี่ยวกับการสร้างสรรค์ความเจริญให้กับท้องถิ่นซึ่งท่านกับป่าได้ร่วมมือกันทำประโยชน์ส่วนรวมไว้หลายอย่างเช่นในราวปีพ.ศ. 2482 ท่านกับป่าได้ร่วมแรงร่วมใจกับประชาชนชาวตลาดบางเขนสร้างสุขศาลาชั้น 2 ...พ.ศ.2483 ป่าได้บริจาคเงิน...สมทบกับเงินเริ่มแรกบำรุงท้องที่ของรัฐบาลชุดคลองซอยหลักสี่ที่ดินเงินให้มีน้ำใช้ตลอดปี ป่าเล็งเห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัวจึงพยายามช่วยเหลือทางราชการทุกวิถีทางเท่าที่จะช่วยได้และในปลายปีเดียวกันป่าได้บริจาคเงินช่วยชาติ...ขณะนั้นกำลังเกิดสงครามอยู่ในยุโรปและขยายเข้ามาในอินโดจีน...ป่าอยู่แนวหลังคอยจัดส่งเสบียงคลัง”¹⁴⁰

¹³⁷ สัมภาษณ์ อดีตชาวนาคลองบางเขน อายุ 71 ปี, วันที่ 14 กรกฎาคม 2550.

¹³⁸ สัมภาษณ์ อดีตพ่อค้าข้าวคนกลางตลาดบางเขน อายุ 56 ปี, วันที่ 5 สิงหาคม 2550.

¹³⁹ สัมภาษณ์ อดีตผู้ใหญ่บ้านตำบลทุ่งสองห้อง อายุ 81 ปี, วันที่ 10 พฤศจิกายน 2550.

¹⁴⁰ หนังสือพระราชทานเพลิงศพ นายเกียรติ เกียรติสกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า 179 – 181.

สำหรับผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นตัวกลางระหว่างชาวบ้านกับรัฐก็มีมุมมองต่อราชการค่อนข้างดี อดีตผู้ใหญ่บ้านท่านหนึ่งกล่าวว่า “ราชการเขาก็ดี ผมได้ช่วยทางอำเภอก็ดีใจ ไม่มีบ่าเหน็บ บานาญอะไร”¹⁴¹ อย่างไรก็ตามสำหรับผู้ค้าในตลาดส่วนหนึ่งถึงแม้จะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับอำเภอแต่เมื่อพูดถึงการติดต่อกับอำเภอหรือราชการได้สะท้อนอีกมุมหนึ่งของความสัมพันธ์ ดังนี้ “เวลาจะจัดจิวที่ต้องไปเขียนคำร้องขอจัดกับทางอำเภอ ทางตำรวจ เขาบอกให้เขียนคำร้อง ธรรมดา 2 บาท เขาบอกของเราต้อง 20 บาท เรากถามว่าทำไม 20 บาท เขาบอก “ของเจ้า” “จิวเจ้า” ต้องแพงหน่อยซิ”¹⁴²

ในช่วงที่เกิดสงครามโลกครั้งที่สอง (พ.ศ. 2486) รัฐใช้ตลาดเป็นที่ขายสินค้าขาดแคลนให้กับชาวบ้านทำให้เห็นความสัมพันธ์อีกมุมหนึ่งระหว่างผู้ค้าในตลาดกับรัฐดังคำบอกเล่าต่อไปนี้ “ลุงของป่าเป็นผู้ใหญ่บ้าน สมัยจอมพล ป. จึงมีสิทธิขาย ไม้ขีดไฟ น้ำมันก๊าด น้ำตาลทราย ผู้ซื้อต้องมีคูปอง น้ำตาลทรายซื้อได้คนละกิโล หลังจากขายต้องทำบัญชีไปให้อำเภอ พายเรือไปจอดที่วัดพระศรีฯ แล้วซื้อของกลับ”¹⁴³

เฉพาะพื้นที่บริเวณตลาดบางเขนชาวชุมชนส่วนใหญ่เป็นผู้ค้าขายในตลาดเป็นผู้เช่าที่ดินคุณหญิงเวียง รักตประจิต ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ให้เช่ากับผู้เช่าในช่วงนี้ค่อนข้างดีดังคำพูดชาวชุมชนต่อคุณหญิงเวียงดังนี้ “พวกเราเช่าที่คุณหญิงเวียง ท่านเป็นคนดี มีเมตตา ท่านบอกว่าอยู่ไปเถอะ อยู่ไปชั่วลูกชั่วหลาน ปีหนึ่งก็มีคนมาเก็บค่าเช่า”¹⁴⁴

นอกจากความสัมพันธ์ระหว่างชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำด้วยกันแล้ว ชุมชนสี่แยกทางน้ำยังมีความสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกที่กว้างขวางมาก ด้วยเหตุที่ชุมชนสี่แยกทางน้ำเป็นชุมชนเปิด การเคลื่อนไหวทางสังคมจึงมีมากและหลากหลาย ก่อนย้ายอำเภอ พ.ศ. 2484 สายน้ำเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์หลักอย่างน้อยด้านตะวันตกกินขอบเขตไปถึงริมน้ำเจ้าพระยาด้านจังหวัดนนทบุรี ด้านทิศใต้เชื่อมกับคลองบางซื่อ ไปถึงผดุงกรุงเกษม เข้าไปถึงคลองมหานาค ด้านตะวันออกไปถึงคลองลาดพร้าว ด้านทิศเหนือไปถึงดอนเมือง มีนบุรี เป็นต้น ประเพณีชักพระวัดเวตวันธรรมมาวาส (วัดเชิงหวาย) เป็นสัญลักษณ์หนึ่งของรูปแบบความสัมพันธ์ดังกล่าว ชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำหลายคนจึงมีญาติๆ อยู่ในคลองบางเขน บางซื่อ ลาดพร้าว ดอนเมือง มีนบุรี หลังจากย้ายอำเภอถนนได้มีบทบาทเพิ่มเข้ามายิ่งทำให้ความสัมพันธ์ของชาวชุมชนต่อชุมชนภายนอกเพิ่มและหลากหลายมากขึ้น

¹⁴¹ สัมภาษณ์ อดีตผู้ใหญ่บ้านตำบลทุ่งสองห้อง อายุ 81 ปี, วันที่ 10 พฤศจิกายน 2550.

¹⁴² สัมภาษณ์ อดีตคณะกรรมการโรงเจ อายุ 67 ปี, วันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2551.

¹⁴³ สัมภาษณ์ อดีตแม่ค้าตลาดบางเขน อายุ 77 ปี, วันที่ 26 พฤษภาคม 2550.

¹⁴⁴ สัมภาษณ์ ชาวชุมชนตลาดบางเขน อายุ 56 ปี, วันที่ 12 พฤษภาคม 2551.

3.4.2 วิธีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : การรวมตัวของชาวชุมชน

ยุคนี้ชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำมีการรวมตัวกันทำกิจกรรมต่างๆ โดยสามารถแบ่งเป็นสองกลุ่มหลักๆ คือ กลุ่มชวานากับกลุ่มพ่อค้าในตลาด และกิจกรรมบางอย่างทั้งสองกลุ่มก็ทำร่วมกัน กลุ่มแรกคือชวานา ด้วยพื้นฐานการผลิตในยุคนี้ชาวบ้านใช้แรงงานคนและแรงงานสัตว์เป็นหลัก การรวมตัวกันระหว่างครอบครัวเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการทำมาหากินจึงเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นโดยทั่วไป “การลงแขก” ทำนาดังได้กล่าวไปในเรื่องความสัมพันธ์ทางสังคม จึงเป็นวัฒนธรรมของกลุ่มชวานาโดยทั่วไป นอกจากนั้นยังมีการรวมตัวกันในกิจกรรมอื่นๆ อยู่ตลอดเวลา ชวานาทุ่งบางเขนท่านหนึ่งท่านเล่าว่า “งานบวช งานแต่ง งานศพคนไปช่วยกันเต็มไปหมด สมัยก่อนเขาจัดงานกันที่บ้านทั้งนั้น”¹⁴⁵ นอกจากนั้นสำหรับวัฒนธรรมชาวพุทธ วัดเป็นสถานที่หนึ่งที่ชาวชุมชนไปรวมตัวกันในการทำกิจกรรมร่วมกันในงานหรือวาระต่างๆ ดังได้กล่าวไป (ดูบทที่ 2 (2.3.3))

การรวมตัวกันของชวานาที่น่าสนใจมากที่สุดในยุคนี้คือการรวมตัวกันขุดคลองลาดโตนด แยกออกไปจากคลองบางเขน ขนานไปกับคลองเปรมประชากร ยาวประมาณ 900 เมตร โดยก่อนหน้านั้นพื้นที่ทำนาและที่อยู่อาศัยของประชาชนค่อยๆ ขยายออกไปจากริมคลองเปรมประชากรทางทิศเหนือและทิศตะวันตกเป็นบริเวณกว้าง ทำให้การนำน้ำเข้านา การเดินทาง และการขนผลผลิตมีความไม่สะดวก ด้วยเหตุนี้ประมาณ 100 กว่าปีก่อน คลองลาดโตนดจึงเกิดขึ้นจากการร่วมมือกันขุดของชาวชุมชนบริเวณนั้น ทำให้บริเวณนี้มีคลองที่เชื่อมโยงกันถึงสามคลอง คือคลองบางเขน คลองเปรมประชากร และคลองลาดโตนด ในอดีตจึงเป็นพื้นที่ทำนาที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก เป็นส่วนหนึ่งของ “ทุ่งบางเขน” ที่มีชื่อเสียงในอดีต และการเลือกขุดคลองลาดโตนดออกจากคลองบางเขนจะทำให้การเดินทางออกไปบริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยาทำได้สะดวกขึ้นอีกด้วย อดีตชวานาคลองลาดโตนดเล่าว่า “คลองลาดโตนดมีมาตั้งแต่สมัยรุ่นปู่ พ่อเล่าว่าคนรุ่นก่อนช่วยกันขุด เป็นลำราง ออกไปจากนา เอาข้าวลงเรือไปขายโรงสี บางทีมีเรือจากโรงสีมาซื้อ ไปไหนมาไหนก็ไปตามคลองนี้แหละ”¹⁴⁶ นอกจากนั้น บริเวณชุมชนสี่แยกทางน้ำยังมีคลองซอย คลองเล็กคลองน้อยเป็นจำนวนมากแทบทุกคลอง ล้วนเกิดมาจากการร่วมแรงร่วมใจกันขุดของชาวชุมชนทั้งกลุ่มผู้ค้าในตลาดและชวานาทั้งสิ้น

สำหรับกลุ่มคนจีนผู้ค้าขายในตลาดโรงเจเป็นสถานที่ที่สำคัญที่ชาวชุมชนโดยเฉพาะชุมชนตลาดบางเขนมารวมตัวกัน (ดูบทที่ 2 (2.3.3)) โรงเจเปรียบเสมือน “หลักเมือง” ของชุมชนตลาดบางเขน หรือชุมชนสี่แยกทางน้ำ ประธานชุมชนตลาดบางเขนเคยกล่าวในงานเวที

¹⁴⁵ สัมภาษณ์ คุณบัววิไล นาคเนียม อายุ 71 ปี, วันที่ 11 มิถุนายน 2550.

¹⁴⁶ สัมภาษณ์ คุณลุงวิสิทธิ์ สมิตะมาน อายุ 71 ปี, แขวงทุ่งสองห้อง เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 19 พฤศจิกายน 2550.

ชาวบ้านครั้งหนึ่งว่า “โรงเจของพวกเรา เราต้องดูแลรักษาไว้ให้ดีที่สุด ที่ชาวชุมชนตลาดบางเขนอยู่เย็นเป็นสุขมายาวนานจนทุกวันนี้เพราะเจ้าคัมครอง”¹⁴⁷ การรวมตัวกันที่โรงเจนั้น นอกจากในงานพิธีต่างๆ ของโรงเจ เช่น งานไหว้เจ้า แจกทาน กินเจ ฯลฯ แล้วยังเป็นที่ประชุมของชาวชุมชนในโอกาสต่างๆ เช่น ประชุมจัดจิวประจำปี ประชุมงานฉลองตลาด หรือ ประชุมวางแผนทำงานสาธารณะประโยชน์ต่างๆ “สมัยก่อน (ก่อนไ้ร้อปี2537) โรงเจเขาเปิดเลย คนในตลาดเข้ามานั่งพูดคุยกัน...คณะกรรมการโรงเจมี 20 คน 10 คนเป็นคนเก่าคนแก่อีก 10 คนมาจากการเสี่ยงทายคนที่กินเจ คนที่ได้เป็นคณะกรรมการต้องช่วยทำงาน”¹⁴⁸ ชาวชุมชนท่านหนึ่งเล่าว่า “การรวมตัวกลุ่มทางความเชื่อชัดเจนมาก โรงเจทำให้คนรวมตัวกันปีหนึ่งไม่ต่ำกว่า 3 ครั้ง มีแจกทาน มีจิว กินเจ ไหว้เจ้า คนมากันเยอะ”¹⁴⁹ ชาวชุมชนอีกท่านหนึ่งเล่าว่า “ช่วงกินเจมีพระจีนมาอยู่โรงเจทั้งวัน กลางคืนมีคนอยู่ โรงเจอยู่ได้เพราะคนมาช่วยกัน”¹⁵⁰

การรวมตัวกันของชาวชุมชนชุมชนสี่แยกทางน้ำโดยผ่านสถานที่สำคัญคือโรงเจนั้น ดำรงอยู่ภายใต้สายใยของวัฒนธรรมคนจีน ที่เชื่อมโยงชาวชุมชนให้เกาะเกี่ยว ผูกพันกัน การรวมตัวกันภายใต้วัฒนธรรมจีนนี้มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการทำมาหากินของชาวชุมชนที่ทำการค้าในตลาดบางเขน ชาวชุมชนเชื่อว่าหากพวกเขาได้ประกอบพิธีกรรมต่างๆ อย่างสม่ำเสมอ เทพเจ้าจะคุ้มครองและให้ความเจริญรุ่งเรืองต่อการค้าและครอบครัว ขณะเดียวกันเมื่อทำการค้าเจริญรุ่งเรืองแล้วก็ต้องตอบแทนกลับต่อสังคมด้วย ดังเช่นการแจกทานประจำปีของโรงเจ ซึ่งของต่างๆ ที่นำมาแจกส่วนใหญ่หรือทั้งหมดเกิดจากการบริจาคของผู้เชื่อถือศรัทธาต่อโรงเจ แม้หลังจากมีการไ้ร้อชุมชนตลาดบางเขนเมื่อปี พ.ศ. 2537 แล้ว (ดูบทที่ 4 (4.3)) ชาวชุมชนที่ต้องย้ายออกไปยังเข้าร่วมบริจาคเงินทำกิจกรรมต่างๆ อยู่เสมอ บางคนยังเป็นคณะกรรมการโรงเจอยู่ บางคนยังกลับมากินเจที่โรงเจ คนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นผู้อาวุโสที่เคยอาศัยอยู่ที่ตลาดบางเขน นอกจากนั้นยังมีกลุ่มลูกหลานบางคนที่เคยอยู่ที่ตลาดบางเขนตอนเล็กๆ ปัจจุบันมีฐานะเศรษฐกิจและสังคมดีได้กลับมาบริจาคเงินและทำกิจกรรมร่วมกับโรงเจบ่อยครั้ง ลูกหลานชาวตลาดบางเขนคนหนึ่งเล่าความรู้สึกที่ได้กลับมาทำกิจกรรมวันแจกทาน

¹⁴⁷ คำกล่าวต่อชาวบ้านงานเวทีชาวบ้านของนายสมพร มัชฌิมชาติลิก ประธานชุมชนตลาดบางเขน, เลขที่ 55 / 9 หมู่ 1 แขวงตลาดบางเขน เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 15 กันยายน 2550.

¹⁴⁸ สัมภาษณ์ คุณสมศักดิ์ สุขพิพัฒน์ (ประธานคณะกรรมการโรงเจคนปัจจุบัน (2550)) อายุ 46 ปี, เลขที่ 55 / 4 หมู่ 1 แขวงตลาดบางเขน เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 4 สิงหาคม 2551.

¹⁴⁹ สัมภาษณ์ คุณธณีย์ สุริภานท์กุล อายุ 52 ปี, วันที่ 3 สิงหาคม 2550.

¹⁵⁰ สัมภาษณ์ คุณป้าแจ่มสี ตูลาธร อายุ 61 ปี, เลขที่ 130 / 13 หมู่ 1 แขวงตลาดบางเขน เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 20 พฤษภาคม 2550.

ปี พ.ศ. 2550 ว่า “ผมเกิดที่นี่ พ่อแม่เคยอยู่ที่นี้ ลูกหลานชาวตลาดบางเขนไปทำมาหากินมีเงินมีทองอยากกลับมาทำบุญกับชุมชน”¹⁵¹

โรงเจจึงเป็นสถานที่สำคัญที่ชาวชุมชนวัฒนธรรมจีนมารวมตัวกันในโอกาสต่างๆ ด้วยเหตุนี้ในช่วงมีการไล่รื้อชุมชนตลาดบางเขนปี พ.ศ. 2537 การรวมตัวกันอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมเพื่อต่อสู้กับบริษัทเอกชนรายหนึ่งเกิดขึ้นที่โรงเจ

ชุมชนสี่แยกทางน้ำตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นการผสมผสานกันระหว่างวัฒนธรรมไทยพุทธเถรวาทกับวัฒนธรรมจีน คนจีนในตลาดทำกิจกรรมวันสำคัญๆ ทางศาสนาที่วัดเทวสุนทร ทำบุญตักบาตรในตลาดบางเขน ขณะเดียวกันก็มีพิธีงิ้วที่วัดเทวสุนทร (ดูรูปในบทที่ 4 (4.1)) ด้านกลุ่มคนไทยบางคนก็มาที่โรงเจ เวลาจัดงานต่างๆ ที่ตลาดคนไทยก็เข้าร่วม เช่น งานแสดงงิ้วประจำปี เป็นต้น

สรุปได้ว่าชุมชนสี่แยกทางน้ำในยุคนี้ เริ่มจากการเข้ามาตั้งหลักแหล่งบริเวณสี่แยกทางน้ำหลังขุดคลองเปรมประชากร โดยการเข้าจับจองที่ดินเป็น “เกษตรกรรายย่อย” หรือเป็นเกษตรกรผู้เช่าที่ หรือทั้งเป็นเกษตรกรรายย่อยและเช่าที่ไปพร้อมๆ กัน ขณะเดียวกันชาวจีนผู้รับจ้างขุดคลองและจากที่อื่นๆ ได้ประกอบการค้าเกิดตลาดขึ้นบริเวณใกล้สี่แยกทางน้ำ ชุมชนสี่แยกทางน้ำในช่วงนี้จึงประกอบขึ้นมาจากกลุ่มคนสองกลุ่มหลักๆ โดยรัฐยังอยู่ห่างๆ มีบทบาทสำคัญในการเก็บภาษีหรือเกณฑ์แรงงานเป็นหลัก การทำมาหากินช่วงแรกๆ อาชีพหลักคือทำนา มีทำสวนบ้างในคลองบางเขน ในตลาดก็มีอาชีพค้าขาย วิถีชีวิตพึ่งพิงธรรมชาติ ชาวชุมชนมีการพึ่งพาช่วยเหลือซึ่งกันและกันมีความแตกต่างทางฐานะระหว่างชาวชุมชนน้อย เกิดสถานที่ทางความเชื่อและวัฒนธรรม หากเปรียบเทียบกับชีวิตคนชุมชนสี่แยกทางน้ำช่วงนี้เปรียบเสมือนเด็กที่เพิ่งเริ่มเจริญเติบโต ด้วยสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการ “เจริญเติบโต” ข้าวมีราคา ผู้ค้าในตลาดค้าขายได้มากขึ้น หลากหลายขึ้น 35 ปีผ่านไป (พ.ศ. 2450) ชุมชนจึงเป็น “ผู้ใหญ่” เต็มตัว มีอำนาจรัฐเข้ามาอยู่อย่างใกล้ชิด กลุ่มราชการจึงประกอบเข้ามาเป็นชุมชนกลุ่มที่สาม ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชาวชุมชนมีความหลากหลายและซับซ้อนมากขึ้น ชุมชนเติบโตอย่างค่อยเป็นค่อยไปและค่อนข้างเป็นลำดับไม่มีจุดวิกฤติที่มีการเปลี่ยนแปลงแบบฉับพลัน 60 – 67 ปีผ่านไป (พ.ศ. 2475 – 2482) ชุมชนมีครบทุกอย่าง เป็นผู้ใหญ่ที่ขยันสู้ภัยธรรมชาติค่อนข้างมีพร้อมทั้งทรัพย์สิน เกียรติยศ และความภาคภูมิใจ ในช่วงนี้ถือว่าเป็น “ยุคทอง” ของชุมชนสี่แยกทางน้ำก็ว่าได้ ย่างเข้า 70 ปี (พ.ศ. 2484) การย้ายอำเภอบางเขนไปอยู่ที่ถนนพหลโยธิน เป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญ ยุคทองเริ่มผ่านพ้นไป ความภาคภูมิใจในอำนาจเริ่มสั่นคลอน เป็นช่วงเริ่ม “วัยชรา” เป็นวัยชราที่ยังแข็งแรง เพียงแต่กำลังเริ่มถดถอยลงจนเวลาล่วงเลยเข้าสู่ 86 ปี (พ.ศ. 2500)

¹⁵¹ สัมภาษณ์ ลูกหลานชาวตลาดบางเขน อายุ 41 ปี, ในวันแจกทานประจำปี, วันที่ 16 สิงหาคม 2550.

ในช่วงเวลา 86 ปี ชาวชุมชนมีการรวมตัวกัน ช่วยเหลือกันในการทำมาหากินและวิถีชีวิตด้านอื่นๆ โดยมีแรงเกาะเกี่ยวเชื่อมโยงสำคัญคือวัฒนธรรม ทั้งวัฒนธรรมไทยพุทธเถรวาท วัฒนธรรมจีน และการผสมผสานทางวัฒนธรรมทั้งสอง ความขัดแย้งทั้งภายนอกและภายในชุมชนเป็นความขัดแย้งแบบปัจเจกบุคคลทั่วไป ไม่มีปัญหากระทบถึงการดำรงอยู่หรือล่มสลายของชุมชน

การเจริญเติบโตหรือการเปลี่ยนแปลงของชุมชนสี่แยกทางน้ำนำไปสู่การก่อตัวและการเปลี่ยนทางอัตลักษณ์ ช่วงก่อนสร้างคลองเปรมประชากร ด้วยสภาพทางกายภาพ การทำมาหากิน ความสัมพันธ์ และวัฒนธรรมของชาวชุมชน หากมองในภาพรวมของสังคมไทยคนนอกชุมชนมองว่าเป็นชาวบ้านในชนบททั่วไป เป็นคนต่างจังหวัด ถึงแม้จะอยู่ใกล้กรุงเทพฯ มาก แต่ไม่ใช่ “ชาวกรุง” ชาวชุมชนก็ยอมรับอัตลักษณ์ลักษณะนี้ แต่ชาวชุมชนมิได้ยอมรับทั้งหมด ชาวชุมชนได้นิยามตัวเองว่า เป็น “ชาวคลองบางเขน” มีประวัติความเป็นมาอันยาวนานตั้งแต่สมัยอยุธยา สมัยตลาดแก้ว มี “ของสวน” ที่มีคุณภาพเป็นที่ต้องการของคนภายนอก หลังขุดคลองเปรมประชากรเกิดสี่แยกทางน้ำ ผู้คนจากคลองบางเขนเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานพร้อมกับผู้คนจากที่อื่นๆ รวมถึงคนจีนในตลาดบางเขน อัตลักษณ์ใหม่จึงก่อตัวขึ้นมา คนภายนอกมองว่าเป็นคนชนบท เป็นคนอำเภอบางเขน อำเภอชั้นนอกหรือชายขอบพระนคร เป็นชาวนา มีตลาดบางเขนเป็นจุดศูนย์กลาง และได้รับการยอมรับจากรัฐให้เป็นศูนย์กลางทางการเมืองท้องถิ่น

ชาวชุมชนยอมรับและนิยามตัวเองเป็นคนชนบท เป็น “คนทุ่งบางเขน” เป็น “คนบางเขน” ยุคที่สอง ต่อจากคนบางเขนสมัยตลาดแก้ว หากเป็นชาวนา ก็จะเป็น “ชาวนาทุ่งบางเขน” หากเป็นผู้ค้าขายในตลาด ก็จะเป็น “คนตลาดบางเขน” คนทุ่งบางเขนจึงหลอมรวมอัตลักษณ์ย่อยๆ เข้าไว้ด้วยกัน ชาวชุมชนมีความภาคภูมิใจในการเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ เป็นศูนย์กลางด้านสังคม วัฒนธรรม และการเมือง ท้องถิ่นบางเขน หลังจากมีการย้ายอำเภออัตลักษณ์ของชุมชนสี่แยกทางน้ำเริ่มเปลี่ยนไปอีกครั้ง “คนบางเขน” ยุคที่สามเริ่มก่อตัว เป็นยุคที่ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมือง ถูกเคลื่อนไหวย้ายถิ่น ด้วยรถยนต์ สำหรับคนสี่แยกทางน้ำ ความเป็น “คนทุ่งบางเขน” ยังอยู่ แต่เริ่มเป็น “คนเมือง” มากขึ้น ชาวนาทุ่งบางเขน ยังคงเป็นชาวนาอยู่แต่เริ่มเห็นรถยนต์มากขึ้น บ้านหนาแน่นขึ้น ดึกห้องแถวเริ่มมีมากขึ้น คนตลาดบางเขนเริ่มปรับตัว ขยับขยายการค้าออกไปสู่ถนน อัตลักษณ์ของคนทุ่งบางเขนจึงเริ่มปรับเปลี่ยนก่อตัวใหม่อีกครั้ง

บทที่ 4

วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : พ.ศ. 2501 – 2550

วิถีชีวิตชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำในยุคนี้ มีความเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน การเปลี่ยนแปลงเกิดจากการปรับตัวของชาวชุมชนต่อความเปลี่ยนแปลงจากภายนอก ยุคนี้เป็นช่วงที่รัฐมีนโยบายพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 แรงงานจากต่างจังหวัดอพยพเข้ากรุงเทพฯ มากขึ้น ความต้องการใช้ที่ดินจึงมีมากขึ้นตามมา เจ้าของที่ดินทั้งผู้ให้เช่าและชาวนารายย่อยเลือกขายที่ดินให้ผู้ประกอบการต่างๆ เช่น เจ้าของโรงงานอุตสาหกรรม ผู้จัดสรรที่ดินในโครงการต่างๆ ผู้ต้องการที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย เป็นต้น ด้วยสาเหตุหลักคือ การทำนาไม่ได้ผลเพราะหนูกินและน้ำท่วมที่นา การขาดแคลนแรงงานชาวนารุ่นใหม่ และประการสำคัญคือการตัดสินใจเลือกความคุ้มค่าระหว่างการขายที่ดินที่ราคาสูงมากกับความเหนื่อยยากลำบากจากการทำนา ชาวนาบางคนกล่าวว่า “ทำนามาสิบปียังไม่ได้เงินเท่านี้เลย” ดังนั้นจากช่วงปี พ.ศ. 2501 – 2536 ปัจจัยภายนอกเป็นกระแสการพัฒนาจากยุคพัฒนาอุตสาหกรรม ไปถึงยุคจัดสรรที่ดินทำบ้านจัดสรร การเกิดคนชั้นกลางยุคประชาธิปไตย ยุคพัฒนาที่ดินด้านต่างๆ เช่น ทำอาคารแถว ห้องเช่า คอนโดมิเนียม สนามกอล์ฟ ห้างสรรพสินค้า เป็นต้น หัวใจสำคัญของกระแสนี้คือ ความต้องการใช้ที่ดินและค่านิยมวิถีชีวิตในยุคทุนนิยม ช่วงปี 2537 เป็นช่วงที่เจ้าของที่ดินได้ขายที่ดินให้กับบริษัทเอกชนรายหนึ่งนำไปสู่การไล่รื้อบ้านชาวชุมชน ทำให้ชุมชนแทบล่มสลาย หลังจากนั้นเป็นช่วงการปรับตัวครั้งใหม่ของชาวชุมชน การรวมตัวกันตั้งสหกรณ์เพื่อบ้านมั่นคง การรวมตัวอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การพยายามรื้อฟื้นวัฒนธรรมประเพณี การเห็นคุณค่าวิถีชีวิตชุมชนจากภายนอก เช่น จากราชการ บริษัทเอกชน สถาบันการศึกษา เป็นต้น

4.1 “ความเจริญ” ของชุมชนสี่แยกทางน้ำ

ก่อน พ.ศ. 2516 ชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำเล่าถึงสภาพทั่วไปของชุมชนไว้ว่า

“หลังคาตลาดยาวมาถึงสะพาน (ข้ามไปชุมชนเทศบาลสะพานแรก) คนที่เช่าที่คฤหาญเวียนตั้งเดิมมีประมาณ 136 หลังคาเรือน บ้านวัลลี คือ ลักษณะบ้านในตลาดบางเขน (ตุ๊กตาซอยเก่าของคุณวัลลี เท็ดไตรรงค์ บทที่ 2) ในตลาดมีโรงตีเหล็ก บ้านหม้อ โรงไม้ ร้านทำเฟอร์นิเจอร์ ร้านขายยาจีน โรงฝึน ฯลฯ ข้างตลาดมีสระน้ำ จากอนามัยข้างทางรถไฟเป็นทุ่งนา หนาน้ำช้อน ปลา กัด หน้ำแล้งเตะฟุตบอล หลังอนามัยมีคลองเชื่อมกับคลองบางเขน มี

สวนฝรั่ง ฝั่งคลองบางเขนไปทางสถานีรถไฟมีโรงหนัง (เฉลิมเกียรติสกุล) หน้าโรงหนังมีบ้านเช่า...ฝั่งเทวสุนทรร่วมพัฒนามีบ้านห่างๆ ตอนเด็กๆ ลงเล่นน้ำสนุกมาก จับเรือโยง (เรือบรรทุกข้าวขนาดใหญ่) เรือชะล่าเอาข้าวมาสี หลังโรงสีเลิกเรือก็หายไป¹

หลังสร้างถนนพหลโยธิน พ.ศ. 2476 ย้ายที่ว่าการอำเภอบางเขนไปตั้งริมถนนพหลโยธิน เมื่อ พ.ศ. 2484 และตั้งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ พ.ศ. 2486 ทำให้จุดศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมเริ่มเปลี่ยนแปลงจากบริเวณสี่แยกทางน้ำเป็นแยกถนนแทน ทั้ง "สามแยกเกษตร" (สี่แยกเกษตรในปัจจุบัน) และสี่แยกอนุสาวรีย์ที่ตั้งอำเภอบางเขนใหม่ ช่วงนี้เป็นช่วงเริ่มต้นกระแสพัฒนาในยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง หรืออาจเรียกได้ว่าเป็น "ยุคจอมพล ป." ก็ว่าได้ จากนั้นจึงเข้าสู่ช่วงที่มีความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญหรือที่เรียกว่ายุคพัฒนาอุตสาหกรรม หลัง พ.ศ. 2500

ภาพรวมของประเทศ เป็นช่วงที่ประเทศไทยเริ่มมีแผนพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจแผนแรกในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พ.ศ. 2504

"นโยบายของแผนเป็นความพยายามที่จะเปลี่ยนทิศทางการพัฒนาประเทศจากประเทศเกษตรกรรมมาเป็นประเทศอุตสาหกรรม ในยุคนี้เมืองหลวงมีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว จากเมืองซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางสินค้าภาคเกษตรจากบริเวณทล ที่อาศัยการสัญจรทางน้ำเป็นหลัก มาสู่เมืองที่เป็นศูนย์กลางการค้า การส่งออก มีโรงงานอุตสาหกรรมเกิดขึ้นมากมาย"²

นโยบายดังกล่าวนำไปสู่ภาคปฏิบัติอย่างได้ผล เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับมหภาคของสังคมไทยชนิดที่อาจเรียกได้ว่า "เปลี่ยนหน้ามือเป็นหลังมือ" เลยทีเดียว ดังภาพรวมสภาพสังคมและเศรษฐกิจไทยในยุคนั้น

"พ.ศ. 2503 ถึง พ.ศ. 2528 Real GDP Growth Rate ของไทยเฉลี่ยปีละร้อยละ 7.1 ซึ่งนับว่าสูงเป็นรองเฉพาะญี่ปุ่นกับสิงคโปร์เท่านั้น ในช่วงนี้โครงสร้างการผลิตของไทยก็ได้เปลี่ยนแปลงไป ภาคเกษตรซึ่งในปี พ.ศ. 2503 มีสัดส่วนมากถึงร้อยละ 44 ของ GDP ของประเทศได้ลดลงมาเหลือเพียงร้อยละ 22 ในปี พ.ศ. 2529 ภาคอุตสาหกรรมซึ่งเคยมีสัดส่วนใน GDP ของประเทศเพียงร้อยละ

¹ สัมภาษณ์ คุณชาติ มงคลมัลย์ อายุ 57 ปี, เลขที่ 93 / 1 หมู่ 1 แขวงตลาดบางเขน เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 27 พฤษภาคม 2551.

² นลินี ตันรัตนดิษฐ์, วิวัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง : กรณีศึกษา กรุงเทพมหานคร, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาชุมชนเมือง สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์, 2541), หน้า 191.

ละ 18 ในปี พ.ศ. 2503 กลับขยายเพิ่มขึ้นเกือบเท่าตัว มามีสัดส่วนใน GDP ถึงร้อยละ 30 ในปี พ.ศ. 2529 นอกจากนั้นแล้วภาคบริการซึ่งมีสัดส่วนใน GDP อยู่ร้อยละ 38 ในปี พ.ศ. 2503 ก็ได้ขยายตัวขึ้นมาเป็นร้อยละ 48 ในปี 2529 ดังนั้นภายในระยะเวลา 25 ปีนั้น โครงสร้างการผลิตของประเทศได้เปลี่ยนโฉม การอุตสาหกรรมกลับมามีความสำคัญในเชิงเศรษฐกิจมากกว่าเกษตรกรรม³

ด้วยเหตุนี้ผู้คนอพยพเข้ามากรุงเทพฯ มากขึ้น ภาพรวมด้านประชากรในกรุงเทพฯ รวมถึงธนบุรี นนทบุรี และสมุทรปราการ สมัยนั้น

“ได้เพิ่มขึ้นจาก 1,475,641 คน ในปี พ.ศ. 2490 มาเป็น 2,567,209 คน ในปี พ.ศ. 2503 และ 3,649,471 คนในปี พ.ศ. 2513 ในปี พ.ศ. 2523 ภาค กรุงเทพมหานคร มีประชากร 5,153,902 คน อัตราการเปลี่ยนแปลงในช่วงปี พ.ศ. 2490 ถึง 2513 มีอัตราร้อยละ 4.0 ในขณะที่อัตราการเปลี่ยนแปลงจำนวน ประชากรทั่วราชอาณาจักรในช่วงเวลาเดียวกันมีอัตราร้อยละ 3.0 ดังนั้นการ เพิ่มประชากรของภาคกรุงเทพมหานครจึงมีส่วนที่เกิดขึ้นจากการอพยพย้ายถิ่น เข้ามาในเมืองเป็นจำนวนไม่น้อย...สาเหตุของการอพยพโยกย้ายถิ่นฐานของ ประชากร มีปัจจัยที่พิจารณาอยู่ 2 ด้าน ซึ่งมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่าง ไกลชิดคือ ปัจจัยที่ผลักดันให้คนอพยพออกจากท้องที่ที่ตนอยู่อาศัย กับปัจจัย ที่ดึงดูดคนให้เข้ามาอยู่ที่ใดที่หนึ่ง... สำหรับผู้ย้ายถิ่นตลอดชีพ...เพื่อหางานทำ และเพื่อทำงานร้อยละ 39.7 สำหรับผู้ย้ายถิ่น 5 ปีก็เช่นเดียวกัน...ร้อยละ 43.4 ส่วนเหตุผลอื่นๆ ที่สำคัญรองลงมา คือ เพื่อศึกษาต่อ ร้อยละ 16.5...นอกนั้นก็มี เหตุผลอื่นๆ กระจายกันไปและมีจำนวนน้อยมากสำหรับแต่ละเหตุผล ดังนั้น สาเหตุแห่งการอพยพโยกย้ายมาจากการเสาะแสวงหางานและความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจอันเนื่องมาจากฐานะของเศรษฐกิจชนบทในโครงสร้างส่วน รวมของประเทศซึ่งก่อให้เกิดสภาพความเหลื่อมล้ำในฐานะรายได้ตลอดจนชีวิต ความเป็นอยู่ต่างๆ”⁴

ผลจากความเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้างภาพรวมของประเทศมีความสัมพันธ์กับการ เปลี่ยนแปลงบริเวณสี่แยกทางน้ำเช่นเดียวกัน ในเวลาเดียวกันนั้นพบว่าตลาดบางเขนใน

³ อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว., “การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนในการวิจัยเชิงคุณภาพ”, ใน อุทัย ดุลย เกษม, บรรณาธิการ, การวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา, (ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2537), หน้า 77.

⁴ อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว., สลัม : ปัญหาและแนวทางแก้ไข, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525), หน้า 12 – 14.

ฐานะเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจท้องถิ่นมีผู้คนเข้ามาเช่าอาศัยเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะผู้เข้ามาทำงานในโรงงาน งานก่อสร้าง นอกจากนั้นยังมีบรรดาข้าราชการ เช่น ตำรวจ พนักงานทำงานรถไฟ ข้าราชการในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ครู เป็นต้น

ช่วงปี พ.ศ. 2503 นายเกียรติ เกียรติสกุล เล่าให้ลูกๆ ฟังว่า

“คนต่างถิ่นเริ่มอพยพมาอยู่ที่บางเขนมากขึ้น ป้าเล็งเห็นความเจริญของท้องถิ่น จึงปลูกห้องแถวไม้ชั้นเดียวขึ้น 3 ห้อง...มีคนมาเช่าทำร้านตัดผม ห้องกลางเป็นคลินิก มีแพทย์ทหารคนหนึ่งมาเปิดกิจการ ห้องริมสุดคนมาอยู่รับต่อกับข้าวกับงานเกี่ยวกับช่างไม้เล็กๆ น้อย กิจการของผู้มาเปิดใหม่ 3 รายเจริญรุดหน้าอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะห้องกลางมีคนไข้มารับการรักษาแน่นขนัดทุกเย็น...มีคนมาอยู่ใหม่ในตลาดบางเขน ชายพวกน้ำอืดลม...ป้าจึงสร้างห้องแถวไม้ 2 ชั้น 3 ห้อง ให้ญาติทางฝ่ายภรรยาหน้าชายของลูกๆ เช่าขายเครื่องตี...ในไม่ช้าข้าวของต่างก็ล้นร้านเพราะป้าสนับสนุนให้ขายของใช้อย่างอื่น เช่น ยาสีฟัน แปรงสีฟัน สบู่ ผ้าห่ม ผ้าขนหนู ฯลฯ ซึ่งขายดีจนป้าต้องปลูกห้องแถวเพิ่มขึ้นอีกทางฝั่งตรงข้ามถึง 14 ห้องเป็นเรือนไม้ 2 ชั้น...ส่วนห้องเก่าได้ให้นายสมุทรซึ่งเป็นผู้แทนกรมฝิ่นเช่าเพื่อขายฝิ่น โดยทำสัญญากันไว้ถึง 2 ปี ห้องแถวสร้างใหม่มีคนมาอยู่เต็มหมดทุกห้อง คลินิกก็ย้ายมาอยู่ด้วย อาศัยอยู่ก็มี ตัดผมมี 2 ห้อง ตัดเสื้อผ้า รับซักรีด และขายของจุกจิกสำหรับเด็กๆ ป้าค่อยสบายใจขึ้นถึงเดือนกุมภาพันธ์เงินไม่ต้องทำงานให้ยุ่งสมอง เหมือนทำโรงสี”⁵

ช่วง พ.ศ. 2501 – 2516 ตลาดบางเขนเริ่มมีความเปลี่ยนแปลง มีคนเข้ามาอยู่อาศัยมากขึ้น ด้วยสาเหตุหลักสองประการคือ ประการแรกถึงแม้ที่ว่าการอำเภอได้ย้ายออกไปแล้วแต่ด้วยการขยายของตัวเมืองจากเขตพระนคร ดุสิต ขึ้นมาจนถึงบางเขน ตลาดบางเขนในฐานะชุมชนเก่าแก่ดั้งเดิม ยังคงมีความสำคัญทางเศรษฐกิจ และสังคมอยู่ ตลาดยังคงคึกคักไปด้วยผู้คน วัดเทวสุนทร โรงเรียนและศาลเจ้าแม่ทับทิมยังคงมีบทบาททางวัฒนธรรม โรงเรียนบางเขนและโรงเรียนวัดเทวสุนทร รวมถึงมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ยังคงเป็นจุดศูนย์กลางทางการศึกษา ลุงเลิศเล่าว่า “ย้ายอำเภอ เกิดตลาดพงษ์เพชร (ประมาณปี 2514) มีผลเพียงเล็กน้อย ตอนนั้นตลาดยังรุ่งอยู่ เพราะคนต้องกินต้องใช้”⁶ ประการที่สอง แม้ว่าการคมนาคมทางน้ำได้ลดความสำคัญลง การคมนาคมทางบกมีความสำคัญมากขึ้นเรื่อยๆ แต่ชุมชนสี่แยกทางน้ำ ไม่ได้

⁵ หนังสือพระราชทานเพลิงศพ นายเกียรติ เกียรติสกุล ณ วัดพระศรีมหาธาตุ อำเภอ บางเขน จังหวัดพระนคร, (พระนคร : ม.ป.ท., 2514), หน้า 193.

⁶ สัมภาษณ์ คุณลุงเลิศ ตูลาธร อายุ 63 ปี, เลขที่ 130 / 13 หมู่ 1 แขวงตลาดบางเขน เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 5 กรกฎาคม 2550.

ไกลจากถนนพหลโยธิน และงามวงศ์วานมากนัก ชาวชุมชนและผู้คนภายนอกสามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางคมนาคมได้ง่าย บทบาทของตลาดบางเขนจึงไม่ได้ลดความสำคัญลง ลุงเสรีรัฐอพยพมาจากต่างจังหวัดแห่งหนึ่งในภาคกลางเมื่อ พ.ศ. 2500 เข้ามาอยู่บริเวณใกล้ๆ กับมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์เคยเข้าไปในตลาดบางเขนบ่อยๆ ในช่วงปี 2514 เล่าว่า “ตรงนั้นเขาเรียกตลาดมืด หลังคาปิดเลยมืดทั้งวัน ผมขับรถไปส่งคน ส่งของ เข้า (ถนน) งามวงศ์วาน ไปวัดเทเวศร์ เข้าตลาด ทาง (ในตลาด) แคมหนอยสามล้อ (เครื่อง) เข้าได้พอดี..ในตลาดขายทั้งนั้น กับข้าว ก๋วยเตี๋ยว กาแฟ...ร้านทำด้วยไม้ มุงสังกะสี ตลาดยาวเกิน 50 วา คนซื้อของทั้งวัน ชายคลองคนปลูกบ้านแน่น หน้าวัดเทเวศร์เป็นตลาดเช้า โรงสีนายเกียรติยังสีอยู่”⁷

ดังนั้นประมาณช่วง พ.ศ. 2501 – 2516 ตลาดบางเขนจึงมีผู้คนเข้ามาอาศัยอยู่หนาแน่นมากขึ้นกว่าเดิมอย่างเห็นได้ชัดเจน ผู้คนที่เข้ามาอยู่ใหม่นี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มคนยุคที่สอง หลังจากเกิดสี่แยกทางน้ำ เป็นกลุ่มคนที่เข้ามาซอ้นทับกับกลุ่มคนดั้งเดิมในตลาดบางเขน ตลาดบางเขนนอกจากเป็นสถานที่ซื้อขายของอุปโภคบริโภคต่างๆ แล้ว ยังเป็นสถานที่อยู่อาศัยของคนที่มาทำมาหากินในเมือง โดยผู้ค้าขายในตลาดที่อาศัยอยู่เดิมได้แบ่งพื้นที่ให้เช่า

วิถีชีวิตชุมชนในตลาดบางเขนประมาณปี พ.ศ. 2511

⁷ สัมภาษณ์ คุณลุงเสรีรัฐ สมภักดี อายุ 71 ปี, เลขที่ 88 / 17 ตำบลบางเขน อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี, วันที่ 12 ธันวาคม 2550.

พิธีฝังเตี๊ยกของชาวตลาดบางเขนที่วัดเทวสุนทรเมื่อปี พ.ศ. 2515

ช่วงที่คนเข้ามาอยู่หนาแน่นขึ้นนี้ ทำให้ชุมชนหมู่บ้านค่อย ๆ กลายเป็นเมืองมากขึ้น นอกจากในตลาดบางเขนแล้ว บริเวณริมคลองบางเขนและคลองเปรมประชากรเริ่มมีคนเข้ามาอาศัยเพิ่มขึ้น ลุงประวิง ประธานชุมชนร่วมพัฒนาเล่าว่า “สมัยก่อนริมคลองเปรมฯ บ้านมีไม่

มากขนาดนี้ ประมาณ 50 ปีมาแล้วบ้านมีมากขึ้นเรื่อยๆ⁸ อย่างไรก็ตามช่วงก่อน พ.ศ. 2516 บริเวณรอบๆ ตลาดจากแนวบ้านริมคลองยังคงมีการทำนาอยู่ สภาพหรือบรรยากาศคล้ายๆ กับชนบทอยู่เพียงแต่เป็นชนบทที่ค่อยๆ เจริญขึ้น ลุงเลิศเล่าถึงสภาพชุมชนในช่วงนั้นว่า “ผมไปอยู่กับพี่ชายที่ต่างจังหวัดประมาณ 4 ปีกลับมาตอนอายุ 20 (พ.ศ. 2507) ผมรู้สึกว่าคนมาอยู่มากขึ้น แต่ก็ไม่ได้เปลี่ยนแปลงอะไรมาก ยังเป็นชนบทอยู่”⁹ พี่ธานีลูกข้าราชการย้ายตามคุณพ่อมาอยู่ที่ตลาดบางเขนในปี พ.ศ. 2508 ขณะอายุได้ 10 ขวบ เล่าว่า “แถวฝั่งวัดเทวะ ชินเขตเป็นทุ่งนา หมู่บ้านมีตึกมาก เจียบเหมือน “บ้านนอก” คนใช้ควายใช้วัวไถนา สมัยนั้นเป็นชานเมืองไม่เรียกว่ากรุงเทพฯ กรุงเทพฯ ในความคิดผมตั้งแต่สะพานควายขึ้นไป หลังปี พ.ศ. 2516 เริ่มมองไม่เห็นทุ่งนาแล้ว”¹⁰ ป้าแจ่มสีเข้ามาอยู่เมื่อ พ.ศ. 2510 เล่าสอดคล้องกันว่า “ข้างหลังเป็นท้องนาหมด จากหลังโรงเรียน (โรงเรียนบางเขน) ถึงตลาดเป็นนา คนย้ายมาจากต่างจังหวัดมาทำงานโรงงาน เขาก็ คนในตลาดปลูกห้องแถวให้เช่า เรือไม่ค่อยมีหลังปี พ.ศ. 2516”¹¹

ด้านสาธารณูปโภคในช่วงนี้สังคมไทยส่วนใหญ่เริ่มมีไฟฟ้าใช้ แต่ชุมชนบริเวณสี่แยกทางน้ำโดยเฉพาะตรงตลาดบางเขนซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางกลับไม่มีไฟฟ้าใช้ พี่ธานีเล่าด้วยความสงสัยว่า “ผมมาอยู่ที่นี้ไม่มีไฟฟ้าใช้ อยู่อรัญ (ปราจีนบุรี) ยังมีไฟฟ้าใช้ เพื่อนแซวว่ามาอยู่กรุงเทพฯ แต่ไม่มีไฟฟ้าใช้ ผมต้องรีดผ้าด้วยเตาถ่าน มาอยู่ใหม่ๆ ใช้ตะเกียง ตอนหลังใช้เครื่องปั่นไฟฟ้าใช้น้ำมัน ต่อมาปี พ.ศ. 2512 พ่อไปติดต่อได้ไฟฟ้ามานำมาใช้ ชาวบ้านคนอื่นยังใช้ตะเกียงอยู่”¹² พี่แมวเล่าว่า “35 ปีก่อน (พ.ศ. 2515) ยังตามตะเกียงอยู่เลย ความรู้สึกตอนนั้นไม่เป็นกรุงเทพฯ มีแต่ป่ากับนา ถ้าเป็นกรุงเทพฯ อย่างน้อยต้องสะพานควายไป ผมเอาอนุสาวรีย์ (ชัยสมรภูมิ) เป็นกรุงเทพฯ”¹³

สำหรับน้ำอุปโภคบริโภคชาวชุมชนยังคงใช้น้ำจากคลอง ร่องน้ำฝน ส่วนในตลาดบางเขนได้เริ่มมีน้ำบาดาลใช้ในปี พ.ศ. 2503 ดังข้อความที่นายเกียรติเล่าให้ลูกฟังว่า “ในฐานะประธานกรรมการพัฒนาท้องถิ่น (พ.ศ. 2503) ป้าได้ยกที่ดินให้ใช้ตั้งที่สูบน้ำบาดาลไว้ใช้สำหรับ

⁸ สัมภาษณ์ คุณลุงประวิง เพ็งสาทร อายุ 71 ปี, แขวงทุ่งสองห้อง เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 20 ธันวาคม 2550.

⁹ สัมภาษณ์ คุณลุงเลิศ ตูลาธร อายุ 63 ปี, วันที่ 5 กรกฎาคม 2550.

¹⁰ สัมภาษณ์ คุณธานี สุริภานท์กุล อายุ 52 ปี, เลขที่ 126 / 1 หมู่ 1 แขวงตลาดบางเขน เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 3 สิงหาคม 2550.

¹¹ สัมภาษณ์ คุณป้าแจ่มสี ตูลาธร อายุ 61 ปี, เลขที่ 130 / 13 หมู่ 1 แขวงตลาดบางเขน เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 20 พฤษภาคม 2550.

¹² สัมภาษณ์ คุณธานี สุริภานท์กุล อายุ 52 ปี, วันที่ 3 สิงหาคม 2550.

¹³ สัมภาษณ์ คุณปรัชญา ประทับ อายุ 53 ปี, เลขที่ 108 หมู่ 5 แขวงทุ่งสองห้อง เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 27 เมษายน 2550.

ชาวตลาดบางเขนและที่วัด (เทวสุนทร) โดยเสียเงินเป็นรายเดือน บ้านใหญ่มีคนอยู่มากก็เก็บมากกว่าบ้านเล็กที่มีคนอยู่น้อย”¹⁴

ก่อน พ.ศ. 2516 ชุมชนสี่แยกทางน้ำจึงยังคงคงสภาพเป็นชุมชนหมู่บ้านหรือเป็น “ชนบท” อยู่ เพียงแต่มีผู้คนเข้ามาอาศัยหนาแน่นมากขึ้น ความหนาแน่นนี้ยังไม่อาจจัดได้ว่าเป็นชุมชนแออัด เป็นชุมชนหมู่บ้านที่มีความเปลี่ยนแปลงตามกระแสยุคพัฒนาอุตสาหกรรม และการปรับตัวของชาวชุมชน ชาวชุมชนที่อพยพเข้ามาในช่วงหลัง พ.ศ. 2500 และได้อาศัยอยู่ถาวรได้ซึมซับวิถีชีวิตของชาวชุมชนยุคบุกเบิก พี่ธานีเข้ามาอยู่เมื่อ พ.ศ. 2508 ป้าแจ่มสีเข้ามาอยู่เมื่อ พ.ศ. 2510 และพี่แมวเข้ามาอยู่เมื่อ พ.ศ. 2512 ต่างก็มีความภูมิใจที่เรียกตัวเองว่า “คนบางเขน” เหมือนคนยุคก่อน

4.2 ชุมชนสี่แยกทางน้ำ : จากชุมชนหมู่บ้านเป็นชุมชนเมือง

ประมาณหลังปี พ.ศ. 2516 เป็นช่วงที่ชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำสังเกตเห็นความเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน ความเปลี่ยนแปลงมีอยู่สองลักษณะคือบริเวณตลาดบางเขนคนเข้ามาอยู่หนาแน่นและรวดเร็ว และเจ้าของที่ดินขายที่ให้กับผู้ประกอบการต่างๆ เช่น โรงงาน บ้านจัดสรร สนามกอล์ฟ และอื่นๆ

4.2.1 ชุมชนสี่แยกทางน้ำ : ชุมชนเมือง

หลัง พ.ศ. 2500 เป็นต้นมาการเพิ่มประชากรในกรุงเทพฯ เป็นไปอย่างรวดเร็ว จากรายงานทางสถิติ “ในปี พ.ศ. 2500 มีประมาณ 1,908,059 คน ในปี พ.ศ. 2516 มีประมาณ 3,967,081 คน เพิ่มขึ้นมากกว่าเท่าตัว จนถึงปี พ.ศ. 2524 มีประมาณ 5,331,402 คน ประชากรที่เพิ่มขึ้นมากนี้ประมาณสองในสามเกิดจากอัตราการเกิดในกรุงเทพฯ และประมาณหนึ่งในสามเกิดจากการอพยพเข้ามาทำงานในกรุงเทพฯ จากปี พ.ศ. 2518 ถึงปี 2522 มีแรงงานจากชนบทอพยพเข้ามาทำงานในกรุงเทพฯ โดยเฉพาะในฤดูแล้งจะมีการอพยพแรงงานมากกว่าในฤดูอื่นๆ สาเหตุเนื่องจากการเพาะปลูกพืชผลในฤดูแล้งไม่ได้ผลดีเท่าที่ควร”¹⁵

การเพิ่มขึ้นของประชากรในกรุงเทพฯ ทำให้มีการขยายการใช้ที่ดินหรือขยายตัวเมืองออกมาจากจุดศูนย์กลางจากเขตกรุงเทพฯ ชั้นในออกมาสู่รอบนอกตามถนนเส้นหลักเช่น ถนน

¹⁴ หนังสือพระราชทานเพลิงศพ นายเกียรติ เกียรติสกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า 199.

¹⁵ ปิยนาด บุนนาค, คลองในกรุงเทพฯ : ความเป็นมา การเปลี่ยนแปลง และผลกระทบต่อกรุงเทพฯ ในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325 – 2525), (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 136.

สุขุมวิท ถนนพหลโยธิน ถนนเพชรบุรีตัดใหม่และอื่นๆ “การขยายการใช้ที่ดินในกรุงเทพฯ ปี พ.ศ. 2475 ทั้งหมดประมาณ 40 ตารางกิโลเมตร ในปี พ.ศ. 2501 ขยายออกประมาณ 97 ตารางกิโลเมตร ในปี พ.ศ. 2511 ประมาณ 290 ตารางกิโลเมตร เมื่อมาถึงปี พ.ศ. 2519 ขยายไปถึงประมาณ 1,589 ตารางกิโลเมตร”¹⁶

พิจารณาด้านเหนือและตะวันออกของกรุงเทพฯ การขยายตัวเมืองจากจุดศูนย์กลางกรุงเทพฯ ชั้นใน จากเขตพระนคร เขตพญาไท เขตดุสิต และเขตบางเขน ทำให้บริเวณเขตบางเขนมีประชากรหนาแน่นมากขึ้น “ในปี พ.ศ. 2523 เขตบางเขนมีประชากรประมาณ 388,333 คน ความหนาแน่นต่อพื้นที่หนึ่งตารางกิโลเมตรประมาณ 2,294 คน¹⁷ จัดอยู่ในเขตที่มีความหนาแน่นของประชากรระดับ 3 ในการแย่งออกเป็น 5 เขตของระดับความหนาแน่นของประชากร”¹⁸

สำหรับบริเวณรอบๆ ชุมชนสี่แยกทางน้ำยิ่งมีความเป็นชุมชนเมืองมากกว่าส่วนอื่นๆ ของเขนบางเขน พิจารณาเฉพาะจำนวนประชากรรวมกันของแขวงลาดยาว ตลาดบางเขน และทุ่งสองห้องเพียง 3 แขวง “ในปี พ.ศ. 2522 มีประชากรรวมกันถึง 205,728 คน จากจำนวนทั้งหมดใน 9 แขวงรวมกันคือ 352,143 คน”¹⁹ แน่ใจว่าการทำมาหากินมีความหลากหลายมากขึ้นไม่ได้เน้นหนักไปในภาคเกษตรเป็นหลักเหมือนแต่ก่อน มีภาคอุตสาหกรรม และภาคบริการต่างๆ เพิ่มมากขึ้น เห็นได้จากการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน (จะได้กล่าวในข้อ 4.2.3) ดังนั้นบริเวณชุมชนสี่แยกทางน้ำในช่วงนี้โดยภาพรวมจึงเปลี่ยนแปลงจากชุมชนหมู่บ้านชนบทเป็นชุมชนเมือง

4.2.2 ชุมชนสี่แยกทางน้ำแออัดหนาแน่น

ที่ฐานในฐานะชาวตลาดบางเขนเล่าว่า “ก่อนนั้น (ตลาด) เราคิดว่าเหมือนตลาดในหมู่บ้านชนบท มีสระน้ำตรงกลางตลาด หลังปี 16 บ้านอยู่เต็มไปหมด คนมาทำงานโรงงาน อย่างบริษัทเสริมสุขนี้ คนงานก็มาเช่าบ้านอยู่ในตลาดเยอะ จนช่วงหนึ่งในตลาดเราเรียกว่า “หมู่บ้านเป็บซี...ริมคลองคนก็เข้ามาจับจองกันมากขึ้น”²⁰ ลุงแสนในฐานะชาวนาดั้งเดิมสังเกตว่า “คนที่

¹⁶ บุญทัน ดอกไธสง, กรุงเทพมหานครกับการเจริญเติบโตที่ผิดปกติ, (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2521), หน้า 16 – 17.

¹⁷ ปิยนารถ บุนนาค, เรื่องเดียวกัน, หน้า 140.

¹⁸ นลินี ตันธวนิตย์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 195.

¹⁹ ทำเนียบท้องที่ พ.ศ. 2522, (กรุงเทพฯ : กองปกครองท้องที่ กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย, 2522), หน้า 12.

²⁰ สัมภาษณ์ คุณธานี สุริภันท์กุล อายุ 52 ปี, วันที่ 3 สิงหาคม 2550.

อยู่ริมคลองแถวๆ ตลาดในตอนนี้ (ปัจจุบัน) เพิ่งมาอยู่ในช่วงประมาณ 30 ปี (2520) มาเนืองค้อยๆ เข้ามาจนเต็มและขยายออกไปเรื่อยๆ “คล้ายๆ หน่อไม้” คนที่อยู่ริมคลองในปัจจุบันส่วนใหญ่มาจากที่อื่น มาทำงาน มารู้จักกับคนพื้นที่ เป็นช่าง หรือเข้ามาทำงานรับจ้างต่างๆ แล้วไม่อยากจะกลับเห็นว่าบริเวณริมคลองมีที่ว่างมากจึงเข้ามาอยู่”²¹ พี่แมวในฐานะบุคคลแรกๆ (พ.ศ. 2512) ที่เข้ามาอยู่บริเวณชุมชนเทศบาลเล่าว่า “ตอนผมมาอยู่ใหม่ๆ ตรงนี้ (เทศบาล) มีบ้านไม่กี่หลัง จำเสียงเดินกันได้ คนอพยพทยอยเข้ามา มาที่แรกปลูกกระต๊อบ ประมาณ 2,520 คน ถึงจะเยอะ จำเสียงเดินไม่ได้แล้ว มาเป็นสิบๆ หลังเลย ตรงนี้เรารู้ว่าเป็นของหลวงไม่ได้เก็บค่าเช่า”²²

วิถีชีวิตของคนตลาดบางเขนเมื่อปี พ.ศ. 2529 ในภาพเป็นเทศกาลกินเจ จะเห็นว่าโครงสร้างหลังคาของตลาดทำให้ในตลาดมืด มีแสงเข้าน้อย จึงเป็นที่มาของคำว่า “ตลาดมืด”

ตลาดบางเขนช่วงนี้จึงมีความหนาแน่นจากคนที่อพยพเข้ามาหางานทำ การเข้ามาอาศัยในบริเวณนี้ได้เช่าห้องจากชาวตลาดที่อาศัยอยู่เดิมซึ่งเป็นผู้เช่าที่ของคุณหญิงเวียน รัตนประกิจ อีกต่อหนึ่ง บ้านในตลาดจึงขยายออกไปจนเกือบถึงทางรถไฟหรือถึงถนน local road

²¹ สัมภาษณ์ คุณลุงแสน เอมเอี่ยม อายุ 63 ปี, เลขที่ 2 / 2 หมู่ 4 แขวงทุ่งสองห้อง เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 2 พฤษภาคม 2550.

²² สัมภาษณ์ คุณปรัชญา ประทับ อายุ 53 ปี, วันที่ 27 เมษายน 2550.

ในปัจจุบัน ชาวชุมชนเล่าว่ามีบ้านอยู่มากกว่า 300 หลังคาเรือน มีประชากรมากกว่า 1,300 คน²³ ขณะเดียวกันบริเวณริมคลองจากเดิมช่วงก่อนปี พ.ศ. 2516 คนเริ่มเข้ามาอยู่หนาแน่น บริเวณชุมชนตลาดบางเขนหรือริมคลองรอบๆ ตลาดบางเขน แต่ในช่วงหลังปี พ.ศ. 2516 ความหนาแน่นได้ขยายไปถึงบริเวณชุมชนเทวสุนทรและร่วมพัฒนา คนที่เข้ามาอยู่ใหม่นอกจากเข้าบ้านจากคนที่อยู่เดิมแล้วยังได้แบ่งซื้อที่ริมคลองจากคนที่อยู่เดิมด้วย ลุงประวิงเล่าว่า “คนมาแน่นมาก ๆ ประมาณปี 31 – 34 คนมาหางานทำ ทำงานโรงงานกันแล้วไม่กลับ เขาเข้ามา “ซื้อที่” คนที่อยู่เดิม “ขายสิทธิ” กัน ก่อนหน้าขอบ้านเลขที่ไม่ได้ตอนหลังช่วง “จำลอง” ให้มีบ้านเลขที่ได้นอนอยู่กันเต็มไปหมด”²⁴ น่าสนใจว่าที่ดินริมคลองนั้นเป็นที่ของทางราชการหรือเป็นที่ราชพัสดุไม่ได้มีกรรมสิทธิ์ในทางกฎหมายแต่ผู้ที่อยู่ดั้งเดิมมีความรู้สึกว่าเป็นเจ้าของที่เหล่านั้น ด้วยเหตุนี้ระยะเวลาประมาณ 20 ปี (2517 – 2537) บริเวณริมคลองจากชุมชนตลาดบางเขนถึงชุมชนร่วมพัฒนากลายเป็นชุมชนแออัดในความหมายทางวิชาการ²⁵ กล่าวคือ สภาพชุมชนทั้งสามชุมชนมีประชากรอยู่หนาแน่นมากกว่า 80 คนต่อไร่ ไม่มีการวางแผนจัดผัง บ้านเรือนไม่ค่อยเป็นระเบียบ มีการต่อเติมลงไปในลำคลอง การใช้วัสดุต่างๆ ผิดจากบ้านเรือนทั่วไป ส่วนใหญ่มีสภาพทรุดโทรม ไม่ได้รับการดูแล สภาพแวดล้อมภายในชุมชนทางเดินเท้า ระบบระบายน้ำ ระบบกำจัดขยะไม่เหมาะสม ขาดที่ว่างสาธารณะ อากาศถ่ายเทไม่สะดวก เป็นต้น

เงื่อนไขของการเป็นชุมชนแออัดของชุมชนสี่แยกทางน้ำมีลักษณะใกล้เคียงกับทฤษฎีการเกิดชุมชนแออัดโดยทั่วไปกล่าวคือ ผู้คนที่อพยพเข้ามาทำงานมีรายได้ไม่เพียงพอต่อการหาที่อยู่อาศัยเป็นของตนเองได้เพราะที่ดินราคาแพง เมื่อเข้ามาเช่าหรือบุกรุกริมคลองประชากรที่เพิ่มขึ้นมากขึ้นเรื่อยๆ แต่ที่ริมคลองมีจำกัด ความหนาแน่นก็มีมากขึ้น ชุมชนดั้งเดิมของชาวสี่แยกทางน้ำไม่ได้มีการวางผังหรือสาธารณูปโภคที่ดีพอ รวมถึงระบบการจัดการของรัฐ และชาวชุมชนแออัดไม่อาจเรียกร้องจากรัฐได้มากนัก ที่ดินเป็นที่เช่าของเอกชน (คุณหญิงเวียง) และที่ของรัฐ ทำให้ขาดความมั่นคงในที่อยู่อาศัยจึงไม่จำเป็นที่จะต้องดูแลให้ดีขึ้น และสุดท้าย

²³ เป็นจำนวนเฉพาะบริเวณชุมชนตลาดบางเขน แต่สำหรับแขวงตลาดบางเขนจากสถิติของกองปกครองท้องที่เมื่อปี พ.ศ. 2522 แขวงตลาดบางเขนมีประชากรประมาณ 43,597 คน 5,265 หลังคาเรือน เฉลี่ยครัวเรือนละ 4 – 5 คน แขวงตลาดบางเขนในยุคนั้นมีอยู่ 9 หมู่บ้าน และตลาดบางเขนเป็นจุดศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ

²⁴ สัมภาษณ์ คุณลุงประวิง เพ็งสาทร อายุ 71 ปี, วันที่ 20 ธันวาคม 2550.

²⁵ ดูเกณฑ์ในการพิจารณาว่าชุมชนใดเป็นชุมชนแออัด (สลัม) หรือไม่ และเงื่อนไขที่ทำให้เกิดชุมชนแออัด ใน นลินี ตันธวานิตย์, วิวัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง : กรณีศึกษา กรุงเทพมหานคร, หน้า 197 สำหรับชุมชนสี่แยกทางน้ำสามชุมชนจากคำบอกเล่าของชาวชุมชนสามารถสรุปได้ว่าเข้าเกณฑ์และเงื่อนไขอย่างชัดเจนประมาณปี พ.ศ. 2531 – 2534.

การรวมตัวของคนที่อพยพเข้ามาจากที่ต่างๆ มีรายได้น้อยทำให้สามารถปรับตัวให้เข้ากับสังคมเมืองได้จึงเกิดเป็นชุมชนแออัดขึ้นมา

อย่างไรก็ตามสำหรับชาวชุมชนตลาดบางเขนบางคนผู้เกิดและเติบโตที่นี่ ได้แสดงความรู้สึกในประเด็นนี้ไว้ว่า “เราไม่เคยคิดว่าเป็นสลัม ก่อนไล้รื้อ (พ.ศ. 2537) ก็ไม่คิดว่าเป็นสลัม คนแค่นั้น แต่ไม่ได้เป็นสลัม เราเป็นหมู่บ้านเก่า เป็นชุมชนเก่า”²⁶

ช่วงที่ชุมชนสี่แยกทางน้ำเริ่มแออัดหนาแน่นผู้ค้าขายดั้งเดิมในตลาดได้ขยายหรือย้ายการค้าขายออกไปจากตลาดบางเขนด้วย การย้ายหรือขยายการค้าเริ่มขึ้นหลังจากย้ายอำเภอหรือหลังสงครามโลกครั้งที่สองมาแล้ว เป็นการค่อยๆ ขยายออกตามการคมนาคมทางถนนที่เข้ามาแทนทางน้ำ สถานที่ที่ผู้ค้าขายย้ายหรือขยายออกไปเช่น บริเวณสามแยกเกษตร (สี่แยกเกษตรในปัจจุบัน) บางบัว สะพานใหม่ เป็นต้น ตัวอย่างเช่นในปี พ.ศ. 2515 ร้านขายยาจีนในตลาดย้ายไปอยู่บริเวณสามแยกเกษตรหลังโรงพยาบาลรามาธิบดีในปัจจุบัน คนที่ขยายหรือย้ายไปค้าขายบริเวณสามแยกเกษตรหลังจากไปตั้งร้านแล้วได้ใช้ชื่อเดิมที่เคยใช้ในตลาดบางเขนหรือไม่ก็บอกว่ามาจากตลาดบางเขน ชาวชุมชนเล่าว่า “คนที่ย้ายไปค้าขายแถวๆ เกษตร เอาชื่อตลาดบางเขนไปด้วย ตลาดบางเขนเป็นแบรนด์เนม มีร้านทอง ร้านตัดเสื้อผ้า คำว่าบางเขนหรือตลาดบางเขนลูกค้าจะตามไป แต่เขาก็กังขายที่นี้ด้วย คล้ายๆ กับเปิดสาขา เทียวไปเทียวมา”²⁷ การย้ายหรือขยายการค้าเกิดขึ้นมาเรื่อยๆ จนถึง พ.ศ. 2537 ในทางกลับกันผู้คนก็เข้ามาอยู่บริเวณสี่แยกทางน้ำมากขึ้นเรื่อยๆ การที่ผู้ค้าขายสามารถย้ายหรือขยายออกไปได้เพราะฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดี มีทางเลือกมากกว่ากลุ่มอื่นๆ เช่น กลุ่มชาวนาดั้งเดิม ในทางกลับกันผู้ที่ย้ายเข้ามาส่วนใหญ่เป็นผู้เช่าบ้านในตลาด เข้ามาทำงานในโรงงาน หรืองานรับจ้างทั่วไป ฐานะทางเศรษฐกิจอาจไม่ค่อยดีนัก ด้วยเหตุนี้จึงทำให้บริเวณสี่แยกทางน้ำนำไปสู่เงื่อนไขการเป็นชุมชนแออัดดังได้กล่าวไป ชุมชนสี่แยกทางน้ำในปี พ.ศ. 2537 จึงประกอบไปด้วยชาวชุมชนที่ย้ายถิ่นเข้ามามากกว่าคนดั้งเดิม ลุงประวิงเล่าว่า “เทียบสิบคน มีคนดั้งเดิมสองคน” นั่นก็หมายความว่า หลังจากปี พ.ศ. 2500 ชาวชุมชนที่ย้ายเข้ามาใหม่มีมากถึงประมาณ 80 % แต่จำนวนนี้ช่วงปี พ.ศ. 2500 – 2530 ไม่ได้ย้ายเข้ามารวดเร็วปีสองปี เป็นการย้ายเข้ามาเรื่อยๆ ค่อยเป็นค่อยไป หลังจากปี พ.ศ. 2531 เท่านั้นที่คนย้ายเข้ามาอย่าง

²⁶ สัมภาษณ์ ข้าราชการชาวชุมชนตลาดบางเขน อายุ 57 ปี, วันที่ 27 พฤษภาคม 2551.

²⁷ สัมภาษณ์ คุณธานี สุริภณห์กุล อายุ 52 ปี, วันที่ 3 สิงหาคม 2550

ช่วงปี พ.ศ. 2534 – 2538 ผู้วิจัยคุ้นเคยกับสามแยกเกษตรพอสมควรได้เคยเห็นคำว่าตลาดบางเขนอยู่ริมถนนพลโยธิน ทราบว่าบริเวณนี้เรียกว่าบางเขน หลังจากศึกษาเรื่องนี้จึงทราบว่าตลาดบางเขนดั้งเดิมเป็นตลาดสี่แยกทางน้ำนี้เองหลังจากการคมนาคมทางน้ำเสื่อมความนิยมการคมนาคมทางบกเข้ามาแทนที่ส่วนหนึ่งของตลาดบางเขนได้ย้ายมาอยู่บริเวณสามแยกเกษตรนี้เอง

รวดเร็ว เพียงแค่ 3 ปีเท่านั้น (พ.ศ. 2534) ชุมชนสี่แยกทางน้ำกลายเป็นชุมชนแออัดสมบูรณ์แบบ แทบไม่มีพื้นที่ว่างให้ขยายต่อไปอีกแล้วนอกจากต่อเติมลงไปใคลอง

4.2.3 ชุมชนสี่แยกทางน้ำ : ที่ดินเปลี่ยนมือ เลิกทำนา โรงสีหยุดกิจการ

ที่ดินบริเวณสี่แยกทางน้ำส่วนใหญ่เป็นกรรมสิทธิ์ของผู้ที่ได้รับพระราชทานที่ดินหลังจกขุดคลองเปรมประชากร และเป็นผู้ให้ชาวนาเช่าที่ มีส่วนน้อยที่เป็นชาวนารายย่อยมีที่ดินของตัวเอง สำหรับบริเวณรอบนอกคลองจะมีชาวนาเป็นเจ้าของที่ดินมากขึ้น ส่วนในบริเวณคลองบางเขนนั้นผู้ถือกรรมสิทธิ์ส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านโดยทั่วไปเพราะเป็นพื้นที่ที่เป็นชุมชนมาแต่สมัยโบราณ ชาวนารายย่อยที่ถือกรรมสิทธิ์ที่ดินทั้งคลองบางเขนและคลองเปรมประชากรส่วนใหญ่มีที่ดินประมาณไม่เกิน 25 ไร่ เนื่องจากเป็นไปตามกำลังและการใช้ประโยชน์จริงในชีวิตประจำวันของครัวเรือน เมื่อเวลาผ่านไปผู้ถือกรรมสิทธิ์ทั้งรายใหญ่และรายย่อยเหล่านี้ได้มอบเป็นมรดกมาสู่ลูกหลานต่อๆ มา

หลังยุคพัฒนาอุตสาหกรรมจาก พ.ศ. 2500 จนถึงยุคพัฒนาที่ดินเพื่อวัตถุประสงค์ต่างๆ ในปัจจุบันทำให้มีความต้องการใช้ที่ดินเพิ่มมากขึ้นทั้งด้านธุรกิจและเป็นที่อยู่อาศัย ราคาที่ดินจึงมีราคาสูงกว่าเดิมมาก เจ้าของที่ดินจึงเห็นว่าการขายที่ดินมีความคุ้มค่ากว่าที่เป็นอยู่กล่าวคือ ผู้ให้เช่าที่ดินทำนาได้รับผลตอบแทนจากค่าเช่าที่ดินในราคาที่น้อยมากเมื่อเทียบกับราคาที่จะขายออกไป ประกอบกับที่ดินส่วนใหญ่เป็นส่วนเกินไม่ได้ใช้ประโยชน์นอกจากให้เช่าทำนา การขายจึงเป็นทางเลือกที่ดีที่สุด ได้ผลตอบแทนคุ้มค่าที่สุด อาจมีเจ้าของที่ดินจำนวนน้อยที่เลือกใช้ที่ดินโดยเป็นผู้ประกอบการตามกระแสพัฒนาด้วยตัวเอง เช่น ตั้งโรงงานหรือทำธุรกิจบ้านจัดสรรเอง

การขายที่ดินทำให้ต้องเลิกให้เช่านา ทำให้ชาวนาเช่าที่จำนวนมากไม่มีอาชีพและไม่มีที่อยู่อาศัย ได้เข้ามาอาศัยอยู่ริมคลองเป็นผู้บุกรุกที่ดินของราชการอีกกลุ่มหนึ่ง ควบคู่กับผู้อพยพจากที่อื่นในช่วงเดียวกัน และชาวนากลุ่มนี้ได้เปลี่ยนอาชีพเป็นผู้ใช้แรงงานหรือทำอาชีพอื่นๆ ต่อมา ยายภาเล่าว่า “ป่าเช่าที่ทำนาหลังจากเจ้าของเขาขายที่ ป่าเลยเข้ามาอยู่ริมคลอง”²⁸

ส่วนเจ้าของที่ดินรายย่อยเลือกที่จะขายที่ดินเช่นเดียวกันเพราะนอกจากราคาที่ดินสูงแล้วยังมีสาเหตุใหญ่ๆ สองประการประกอบกันคือ

ประการแรก เนื่องจากทำนาไม่ได้ผลเช่นอดีต เพราะหนูกินและน้ำท่วมเสียหายเป็นผลมาจากการสร้างโรงงานและการพัฒนาที่ดินด้วยวัตถุประสงค์ต่างๆ โดยเฉพาะบ้านจัดสรร ทำให้

²⁸ สัมภาษณ์ คุณยายทองคำ เกิดแก้ว อายุ 80 ปี, เลขที่ 86 หมู่ 5 แขวงทุ่งสองห้อง เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 9 กันยายน 2550.

สภาวะแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป ลุงแสนในฐานะชาวนาคนหลังๆ ที่เพิ่งเลิกทำนาแล้วว่า “เพิ่งมาเลิกทำนาเมื่อ 25 ปีก่อนนี่เอง เป็นรุ่นสุดท้ายที่เลิกทำนาบริเวณนี้ (ลาดโตนด) ทำนาไม่ได้ผล หนูกินหมด หนูเยอะมาก ทำไปก็ไม่คุ้ม หนูไม่เหมือนหนุนาสมัยก่อนตัวมันใหญ่ มันมีเยอะกว่าเดิม หลายคนไปทำงานในโรงงานหรือเป็นลูกจ้างในสถานที่ราชการ”²⁹ พี่ธานีเล่าว่า “กระแสพัฒนามาจากข้างนอกเป็นหลัก เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2505 – 2506 แล้ว หลังปี 16 เห็นได้ชัดเจน ที่ดินจัดสรร ทำโรงงาน ทำหมู่บ้าน มันก็ล้อมนา น้ำก็ท่วม ทำนาไม่ได้ต้องขายที่ กฎหมายผังเมืองสิ่งแวดล้อมไม่มี”³⁰ เจ้าของโรงงานเสื้อผ้าส่งออกแถวคลองลาดโตนดเล่า สอดคล้องกันว่าได้ทยอยซื้อที่เมื่อปี 2520 มาเปิดโรงงานเมื่อปี 2530³¹

ประการที่สอง ประเด็นนี้มีความสัมพันธ์กับประการแรกกล่าวคือ อาชีพทำนาเป็นอาชีพที่เหนื่อย ลำบาก แต่ได้ผลตอบแทนน้อย และเป็นหนี้สิน ภาพรวมของชุมชนหมู่บ้านในภาคกลางชานาจำนวนไม่น้อยทั้งมีที่ดินและไม่มีที่ดินมีหนี้สินทับถมมานาน ด้วยหลายๆ สาเหตุแต่สาเหตุหลักๆ คือ “การเกิดภัยธรรมชาติ ฝนแล้ง หรือน้ำท่วม และข้าวในนาเสียหายต้องไปยืมเงิน...ภายหลังจากที่พ่อค้าชาวจีนเข้ามามีบทบาทด้านการค้าในท้องถิ่นภาคกลางในแบบต่างๆ แล้ว ชาวนาก็เข้าสู่กระบวนการซื้อ – ขาย และมีหนี้สินขึ้น การกู้ยืมทำได้ง่ายคือยืมจากพ่อค้าชาวจีน และในที่สุดเมื่อไม่มีใช้หนี้ก็จะถูกยึดที่ดิน การสูญเสียที่ดินหลัง พ.ศ. 2500 เป็นต้นมาเป็นการสูญเสียที่ดินครั้งใหญ่ของชาวนาภาคกลาง”³²

สำหรับชุมชนสี่แยกทางน้ำเช่นเดียวกับชุมชนหมู่บ้านภาคกลางอื่นๆ ชาวนาต้องกู้ยืมเงินจากคนจีนในตลาดบางเขนและเจ้าของโรงสี ชาวนาบริเวณนี้ส่วนหนึ่งเป็นผู้เช่า สำหรับเจ้าของที่นารายย่อยส่วนหนึ่งแม้เป็นหนี้แต่ก็ยังไม่ถึงกับโดนยึดที่ดิน เพราะส่วนใหญ่จะผ่อนหนี้สินหลังจากเก็บเกี่ยวข้าว เอาเงินเอาของมาใช้ก่อน ทำนาได้แล้วค่อยเอาไปคืน แต่เพราะที่ดินราคาแพง ทำนาไม่ได้ผล และมีความลำบากในการทำนาชาวนากลุ่มนี้จึงเลือกขายที่ อย่างไรก็ตามยังมีชาวนาอีกส่วนหนึ่งที่หนี้สินทับถมเรื่อยๆ ยากที่จะหลุดไปจากวงจรแห่งนี้เป็นได้จึงเสียที่ดินจากการจำนองโฉนดที่ดิน ชาวนาชุมชนท่านหนึ่งเล่าด้วยความตลกว่าเจ้าของโรงสีรายหนึ่งมีโฉนดที่ดินที่หลุดจำนอง “ไม่มากไม่มายเท่าไร หนีได้แค่กระเจาดเดียวเอง”³³ สำหรับชาวนารายย่อยนอกจากต้องพบกับความลำบากในการทำนาดังกล่าวแล้ว ยังขาดผู้สืบทอดการทำนาเนื่องจากลูกหลานของชาวนาในยุคนี้ไม่มีแรงจูงใจในการทำนาอย่างเพียงพอ บรรดาลูกหลาน

²⁹ สัมภาษณ์ คุณลุงแสน เอมเอี่ยม อายุ 63 ปี, วันที่ 2 พฤษภาคม 2550.

³⁰ สัมภาษณ์ คุณธานี สุริภณท์กุล อายุ 52 ปี, วันที่ 3 สิงหาคม 2550.

³¹ สัมภาษณ์ เจ้าของโรงงานเสื้อผ้าส่งออกแถวคลองลาดโตนด แขวงทุ่งสองห้อง เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 10 พฤษภาคม 2551.

³² ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย, (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2537), หน้า 277.

³³ โฉนดที่ดินนี้ไม่ใช่เฉพาะบริเวณสี่แยกทางน้ำ จากคำบอกเล่าครอบคลุมไปถึงเขตมีนบุรี

ชาวนาเหล่านี้ได้รับการศึกษาที่สูงขึ้น หลายคนได้รับราชการ ทำงานบริษัทหรือทำงานในโรงงาน มีจำนวนน้อยมากที่จะยึดอาชีพทำนาเช่นรุ่นพ่อแม่ ลุงเลิศเล่าว่า “ช่วงที่มีบ้านจัดสรรเยอะๆ ชาวนาขายที่กันมาก แล้วไปซื้อที่อื่น เขาก็ยังอยู่นะ แต่ขายที่นาไปหมด คนเลยเลิกทำนา เพราะขายที่ดีกว่า ราคาดี ลูกหลานเขาก็ไม่ยอมทำนา”³⁴ ชาวนาคลองบางเขนท่านหนึ่งเล่าว่า “คนเริ่มขายที่กันมากๆ ปี 2510 - 2515 ทอยยกกันขาย คนไม่ยอมทำนา ทำนาหนูก็กิน ที่ราคาดี ป้าขายไป 10 ไร่ ปี 2520 ช่วงนั้นบริษัทที่จัดสรรซันเซตให้ไร่ละประมาณ 110,000 บาท³⁵” (ตารางวงละ 275 บาท) ลุงเสรีจวบพยพเข้ามาบริเวณนี้เมื่อปี 2500 ได้เล่าถึงความเปลี่ยนแปลงของการใช้ที่ดินและความรู้สึกต่อราคาที่ดินว่า “ช่วงมาใหม่ๆ แถวๆ พงษ์เพชร (สี่แยกพงษ์เพชร) ยังทำนา ปี 2512 - 2514 มีจัดสรรเป็นแปลงๆ ปี 2514 ไร่ละ 200 บาท (ไร่ละ 80,000 บาท) ผมไม่ซื้อ มันแพง”³⁶

การขายที่ดินของชาวนารายย่อยจึงเกิดจากทั้งปัจจัยภายนอกและภายใน ภายนอกคือการเข้ามาของโรงงาน บ้านจัดสรร ที่ดินราคาแพง การทำนาไม่ได้ผล หนูกิน น้ำท่วม ปัจจัยภายในคือการทำนาไม่คุ้มค่า เหนื่อย อายุมากขึ้น และลูกหลานได้เปลี่ยนอาชีพไปทำอย่างอื่น การขายที่ดินจึงเป็นทางเลือกที่ดีที่สุด

ผลกระทบจากการเลิกทำนาและการเปลี่ยนวิถีการผลิตจากเกษตรกรรมมาเป็นอุตสาหกรรม การพัฒนาที่ดินเป็นบ้านจัดสรร ฯลฯ มีผลกระทบต่อการดำเนินกิจการของโรงสีทั้งสองโรง ป้าเพ็ญศรีลูกเจ้าของโรงสีไทยเสรีเล่าว่า “ช่วงเขาเริ่มทำจัดสรรคนมาสีข้าวน้อย โรงสีปิดประมาณ 30 กว่าปีแล้ว” (ประมาณปี 2516) สำหรับโรงสีป่าหม่วย ได้ปิดกิจการประมาณปี 2520 ชาวชุมชนเล่าว่า โรงสีป่าหม่วยได้ออกไปซื้อข้าวมาสีไกลออกไปถึงมีนบุรี เพราะบริเวณสี่แยกทางน้ำคนทำนายน้อยลงมาก จากคำบอกเล่าชาวนากลุ่มสุดท้ายที่เลิกทำนาประมาณปี พ.ศ. 2525 ทุกคนที่เลิกทำนาเล่าสอดคล้องกันว่า โรงสีเลิกกิจการก่อนปี 2520 พวกเขาเหล่านั้นนำข้าวไปขายโรงสีที่รังสิตแทนโรงสีทั้งสองโรง³⁷

³⁴ สัมภาษณ์ คุณลุงเลิศ ตูลาธร อายุ 63 ปี, วันที่ 5 กรกฎาคม 2550.

³⁵ สัมภาษณ์ อติตชาวนาคลองบางเขน อายุ 71 ปี, วันที่ 8 กรกฎาคม 2550.

³⁶ สัมภาษณ์ คุณลุงเสรี สมภักดี อายุ 71 ปี, วันที่ 12 ธันวาคม 2550.

³⁷ ชาวนากลุ่มนี้ เช่น คุณลุงประวิง เพ็งสาตร คุณลุงแสน เอ็มเอี่ยม คุณป้าวิไล นาคเนียม เป็น

4.2.4 ชุมชนสี่แยกทางน้ำ : คลองน้ำเสีย

ชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำพรรณนาบรรยากาศสองฝั่งคลองเมื่อครั้งก่อน พ.ศ. 2500 ไว้ว่า “...เข้ามีตมขณะที่น้ำกำลังขึ้น ดูน้ำเต็มเปี่ยม คลองแลใสสะอาด...อากาศเย็นสบายร่มรื่นด้วยเงาไม้ สองฝั่งเต็มไปด้วยกอไผ่หนาแน่นไปหมด เสียงกอไผ่เสียดสีเบียดตัวตามสายลมพัดดังเสียงดนตรีที่บรรเลงกล่อม นกนานาชนิดพร้อมกันส่งเสียงร้องอย่างร่าเริงเบิกบานใจ ไผ่โยกไปโอนมาตามแรงลม เจ้านกกระจิบตัวเล็กเสียงดังก็กระโดดมาจากกอหญ้ากอพงข้างทางหัวส่ายไปส่ายมามองดูเรือที่ผ่านไปด้วยความแปลกใจ ระคนตื่นกลัว นานๆ จะมีเรือผ่านมาสักที เสียงแจวกระทบน้ำดังเป็นจังหวะน้ำแตกซ่านเป็นฟองฝอย ปลาหลายตัวตกใจว่ายน้ำหนีไป เจ้านกกินปลาสีฉูดฉาดคอยหาโอกาสจับกินริบถลาลงมาจากยอดไผ่ โฉบกินได้อย่างง่ายดาย ระหว่างกอไผ่ก็จะมีต้นชมพูและมะม่วงขึ้นแซมอยู่ดกต้นกำลังออกดอก ออกลูกห้อยเป็นพวงสีแดงสดน่าเก็บกิน เจ้าของคงไม่หวังจึงปล่อยให้หล่นลอยมาตามน้ำ...ใกล้ถึงลาดโตนด (เป็นตำบล ริมคลองบางเขน) เปิดฝู่งใหญ่กำลังตำตุตตำว่าอย่างมีอิสระเสรี บางตัวก็กำลังดำน้ำอย่างสนุกสำราญใจ บ้างก็ไข้อยู่อริบถลิ่งหาหอยหาปูกินตามเรื่อง”³⁸

สำหรับชาวชุมชนที่เป็นคนดั้งเดิม เกิดที่นี่ อยู่ที่นี่ หรือผู้ที่อพยพเข้ามาก่อน พ.ศ. 2520 ต่างก็รู้สึกผูกพันกับคลอง คลองเป็นแหล่งอาหาร การคมนาคม ความสนุกสนาน ประเพณี วัฒนธรรม คลองคือสายน้ำแห่งวิถีชีวิต (ดูบทที่ 2 และ 3) หลังยุคพัฒนาอุตสาหกรรม ความเปลี่ยนแปลงเห็นได้อย่างชัดเจน นำไปสู่ความรู้สึกเศร้า ไม่เบิกบานตั้งแต่ก่อน ทุกคนอยากให้คลองกลับมาเหมือนเก่า หรือดีกว่าที่เป็นอยู่ แต่มีเพียงบางคน หรือบางกลุ่มเท่านั้นที่ลงมือปฏิบัติให้เกิดผล ความฝันที่จะให้คลองสวย น้ำใส ดูจะเลือนรางออกไป

เค้าลางแห่งความหายนะของคลองสำหรับชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำ เริ่มส่งสัญญาณให้เห็นปี 2503 เมื่อพบว่า

“น้ำในคลองบางเขน (รวมถึงเปรมประชากรบริเวณสี่แยกทางน้ำ) สกปรก ประชาชนชาวตลาดบางเขนไม่สามารถใช้น้ำได้เนื่องจากโรงงานสุราบางยี่ขันได้เทส่าเหล้าลงในแม่น้ำเจ้าพระยา เวลานั้นน้ำขึ้นส่าเหล้าก็ไหลปนตลอดไปทั้งลำคลอง ทำให้พวกปลา พวกกุ้งแมลงลอยคอรขึ้นมากมาย ชาวบ้านร้านตลาดต่างจับปลากันอย่างสนุกสนาน ส่งเสียงอึกทึก ป่าเสียดตายปลาตัวเล็กๆ ที่ยังใช้ทำอาหารไม่ได้ต้องมาตายเพราะส่าเหล้าคราวละมากๆ ...มาระยะหลังๆ ส่าเหล้าเทมาเกือบทุกวัน พวกกุ้งฝอย ปลาชิว เลยตายไป...ในที่สุดทางการ

³⁸ หนังสือพระราชทานเพลิงศพ นายเกียรติ เกียรติสกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า 179 – 180.

จึงสั่งห้ามไม่ให้โรงงานเทศบาลลงมา...ถึงจะไม่มีสำเหล้า น้ำในคลองก็ไม่สะอาดพอที่จะใช้บริโภค คนส่วนมากมักงายทิ้งเศษผง เศษขยะ ตลอดจนของเหลือใช้ในร่างกาย บ่อยทีเดียวจะมีเปิดเนา ไก่เนา สุนัข ฯลฯ ลอยส่งกลิ่นเหม็น แมลงวันรุมตอมแทบไม่เห็นตัว อีการก็ลงจิกกินอย่างเอร็ดอ่อย ดึงไส้ออกมาขายชวนคลื่นเหียน ลอยไปติดบ้านใครเขาก็ใช้ไม้เขี่ยออกไปให้พ้นตัว เป็นอยู่อย่างนี้ทุกบ้าน”³⁹

พีธานีเล่าว่า “ตอนมาอยู่ใหม่ๆ (2508) น้ำในคลองยังใช้อุปโภค บริโภคได้ แกว่งสารส้มแล้วเอามาต้มดื่ม น้ำเริ่มเสียปี พ.ศ. 2511 บริษัทโพธิ์โมส ทำไอศกรีม ระบายน้ำลงคลองครุณาพวกเรา (นักเรียน) ไปประท้วงบริษัทเอาไอศกรีมมาแจกพวกเราคนละแท่ง แล้วกลับโรงเรียน”⁴⁰

การที่น้ำคลองเสียส่งผลกระทบต่อคุณภาพชาวชุมชนเป็นอย่างมากเนื่องจากในช่วงหลัง พ.ศ. 2516 เป็นต้นมา ชาวชุมชนเริ่มเป็นชุมชนแออัด โดยเฉพาะหลังปี พ.ศ. 2530 ที่ชุมชนเปลี่ยนเป็นชุมชนแออัดสมบูรณ์แบบ เป็นช่วงเดียวกับที่ชาวชุมชนเลิกใช้น้ำคลอง แต่ชาวชุมชนริมคลองยังไม่มีน้ำประปา ก่อนหน้านั้นใช้น้ำคลองในการอุปโภค บริโภค และจับสัตว์น้ำ เก็บผักริมคลองเป็นอาหาร ค่าครองชีพจึงต่ำ แต่หลังจากน้ำเสีย สัตว์น้ำหมดไป ชาวชุมชนจึงต้องซื้อน้ำกิน และติดต่อกับการประปาเพื่อต่อน้ำเข้าชุมชน แต่ด้วยการเป็นชุมชนแออัด บุกรุกริมคลองจึงเกิดปัญหาในการติดต่อกับทางราชการ ครั้งเมื่อได้รับอนุญาตให้มีน้ำประปาได้ ก็ได้เป็นจุดๆ เช่น บ้านผู้นำชุมชน ชาวชุมชนจึงต้องต่อท่อประปาเข้าบ้านตัวเอง

4.3. พ.ศ. 2537 : ไล่รื้อชุมชนตลาดบางเขน

พ.ศ. 2537 ชุมชนสี่แยกทางน้ำบริเวณชุมชนตลาดบางเขนเกิดเหตุการณ์สำคัญที่ยังอยู่ในความทรงจำของชาวชุมชน เป็นความทรงจำที่ขมขื่น เจ็บปวด และงุนงง หลายคนสงสัยว่าชุมชนที่มีประวัติความเป็นมามากกว่า 100 ปี และเคยเป็นศูนย์กลางของชุมชนสี่แยกทางน้ำแทบสูญสลายไปในเวลาไม่ถึงปีได้อย่างไร

หลังจากขุดคลองเปรมประชากรที่ดินบริเวณชุมชนตลาดบางเขนตกเป็นกรรมสิทธิ์ของหลวงสาธตราชายุทธ์ ผู้มีความเกี่ยวข้องกับการขุดคลองเปรมประชากรในปี พ.ศ. 2413 ต่อมาในปี พ.ศ. 2460 ได้มีการออกโฉนดให้แก่ นางแฉ่มจิตรจำนงวานิช บุตรีหลวงสาธตราชายุทธ์

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 196.

⁴⁰ สัมภาษณ์ คุณธานี สุรินทร์กุล อายุ 52 ปี, วันที่ 3 สิงหาคม 2550.

จากนั้นในปีเดียวกันนางแฉ่มจิตรจำนวานิช ขายให้แก่เจ้าพระยาอภัยราชามหาโยติธรรมธร (ม.ร.ว.ลพ สุทัศน์ ณ กรุงเทพฯ) ต่อมาปี พ.ศ. 2461 เจ้าพระยาอภัยราชามหาโยติธรรมธรยกให้ นางสาวเวียน สุทัศน์ บุตรบุญธรรม ซึ่งต่อมาก็คือคุณหญิงรักตประจิตธรรมจรัส หรือ คุณหญิงเวียน รักตประจิต ที่ชาวชุมชนรู้จัก รวมที่ดินทั้งหมด 47 ไร่ 76 ตารางวา

ชาวชุมชนเล่าว่า “ปู่ย่าตายายเราบอกมาตลอดว่าเป็นที่เช่า ไม่ใช่ที่ของเรา”⁴¹ ก่อนหน้าที่คุณหญิงเวียนจะเป็นเจ้าของที่ดินนั้นชาวชุมชนไม่ทราบว่าเจ้าของที่ก่อนหน้านี้คุณหญิงเวียนได้เก็บค่าเช่าที่ดินหรือไม่ แต่สำหรับคุณหญิงเวียนชาวชุมชนทุกคนได้รับรู้ว่าท่านเป็นเจ้าของที่เป็นผู้ให้เช่า ทุกคนรับรู้ว่าท่านเป็นคนดี ทุกคนรับรู้ถึงคำพูดของท่านว่า “อยู่ไปเถอะ อยู่ไปชั่วลูกชั่วหลาน” อย่างไรก็ตามในการเช่าที่ได้มีสัญญาเช่าด้วยโดยทำสัญญาเช่า 3 ปี เมื่อครบกำหนดก็จะมีการต่อสัญญามาโดยตลอด ทั้งผู้เช่ารายเก่าและรายใหม่ ผู้เช่ารายใหม่จะเสียค่าเช่าที่แพงกว่ารายเก่า การทำสัญญาเช่าที่นอกจากจะเป็นประโยชน์ต่อผู้ให้เช่าแล้วยังทำให้ผู้เช่าสามารถนำไปสัญญาไปขอติดตั้งและจ่ายค่าน้ำประปาและไฟฟ้า การทำสัญญาจะทำกับสำนักงานทนายความเอกชนผู้ดูแลผลประโยชน์ของคุณหญิงเวียน

ต่อมาปี พ.ศ. 2536 คุณหญิงเวียนเสียชีวิต ได้มอบที่ดินทั้งหมดเป็นมรดกให้นางสาวอุบล รักตประจิต ผู้เป็นบุตรสาว ผ่านไปไม่ถึง 1 ปีหลังคุณหญิงเวียนเสียชีวิต วันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2537 ชาวชุมชนตื่นขึ้นมาได้พบหนังสือแจ้งบอกเลิกสัญญาและให้ชาวชุมชนตลาดบางเขน รื้อถอน ขนย้ายสิ่งปลูกสร้างออกจากพื้นที่ ภายในระยะเวลา 6 เดือนตั้งแต่วันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2537 ถึงวันที่ 30 เมษายน พ.ศ. 2538 โดยบริษัทเอกชนรายหนึ่ง ความรู้สึกของชาวชุมชนครั้งแรกที่ได้รู้ข่าวนี้คือ งง คิดไม่ถึง ชาวชุมชนเล่าว่า “เขามองเหมือนเราบุกรุกที่ ที่มีเจ้าของเรารู้เราเช่าเขามาเป็น “ร้อยๆ ปี” แต่เราไม่รู้ว่าเราต้องออกไป”⁴² ชาวชุมชนอีกท่านหนึ่งเล่าว่า “ชาวบ้านเริ่ม “วงแตก” ตั้งหลักไม่ทัน ทำให้ผมหนียกยอนกลับไปก่อนหน้าประมาณสิงหา มีกำหนดท่านหนึ่งเอาแบบฟอร์มมาให้ชาวบ้านกรอก ทำนองว่า คุณอยู่มานานเท่าไร ถ้ามีที่อยู่ใหม่คุณพร้อมที่จะซื้อหรือผ่อน ฯลฯ คิดว่าเขาคงมาเก็บข้อมูลอะไรซักอย่าง พอตอนนั้นผมจึงรู้เพราะกำหนดคนนั้นเป็นมือไม้ให้กับบริษัท”⁴³

เหตุการณ์ที่เสมือนฝันของชาวชุมชนดังกล่าวเกิดขึ้นเมื่อนางสาวอุบล รักตประจิต ได้ขายที่ดินทั้งหมดให้กับบริษัทเอกชนรายหนึ่ง ในสัญญาซื้อขายมีโฉนดทั้งหมด 3 แปลง คือ โฉนดเลขที่ 232 จำนวน 37 ไร่ 2 งาน 88 วา ราคา 626,152,000 บาท (หกร้อยยี่สิบหกล้านบาทหนึ่งแสนห้าหมื่นสองพันบาทถ้วน) โฉนดเลขที่ 1,410 จำนวน 5 ไร่ 2 งาน 36 วา ราคา

⁴¹ สัมภาษณ์ ชาวชุมชนตลาดบางเขน อายุ 56 ปี, วันที่ 12 พฤษภาคม 2550.

⁴² สัมภาษณ์ แกนนำการต่อสู้ของชาวชุมชนตลาดบางเขน อายุ 63 ปี, วันที่ 9 เมษายน 2550.

⁴³ สัมภาษณ์ แกนนำการต่อสู้ของชาวชุมชนตลาดบางเขน อายุ 52 ปี, วันที่ 3 สิงหาคม 2550.

92,794,000 บาท (เก้าสิบล้านเจ็ดแสนเก้าหมื่นสี่พันบาทถ้วน) และโฉนดเลขที่ 1,411 จำนวน 3 ไร่ 3 งาน 52 วา ราคา 64,408,000 บาท (หกสิบล้านสี่แสนแปดพันบาทถ้วน) รวมเป็นเงินทั้งหมด 783,354,000 บาท (เจ็ดร้อยแปดสิบล้านสามแสนห้าหมื่นสี่พันบาทถ้วน)

ที่ดินทั้งสามแปลงนี้มีที่มาจากที่ตั้งเดิมที่คฤหาญเวียนได้รับจากเจ้าพระยาอภัยราชามหาโยติธรรมธร (ม.ร.ว.ลพ สุทัศน์ ณ กรุงเทพฯ) ในปี พ.ศ. 2461 ทั้งหมด 47 ไร่ 76 วา จากหลักฐานในโฉนดที่ดินปี พ.ศ. 2460 มีขอบเขตดังนี้ ทิศตะวันออก จดเขตทางรถไฟสายเหนือ ทิศตะวันตกจดคลองเปรมประชากร ทิศเหนือจดที่ดินเลขที่ 13 / 39 และทิศใต้จดคลองบางเขน ในประวัติการถือครองที่ดินพบว่า มีการทำรังวัดใหม่แบ่งที่ดินออกเป็นสองแปลงในปี พ.ศ. 2474 คือที่ดินเลขที่ 1,410 และ 1,411 นั้นเอง ไม่ทราบสาเหตุที่แน่นอนในการแบ่งที่ดินออกเป็นสองแปลง สำหรับที่ดินที่เหลือคือโฉนดเลขที่ 232 เป็นเลขที่ตั้งเดิมนั้นไม่ได้ทำรังวัดใหม่ และมีจำนวนที่ดินส่วนใหญ่ คือ 37 ไร่ 2 งาน 88 วา ที่ดินส่วนนี้จึงเป็นที่มาของประเด็นการต่อสู้ของชาวชุมชน ซึ่งจะได้อธิบายต่อไป

บริษัทรายนี้ซื้อที่ดินจากนางสาวอุบล รักตประจิต โดยมีที่ดินที่ไม่ได้ทำรังวัดใหม่มาด้วย การซื้อขายครั้งนี้ทางบริษัทได้นำที่ดินทั้งหมดไปจำนองกับธนาคารแห่งหนึ่ง ไม่ทราบจำนวนยอดเงินที่จำนองกับธนาคาร แต่คาดว่าน่าจะเป็นเงินทั้งหมดของราคาซื้อขาย (หรือมากกว่า) นั่นก็หมายความว่า ผู้จ่ายเงินให้นางสาวอุบล รักตประจิต ทั้งหมด คือ ธนาคารดังกล่าวนั่นเอง

มองในภาพรวมปี พ.ศ. 2537 ที่ดินส่วนใหญ่บริเวณนี้ได้ถูก “พัฒนา” ไปมากแล้วทั้งทำโรงงาน บ้านจัดสรร สนามกอล์ฟ และอื่นๆ การให้เช่าที่ราคาถูกลงๆ คงเป็นธุรกิจที่ “หลงยุค” ไปแล้ว จึงสามารถเข้าใจได้ถึงการขายที่ดินของนางสาวอุบล รักตประจิต ซึ่งอาจมีหลายสาเหตุแต่สาเหตุหลักๆ น่าจะราคาที่ดินที่สูง การขายที่จะได้ประโยชน์มากกว่าเก็บค่าเช่ามากจนเทียบกันไม่ได้ ประกอบกับนางสาวอุบล รักตประจิต ขณะนั้น (พ.ศ. 2537) มี อายุ 67 ปีแล้ว คงไม่ได้คิดทำประโยชน์อื่นๆ ในที่ดินผืนนี้ สำหรับบริษัทรายนี้คงเห็นประโยชน์มากมายกับที่ดินผืนนี้ ที่ดินที่ “สวยงาม” เป็นผืนเดียวกันถึง 47 ไร่ 76 วา ในเมืองใหญ่อย่างกรุงเทพมหานคร ปี พ.ศ. 2537 เป็นทำเลทองที่หาได้ยาก หากสามารถทำโครงการใหม่ๆ หรือแม้แต่ขายต่อ บริษัทคงฝันเห็นกำไรมหาศาลที่จะเกิดในอนาคต

การส่งหนังสือถึงชาวชุมชนวันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2537 เกิดขึ้นหลังจากทำสัญญาซื้อขายที่ดินเพียง 2 วันเท่านั้น คือ วันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2537 แสดงให้เห็นถึงการวางแผนมาเป็นอย่างดี มีความมั่นใจเป็นอย่างมาก เป็นการ “ปิดล้อม” พื้นที่และคนโดยมีอำนาจเหนือกว่าอย่างเห็นได้ชัด มีอำนาจทางกฎหมายเป็นเครื่องมือ แสดงการถือครองกรรมสิทธิ์ และให้ความหมายชาวชุมชนว่าเป็น “ผู้บุกรุก” หนังสือวันที่ 23 กันยายน เป็นสัญญาฉ้อฉล เป็นระเบิดลูกแรกที่โจมตีขมขั้ว “ซ็อก” ความรู้สึก ชาวชุมชนในขณะนั้นทำได้ก็เพียงจับกลุ่มพูดคุยกัน ปรีกษาหารือถึงอนาคตของตัวเอง ผ่านไปประมาณ 1 เดือนเป็นจังหวะที่ต้องโจมตี

ชุดที่สอง คราวนี้เป็นการบอกว่า “เอาจริง” หนังสือลงวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2537 ของบริษัท ได้บอกเลิกสัญญาและขอให้ขนย้ายออกจากบริเวณที่ดิน ข้อความตอนหนึ่งของหนังสือเขียนไว้ว่า

“ตามที่บริษัทฯ ได้แจ้งให้ท่านขนย้ายบ้านและบริวารออกจากที่ดินของบริษัท เมื่อวันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2537 แล้วนั้นบริษัทของเรานี้ให้ท่านทราบว่าตามกฎหมายแล้วบริษัทฯ ไม่ต้องจ่ายค่าชดเชยหรือค่ารื้อถอนให้ท่านแต่อย่างใด แต่ด้วยความเห็นอกเห็นใจและมนุษยธรรมในสังคมหากท่านได้ตระหนักถึงสิทธิโดยชอบธรรมแล้ว ท่านยินดีขนย้ายสัมภาระและบริวารออกจากที่ดินตามกำหนดที่บริษัทฯ ได้ประชุมและเห็นสมควรให้ค่าขนย้ายกับท่าน”

หนังสือฉบับนี้ต้องการสื่อสารไปถึงชาวชุมชน (และสังคมทั่วไป) ถึงอำนาจที่เหนือกว่าของบริษัทและแสดงถึงกลยุทธ์ในการ “ปิดล้อม” ที่เหนือชั้น ส่วนหนึ่งบริษัทคงเห็นว่าอาจมีการต่อต้านหรือเรียกร้องจากชาวชุมชนด้วย หนังสือฉบับนี้แสดงถึงการใช้วาทกรรมทางกฎหมายและ “สร้างท่า” ถึงการมีมนุษยธรรมโดยยอมจ่ายค่ารื้อถอนและขนย้ายอย่างมีชั้นเชิง กล่าวคือ ผู้ย้ายออกไปภายใน 2 เดือนจะได้รับค่าขนย้ายมากกว่าผู้ที่ย้ายออกไป ภายใน 4 เดือน ส่วนผู้ย้ายออกไปภายใน 6 เดือนจะได้รับค่าขนย้ายน้อยที่สุด หากชาวชุมชนตกลงบริษัทจะให้เงินมัดจำไว้ก่อน ในขณะที่ขนย้ายจะจ่ายที่เหลือ แต่ต้องแจ้งให้บริษัททราบก่อนล่วงหน้า 3 วัน ผู้ที่ขนย้ายหลังวันที่ 30 เมษายน พ.ศ. 2538 ชาวชุมชนต้องจ่ายค่าเสียหายให้บริษัทวันละ 1,000 บาท⁴⁴ ตอนท้ายของหนังสือยังไม่ลืมตอกย้ำถึงอำนาจที่เหนือกว่าของบริษัทขณะเดียวกันจะสังเกตเห็นถึงร่องรอยความกังวลถึงปัญหาของการใช้อำนาจชุดนี้ของบริษัทดังข้อความว่า “บริษัทฯ ขอเรียนชี้แจงว่าบริษัทฯ ต้องฟ้องศาลทุกรายเพื่อสิทธิ์และสิทธิเรียกค่าเสียหายตามกฎหมาย หากท่านที่ตั้งใจในการย้ายออกจากที่ดินคงไม่มีปัญหา และหากไม่เข้าใจเชิญปรึกษาที่บริษัทฯ ทุกวันเวลาทำการ”

จากการ “ปิดล้อม” พื้นที่ด้วยหนังสือฉบับนี้ ชาวชุมชนส่วนหนึ่งจำนวนน้อยยอมรับในเงื่อนไขต่างๆ และยอมย้ายออกไป ชาวชุมชนส่วนนี้ส่วนใหญ่มีทางเลือกในการหาที่อยู่ใหม่ มีฐานะทางเศรษฐกิจดีพอประมาณ ย้ายไปอยู่กับลูกหลานที่อื่น ส่วนใหญ่เห็นว่าค่ารื้อถอนขนย้ายที่บริษัทให้ก็น้อยเกินไป สูงสุดได้เพียง 100,000 บาท เพียงเงินจำนวนนี้เป็นไปไม่ได้ที่จะไปซื้อที่ดินและปลูกบ้านใหม่ แต่ที่ยอมย้ายเพราะเห็นว่าตัวเองเป็นผู้เช่า ได้รับค่าขนย้ายแค่

⁴⁴ กำหนดค่ารื้อถอนขนย้ายภายใน 2 เดือน (1 พฤศจิกายน – 30 ธันวาคม 2537) บ้านชั้นเดียว 50,000 บาท ชั้นครึ่ง 75,000 บาท สองชั้น 100,000 บาท ภายใน 4 เดือน (1 มกราคม – 28 กุมภาพันธ์ 2538) บ้านชั้นเดียว 40,000 บาท ชั้นครึ่ง 60,000 บาท สองชั้น 80,000 บาท ภายใน 6 เดือน (1 มีนาคม – 30 เมษายน 2538) บ้านชั้นเดียว 30,000 บาท ชั้นครึ่ง 50,000 บาท สองชั้น 70,000 บาท ค่ามัดจำ บ้านชั้นเดียว 10,000 บาท ชั้นครึ่ง 15,000 บาท สองชั้น 20,000 บาท

นี้ก็ดีแล้ว ดีกว่าไม่ได้ ชาวชุมชนกลุ่มนี้จึงเลือก “กึ่งพื้นที่” ที่เห็นแล้วว่าไม่มีกำลังเพียงพอจะรักษาเอาไว้ได้ ไม่มีอนาคต ถึงแม้จะรักและหวงแหนในฐานะแผ่นดินเกิดสักเพียงใด แต่ก็เหมือนเป็นผู้อาศัยไม่ใช่เจ้าของที่ดินที่แท้จริง

สำหรับชาวชุมชนที่เหลือน้อยเริ่ม “ตั้งหลัก” ได้ ชาวชุมชนส่วนใหญ่รู้สึกว่าทุกอย่างเกิดขึ้นเร็วเกินไป ข้อเสนอของบริษัทไม่ได้เกิดจากการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ไม่มีการบอกกล่าวกันก่อน ใช้กฎหมายในการบีบบังคับ “ปิดล้อม” ให้ไม่มีทางเลือกอื่น ชาวชุมชนรู้สึกว่าคุณกระทำ อึดอัด ไร้ศักดิ์ศรี แกนนำชาวชุมชนคนหนึ่งแสดงความรู้สึกไว้ว่า “เราคุยกันนอกกรอบว่า หาก...(ชื่อกรรมการผู้จัดการบริษัท) มาคุยกันดีๆ เราก็ไป นี่ให้หรืออย่างเดียวเลยเราก็ต้องสู้”⁴⁵ ด้วยความรู้สึกดังกล่าวจึงเกิดการรวมตัวต่อสู้อย่างมีเป้าหมาย แกนนำชาวชุมชนการต่อสู้อีกท่านหนึ่งเล่าว่า “ก่อนนั้นเราคุยกันเป็นกลุ่มเล็กๆ ตรงนั้น ตรงนี้ ตอนหลังทั้งหมดไปรวมตัวกันที่โรงเจ เริ่มมีการตั้งกลุ่มทำงาน มีวัตถุประสงค์สองอย่างคือ ดูข้อเท็จจริงก่อน บางคนเขาให้เงินก็เอาเลย เพื่อให้ได้สิทธิอันพึงมีพึงได้ ไปแล้วต้องยิ้ม ต้องพอใจ (และ) เราดูเรื่องความปลอดภัย ห่วงการวางเพลิง จ้างคนเฝ้ายาม วางแผนรถเข้าออก เงินได้จากการเรียกรถกันบ้านละ 100 บาท ตอนนั้นได้ประมาณ 300 กว่าหลัง”⁴⁶

มีข้อน่าสังเกตว่าการที่ชาวชุมชนรวมตัวกันที่โรงเจแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับโรงเจในฐานะพื้นที่สาธารณะ และอีกนัยยะหนึ่งโรงเจคือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่อยู่ของ “เจ้า” ที่ชาวชุมชนเชื่อว่าปกป้องคุ้มครองชาวชุมชนให้อยู่เย็นเป็นสุขมาหลายชั่วอายุคน การรวมตัวกันที่โรงเจจึงเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้กับชาวชุมชนได้ในระดับหนึ่ง ซึ่งก่อนหน้านี้โรงเจเป็นสถานที่รวมตัวกันของชาวชุมชนในโอกาสต่างๆ มาตั้งแต่อดีต (ดู บทที่ 3 (3.4.2))

หลังจากการรวมตัวจึงเกิด “คณะกรรมการ” ขึ้นมา 1 ชุด เพื่อเป็นตัวแทนในการเจรจากับบริษัท หลังจากหนังสือของบริษัท วันที่ 21 ตุลาคม เพียง 21 วัน สิ่งที่บริษัทกังวลได้ปรากฏตัว อำนาจฝ่ายตรงข้ามที่ถูกกดทับ แผงเร้น ซ่อนตัวอยู่ ได้แสดงตัวออกมาเป็นรูปธรรม วันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2537 คณะกรรมการที่ตั้งขึ้นได้ทำหนังสือขอผ่อนผันระยะเวลาและอัตราค่ารถถอน ขนย้าย ถึงกรรมการผู้จัดการบริษัท หนังสือฉบับนี้นอกจากได้แสดงถึงการต่อสู้อย่างมีเหตุผลแล้ว ยัง “ส่งสาร” ถึงบริษัทในทำนอง “รู้ทัน” ประชดประชัด เชื่อแน่ว่าหลังจากผู้เกี่ยวข้องของบริษัทได้อ่านหนังสือฉบับนี้แล้วคงรู้สึก “แน่นหน้าอก” “หายใจไม่ทั่วท้อง” และคงรู้สึกกังวลถึงอุปสรรคที่จะเกิดหลังจากนี้ ในหนังสือมีข้อความสรุปได้ว่า

⁴⁵ สัมภาษณ์ แกนนำการต่อสู้ของชาวชุมชนตลาดบางเขน อายุ 57 ปี, วันที่ 27 พฤษภาคม 2551.

⁴⁶ สัมภาษณ์ แกนนำการต่อสู้ของชาวชุมชนตลาดบางเขน อายุ 52 ปี, วันที่ 3 สิงหาคม 2550.

“เราทราบและตระหนักดีถึงกรรมสิทธิ์ของท่านที่มีในที่ดินดังกล่าว มิได้คิดจะต่อต้านหรือขัดขืนแต่ประการใด แต่เพราะเหตุจำเป็นสุดวิสัยอย่างมาก เนื่องจากเจ้าของที่ดินเดิมไม่เคยแจ้งพวกเรามาก่อนว่าจะมีการซื้อขายที่ดินแปลงนี้ ซึ่งท่านคงทราบดีว่าเมื่อวันที่ 5 กันยายน 2537 ผู้รักษาผลประโยชน์ยังมาเก็บค่าเช่าที่ดินของเดือนกันยายน 2537 และก็มีได้แจ้งว่าจะมีการซื้อขายที่ดินแต่อย่างใด ผู้เช่าที่ดินจำนวนมากจึงไม่ได้เตรียมหาที่อยู่อาศัยใหม่ไว้รองรับการบอกเลิกสัญญาของท่าน เราผู้เช่าทราบซึ่งในความเมตตาของท่านที่มีต่อผู้เช่าที่กรุณาให้ค่ารื้อถอน ขนย้าย แต่เมื่อเปรียบเทียบกับค่าครองชีพและสถานการณ์ในปัจจุบัน ผู้เช่าจำนวนมากไม่สามารถปฏิบัติตามท่านเสนอได้... จึงใคร่ขอความกรุณาจากท่านช่วยพิจารณาค่ารื้อถอน ขนย้ายใหม่ดังนี้ บ้าน 2 ชั้น มีสัญญาเช่า ขอเป็นหลังละ 350,000 บาท (มากกว่าเดิม 250,000 บาท)...บ้านชั้นเดียว มีสัญญาเช่า ขอเป็นหลังละ 250,000 บาท(มากกว่าเดิม 20,000 บาท)...บ้านไม่มีเลขที่ก็ขอให้บริษัทพิจารณาในอัตราเดียวกับอัตราข้างต้นตามลักษณะบ้าน...ระยะเวลาการรื้อถอน ขนย้ายใคร่ขอให้ท่านยืดระยะเวลาเป็น 2 ปี 6 เดือน (เดิมภายใน 6 เดือน)...ถึงวันที่ 30 เมษายน 2540 เนื่องจากผู้เช่าเป็นจำนวนมากยังไม่สามารถที่จะหาที่อยู่อาศัยใหม่ได้ ประกอบกับอยู่ในช่วงระยะเวลาปิดภาคเปิดภาคเรียนปกติ และจะต้องหาโรงเรียนใหม่ให้บุตรหลาน...ใคร่ขอความกรุณาจากท่านช่วยจัดหาที่ดินเปล่าพร้อมสาธารณูปโภคที่จำเป็น เช่น ไฟฟ้า ประปา ถนน ฯลฯ รองรับผู้ที่ไม่สามารถจะหาที่ปลูกสร้างที่อยู่อาศัยใหม่ได้ด้วยตนเอง และขอให้มิต้องลดอัตราค่าขนย้ายลงสำหรับผู้รื้อถอน ขนย้ายภายในวันที่ 30 เมษายน 2540...เราเชื่อว่าที่ท่านประสบความสำเร็จในชีวิตและธุรกิจที่ท่านดำเนินอยู่นั้น เนื่องมาจากท่านเป็นผู้มีคุณธรรมและเมตตาจิตอันสูงส่ง คงจะให้ความเมตตาและเห็นใจพวกเราช่วยบรรเทาความเดือดร้อนตามที่เสนอมา...(ลงชื่อคณะกรรมการทั้งหมด 17 ท่าน)”

เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2537 ชาวชุมชนตลาดบางเขนทำหนังสือร้องทุกข์ถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย ทำหนังสือถึงผู้อำนวยการเขตดอนเมือง (พื้นที่รับผิดชอบขณะนั้น) ร้องพฤติกรรมการของกำนันคนหนึ่ง ชาวชุมชนเขียนไว้ในหนังสือถึงสภาพนายความถึงพฤติกรรมของกำนันคนนี้ไว้ว่า “ไม่ช่วยเหลือ ปกป้องความเดือดร้อนของชาวบ้าน อีกทั้งไปเป็นคนช่วยบริษัทขี้ไส้ลูกบ้าน ให้รื้อถอนบ้านเรือนออกไปโดยเร็ว” นอกจากนั้นยังทำหนังสือขอความช่วยเหลือจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเขตดอนเมืองขณะนั้นเพื่อเข้าชื่อที่การเคหะแห่งชาติ เป็นต้น ผลจากการส่งหนังสือส่วนใหญ่ชาวชุมชน

ไม่ได้ได้รับความช่วยเหลืออันใด เช่น รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทยได้ทำหนังสือตอบกลับมาว่าวันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2538 ว่า “ได้แจ้งให้สำนักงานเขตดอนเมืองทราบและพิจารณาแล้ว และจะแจ้งให้ทราบต่อไป” ปรากฏว่าเรื่องเงียบหายไป อย่างไรก็ตามสำหรับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรท่านนั้นได้ดำเนินการโดยทำหนังสือลงวันที่ 11 เมษายน พ.ศ. 2538 ถึงผู้ว่าการเคหะแห่งชาติขอให้การเคหะแห่งชาติดำเนินการเร่งปลูกสร้างที่อยู่อาศัยให้คนที่เดือดร้อนโดยเร็ว

เดือนธันวาคมคณะกรรมการได้ร้องทุกข์ผ่านหนังสือพิมพ์เดลินิวส์ ตีพิมพ์วันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2537 ต่อมาวันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2537 คณะกรรมการชุมชนได้ทำหนังสือร้องเรียนถึงสภาพนายกความ

จะเห็นได้ว่าการรวมตัวกันต่อสู้ของชาวชุมชนตลาดบางเขนโดยผ่านคณะกรรมการในช่วงแรกนั้น ได้ดำเนินการเป็นขั้นตอน มีระบบการจัดการที่ดี และมีความรวดเร็วนับจากวันที่รู้ข่าวคือ 23 กันยายน ถึงวันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2537 เพียงสองเดือนครึ่งเท่านั้นคณะกรรมการและชาวชุมชนตลาดบางเขนได้ทำการ “ตอบโต้” มากมาย นอกจากการต่อรองกับบริษัทโดยตรงแล้ว ยังมีการทำหนังสือถึงหน่วยงานต่างๆ เพื่ออธิบายกับหน่วยงานรัฐและสังคมผ่านหน้าหนังสือพิมพ์ และยังมีการจัดเวรยามภายในชุมชนด้วย แสดงให้เห็นถึง “คุณภาพ” ของชาวชุมชนตลาดบางเขน ลักษณะของเป้าหมายในช่วงแรกนี้เป็นการเรียกร้องเพิ่มค่าขนย้ายและระยะเวลาจอดรถอน เนื้อหาในหนังสือจึงไม่มีลักษณะทำทนาย และอธิบายกับหน่วยงานของรัฐและสังคมในเชิงขอความเห็นใจ ให้ช่วยเหลือ ไม่ได้ใช้ประเด็นทางกฎหมายหรือการมีสิทธิใดๆ

มีประเด็นที่น่าสนใจในช่วงนี้คือ หลังจากเกิดปัญหา บริษัทฯ ได้เรียกชาวตลาดบางเขนว่า “ผู้เช่า” ในหนังสือ “ตอบโต้” ครั้งแรกวันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2537 คณะกรรมการก็เรียกชาวชุมชนตลาดบางเขนหรือกลุ่มของตัวเองว่า “ผู้เช่า” เช่นเดียวกัน ขณะเดียวกันเมื่อคณะกรรมการทำหนังสือถึงหน่วยงานอื่นๆ ได้ใช้คำว่า “ชาวตลาดบางเขน” ยังไม่มีการใช้คำว่า “ชุมชนตลาดบางเขน” แต่อย่างใด

หลังจากชาวชุมชนตลาดบางเขนทำหนังสือถึงบริษัทในวันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2537 บริษัทปฏิเสธข้อเรียกร้องทั้งหมด ทำให้สถานการณ์อยู่ในภาวะอึมครึมทันทีทั้งสองฝ่าย “เผชิญหน้า” กัน ภายใต้สถานการณ์ที่ไม่แน่นอนนี้ชาวชุมชนตลาดบางเขนมีความวิตกกังวลสูงกลัวว่าจะมีการวางเพลิง เพราะเห็นจากข่าวบ่อยๆ ว่าชุมชนที่ถูกไล่ที่จะมีการวางเพลิงจึงมีการจัดเวรยามแน่นหนา ขอความช่วยเหลือจากตำรวจ ฯลฯ ขณะเดียวกันกลุ่มคณะกรรมการก็เริ่มคิดถึงกลยุทธ์ว่าจะทำกันอย่างไรต่อไป ช่วงนี้เองที่แกนนำเริ่มหาข้อมูลเกี่ยวกับประวัติชุมชน ประวัติคลองเปรมประชากร สิทธิทางกฎหมาย พระราชบัญญัติต่างๆ ข้อมูลเรื่องโฉนดที่ดิน

แกนนำคณะกรรมการเล่าว่า “เราไปค้นหาประวัติจากจดหมายเหตุแห่งชาติ ไปคัดสำเนา โฉนดที่ดิน พ.ร.บ. เรียกว่าทำทุกวิถีทางเพื่อจะสู้กับบริษัท”⁴⁷

ในช่วงนี้ทางคณะกรรมการพบข้อสังเกตสำคัญในการต่อสู้อยู่ประเด็นหนึ่งคือ ที่ดิน บริเวณริมคลองเปรมประชากรและคลองบางเขนนั้นน่าจะเป็นที่ของทางราชการ เช่น กรมชลประทาน หรือที่ราชพัสดุ เป็นต้น เนื่องจากผู้อาวุโสในชุมชนเคยเห็นหลักหมุดของกรมชลประทาน⁴⁸ และสังเกตเปรียบเทียบที่ดินกับบริเวณริมคลองเปรมประชากรส่วนอื่นๆ พบว่าเขตของที่ราชการมีความกว้างมากกว่า 15 เมตรจากริมคลองจึงสันนิษฐานว่าบริเวณนี้น่าจะเป็นเช่นเดียวกัน หากเป็นเช่นนั้นหมายความว่าที่ดินของบริษัทอาจไม่ได้ครอบคลุมถึงผู้เช่าทั้งหมด เพราะผู้เช่าจำนวนหนึ่งตั้งบ้านอยู่ริมคลอง ด้วยเหตุนี้หลังจากชาวชุมชนพบเห็นเจ้าหน้าที่ของกรมที่ดิน กรมชลประทานและของบริษัทมาทำการรังวัดที่ดินโฉนดเลขที่ 232 ใหม่เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2537 และวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2537 ชาวชุมชนจึงไม่ไว้วางใจและได้ทำหนังสือในทำนอง “ฟ้อง” ผู้บังคับบัญชา ลงวันที่ 13 มกราคม พ.ศ. 2538 ถึงรัฐมนตรีกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ อธิบดีกรมที่ดิน และอธิบดีกรมชลประทาน มีข้อความเหมือนกัน ข้อความในหนังสือฉบับนี้แสดงให้เห็นถึงการใช้ประเด็นทางกฎหมายและการดำเนินการของรัฐ และบริษัทเข้าต่อสู้ เป็นการไม่ไว้วางใจรัฐ และข้อความแสดงออกถึง “ความกล้า” ในการใช้คำพูด โดยบอกว่าการรังวัดที่ของบริษัททักกับเจ้าหน้าที่รัฐอาจทำไม่ถูกต้อง เป็นการจุดประเด็นให้เห็นว่าบริษัทอาจกำลังนำเอาที่ดินของรัฐมาเป็นของบริษัท และสร้าง “ภาพลักษณ์” ใหม่ให้บริษัทจาก “บริษัทผู้ถือกรรมสิทธิ์” เป็น “นายทุน” และสื่อสารว่าชาวชุมชนเป็นผู้ถูกกระทำ ดังข้อความที่ว่า

“ข้าพเจ้า (ประธานคณะกรรมการ) พร้อมด้วยชาวบ้านหมู่ 5 ตำบลตลาดบางเขน เขตดอนเมือง ได้รับความเดือดร้อนในที่อยู่อาศัยเพราะถูกไล่ที่จากบริษัท อยู่ในขณะนี้ถูกเจ้าหน้าที่ของรัฐ จากกรมที่ดิน เจ้าหน้าที่จากกรมชลประทานของท่านประพฤติตนเสมือนทาสรับใช้นายทุน พยายามจะยกที่ดินอันเป็นของรัฐให้กับบริษัท...ผู้อาวุโสหลายท่านซึ่งเคยเห็นหลักหมุดของกรมชลประทาน พยายามจะแจ้งให้เจ้าหน้าที่ทราบ แต่เจ้าหน้าที่ก็มีฟังคำทัดทานนั้น กลับดำเนินการตามที่ตนเองคิด พฤติกรรมเช่นนี้ชาวบ้านพร้อมข้าพเจ้า (ประธานคณะกรรมการ) จึงสงสัยในความไม่ชอบมาพากลในตัวเจ้าหน้าที่รัฐบาลทั้งสองหน่วยงานนี้อย่างยิ่ง จึงใคร่ขอให้ท่านได้พิจารณาเพื่อความเป็น

⁴⁷ สัมภาษณ์ แกนนำการต่อสู้ของชาวชุมชนตลาดบางเขน อายุ 52 ปี, วันที่ 3 สิงหาคม 2550.

⁴⁸ ผู้วิจัยเคยเห็นหลักหมุดของกรมชลประทานที่คลองบางเขน เพื่อแสดงเขตของริมคลอง ชาวชุมชนบอกว่า มีมากกว่า 50 ปี

กรรมแก่พวกข้าพเจ้า และรักษาที่ดินเป็นสมบัติของรัฐไม่ให้ตกเป็นของ
นายทุน”

ประเด็นนี้ทางกรมที่ดินได้ตอบกลับมาในวันที่ 5 มิถุนายน 2538 (ผ่านไปประมาณ 5 เดือน) สรุปได้ว่า โฉนดยังไม่มีการปักหลักเขตที่ดิน เนื่องจากผู้ขอ (บริษัท) และเจ้าของที่ดินข้างเคียงไม่สามารถนำทำการรังวัดได้ ผู้ขอจึงได้งดทำรังวัดไว้ก่อน หมายความว่า ยังไม่มีการดำเนินการใดๆ ดังนั้นข้อกล่าวหาของชาวชุมชนที่บอกว่าเจ้าหน้าที่รัฐร่วมมือกับบริษัทนั้นจึงไม่มีมูลแต่ประการใด ผลของหนังสือฉบับนี้จึงเป็นผลดีกับประเด็นการต่อสู้ของชาวชุมชน เพราะเท่ากับว่าที่ดินบริเวณนี้ยังไม่ได้ทำรังวัด ยังเป็นปัญหาอยู่

หนังสือของชาวชุมชนตลาดบางเขนฉบับนี้ยังมีประเด็นน่าสนใจคือได้ปรากฏตราประทับรูปทรงกลมภายในเป็นรูปมือสามมือรวมกัน มีคำว่า พลัง สามัคคี มีชัย ด้านล่างมีลายไทยประยุกต์ ที่น่าสนใจคือด้านบนมีข้อความว่า “ชุมชนตลาดบางเขน” นี่เป็นครั้งแรกที่มีการใช้คำว่า “ชุมชน” และปรากฏอยู่บนตราประทับ ในข้อความหนังสือชาวชุมชนยังเรียกตัวเองว่าชาวบ้านหมู่ 5 หรือชาวตลาดบางเขนอยู่ ในขณะที่ชุมชนตลาดบางเขนยังไม่ได้จดทะเบียนกับเขตในฐานะ “ชุมชนของรัฐ” การใช้ชื่อชุมชนตลาดบางเขนในตราประทับจึงเกิดขึ้นมาจากการต่อสู้ เป็นเครื่องมือหนึ่งในการต่อสู้ แกนนำชาวชุมชนเล่าว่า “จริงแล้วเรายู่กันมานานแล้ว แต่ไม่ได้เรียกว่าชุมชน ช่วงนั้นเขาใช้ว่าชุมชนกัน เราจึงเรียกว่าชุมชนเพื่อให้ได้ “ความรู้สึก” ว่าอยู่กันมานาน”⁴⁹

ตราประทับหนังสือของชาวชุมชนในช่วงมีการโล้เรือ

⁴⁹ สัมภาษณ์ แกนนำการต่อสู้ของชาวชุมชนตลาดบางเขน อายุ 57 ปี, วันที่ 27 พฤษภาคม 2551.

วันที่ 30 มกราคม พ.ศ. 2538 บริษัทได้ใช้อำนาจทางกฎหมาย “โจมดี” อีกครั้ง โดยการฟ้องร้องทางแพ่งต่อชาวชุมชนตลาดบางเขน 12 ราย ช่วงนี้ชาวชุมชนตลาดบางเขนหลายคนในชีวิตไม่เคยขึ้นโรงขึ้นศาล จำเป็นต้องไปเป็นทั้งผู้ต้องหาและพยาน คุณป้าวัย 77 เล่าว่า “ฉันไปขึ้นศาลสองครั้ง เป็นพยาน ไม่เคยไปมาก่อน เขาพาไป ได้พูดนิดหน่อย ป้ารู้ว่าการสู้ไปก็ไม่ชนะเพราะเป็นที่เช่า เขาขายแล้วเราก็ต้องไป”⁵⁰ ในช่วงที่คดีความกำลังดำเนินไปตามขั้นตอนอยู่นั้น ฝ่ายคณะกรรมการและชาวชุมชนกับบริษัทฯ ยังต้องสู้กัน “นอกศาล” และทำให้ชาวชุมชน “ตอบโต้” กลับหนักขึ้น วันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2538 คณะกรรมการได้ทำหนังสือขอให้พิจารณาทบทวนอัตราราคารื้อถอนและระยะเวลาขยับ ในหนังสือเขียนไว้ว่า

“ตามที่คณะกรรมการประสานงานตลาดบางเขนได้เคยเสนออัตรารื้อถอนและระยะเวลาขยับให้ท่านพิจารณาถึง 2 ครั้ง ปรากฏว่าบริษัทฯ ไม่พิจารณาทั้งสองครั้ง และเมื่อปลายเดือนกุมภาพันธ์ 2538 (ช่วงดำเนินคดี) บริษัทฯ ฟ้องร้องชาวบ้านและเรียกค่าเสียหายมาจำนวน 12 ราย คณะกรรมการฯ และชาวบ้านที่ถูกฟ้องร้องไม่ได้ตกอกตกใจต่อหมายศาลแต่ประการใด เป็นการดีเสียด้วยที่ชาวบ้านจะให้ปากคำในชั้นศาล บริษัทฯ ไม่ควรเพิกเฉยต่อคำขอร้องจากชาวบ้าน น่าจะเห็นอกเห็นใจชาวบ้าน ช่วยเหลือในหนทางที่เป็นไปได้ และหากบริษัทฯ ยังคิดที่จะดำเนินการเช่นนี้กับชาวบ้านต่อไปอีก ความเสียหายที่เกิดขึ้นมิใช่ว่าจะตกแก่ชาวบ้านฝ่ายเดียว บริษัทฯ ย่อมที่จะได้รับผลกระทบต่อความเสียหายนั้นๆ ด้วยเช่นกัน...คณะกรรมการประสานงานตลาดบางเขน ได้ร่วมประชุมและมีมติให้นำเสนออัตรารื้อถอนและระยะเวลาให้กับบริษัทฯ ได้พิจารณาใหม่เพราะปัจจุบันการเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ ภาวะค่าครองชีพ วัสดุดิบที่ใช้ในการก่อสร้างมีราคาแพงมาก ที่ดินมีราคาสูงขึ้นอย่างรวดเร็วที่ประชุมคณะกรรมการฯ พิจารณาเห็นแล้วว่าเหมาะสมกับภาวะการณ์ในปัจจุบัน ดังนี้ บ้านชั้นเดียว จ่าย 300,000 บาท บ้านชั้นครึ่งจ่าย 500,000 บาท บ้านสองชั้นจ่าย 700,000 บาท”

เห็นได้ว่าชาวชุมชนต่อรองราคาสูงกว่าเดิมมาก โดยเฉพาะบ้านสองชั้นขอเรียกสูงสูงกว่าเดิมถึงสองเท่าเลยทีเดียว และมากกว่าที่บริษัทฯ ตั้งไว้หลายเท่าตัว ดูเหมือนแทบเป็นไปได้ที่ทางบริษัทจะยอมตามข้อเรียกร้อง ข้อเสนอนี้จึงเป็นกลยุทธ์เพื่อยึดอยู่กับบริษัท ส่วนหนึ่งชาวชุมชนเริ่มเห็นว่าการที่บริษัทฯ “โจมดี” ด้วยความรวดเร็ว เร่งรีบ เพราะบริษัทฯ ไปกู้เงินจากธนาคารหากจัดการ “เคลียร์พื้นที่” ไม่ได้จะประสบปัญหาการพัฒนาที่ดิน ความล่าช้าอาจเสียโอกาส และอาจขาดทุนในอนาคต ในช่วงนี้ชาวชุมชนที่ย้ายออกจากพื้นที่เริ่มมีมาก

⁵⁰ สัมภาษณ์ ชาวชุมชนตลาดบางเขน อายุ 77 ปี, วันที่ 3 มิถุนายน 2550.

ขึ้น เหลืออยู่ประมาณครึ่งหนึ่ง ส่วนใหญ่จะเป็นลูกหลานชาวชุมชนตลาดบางเขนดั้งเดิม คนที่ย้ายออกไปส่วนใหญ่จะเป็นคนที่เข้ามาอยู่ใหม่ มีข้อน่าสังเกตในหนังสือของชาวชุมชนฉบับนี้ ได้มีการตั้งชื่อคณะกรรมการว่า คณะกรรมการประสานงานตลาดบางเขน มีตราประทับรูปเดิม แต่ไม่ได้เรียกชาวชุมชนว่า ชาวชุมชนตลาดบางเขน เรียกแต่เพียงว่า “ชาวบ้าน” เท่านั้น ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่าแกนนำชาวชุมชนท่านหนึ่งท่านใช้คำเรียกชาวชุมชนในการพูดคุยว่า “ชาวบ้าน” ความหมายก็คือ ชาวตลาดบางเขน นั่นเอง อย่างไรก็ตามการใช้คำว่า “ชาวบ้าน” อย่างเดียวนั้นก็แสดงให้เห็นร่องรอยการลดความ “เข้ม” ของอัตลักษณ์ชาวชุมชน ถึงแม้เนื้อหาการต่อสู้มีความ “เข้ม” มากขึ้นก็ตาม

10 มีนาคม พ.ศ. 2538 บริษัททำหนังสือกลับมา เนื้อหาของหนังสือแสดงให้เห็นถึงการ “ยอมอ่อนข้อ” ให้กับชาวชุมชนในระดับหนึ่ง ดังข้อความที่ว่า “บริษัทฯ มีความเห็นและเข้าใจ ท่านทั้งหลายโดยอนุโลมกำหนดให้เงินกับท่านทั้งหลาย...บ้านชั้นเดียว 40,000 บาท บ้านชั้นครึ่ง 60,000 บาท บ้านสองชั้น 80,000 บาท...หวังว่าท่านทั้งหลายคงเข้าใจเจตนารมณ์ของบริษัท เป็นอย่างดี (ลงท้าย) ด้วยความปรารถนาดี” จะเห็นได้ว่าราคานี้เป็นราคาค่าขนย้ายภายในกำหนด 4 เดือน (1 พฤศจิกายน 2537 – 28 กุมภาพันธ์ 2538) แต่เวลาในช่วงนี้ได้เกินมาแล้ว แสดงให้เห็นว่าการต่อรองของชาวชุมชนได้ผลในระดับหนึ่ง และถ้อยคำของหนังสือมีความนุ่มนวลมากขึ้น

อย่างไรก็ตามดูเหมือนบริษัทฯ จะต่อรองไม่ได้ผลทั้งหมด ยังมีชาวชุมชนเหลืออยู่ประมาณ 160 หลังคาเรือนยังคงปักหลักต่อรองต่อไป วันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2538 ซึ่งเป็นเดือนที่ทางบริษัท “ซีดเส้นตาย” (30 เมษายน 2538) บริษัทได้ทำหนังสืออีกครั้ง ครึ่งนี้บริษัทแสดงให้เห็นถึงการยื่นคำขาดและ “ขู่ว่า” จะใช้มาตรการทางกฎหมายเพิ่มเติมดังข้อความดังนี้

“เมื่อสิ้นระยะเวลาดังกล่าวแล้วทางบริษัทฯ มีความเสียใจเป็นอย่างยิ่งที่จะไม่มีการทำสัญญาการรื้อถอนและขนย้ายและจ่ายเงินเพื่อการรื้อถอนและขนย้ายดังกล่าว ผู้เช่าท่านใดที่ยังไม่ยอมปฏิบัติตามเงื่อนไขของบริษัท ทางบริษัทฯ มีความเสียใจเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องฟ้องคดีกับท่านทุกๆ รายไป พร้อมกับเรียกร้องค่าเสียหายจากท่านด้วยดังที่มีบางรายได้ถูกทางบริษัทฯ ฟ้องขับไล่ ขณะนี้อยู่ระหว่างการดำเนินคดี 11 ราย และทำสัญญาประนีประนอมยอมความไปแล้ว 1 ราย”

อย่างไรก็ตามทางบริษัทฯ ได้เปิดช่องตามความต้องการของบริษัทฯ และแสดงถึงความไม่มั่นใจในมาตรการ “ขู่” นี้จึงเขียนไว้ในตอนท้ายว่า “หากผู้เช่าท่านใดมีข้อขัดข้องหรือมีเหตุผล....เชิญไปปรึกษาหารือได้ ณ ที่ทำการบริษัทฯ ชั่วคราวหน้าวัดเทวสุนทร เพื่อทางบริษัทฯ สามารถช่วยเหลือท่านได้ตามสมควรด้วยเหตุและผล บริษัทฯ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าทุกท่านคงให้ความร่วมมือด้วยดี”

เวลาล่วงเลยจนถึง “เสันตาย” แต่ชาวชุมชนที่เหลืออยู่ยังไม่ยอมย้ายออก ยังคงต่อสู้เพื่อต่อรองต่อไป วันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2538 ทางชุมชนได้ทำหนังสือถึงราชเลขาธิการ สำนักพระราชวัง เล่าถึงที่มาที่ไปของปัญหาอย่างละเอียด และขอให้สำนักพระราชวังช่วยเจรจากับบริษัทฯ โดยแยกผู้เดือดร้อนออกเป็นสองกลุ่ม กลุ่มแรกเป็นกลุ่มที่อยู่ในที่ดินของบริษัท ขอให้ผ่อนปรนระยะเวลาผ่อนถอน จนกว่าการเคหะแห่งชาติจะจัดซื้อที่ดินและอนุญาตให้สร้างบ้านเรือนได้ กลุ่มที่สองเป็นผู้ที่อยู่ริมคลองเป็นที่ของกรมชลประทาน ตามพระราชบัญญัติรักษาคลอง รศ. 121 และที่สาธารณะตามข้อบัญญัติกรุงเทพมหานครเรื่อง กำหนดบริเวณซึ่งอาคารบางชนิดจะปลูกสร้างมิได้ พ.ศ. 2521 ข้อ 6 และขอให้ยกฟ้องผู้ที่ปลูกสร้างบ้านอยู่ริมคลอง จำนวน 6 ราย (ใน 12 ราย) และขอให้บริษัทอย่าได้ฟ้องร้องขับไล่ผู้เช่าที่อาศัยอยู่ริมคลอง สำนักราชเลขาธิการได้ทำหนังสือตอบกลับมาในวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ. 2538 ว่าได้รับทราบและได้รับเรื่องไว้แล้ว

ประเด็นเรื่องที่ดินของกรมชลประทานนี้เองถือว่าเป็น “ไม่ตาย” ของชาวชุมชน จากการพบข้อสังเกตเรื่องที่ดินริมคลองของชาวชุมชน ทำให้ชาวชุมชนหาข้อมูลและได้พบว่า ที่ดินในโฉนดเลขที่ 232 บริษัทอ้างว่ามีขอบเขตเลยไปถึงริมคลองนั้น (ชาวชุมชนบางคนเล่าว่าบริษัทอ้างไปถึงกลางคลอง) เป็นที่ของกรมชลประทานหรือที่ราชพัสดุในปัจจุบัน ตามพระราชบัญญัติรักษาคลอง รศ. 121 (พ.ศ. 2467) สมัยรัชกาลที่ 6 โดยมีสาระสำคัญสรุปได้ว่า ได้กำหนดเขตที่ดินสองฝั่งคลองเปรมประชากรและคลองบางเขน ฝั่งละ 1 เส้น หรือ 20 วา เพื่อขุดคลองซ่อมคลอง ก่อสร้างทำนบ ประตูน้ำ ทำคันกันน้ำ ทำตลิ่งคันคลองหรืออื่นๆ ดังนั้นการที่คุณหญิงเวียงได้นำโฉนดมาทำรังวัดใหม่ แต่ได้ทำเพียง 2 โฉนดเท่านั้น คือ โฉนดเลขที่ 1,410 และ 1,411 ส่วนโฉนดเลขที่ 232 ไม่ได้ทำรังวัดใหม่ ที่ดินจึงมีขอบเขตไปถึงริมคลอง (หรือกลางคลอง) ซึ่งขัดกับพระราชบัญญัติรักษาคลอง รศ. 121 ดังนั้นบริษัทจึงไม่มีสิทธิไล่ชาวชุมชนที่อยู่ริมคลองเพราะเป็นที่ของทางราชการ ประเด็นนี้จึงทำให้บริษัท “คาดไม่ถึง” ว่าที่ดินที่ตัวเองซื้อมานั้นจะเกิดปัญหานี้ และหากมีชาวชุมชนอยู่ริมคลอง ที่ดินที่ซื้อมาก็ “ไม่สวย” เท่าที่ควร ทำกำไรได้ลำบาก ชาวชุมชนใช้ประเด็นนี้ในการอธิบายต่อสังคมต่อๆ มา เช่น หนังสือถึงอธิบดีกรมธนารักษ์ วันที่ 20 ธันวาคม พ.ศ. 2538 หนังสือถวายฎีกา วันที่ 10 มกราคม พ.ศ. 2539 หนังสือถึงอธิบดีกรมที่ดิน กรุงเทพฯ วันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2539 หนังสือถึงสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรีวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2539 หนังสือถึงผู้อำนวยการเขตหลักสี่ วันที่ 19 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2541 เป็นต้น ในหนังสือทุกฉบับนอกจากได้เขียนถึงประเด็นพระราชบัญญัติรักษาคลอง รศ. 121 แล้วยังมีข้อความในลักษณะที่ว่า “ที่ดินทั้งสองคลองชาวบ้านปลูกมานานกว่าร้อยปี” เกือบทุกฉบับ บางบ้านได้เขียนไว้ที่ประตูบ้านว่า “ที่ราชพัสดุ” ในช่วงที่มีการต่อสู้ และในข้อความของหนังสือของชาวชุมชนช่วงปลายปี พ.ศ. 2538 ได้แทนตัวเองว่า “ชาวชุมชนตลาดบางเขน” ทุกฉบับ ซึ่งเดิมก่อนหน้านั้นใช้คำว่า “ผู้

เช่า” บ้าง “ชาวบ้าน” บ้าง “ชาวตลาดบางเขน” บ้าง ทั้งๆ ที่ยังไม่ได้จดทะเบียนขึ้นเป็น “ชุมชนแนวรัฐ” กับกรุงเทพมหานครแต่อย่างใด

บ้านชาวชุมชนเขียนว่า “ที่ราชพัสดุ” เป็นกลยุทธ์หนึ่งในการต่อสู้กับบริษัท

11 พฤษภาคม พ.ศ. 2538 บริษัททำหนังสือนัดประชุมชาวชุมชน ณ ศาลาวัดเทวสุนทร ในวันที่ 27 พฤษภาคม พ.ศ. 2538 เพื่อเจรจาต่อรองกัน บริษัทเรียกวัดฤๅประสงค์การเจรจาครั้งนี้ว่า “เพื่อสร้างสรรค์และประโยชน์ของทั้งสองฝ่าย” ในหนังสือได้ให้มีผู้แทนชาวบ้าน 3 คน เป็นผู้เจรจาต่อรอง โดยเลือกกันในวันที่ 20 พฤษภาคม พ.ศ. 2538 การเกิดหนังสือฉบับนี้เป็นที่ยืนยันว่าบริษัทใช้มาตรการทางกฎหมายไม่ได้ผลเท่าที่ควร และเวลาได้เลย “เส้นตาย” มาแล้ว ผลเสียก็จะเกิดกับบริษัทมากขึ้น จึงต้องใช้การเจรจาต่อรองแทน และแสดงให้เห็นถึงผลการ “ตอบโต้กลับ” ของชาวบ้านอย่างเป็นทางการเลย “เส้นตาย” มาแล้ว แต่ชาวชุมชนยังอยู่ และบริษัทต้องมาทำหนังสือเจรจาต่อรองกันที่วัด แทนที่จะจบลงที่ศาล

ผลจากหนังสือเชิญประชุมวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2538 และการเลือกตัวแทนชาวบ้าน วันที่ 20 พฤษภาคม พ.ศ. 2538 ต่อมาวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ. 2538 คณะกรรมการชุมชนได้ทำหนังสือถึงบริษัท หนังสือฉบับนี้แสดงให้เห็นถึงการ “มีพลัง” ในการต่อรองที่มากขึ้น การแสดงถึง “ข้อผิดพลาด” ในการดำเนินการของบริษัทต่อชาวชุมชน ดังข้อความสรุปได้ดังนี้

“เนื่องด้วยวันเสาร์ที่ 20 พฤษภาคม 2538 ... ได้มีการประชุมชาวบ้านเพื่อเลือกตัวแทน 3 คน ไปเจรจากับบริษัท แต่ปรากฏว่าชาวบ้านไม่เป็นตัวแทนไปเจรจา แต่มีมติมอบอำนาจให้คณะกรรมการไปเจรจากับบริษัท แทน... มีประเด็นสำคัญรวม 2 ประเด็นคือ 1. ค่ารื้อถอน ขนย้ายอัตราก่อทั้งหมด

ยกเลิกไป... ตั้งอัตราเดียวกันหมดเป็น 700,000 บาท เพราะว่าบริษัทฯ ได้สร้างปัญหาไว้มาก เช่น ครั้งแรกก็ขอค่ารื้อถอนขนย้ายไม่มาก ครั้งที่สองก็เพิ่มอีกเล็กน้อย ทางบริษัทฯ ก็ไม่สนใจ ร้ายกว่านั้นทางบริษัทฯ ยังมาดำเนินคดีฟ้องศาลอีกด้วย ไหนจะต้องหาค่าทนาย ไหนจะค่าใช้จ่าย และเสียนงานเสียการต้องไปศาล อย่างน้อยก็เป็นเวลานาน 1 – 2 ปี กว่าจะจบศาลเพ่งเพียง 12 ราย แล้วยังฟ้องเพิ่มอีก 9 รายกินเวลาเท่าไร และปัจจุบันค่ารื้อถอน ค่าแรงค่าขนส่ง ค่าก่อสร้างก็แพง 2. ขอระยะเวลารื้อถอน ขนย้าย เป็นเดือนเมษายน 2539 (เพิ่มอีกประมาณ 1 ปี)...บริษัทฯ ไม่เคยมีความจริงใจในการเจรจาเลย ทุกครั้งมีแต่เล่นเกมอยู่ตลอดเวลา ถ้านักธุรกิจจริงๆ เขาไม่ฟ้องร้องกันเลย มีแต่เจรจากันและตกลงกันก็เรียบร้อย ชาวตลาดบางเขนไม่ใช่คนพุดยาก เพราะคนจนนั้นมีแต่ความจริงใจทุกคน (ลงท้ายว่า) จึงหวังในความเมตตาจากท่านอีกครั้งและขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้” (มีตราประทับเหมือนเดิม)

การต่อสู้และการต่อรองระหว่างชาวชุมชนกับบริษัทได้ยืดเยื้อต่อไปบริษัทได้ฟ้องร้องเพิ่มเติมอีกหลายราย ชาวชุมชนที่ยินดียอมรับข้อเสนอของบริษัทได้ทยอยย้ายออกไปจากชุมชนเรื่อยๆ บริษัทได้เริ่มไล่รื้อโดยนำคนงานและรถรื้อบ้านชาวชุมชนในช่วงปลายปี พ.ศ. 2539 บางรายชาวบ้านได้รวมตัวกันขัดขวางจนบริษัทไม่สามารถรื้อได้ บริษัทต้องการย้ายสถานีอนามัยออกไปจากพื้นที่ เพราะจะสามารถ “เคลียร์” พื้นที่ให้เป็นผืนเดียวกัน ชาวชุมชนจึงได้คัดค้าน รวมตัวกันไม่ให้อ้าย โดยให้เหตุผลว่า “คุณหญิงเวียนบอกว่าที่ดินที่ตั้งอนามัยตรงนี้ “ยกให้” ตลาดบางเขน ให้ชาวบ้านมารักษาพยาบาล มีการประกาศต่อสาธารณชน ถือว่าเป็นการให้สมบูรณแบบ เขา (บริษัท) ขอแลกที่ดินแล้วให้อ้ายไปอยู่ที่อื่น แต่ชาวบ้านไม่ยอม”⁵¹ การใช้สถานีอนามัยเป็นเครื่องมือในการต่อสู้ของชาวชุมชนเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่บริษัทคาดไม่ถึง นอกจากเรื่องที่ดินริมคลอง การรักษาสถานีอนามัยไว้ได้เป็นชัยชนะหนึ่งที่ชาวชุมชนภาคภูมิใจ ปัจจุบันสถานีอนามัยยังเปิดดำเนินการตามปกติ

ช่วงปี พ.ศ. 2540 ชาวชุมชนเหลืออยู่ประมาณ 40 หลังคาเรือน ได้รวมตัวจดทะเบียนก่อตั้งชุมชน “อย่างเป็นทางการ” กับเขตหลักสี่ การจดทะเบียนชุมชนครั้งนี้แกนนำชาวชุมชนพูดอย่างชัดเจนว่า “ก่อนหน้านี้เราไม่ยอมจดทะเบียนเป็นชุมชน คนเข้าใจว่าชุมชนเป็นสลัม เราไม่ใช่สลัม เรามีปัญญาช่วยตัวเอง ทำไม่ต้องจดด้วย ที่มาจดเพราะการไล่รื้อ เราต้องการเอาเขตเข้ามาช่วย”⁵²

⁵¹ สัมภาษณ์ แกนนำการต่อสู้ของชาวชุมชนตลาดบางเขน อายุ 52 ปี, วันที่ 3 สิงหาคม 2550.

⁵² สัมภาษณ์ แกนนำการต่อสู้ของชาวชุมชนตลาดบางเขน อายุ 57 ปี, วันที่ 27 พฤษภาคม 2551.

ก่อตั้งชุมชนอย่าง “เป็นทางการ” ปี พ.ศ. 2540

ป้ายรณรงค์ใต้หลังคา “ตลาดมืด” ช่วงการต่อสู้

หลังจากนั้นประมาณปี พ.ศ. 2542 ชาวชุมชนเหลืออยู่ประมาณ 20 หลังคาเรือน และเป็นกลุ่มสุดท้ายที่ตกลงกันว่าจะกอดคอกอยู่ด้วยกัน อยู่ก็อยู่ด้วยกัน ไปก็ไปด้วยกัน เป็น “กลุ่มรอด” ที่ยังมี “ลมหายใจ” จากการ “โถมตี” ของบริษัทฯ ทางบริษัทฯ ไม่อาจทำตามข้อเรียกร้องได้ และคง “ท้อใจ” ในการต่อสู้ที่ยืดเยื้อ ยาวนานประกอบกับการมีปัญหภายใน การติดจำนองที่ดินกับธนาคาร การต้องจ่ายดอกเบี้ยโดยไม่ได้พัฒนาที่ดิน บริษัทจึง “เลิกยุ่ง” กับชาวชุมชนกลุ่มสุดท้ายชั่วคราว รวมระยะเวลาในการต่อสู้ครั้งนี้ประมาณ 6 ปี แกนนำชาวชุมชนเล่าว่า “ทุกวันนี้ชุมชนตลาดบางเขน ปัญหายังไม่จบ บริษัท ต้องยอมรับข้อเท็จจริง เอาโฉนด (เลขที่ 232) มาแปลงตามปัจจุบัน ต้องยอมเสียที่ดินส่วนหนึ่งไป อีกอย่างคือ ถ้าเขาจะขายที่ดินตรงนี้ได้ ถ้าต้องการความสวยงามริมคลอง เขาจะต้องยอมจ่ายตามข้อเรียกร้องของชาวบ้าน ทุกวันนี้ยังคาราคาซังอยู่อย่างนี้... เราไม่ได้เรียกร้องอะไรมากมายหรอก เราเรียกร้องสิทธิความเป็นมนุษย์อันพึงมีพึงได้ขั้นพื้นฐานเท่านั้นเอง ถามว่าบริษัทจ่ายค่ารื้อถอนให้ แล้วทำไมไม่ไป (กลุ่มสุดท้าย) ปัญหามีอยู่สองอย่างคือ มันไปไม่ได้ ไปแล้วไปอยู่ไหน ทำอะไร เราทำมาหากินที่นี้กับอีกกรณีหนึ่งมันสงสัยในแนวที่ดิน มันมีปัญหาในแนวที่ดิน”⁵³

การต่อสู้ของชาวชุมชนในช่วงนี้ค่อนข้างโดดเดี่ยว หน่วยงานราชการและชุมชนรอบข้างแทบไม่ได้เข้ามาช่วยเหลือหรือเห็นอกเห็นใจชาวชุมชนเล่าว่า “ฝั่งโน้นหรือไม่ได้ช่วยอะไร บางทีตะโกนว่า เขาไล่แล้วทำไมไม่ไป”⁵⁴ ผู้วิจัยได้คุยกับชาวชุมชน “ฝั่งโน้น” หลายคน หนึ่งในนั้นเป็นพระภิกษุระดับสูงได้รับคำตอบที่สอดคล้องกันในงานองที่ว่า เป็นที่เช่า เจ้าของเขาไล่ก็ต้องไป ถูกต้องแล้วที่บริษัทฯ ทำอย่างนั้น บางคนพูดขนาดว่าที่สู้กันอยู่เพราะต้องการเงินมากผลประโยชน์ไม่ลงตัว มองในมุมหนึ่งอาจจะใช่ แต่ในการร่วมกันทางประวัติศาสตร์ชุมชนสี่แยกทางน้ำ มีกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันในระดับหนึ่ง นำแปลกที่การไล่รื้อครั้งนี้กลับได้รับความเห็นใจจากชุมชนอื่นๆ น้อยมาก

4.4 ชุมชนสี่แยกทางน้ำ : พ.ศ. 2550

หลังจากการต่อสู้ที่ยืดเยื้อประมาณ 6 ปี บริเวณชุมชนตลาดบางเขนมีชาวชุมชนกลุ่มสุดท้ายประมาณ 20 หลังคาเรือน ขณะนั้นชุมชนได้จดทะเบียนเป็นชุมชน “อย่างเป็นทางการ” กับเขตหลักสี่แล้ว และบริษัทได้ “เลิกยุ่ง” เป็นการชั่วคราว ทำให้มีชาวชุมชนที่ได้ย้ายออกไปแล้วบางส่วนได้กลับมาตั้งบ้านเรือนอยู่ริมคลองอีกครั้ง ประกอบกับมีคนเข้ามาอยู่ใหม่อีก

⁵³ สัมภาษณ์ แกนนำการต่อสู้ของชาวชุมชนตลาดบางเขน อายุ 52 ปี, วันที่ 3 สิงหาคม 2550.

⁵⁴ สัมภาษณ์ แกนนำการต่อสู้ของชาวชุมชนตลาดบางเขน อายุ 57 ปี, วันที่ 27 สิงหาคม 2551.

บางส่วน จึงทำให้ชุมชนตลาดบางเขนในปัจจุบันมีบ้านอยู่ประมาณ 133 หลังคาเรือน กลายเป็น “กลุ่มใหญ่” อีกครั้ง และทำให้ชุมชนสี่แยกทางน้ำสามชุมชนเป็นชุมชนแออัดริมคลอง คล้ายๆ กัน ทั้งหมดถูกโอบล้อมด้วยที่ดินเอกชน สำหรับชุมชนตลาดบางเขน การกลับมาของ ชาวชุมชนที่ได้ย้ายออกไปแล้วทำให้ “ความรู้สึก” ของผู้ที่ย้ายเดิมสูญหายไปในระดับหนึ่ง ความจริงแล้วทั้งสองกลุ่มนี้คือผู้ที่ร่วมต่อสู้กับบริษัทฯ มาด้วยกัน มีความภาคภูมิใจในประวัติศาสตร์ อันเก่าแก่ของชุมชนเหมือนกัน แต่ประวัติศาสตร์หน้าใหม่หลังยุคไถ่รื้อทำให้ชาวชุมชนทั้งสอง กลุ่มเห็นแตกต่างกันบ้างในบางเรื่อง และเรื่องทั้งหมดมีความเกี่ยวข้องกับชุมชนเทวสุนทร และ ร่วมพัฒนาด้วยเช่นเดียวกัน ภายใต้ประวัติศาสตร์หน้าใหม่ ทำให้ชาวชุมชนทั้งสามชุมชนได้ทำ กิจกรรมร่วมกัน ทั้งเห็นร่วมกัน และเห็นแตกต่างกัน

4.4.1 วิถีชีวิตชุมชนสี่แยกทางน้ำปัจจุบัน (พ.ศ. 2550)

ชุมชนสี่แยกทางน้ำปัจจุบันในวันทำงานปกติ บรรยากาศค่อนข้างเงียบเหงา ผู้ที่อยู่ใน ชุมชนส่วนใหญ่จะมีคนชรา กับเด็กเล็ก และผู้ที่ทำงานที่บ้านเช่นเย็บผ้า ร้านขายของชำใน ชุมชน ร้านขายอาหาร แม่บ้านบางส่วน และคนว่างงานที่ไม่ได้ออกไปไหน นอกจากนั้นส่วน ใหญ่อยู่ภายนอกชุมชน เช่น นักเรียน นักศึกษา คนทำงานส่วนใหญ่ก็ออกไปรับจ้าง ที่เหลือก็ ค้าขาย เป็นพนักงานบริษัทเอกชน รับราชการ พนักงานโรงงาน เป็นต้น จะกลับบ้านก็ช่วง เย็นๆ สำหรับวันหยุดเสาร์และอาทิตย์จะมีชาวชุมชนอยู่มากและคึกคักกว่าวันธรรมดา มาก ด้วยเหตุนี้การจัดกิจกรรมต่างๆ จะทำกันในวันหยุดโดยเฉพาะวันอาทิตย์

ด้านกิจกรรมของชุมชนมีไปตามเทศกาลและกิจกรรมอื่นๆ เช่น งานทำบุญวันปีใหม่ งานวันเด็ก ทำบุญวันสงกรานต์ งานวันเฉลิมพระชนมพรรษา งานวันสำคัญๆ ทางศาสนา งานของโรงเจ เช่น แจกทาน กินเจ เชิญเจ้า ไหว้เจ้า ฯลฯ กิจกรรมต่างๆ เหล่านี้ส่วนใหญ่จะ จัดที่ศาลาอเนกประสงค์ของแต่ละชุมชน โรงเจ และวัดเทวสุนทร ส่วนงานกิจกรรมอื่นๆ เช่น งานเวทีชาวบ้าน งานต่อต้านยาเสพติด งานเรื่องสิ่งแวดล้อม หรืองานพัฒนาอื่นๆ ในการจัด กิจกรรมต่างๆ เหล่านี้ชาวชุมชนแทบทั้งหมดรับทราบว่าจะมีการจัดกิจกรรมอะไรกันบ้างเพราะ แต่ละชุมชนจะมี “เสียงตามสาย” นอกจากนั้นคณะกรรมการชุมชนก็จะเดินบอกตามบ้าน ติด ประกาศ และการบอก “ปากต่อปาก” สำหรับการเข้าร่วมขึ้นอยู่กับลักษณะกิจกรรม หากเป็น กิจกรรมทางศาสนา งานแจกทาน หรืองานวันเฉลิมพระชนมพรรษาจะมีผู้เข้าร่วมมากกว่างาน ที่จัดโดยรัฐและคณะกรรมการชุมชน อย่างไรก็ตามในแต่ละครั้งจะมีชาวชุมชนเข้าร่วมไม่ถึง ครั้งหนึ่งของทั้งหมด มีชาวชุมชนจำนวนมากที่เข้าร่วมกิจกรรมนานๆ ครั้ง หลายคนไม่เคยเข้า ร่วมเลย ผู้ที่เข้าร่วมทุกครั้งคือผู้จัดงาน หรือกลุ่มคณะกรรมการชุมชนและผู้เกี่ยวข้องใกล้ชิด สำหรับผู้เข้าร่วมกิจกรรมส่วนใหญ่ได้ให้ความช่วยเหลือกิจกรรมด้วยการใช้แรงงาน รองลงมา

คือการบริจาคเงินและบริจาคสิ่งของตามกำลังความสามารถ มีจำนวนไม่น้อยที่ไปร่วมงานเฉยๆ เพราะไม่รู้ว่าจะช่วยเหลืออะไร และคิดว่ามีเงินและคนทำงานอยู่แล้ว

สำหรับเรื่องเศรษฐกิจ ชาวชุมชนท่านหนึ่งเล่าว่า “ชาวบ้านที่นี้ส่วนใหญ่มีรายได้อันไม่ เกินหมื่นบาทต่อเดือน ส่วนใหญ่ก็ไม่เหลือเก็บ น้อยมากที่เหลือเก็บ ที่เป็นหนี้ก็มีมาก รายได้ก็ ใช้ในครอบครัว ค่าเล่าเรียนลูก ซื้ของต่างๆ ผ่อนจ่ายค่างวด”⁵⁵

สำหรับปัญหาของชุมชนดูเหมือนแทบทุกคนจะกังวลต่อปัญหาหาเสพติดกันมาก กลัวว่าลูกหลานของตัวเองจะติดยาไปด้วย ตามมาด้วยความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน นอกจากนั้นจะพูดถึงปัญหาสิ่งแวดล้อม น้ำเน่า ขยะ ทางเดินชำรุด การว่างงาน ค่าน้ำค่าไฟ แพง และปัญหาที่น่าสนใจคือกลัวว่าจะมีการไล่รื้อ เพราะแทบทุกรั้วเรือนในทางกฎหมายแล้ว เป็นผู้บุกรุกกรมคลอง ทำให้ชาวชุมชนรู้สึกไม่มั่นคงในเรื่องที่อยู่อาศัย ทั้งหมดนำไปสู่การ ปรับตัวทางอัตลักษณ์ครั้งใหม่ของชาวชุมชน

ปัจจุบันชุมชนสี่แยกทางน้ำ ได้รับความสนใจจากบุคคลภายนอกมากขึ้นด้วยการเป็น ชุมชนเก่าแก่ที่มีอัตลักษณ์เป็นของตัวเอง มีผู้คนแวะเวียนมาเยี่ยมชมบ่อยๆ โดยเฉพาะ สถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาบริเวณใกล้เคียง เช่น มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต เป็นต้น มหาวิทยาลัยเหล่านี้เห็นความสำคัญของชุมชนสี่แยกทางน้ำในฐานะแหล่งเรียนรู้ที่มี ความสำคัญในด้านต่างๆ ทั้งด้านประวัติศาสตร์ สังคมและชุมชน วัฒนธรรม ฯลฯ และได้ทำ กิจกรรมต่างๆ ร่วมกับชุมชนบ้างตามโอกาสที่จะอำนวย ซึ่งได้รับความร่วมมือจากชาวชุมชน ด้วยดีตลอดมา

4.4.2 การปรับตัวทางอัตลักษณ์ของชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำ

4.4.2.1 การปรับตัวต่อบทบาทของรัฐ

เดือนพฤษภาคมปี 2550 ในงาน “เวทีชาวบ้าน” ของชุมชนหนึ่งบริเวณสี่แยกทางน้ำ จัดโดยเขตหลักสี่ ร่วมกับหน่วยงานราชการต่างๆ เช่น ตำรวจ ทหาร ในการประชุมวันนั้น ผู้เข้าร่วมประชุมของราชการล้วนเป็นข้าราชการระดับสูง สถานที่จัดเป็นศาลาอเนกประสงค์ของ ชุมชน นอกจากชาวชุมชนที่ใช้สถานที่แล้ว ยังมีผู้นำและชาวชุมชนอีกสองชุมชนร่วมด้วย บางส่วน เวทีชาวบ้านในวันนั้นถูกจัดให้ผู้นำหน่วยราชการนั่ง “บนเวที” หันหน้าเข้าหาชาว

⁵⁵ สัมภาษณ์ ชาวชุมชนร่วมพัฒนา อายุ 65 ปี, แขวงทุ่งสองห้อง เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ, วันที่ 17 เมษายน 2551.

ชุมชน แทบทั้งหมดเป็นผู้สูงวัยและผู้หญิง “เวทีชาวบ้าน” ดำเนินไปโดยข้าราชการระดับสูงเหล่านั้นต่างทยอยกันพูดทีละคน ถึงแนวนโยบายของหน่วยงานรัฐ การขอความร่วมมือจากชาวชุมชนเรื่องต่างๆ ตลอดทั้งงาน แทบไม่มี “เวที” ของชาวบ้านเลย ชาวชุมชนที่นั่งอยู่ด้านล่างมีเพียงผู้นำชุมชนสองท่านเท่านั้นที่แสดงความเห็น อย่างไรก็ตามผู้เข้าร่วมประชุมทุกคนก็ไม่มีใครกลับก่อนงานเลิก ทุกคนยังคงอดทนฟัง จน “ส่งแขก” จึงทยอยกันกลับบ้าน

เดือนสิงหาคม ปี 2550 ในงาน “กิจกรรมเฝ้าระวังยาเสพติด” ของชุมชนอีกชุมชนหนึ่งของชุมชนสี่แยกทางน้ำ ผู้เข้าร่วมงานนอกจากมีผู้สูงวัย (มีผู้อาวุโสอายุ 80 ปี ขึ้นไปถึง 3 คน) และผู้หญิงแล้ว ยังมีเด็กๆ ชั้นประถมศึกษา เข้าร่วมด้วยประมาณครึ่งหนึ่ง งานในวันนั้นมีเจ้าหน้าที่รัฐจากหน่วยงานด้านยาเสพติด และด้านพัฒนาชุมชนของเขตหลักสี่เป็นวิทยากร ตลอดเวลาของการบรรยายเด็กๆ และผู้หญิงสูงวัยเหล่านั้น แทบทุกคนหันไปพูดคุยกันเอง เช่นเดียวกันแทบไม่มีชาวชุมชนแสดงความคิดเห็น

เดือนกันยายน ปีเดียวกัน ในงาน “เวทีชาวบ้าน จัดทำแผนชุมชน ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง” ของอีกชุมชนหนึ่งบริเวณสี่แยกทางน้ำ จัดโดยคณะกรรมการชุมชน เพื่อเสนอโครงการให้กับเขตหลักสี่ มีเจ้าหน้าที่จากเขตหลักสี่มาสังเกตการณ์ ชาวชุมชนแสดงความคิดเห็นมากพอสมควร เริ่มต้นโดยการเสนอปัญหาจากนั้น จัดลำดับความสำคัญของปัญหา โดยเริ่มจากปัญหาเร่งด่วน ปัญหาระยะกลาง และปัญหาระยะยาว โดยการให้ที่ประชุม “โหวต” ปรากฏว่าปัญหาเร่งด่วนอันดับแรกคือ สุนัขจรจัด ได้รับเสียงสนับสนุนแทบทุกคน จากนั้นผู้เข้าร่วมประชุมท่านหนึ่งได้กล่าวว่า เรื่องสุนัขจรจัด ไม่อาจนำมาเป็นแผนเพื่อของบประมาณได้ ปรากฏว่าแทบทุกคนได้เปลี่ยนปัญหาเร่งด่วนทันทีไปนำปัญหาที่ได้รับการ “โหวต” อันดับหลังๆ มาเป็นปัญหาเร่งด่วนแทน

งานในลักษณะดังกล่าวหน่วยงานของรัฐเป็นผู้ริเริ่มจัด โดยร่วมมือกับผู้นำชุมชน แต่ละครึ่งจะมีชาวชุมชนเข้าร่วมไม่มากนัก ในด้านงานประเพณีเช่นงานเทศกาล แจกทาน งานวันสงกรานต์ งานวันเฉลิมพระชนมพรรษา งานทำบุญในวันสำคัญทางศาสนา ฯลฯ จะมีชาวชุมชนเข้าร่วมมากกว่า อย่างไรก็ตามแม้จะเป็นงานประเพณีส่วนใหญ่จะมีหน่วยงานรัฐเข้าร่วมด้วยเสมอ การเข้าร่วมของหน่วยงานราชการเหล่านั้นเกิดจากการเชิญจากคณะกรรมการชุมชน

การเข้ามาบีบบทบาทของรัฐในกิจกรรมต่างๆ เกิดจากสองสาเหตุหลักคือ การเข้ามาด้วยบทบาทและหน้าที่ของรัฐเองที่จะต้องดำเนินนโยบายต่างๆ ด้วยเหตุว่าชุมชนสี่แยกทางน้ำในปัจจุบันได้จดทะเบียนเป็นชุมชนตามข้อบังคับของกรุงเทพมหานคร การที่จะดำเนินนโยบายต่างๆ ได้ต้องมีการจัดกิจกรรมตามโครงการต่างๆ เช่น แผนพัฒนาชุมชน โครงการต่อต้านยาเสพติด การรักษาความสงบเรียบร้อยของตำรวจ โครงการพัฒนาส่งเสริมการท่องเที่ยว ฯลฯ อีกสาเหตุหนึ่งคือ เกิดจากชุมชนเองที่ต้องการให้รัฐเห็นความสำคัญของอัตลักษณ์ และเพื่อให้

รัฐได้ช่วยเหลือในโอกาสต่างๆ เห็นได้ชัดจากในการประชุมของรัฐต่อชุมชนในโอกาสต่างๆ ผู้นำของรัฐจะพูดเสมอว่า ชุมชนสี่แยกทางน้ำ โดยเฉพาะชุมชนตลาดบางเขนนั้น เป็นชุมชนที่มีความเก่าแก่ มีประวัติความเป็นมายาวนาน มีวัดเทวสุนทร โรงเจ ศาลเจ้าแม่ทับทิม ฯลฯ หากได้รับการพัฒนาให้ดีก็จะมีคุณค่า เป็นแหล่งท่องเที่ยวให้กับเขตหลักสี่ได้ เขตจึงได้เชิญข้าราชการระดับสูงจากกรุงเทพมหานครมา “ท่องเที่ยว” ในชุมชน ในทางกลับกันชาวชุมชนเมื่อต้องการจัดงานประเพณีเก่าแก่ของโรงเจเช่นงานเทศกาล งานกินเจ งานเชิญเจ้า ฯลฯ ก็เชิญหน่วยงานรัฐเข้าร่วม เพื่อให้รัฐเห็นความสำคัญของชุมชนที่มีอัตลักษณ์เป็นของตัวเอง และสามารถเรียนร้องขอความช่วยเหลือหรือความไม่สะดวกต่างๆ เช่น เรื่องปัญหาขยะ ไฟฟ้า การซ่อมแซมศาลาอเนกประสงค์ ฯลฯ อย่างไรก็ตามการที่ชาวชุมชนมีส่วนร่วมไม่มากนักทั้งการเข้าร่วมและการแสดงความคิดเห็นมีสาเหตุต่างๆ กันไป ทั้งการขัดแย้งทางความคิดระหว่างกลุ่มผู้นำชุมชนด้วยกัน หากอีกกลุ่มหนึ่งเข้าร่วมอีกกลุ่มก็จะไม่เข้าร่วม หรือหากไม่อยู่ในความขัดแย้งของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งอาจเห็นจากประสบการณ์ที่ผ่านๆ มาว่า “ไม่เห็นมีอะไรดีขึ้น” สำหรับการไม่ค่อยแสดงความเห็นมากนัก อาจเนื่องจากผู้จัดไม่ค่อยเปิดโอกาสให้พูด หรือชาวชุมชนคิดว่า “ไม่รู้จะพูดอะไร ก็รู้ๆ กันอยู่แล้ว” เสนอปัญหาหรือเสนอแนะอะไรมาแต่ยาก็จะโดนเพ่งเล็งอีกว่าชาวบ้านขัดแย้งกัน ไม่ให้ความร่วมมือ หากมีงบประมาณหรือจะขออะไรก็จะลำบาก

สรุปได้ว่าชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำในปัจจุบันจะไม่ขัดแย้งกับรัฐ แต่จะให้ความร่วมมือ (หรือไม่เข้าร่วม) ในการร่วมมือในเรื่องต่างๆ นั้น ไม่ได้หมายความว่ายอมทำตามเงื่อนไขต่างๆ ของรัฐเสมอ แต่เป็นการต่อรองเพื่อยังคงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ที่ได้รับจากประวัติศาสตร์ของตัวเองที่มีความเปลี่ยนแปลงมาตามลำดับ

4.4.2.2 การปรับตัวต่อองค์กรเอกชนหรือบุคคลภายนอก

ปัจจุบันมีองค์กรเอกชนและบุคคลต่างๆ เข้ามาร่วมทำกิจกรรมกับชาวชุมชนหลายองค์กร ส่วนหนึ่งเป็นองค์กรที่เข้ามาทำงานกับชุมชนแออัดทั่วไป เช่น มูลนิธิที่ทำงานด้านสังคม สงเคราะห์ในการให้ความอุปการะต่อเด็กๆ ในชุมชนแออัด ชาวชุมชนได้ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี มีเด็ก ๆ เข้าร่วมในโครงการของมูลนิธิมากพอสมควร องค์กรเอกชนลักษณะนี้เป็นองค์กรที่ให้ความช่วยเหลือชุมชนแออัดทั่วไป ในประเด็นนี้จะพิจารณาเฉพาะองค์กรเอกชนที่ให้ความสนใจต่อประวัติศาสตร์ของชุมชน การจัดกิจกรรมร่วมกับชาวชุมชน หรือการเข้าร่วมเป็นรายบุคคล

เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2550 ชาวชุมชนเข้าร่วมประชุมกับมูลนิธิที่ทำงานเกี่ยวกับชุมชน การประชุมเกิดจากการประสานงานของกลุ่มผู้นำในชุมชนกลุ่มหนึ่งที่เคยทำงานร่วมกับมูลนิธิ โดยมูลนิธิได้เป็นตัวกลางประสานกับกลุ่มผู้นำชุมชนอีกกลุ่มหนึ่งที่เป็นคณะกรรมการ

ชุมชน การประชุมในวันนั้นจึงมีกลุ่มต่างๆ เข้าร่วมสี่กลุ่มด้วยกัน คือกลุ่มผู้นำชุมชนที่เป็นคณะกรรมการชุมชน กลุ่มผู้นำชุมชนอีกกลุ่มหนึ่ง⁵⁶ กลุ่มมูลนิธิที่ทำงานด้านชุมชน และกลุ่มของผู้วิจัย การประชุมได้มีการพูดคุยกันในเรื่องต่างๆ โดยมีมูลนิธิเป็นผู้ดำเนินการประชุม เป้าหมายในการประชุมเพื่อต้องการให้ชุมชนได้ร่วมมือกันในการจัดการหรือพัฒนาชุมชนตามแนวทางของชุมชนเอง เนื่องจากทางมูลนิธิได้เห็นความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ของชุมชน เห็นความสำคัญต่อสถานที่เก่าแก่ ต้องการให้ชาวชุมชนมีส่วนร่วมอนุรักษ์เอาไว้เป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับสังคมต่อไป การประชุมจบลงด้วยการไม่มีข้อสรุปใดๆ ในด้านความร่วมมือกัน เพราะทั้งสองฝ่ายต่างนำเรื่องที่เคยสงสัย ที่เคยมีปัญหาต่อกันมาพูดเสียเป็นส่วนใหญ่ ความจริงแล้วทั้งสองกลุ่มนี้เป็นกลุ่มลูกหลานของชาวชุมชนดั้งเดิมและเคยร่วมต่อสู้กับบริษัทในช่วงที่มีการไล่รื้อปี พ.ศ. 2537 มาด้วยกัน กลุ่มคณะกรรมการชุมชนยืนยันในแนวทางที่จะทำในปีต่อไป ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งจะทำอะไรก็ได้แต่ควรให้คณะกรรมการได้รับรู้ด้วย หลังจากการประชุมในครั้งนั้นก็ไม่มีการประชุมร่วมกันลักษณะนี้อีกเลยในรอบหนึ่งปี

น่าสนใจว่าการเข้ามาขององค์กรเอกชนและคนภายนอกที่สนใจในอัตลักษณ์ของชาวชุมชน จะได้รับความร่วมมือจากชาวชุมชนเป็นอย่างดี สามารถนำกลุ่มขัดแย้งในชุมชนมานั่งประชุมร่วมกันและแสดงความคิดเห็นได้อย่างอิสระ แสดงความรู้สึกทั้งด้านความขัดแย้งและการเกรงอกเกรงใจต่อกันออกมา แม้ว่าการประชุมแต่ละครั้งไม่อาจนำไปสู่การปฏิบัติจริงก็ตาม แตกต่างจากการจัดประชุมของรัฐนอกจากนำทั้งสองกลุ่มมาประชุมพร้อมกันยากแล้ว แม้หนึ่งประชุมพร้อมๆ กันจะไม่มีใครแสดงความคิดเห็นในส่วนที่ยังเป็นปัญหาออกมา ในการจัดกิจกรรมอีกหลายครั้งในหลายหน่วยงาน เช่น การเข้าไปศึกษาชุมชนของมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต มหาวิทาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทาลัยราชภัฏพระนคร มหาวิทาลัยราชภัฏสวนดุสิต ผู้นำชุมชนทั้งสองกลุ่มรวมถึงชาวชุมชนทั่วไปได้ให้การต้อนรับและให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี ชาวชุมชนต่างเล่าถึงความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ทางประวัติศาสตร์ของตัวเอง อย่างไรก็ตามชาวชุมชนหวังว่าองค์กรต่างๆ ที่เข้ามาจะให้ความช่วยเหลือชุมชนได้บ้างไม่ด้านใดก็ตามหนึ่ง หลายคนมักจะพูดในทำนองที่ว่า “เข้ามาหาข้อมูล หรือทำกิจกรรม แล้วหายไปเลย ชาวบ้านไม่ได้อะไร” ขณะเดียวกันหากชาวชุมชนจัดกิจกรรมต่างๆ ก็มักจะเชิญ องค์กรต่างๆ เหล่านี้เข้าร่วมด้วยเสมอ ผู้วิจัยคิดว่าชาวชุมชนต้องการให้ “พวกเรา” ได้รับรู้ถึงการดำรงอยู่ทางอัตลักษณ์ของพวกเขา “พวกเรา” เป็นทุนทางสังคมอันหนึ่งของชาวชุมชนเพื่อจะปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นต่อไปได้

⁵⁶ กลุ่มทั้งสองกลุ่มได้แข่งขันกันในการเลือกตั้งคณะกรรมการชุมชนชุดปี พ.ศ. 2549 ในการเลือกตั้งครั้งนั้นผู้วิจัยได้เข้าร่วมสังเกตการณ์ด้วย

4.4.2.3 การปรับตัวภายในของชาวชุมชน

หลังจากผ่านการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์อันยาวนานของชุมชน สังคมภายนอก อาจมีมุมมองต่างๆ แตกต่างกันไป ในมุมมองของกฎหมายหรือหน่วยงานของรัฐ หรือบุคคลทั่วไป อาจมองว่าเป็นชุมชนแออัดริมคลอง ที่สมควรได้รับการปรับปรุง ทั้งด้านสิ่งแวดล้อม สภาพทางกายภาพ เป็นแหล่งเสื่อมโทรม มีปัญหาขยะพืดตุด ฯลฯ ในมุมมองของบริษัทที่เข้ามาซื้อที่ดินอาจมองว่าเป็นชุมชนบุกรุกที่ดินของเอกชน ในมุมมองขององค์กรเอกชนและคนภายนอกที่เข้าไปศึกษาอาจมองว่าเป็นชุมชนเก่าแก่ มีอัตลักษณ์เป็นของตัวเอง น่าสนใจศึกษา หรือเปิดให้มีการท่องเที่ยว ฯลฯ ในมุมมองต่างๆ เหล่านี้ชาวชุมชนได้รับรู้และตอบรับ เป็นการตอบรับที่สามารถนิยามเป็นอัตลักษณ์ของตัวเองได้ หรือสามารถปรับตัวใหม่ได้ด้วยตัวเอง ในการวิเคราะห์การปรับตัวของชุมชนสามารถทำได้หลายๆ ลักษณะ ซึ่งการปรับตัวต่อรัฐและองค์กรภายนอกก็สามารถพิจารณาได้ ดังได้กล่าวไปในข้างต้น ในประเด็นนี้จะพิจารณาการปรับตัวของชาวชุมชนด้วยกิจกรรมที่ร่วมมือกันจัดขึ้นจากภายในชุมชนเอง กิจกรรมเหล่านี้อยู่นอกเหนือจากกิจกรรมทั่วไปตามงานเทศกาลหรือวันสำคัญต่างๆ ซึ่งชาวชุมชนได้ใช้เพื่อแสดงออกทางอัตลักษณ์เช่นเดียวกันและได้กล่าวไปข้างแล้วในข้างต้น ในประเด็นนี้จะยกตัวอย่างกิจกรรมสองกิจกรรมที่ได้มีการจัดตั้งเป็นองค์กรอย่างชัดเจน คือ กลุ่มเครือข่ายพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อมคลองสายคลองเปรมประชากร กับสหกรณ์เคหสถานบ้านมั่นคงคลองเปรมประชากร สองกิจกรรมนี้เกิดขึ้นมาจากกลุ่มคนกลุ่มเดียวกัน และมีความสัมพันธ์ต่อกัน กิจกรรมทั้งสองมีลักษณะเป็นเครือข่ายขยายออกไปนอกชุมชนสี่แยกทางน้ำด้วย โดยมีจุดเริ่มต้นจากแกนนำชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำ ปัจจุบันมีมากกว่า 19 ชุมชน

หลังจากชุมชนสี่แยกทางน้ำได้ผ่านช่วงไล่รื้อ และภาพของชุมชนสี่แยกทางน้ำเป็นชุมชนแออัด ชาวชุมชนกลุ่มหนึ่งได้รวมตัวกันตั้งเครือข่ายพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อมคลองสายคลองเปรมประชากรขึ้น โดยทั่วไปการจัดตั้งกลุ่มเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมก็จะมีอยู่มากมาย เพราะแนวคิดเรื่องสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันได้รับการยอมรับไปทั่วโลก ในสังคมไทยมีกลุ่มทำกิจกรรมเพื่อสิ่งแวดล้อมมากมายทั้งในชนบทและในเมือง สำหรับชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำหรือชาวคลองเปรมประชากรคงได้รับความคิดลักษณะนี้ด้วยเช่นเดียวกัน แต่สำหรับที่นี่ได้เกิดขึ้นอย่างเป็นทางการหลังจากผ่านช่วงการไล่รื้อ และที่น่าสนใจคือคำอธิบายกิจกรรมของกลุ่มได้ใช้ประวัติศาสตร์ของชุมชนควบคู่กับเรื่องปัญหาสิ่งแวดล้อม ดังประธานเครือข่ายฯ ได้เล่าถึงการจัดตั้งกลุ่มไว้ว่า “คลองเปรมฯ เป็นคลองที่รัชกาลที่ 5 รับสั่งให้ขุด ไปเมืองกรุงเก่า...เราอยู่กับที่นี่มาแต่สมัยปู่ย่าตายาย สมัยก่อนคนแก่บอกว่าใครที่อยู่ริมคลองเป็นคนมีบุญ ตอนผมเด็กๆ คลองสวยมาก...แต่เดี๋ยวนี้คลองน้ำเสีย..เพราะคนบุกรุกคลอง มีโรงงาน โรงแรม บ้านจัดสรร

หอพัก ปล่อยน้ำลงคลอง”⁵⁷ คำอธิบายโดยใช้ประวัติศาสตร์ชุมชนลักษณะนี้จะมียุ่บ่อยครั้งในกลุ่มแกนนำของเครือข่ายฯ มีการกล่าวถึงตลาดบางเขนเก่า อำเภอบางเขนเก่า โรงเรียน ศาลเจ้าแม่ทับทิม ฯลฯ เพื่อสนับสนุนการพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อมบริเวณคลองเปรมประชากร และที่น่าสังเกตคือจะไม่ใช้ชื่อของคลองบางเขน มาสนับสนุนถึงความเก่าแก่ หรือมีความสำคัญ ทั้งที่คลองบางเขนมีความเก่าแก่กว่าคลองเปรมประชากรมาก เห็นได้ชัดจากการจัด **“พิธีสืบชะตาคลองเปรมประชากร”** เมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2547 โดยศูนย์กลางการจัดอยู่ที่วัดเทวสุนทร หรือบริเวณสี่แยกทางน้ำ การที่เครือข่ายฯ ไม่ใช้ชื่อคลองบางเขนอาจเนื่องมาจากประวัติศาสตร์ของคลองบางเขนไม่ชัดเจนเท่าคลองเปรมประชากร และการอิงคลองเปรมประชากรกับรัชกาลที่ 5 เป็นการสร้างความชอบธรรมให้กับกิจกรรมของเครือข่ายฯ ได้ดีกว่า

การจัดตั้งเครือข่ายฯ จึงเป็นการแสดงออกถึงอัตลักษณ์ของชุมชนสี่แยกทางน้ำในยุคปัจจุบัน เป็นอัตลักษณ์ที่ผ่านการปรับตัวเพื่อคงไว้ซึ่งศักดิ์ศรีของชาวชุมชนที่ถูกมองว่าเป็นชุมชนแออัด เป็นการนำอัตลักษณ์ดั้งเดิมของ “การเป็นคนริมคลอง” “การเป็นชุมชนเก่าแก่” “การเป็นคนสี่แยก (ทางน้ำ) บางเขน” ที่ผ่านการเปลี่ยนแปลงมาตามลำดับ ประสานกับแนวคิดเรื่องสิ่งแวดล้อม หรือ “การเป็นคนใส่ใจสิ่งแวดล้อม” หรือ “การเป็นนักรักษ์สิ่งแวดล้อม” ซึ่งเป็นอัตลักษณ์ทั่วไป กลายเป็นอัตลักษณ์ใหม่ อัตลักษณ์ใหม่นี้ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง สามารถเชื่อมกับองค์กรอื่นๆ ที่สนใจต่อสิ่งแวดล้อมได้ เช่น หน่วยงานเอกชน สถาบันการศึกษา หน่วยงานราชการ เป็นต้น

การจัดตั้งกลุ่มเครือข่ายฯ มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการตั้งสหกรณ์เคหสถานบ้านมั่นคง คลองเปรมประชากร เนื่องจากประธานเครือข่ายฯ ได้เคยให้สัมภาษณ์ถึงการจัดตั้งเครือข่ายฯ ไว้ว่า

“เคยเสนอให้รัฐบาลออกกฎหมายหรือระเบียบข้อบังคับให้แต่ละแห่งต้องมีการบำบัดน้ำเสียก่อนจะทิ้งลงคลอง แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ ไม่มีใครยอมรับฟัง ชาวชุมชนริมคลองก็เลยต้องทำกันเอง ...โดยจัดตั้งเครือข่ายพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อมคูคลองขึ้น แล้วช่วยกันทำถังดักไขมันในครัวเรือน ทำน้ำชีวภาพเทลงคลอง ขยับส้วมขึ้นจากคลอง นำไม้ไผ่มาทำกันไม่ให้ขยะเข้าไปอยู่ใต้ถุนบ้าน มีกิจกรรมเก็บขยะในลำคลองทุกเดือน ซึ่งกิจกรรมแต่ละอย่างได้รับความร่วมมืออย่างดีจากชาวชุมชน เพราะทุกคนต่างก็มีความผูกพันกับสายน้ำแห่งนี้ และอยากให้คลองเปรมฯ มีสภาพดีขึ้นด้วย และในอนาคตอันใกล้นี้ชาวชุมชนมีโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยตามโครงการบ้านมั่นคงโดยขยับบ้านขึ้นจากคลองเพื่อไม่ให้กั้นขวางทางไหลของน้ำ มีการพัฒนาสภาพแวดล้อมให้

⁵⁷ สัมภาษณ์ ประธานเครือข่ายพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อมคูคลองสายคลองเปรมประชากร, วันที่ 3 สิงหาคม 2550.

นาอยู่ ซึ่งเราจะค่อยๆ ทำไปเรื่อยๆ จนกว่าคลองเปรมฯ จะกลับมามีชีวิตชีวาอีกครั้งหนึ่ง”⁵⁸

สหกรณ์เคหสถานบ้านมั่นคง คลองเปรมประชากร จำกัด ได้จดทะเบียนอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 21 สิงหาคม พ.ศ. 2549 โดยมีแกนนำกลุ่มเดียวกับเครือข่ายพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อมคูคลองสายคลองเปรมประชากร เพื่อเข้าร่วมกับโครงการบ้านมั่นคง ตามนโยบายของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ โดยสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) เป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบ โครงการบ้านมั่นคงมีแนวคิดและวัตถุประสงค์โดยสรุปคือ

“เป็นโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยคนจนในชุมชนแออัด เพื่อแก้ไขปัญหาความไม่มั่นคงในการอยู่อาศัย สร้างชุมชนที่มั่นคงและน่าอยู่ตามนโยบายของรัฐบาล แนวทางการพัฒนาที่อยู่อาศัยบ้านมั่นคงเป็นแนวทางใหม่ที่เกิดจากการสังสมประสบการณ์ในการพัฒนาที่อยู่อาศัยของชาวชุมชนแออัดตลอด 20 ปี ที่ผ่านมา โดยเน้นให้คนจนมีส่วนร่วมสำคัญในการพัฒนาที่อยู่อาศัยและชุมชนของตัวเอง โดยหน่วยงานองค์กรท้องถิ่นเป็นเพียงผู้สนับสนุนเท่านั้น เพื่อให้ได้ที่อยู่อาศัยที่ตรงกับความต้องการและสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวชุมชนอย่างแท้จริง”⁵⁹

ตามแนวทางของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) โครงการบ้านมั่นคงสามารถดำเนินการได้หลายรูปแบบขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและสภาพของแต่ละชุมชน เช่น การปรับปรุงชุมชนให้มั่นคงในที่เดิม เพื่อคงรูปแบบชุมชนเดิมต่อไป การปรับผังที่ดินใหม่ การแบ่งปันที่ดิน การก่อสร้างที่อยู่อาศัยใหม่ในที่เดิม การรื้อย้ายชุมชนออกไปอยู่ในที่ใหม่ เป็นต้น โดยมีขั้นตอนคร่าวๆ 8 ขั้นตอน⁶⁰ ขั้นตอนที่สำคัญคือการออมทรัพย์ และเป็นที่มาของสหกรณ์ฯ ของชาวชุมชน

การที่ชาวชุมชนกลุ่มหนึ่งได้เข้าร่วมกับโครงการบ้านมั่นคงมีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับช่วงที่มีการไล่อื้อ และการต้องถูกมองจากภายนอกว่าเป็นชุมชนแออัด ประธานสหกรณ์ฯ ได้กล่าวอย่างชัดเจนว่า

“หลังจากเราต้องถูกไล่อื้อ บ้านมั่นคงเป็นสิ่งที่แก้ปัญหาได้ เพราะบ้านมั่นคงจะทำให้เรามีบ้านที่ถูกต้องทางเดียว เพราะทางราชพัสดุกับกรมธนารักษ์ ตกลง

⁵⁸ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.), เรื่องเล่าจากชุมชน “สืบชะตาคลองเปรมประชากรสืบความผูกพันระหว่างคนกับคลอง”, กรุงเทพฯ : สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.), (ม.ป.ป.).

⁵⁹ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.), “มารู้จักโครงการบ้านมั่นคงกันเถอะ”, [ออนไลน์], เข้าถึงได้จาก : (http://www.Chumchonhai.or.th/slidedetail.asp?sl_rec), 14 พฤศจิกายน 2550.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน.

ให้เช่าที่โดยต้องรวมกลุ่มกันพัฒนา ร่วมกับ พอช. เพื่อให้ชาวบ้านเช่าที่โดยสร้างบ้านให้ดีขึ้น สะอาดขึ้น ที่นี้เขาก็ต้องเห็นหลักประกันว่าเรารวมกลุ่มกันได้ ก็มีทางออกโดยต้องเป็นกลุ่มออมทรัพย์และพัฒนาเป็นสหกรณ์ ผมภูมิใจมากที่ตั้งสหกรณ์ได้ สหกรณ์เราขายไปหลายชุมชน เพราะคนที่เข้าร่วมเห็นว่าเป็นทางเดียวที่จะมีความรู้สึกว่ามันคงในที่อยู่ เขายอมรับเรา ไม่ใช่อยู่อย่างนี้”⁶¹

การตั้งสหกรณ์ฯ เพื่อเข้าสู่มั่นคงของชาวชุมชนกลุ่มนี้จึงเป็นการปรับตัวเพื่อให้เกิดความมั่นใจในที่อยู่อาศัยในอนาคตขณะเดียวกันก็เป็นการสร้างการยอมรับจากคนภายนอกที่มองพวกเขาว่าเป็นคนในชุมชนแออัด ครั้งหนึ่งผู้วิจัยเห็นเอกสารที่ชาวชุมชนไปประชุมกับสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) มีคำที่ใช้กับผู้เข้าร่วมโครงการบ้านมั่นคงว่า “คนจนเมือง” ประธานสหกรณ์ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า “ที่ผมบอกว่าเป็นคนจนเมือง คือ เขาบอกว่าพวกเราเป็นสลัม เป็นชุมชนแออัด มีปัญหาเรื่องที่ดิน เราอยู่ไม่ถูกสุขลักษณะ บ้านอยู่ติดๆ กัน มีปัญหาด้านอบายมุขต่างๆ ยาบ้า การพนัน มันเป็นการต้องการแก้ปัญหา หากไม่บอกอย่างนี้ก็แก้ปัญหาไม่ได้”⁶²

การเข้าร่วมในโครงการบ้านมั่นคงโดยการตั้งสหกรณ์ฯ นั้นมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับแนวคิดเรื่องการพัฒนาสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมเก่าแก่ของชุมชนดังได้กล่าวไปในข้างต้น ด้วยเหตุนี้จึงทำให้โครงการบ้านมั่นคงของชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำ จึงมีคำอธิบายที่อยู่บนพื้นฐานของอัตลักษณ์ของตัวเอง สำหรับชาวชุมชนกลุ่มนี้พวกเขาสร้างการยอมรับจากคนภายนอกโดยการเข้าร่วมกับแนวคิดและโครงการที่ยอมรับโดยทั่วไปจากภายนอกขณะเดียวกันก็บอกกับคนภายนอกว่าเรามีความแตกต่าง มีอัตลักษณ์ของตัวเอง นอกจากคำพูดต่างๆ ของชาวชุมชนที่ผู้วิจัยได้อธิบายไปดังกล่าว ความคิดเรื่องนี้ได้แสดงออกในการปฏิบัติจริงด้วยดังปรากฏอยู่ในบัตรเชิญเข้าร่วมทำบุญในโอกาสวันทำบุญครบรอบ 1 ปีของสหกรณ์ฯ และสารสัมพันธ์สหกรณ์ฯ เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2550 ในบัตรเชิญเป็นสัญลักษณ์ มีข้อความชื่อของสหกรณ์เป็นครึ่งวงกลมอยู่ด้านบน มีรูปบ้าน ใต้รูปบ้านมีมือจับกัน และมีข้อความด้านล่างว่า “บ้านมั่นคง รณรงค์สิ่งแวดล้อม พร้อมวัฒนธรรม” และด้านล่างสุด มีรูปเรือกับสายน้ำ อีกด้วย และน่าสนใจว่าชื่อของสารสัมพันธ์สหกรณ์ฯ กลับเป็นชื่อว่า “คนกับคลอง” หากไม่ดูเนื้อหาข้าง

⁶¹ สัมภาษณ์ ประธานสหกรณ์เคหสถานบ้านมั่นคง คลองเปรมประชากร จำกัด, วันที่ 10 กรกฎาคม 2550.

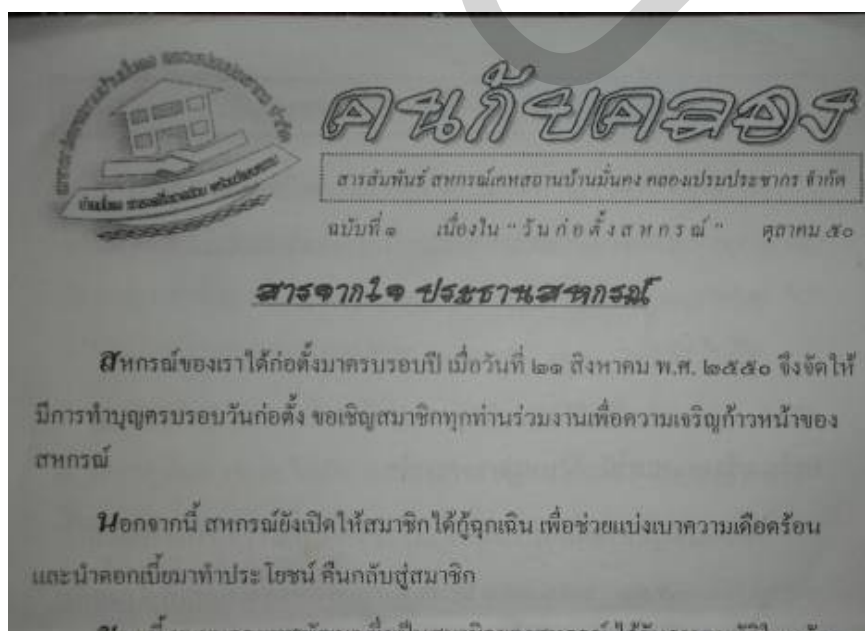
⁶² สัมภาษณ์ ประธานสหกรณ์เคหสถานบ้านมั่นคง คลองเปรมประชากร จำกัด, วันที่ 10 กรกฎาคม 2550.

ในอาจเข้าใจผิดคิดว่านี่คงเป็นสารที่เกี่ยวกับเรื่องสิ่งแวดล้อมเป็นแน่ ไม่ใช่สารของสหกรณ์ฯ ทั้งข้อความและเครื่องหมายที่ปรากฏในสื่อทั้งสอง คือ สัญลักษณ์ที่แสดงร่องรอยหนึ่งของอัตลักษณ์ที่ผ่านการเปลี่ยนแปลงมาตามลำดับในประวัติศาสตร์ตั้งผู้วิจัยได้กล่าวไปในบทต่างๆ ที่ผ่านมา

บัตรเชิญเข้าร่วมงานทำบุญครบรอบวันก่อตั้งสหกรณ์ฯ

สารสัมพันธ์สหกรณ์ฯ ชื่อ "คนกับคลอง"

อย่างไรก็ตามสำหรับโครงการบ้านมั่นคงของชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำ เป็นประเด็นหนึ่งของความขัดแย้งในชุมชน ชาวชุมชนที่เห็นด้วยกับโครงการบ้านมั่นคงท่านหนึ่งได้สะท้อนถึงความขัดแย้งไว้ว่า “อย่างบ้านมั่นคง มันแตกเป็นสองฝ่าย ถ้ามีบ้านมั่นคง เราเช่าที่เช่าทำอะไร มันสบายใจกว่า อยู่อย่างนี้มันกังวล ชาวบ้านเขาบอกว่าอยู่กันอย่างนี้มาแต่ปู่ย่าตายาย ไม่เห็นต้องเสียตังค์ แต่ “หลวง” เขาเอาจริงนะ ที่อื่นเขาทำมาแล้ว เราภูมิในคนตลาดบางเขน ที่นี้เป็นที่ของเรา ถ้าเราเช่าที่ได้ ความมั่นคงมันหนักแน่นกว่า เราไม่อยากจะย้ายไปไหน เราทำมาหากินอยู่ที่นี่จะไปทำอะไร... บ้านมั่นคงนี้แหละหลังจากไล่ที่ เราหวังได้ ทุกคนไม่อยากจากตลาดบางเขนไป ทำไมจึงไม่ช่วยกันเรื่องบ้านมั่นคง แต่เขาก็ไม่เอา”⁶³

สำหรับชาวชุมชนอีกกลุ่มหนึ่งที่ไม่เห็นด้วยกับโครงการนี้ โดยแต่ละคนเป็นผู้นำคนสำคัญๆ ทั้งสิ้น ผู้นำชุมชนท่านหนึ่งได้วิจารณ์โครงการบ้านมั่นคงว่า

“บ้านมั่นคงหากเป็นเหมือน (เอ่ยชื่อชุมชนหนึ่ง) ผมเห็นด้วย แต่ที่นี้เขาอยู่มาเป็นร้อยๆ ปี ผมไม่เห็นด้วย เขาบอกว่าไม่ทำก็ไม่ให้ความร่วมมือ.....หากผมไม่ขึ้นกับ พอช. ได้ไหม ผมเช่าที่ราชพัสดุโดยตรงเลย แต่คณะกรรมการ (บ้านมั่นคง) บอกว่าไม่ได้...เขาบอกว่าหากไม่ให้ชุมชนย้ายออกไป แต่ต้องปรับปรุงให้ดีขึ้น...คนที่เดือนร้อนคือคนอยู่ในคลอง รื้อนี้ต้องเสียตังค์ใหม่ ผมต้องกู้เงินมารื้ออีกใหม่...เรื่องวิถีชีวิต เขาบอกว่ามันเป็นสลัม แต่บอกว่าคนจนต้องมีวิถีชีวิต แต่เขาบอกว่าให้ผมอยู่เป็นล๊อค ผมจึงไม่เอาใจ มีการพูดกันว่า ถ้าไม่เข้าโครงการก็ต้องออกไป...หากมาบอกว่าคนแถวนี้เป็นสลัม อาหารที่กินนี้ คนคงตายกันหมดแล้ว เขาก็กินกันมานานแล้ว มันก็ทำกับไฟเหมือนกัน”⁶⁴

ผู้นำชุมชนอีกท่านหนึ่งกล่าวว่า “บ้านมั่นคง มันเป็นบ้านของคนจน พวกที่อพยพเข้ามาตอนหลังก็คง “happy”...ชาวบ้านต้องรื้อเพื่อสร้างใหม่เราอยู่ของเราดีจ้ะ ...พอช. คิดว่าเราเป็นสลัม เป็นผู้บุกรุก มัน “กว้างเกินไป” แต่ไม่ใช่ที่ตลาดบางเขน”⁶⁵ ชาวชุมชนอีกท่านหนึ่งกล่าวว่า “บ้านมั่นคงมันต้องรื้อบ้านเก่าแล้วปลูกใหม่ ต้องมีคำรื้อ คำวัสดุ คนที่ต้องการบ้านมั่นคงเป็นพวกที่มีบ้านไม่ค่อยสวย เป็นพวกย้ายมาใหม่...หากให้เราจ่ายค่าเช่าที่ให้กรมธนารักษ์ เรายินดีจ่ายค่าเช่า ทุกคนรู้ว่าบ้านของตัวเองเป็นที่เช่า ไม่ต้องผ่านรูปกรรมการ”⁶⁶ ผู้นำชุมชนท่านหนึ่ง กล่าวว่า “ให้อยู่อย่างนี้แหละ ผมไม่เอาหรอก เราอยู่มาตั้งเดิม จะให้รื้อหมด แล้วใครจะยอม คนที่มาอยู่ใหม่หลัง 33 (พ.ศ. 2533) ก็จะไปร่วมกับเขา มาอยู่ใหม่ไม่รู้ประสีประสา เขา

⁶³ สัมภาษณ์ ชาวชุมชนบริเวณสี่แยกทางน้ำที่เห็นด้วยกับโครงการบ้านมั่นคง อายุ 61 ปี

⁶⁴ สัมภาษณ์ ผู้นำชุมชนบริเวณสี่แยกทางน้ำ อายุ 53 ปี

⁶⁵ สัมภาษณ์ ผู้นำชุมชนบริเวณสี่แยกทางน้ำ อายุ 52 ปี

⁶⁶ สัมภาษณ์ ผู้นำชุมชนบริเวณสี่แยกทางน้ำ อายุ 56 ปี

บอกว่าใครไม่รวมเขาจะโล้เรือ ผมถามว่าใครจะโล้เรือ ใครจะมาโล้เราได้ มาอ่างเขต อ่างคนนั้น คนนี้ (บ้านมั่นคง) คนมาจากอื่นมาทำทั้งนั้น”⁶⁷

ชาวชุมชนที่ไม่เห็นด้วยกับโครงการบ้านมั่นคงดังกล่าวส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่อยู่ที่บริเวณสี่แยกทางน้ำมายาวนาน เกือบทั้งหมดจะเป็นคนที่เกิดที่นี่ สาเหตุของการไม่เห็นด้วยหลักๆ อยู่ ที่การเชื่อว่าโครงการบ้านมั่นคงจะรื้อบ้านหลังเก่าเพื่อสร้างใหม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายโดยไม่จำเป็น ชาวชุมชนกลุ่มนี้คิดว่าพวกเขาที่มีบ้านที่ “มั่นคง” มานานแล้ว อีกประการหนึ่งคือพวกเขาไม่ไว้ใจการดำเนินงานของสหกรณ์ฯ หรือคณะกรรมการบ้านมั่นคง และพวกเขาไม่ยอมรับการนิยามตัวเองว่าเป็น “คนจนเมือง” “คนสลัม” หรือ “คนชุมชนแออัด” สาเหตุหลักๆ เหล่านี้เป็นสาเหตุที่ประกอบกันไป

เมื่อพิจารณาแนวดำเนินการของบ้านมั่นคงที่ได้กล่าวไปดูเหมือนว่าจะมีแนวทางที่ขึ้นอยู่กับแต่ละชุมชนว่าจะเห็นร่วมกันอย่างไร และแต่ละฝ่ายอาจจะดำเนินการไปตามความเหมาะสมได้ นั่นก็เท่ากับว่าการชี้แจงข้อมูลข่าวสารของโครงการบ้านมั่นคงสำหรับชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำอาจยังทำไม่ดีเท่าที่ควร รวมถึง “ภาพลักษณ์” ของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ต่อโครงการบ้านมั่นคงทำให้ชาวชุมชนที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานต้องรู้สึกว่าเป็น “คนจน” ประกอบกับการมีความไม่ไว้ใจต่อคณะกรรมการบ้านมั่นคง (ด้วยเหตุผลต่างๆ กัน) การไม่เห็นด้วยจึงเกิดขึ้นค่อนข้างมาก อย่างไรก็ตามทั้งสองกลุ่มต่างมีความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ทางประวัติศาสตร์ของชุมชนเหมือนๆ กัน เพียงแต่แต่ละฝ่ายได้ปรับตัวหรือต่อรองเพื่อสร้างอัตลักษณ์ในปัจจุบันที่แตกต่างกันเท่านั้น

4.4.3 “อนาคต” ของชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำ

สำหรับความเห็นต่ออนาคตของชุมชน ดูเหมือนทุกกลุ่มจะ “เห็น” คล้ายๆ กัน เพียงแต่อาจมีความแตกต่างในการปฏิบัติเท่านั้น เรื่องที่ทุกกลุ่มอยากเห็นให้เกิดขึ้นจริงในชุมชน เช่น เรื่องสิ่งแวดล้อม การจัดภูมิทัศน์ชุมชน ทำหน้าบ้านหลังบ้านให้ดีขึ้น มีระบบการกำจัดขยะที่มีประสิทธิภาพ ฯลฯ อยากให้มีการส่งเสริมอาชีพตามความเหมาะสม ด้านวัฒนธรรม ทุกคนต้องการให้อนุรักษ์โรงเจ ศาลเจ้าแม่ทับทิม ส่งเสริมประเพณีการกินเจหรือพิธีกรรมอื่นๆ ให้มากขึ้น ให้อนุรักษ์บ้านเก่า หรือหลังคาตลาดบางเขนให้ดีขึ้น ฯลฯ และอยากให้มีการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

สำหรับเรื่องการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในทางแนวคิดได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐหรือเขตหลักสี่และหลายๆ ฝ่าย ในการประชุมร่วมกันครั้งหนึ่งได้เขียนข้อความในระเบียบวาระการประชุมไว้ว่า

⁶⁷ สัมภาษณ์ ผู้นำชุมชนบริเวณสี่แยกทางน้ำ อายุ 81 ปี

ชุมชนตลาดบางเขนเป็นชุมชนเก่าแก่มากกว่า 100 ปี เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ริมคลองเปรมประชากร ซึ่งเป็นคลองขุดขนาดใหญ่ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ...เป็นชุมชนที่มีความสำคัญในอดีต เป็นแหล่งการค้าทางน้ำที่สำคัญและมีสถานที่สำคัญที่ชาวชุมชนใช้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ คือ โรงเรียนและศาลเจ้าแม่ทับทิม...ปัจจุบันการท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมที่เจริญเติบโตเร็วที่สุดในโลก และมีความสำคัญยิ่งต่อฐานะทางเศรษฐกิจของประเทศไทย...สามารถเพิ่มการจ้างงาน กระจายรายได้สู่ชุมชน พัฒนาชุมชนและสามารถอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม...ชุมชนตลาดบางเขนเป็นชุมชนที่มีความพร้อม มีความเข้มแข็งทั้งในด้านทรัพยากรบุคคล มีความรักสามัคคี ความรักในท้องถิ่นของชุมชน อีกทั้งยังมีเอกชนให้ความสำคัญสนับสนุน จึงได้กำหนดโครงการพัฒนาท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ชุมชนตลาดบางเขนแบบยั่งยืน⁶⁸ ...

จากนั้นจึงได้ร่างโครงการ “พัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนในชุมชนตลาดบางเขน” ในปีงบประมาณ พ.ศ. 2550 มีรายละเอียดต่างๆ ที่น่าสนใจคือการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางกายภาพ ได้กำหนดไว้ถึง 27 รายการ เช่น ปรับปรุงหลังคา ปรับปรุงถนนหนทาง จัดทำเก้าอี้ในชุมชน ปรับปรุงห้องน้ำ ทาสีอาคาร ฯลฯ และมีการอบรมสัมมนาให้กับชาวชุมชนด้านต่างๆ เช่น การป้องกันไฟไหม้ การพัฒนาอาชีพ การบริหารจัดการท่องเที่ยว การจัดตั้งธนาคารขยะ ฯลฯ และมีการท่องเที่ยวดูงานตามสถานที่ต่างๆ เป็นต้น

ผู้วิจัยคิดว่าโครงการที่ได้เขียนดังกล่าวเป็นโครงการที่ดีมาก หากดำเนินการไปได้จะทำให้ชุมชนตลาดบางเขนและชุมชนสี่แยกทางน้ำ “เปลี่ยนโฉมหน้า” ไปในทางที่ดีอย่างแน่นอน หลังจากผ่านช่วงไล่รื้อ เพียงแต่จะมีการดำเนินการต่อเนื่องไปแค่ไหนขึ้นอยู่กับเห็นความสำคัญของประวัติศาสตร์ชุมชน ความร่วมมือร่วมใจของชาวชุมชนและการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐเป็นสำคัญ โดยมีหน่วยงานอื่นๆ ร่วมสนับสนุน เช่น บริษัทเอกชน สถาบันการศึกษาต่างๆ เป็นต้น อย่างไรก็ตามการจะไปให้ถึงความจริงตามที่หวังไว้ของชุมชนสี่แยกทางน้ำอาจมีหนทางยาวไกล และมีปัญหาอุปสรรคไม่น้อย ดังคำพูดแก่นำชาวชุมชนตลาดบางเขนท่านหนึ่งกล่าวว่า “ทุกวันนี้เรื่องที่ดินของตลาดบางเขนมันยังคาราคาซังอยู่ ยังมีปัญหาทางกฎหมาย หากไม่ดำเนินการเรื่องนี้ งบประมาณ “หลง” ก็เอามาดำเนินการไม่ได้ เราจะดำเนินการใดๆ ก็ลำบาก ต้องรอไปเรื่อยๆ”⁶⁹ ผู้วิจัยคิดว่าคำพูดดังกล่าวคงมีส่วนจริงอยู่

⁶⁸ ระเบียบวาระการประชุมการเตรียมความพร้อมในการพัฒนาชุมชนตลาดบางเขน “Big Cleaning Day” ครั้งที่ 1 / 2550 วันที่ 23 มีนาคม 2550 เวลา 10.00 น. ณ ห้องประชุมชั้น 3 สำนักงานเขตหลักสี่

⁶⁹ สัมภาษณ์ ผู้นำชุมชนบริเวณสี่แยกทางน้ำ อายุ 52 ปี

ไม่น้อย ที่ผ่านมาได้มีการพูดกันว่าจะให้เขตเป็นตัวกลางในการเจรจากับบริษัทฯ และจะดำเนินการโครงการต่างๆ ไปตามขั้นตอน ผู้วิจัยไม่ได้ติดตามต่อว่าได้มีการดำเนินการไปถึงขั้นไหนแล้ว จากที่เห็นในปัจจุบันดูเหมือนโครงการต่างๆ จะ “เจียบ” ไป แต่ก็ยังหวังว่าคงยังไม่ “หาย” ไป โครงการต่างๆ ที่ได้ร่วมกันคิดคงเกิดขึ้นได้จริงในอนาคต แต่ปัจจัยหลักที่จะเป็นเช่นนั้นได้คงไม่ใช่จากภายนอก แต่ขึ้นอยู่กับชาวชุมชนเองว่าจะร่วมมือร่วมใจกำหนดอนาคตของตัวเองอย่างไร

D
P
U

บทที่ 5

วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : สรุปลงและเสนอแนะ

การตัดกันของคลองบางเขนและคลองเปรมประชากรเกิดเป็นสี่แยกทางน้ำ เมื่อ 135 ปีก่อน เป็นสภาพภูมิประเทศที่เหมาะสม เอื้อต่อการทำมาหากินและอยู่อาศัย เนื่องจากพื้นที่ทำนาเพิ่มมากขึ้น และเป็นจุดศูนย์กลางการคมนาคมทางน้ำ ทำให้คนอพยพเข้ามา เกิดเป็นชุมชนสี่แยกทางน้ำ

ชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำในยุคเริ่มแรกมีอยู่สองกลุ่มหลัก ๆ คือกลุ่มคนไทยและกลุ่มคนจีน กลุ่มคนไทยเป็นกลุ่มที่มีวัฒนธรรมแบบไทยพุทธเถรวาทเหมือนกับชาวไทยภาคกลาง คนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่อพยพเข้ามาจากคลองบางเขน และพื้นที่อื่นๆ ในภาคกลางเหนือกรุงเทพฯ เช่น ปทุมธานี นนทบุรี อยุธยา เป็นต้น คนไทยกลุ่มนี้ได้บุกเบิกที่ทำนาทำกินเป็นเกษตรกรรายย่อย และเช่าที่ดินทำนาจากเจ้าของที่ดินที่ได้รับพระราชทานหลังขุดคลองเปรมประชากร ส่วนกลุ่มคนจีนส่วนใหญ่เป็นผู้รับจ้างขุดคลองเปรมประชากรที่ตัดสินใจอยู่อาศัยและค้าขาย

วิถีชีวิตชุมชนจากยุคเริ่มแรกจนถึง พ.ศ. 2500 ชาวชุมชนทั้งสองกลุ่มมีวิถีชีวิตที่พึ่งพิงธรรมชาติ มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ภาพวิถีชีวิตในยุคนี้ ชาวนาทำงานหนัก เหนื่อยยาก ลำบาก ทำนาโดยใช้แรงงานของตัวเองและแรงงานสัตว์พร้อมด้วยเครื่องมือทำนาแบบสังคมไทยดั้งเดิม เก็บเกี่ยวข้านามาสีที่โรงสีทั้งสองโรงใกล้ๆ ตลาด ส่วนใหญ่เมื่อได้ข้าวจะเอาไว้เลี้ยงครอบครัวที่เหลือจึงค่อยขาย ส่วนน้อยที่นำไปที่ขาย ส่วนหนึ่งเก็บไว้กินในครอบครัว คนจีนผู้เคยใช้แรงงานเหนื่อยยาก ลำบาก ได้เปลี่ยนมาทำการค้าด้วยความวิริยะอุตสาหะ ชาวนาและคนมีอาชีพอื่นๆ มาซื้อของ คนจีนไปรับซื้อข้าวเปลือกจากนา เอาของไปขาย ฯลฯ ชุมชนสี่แยกทางน้ำค่อยๆ เจริญรุ่งเรือง ตลาดบางเขนเจริญรุ่งเรืองด้วยการขยายการผลิตของชาวนาและการขยัน อดทน และอดออมของผู้ค้า ชาวนาก็ต้องอาศัยคนจีนในตลาดเพื่อขายข้าวและซื้อสินค้าอื่นๆ ชาวนาส่วนใหญ่ก็หนีภัยจากผู้ค้าในตลาดรวมถึงเจ้าของโรงสี หลังจากทำนาได้ข้าวแล้วจึงนำเอามาใช้หนี้จากการตีราคาของเจ้าหนี้ เจ้าหนี้เป็นผู้กำหนดราคาข้าว ชาวนาจึงอยู่ในสถานะที่เสียเปรียบในระบบการแลกเปลี่ยน อย่างไรก็ตามทั้งกลุ่มชาวนาและผู้ค้าในตลาดได้ร่วมมือร่วมใจกันในการขุดคลองย่อยๆ จากตลาดออกไปบริเวณที่นา คลองย่อยๆ เหล่านั้นจึงเป็นเส้นทางเชื่อมโยงเครือข่ายความสัมพันธ์ด้านต่างๆ ชาวนาและผู้ค้าในตลาดมีวัดเทวสุนทร เป็นสถานที่รวมตัวในด้านวัฒนธรรมพุทธ สำหรับผู้ค้าในตลาดได้มีวัฒนธรรมย่อยของคนจีน โดยมีโรงเจ ศาลเจ้าแม่ทับทิม เป็นจุดรวมตัว ผู้ค้าในตลาดจึงสามารถปรับตัวเข้ากับชาวพุทธเถรวาท ขณะเดียวกันก็ยังรักษาอัตลักษณ์ของคนจีนไว้ได้ วิถีทางวัฒนธรรมที่ทั้งสองกลุ่มมีร่วมกันนี้เป็นตัวประสาน

ความสัมพันธ์ทางโครงสร้างสังคมของชุมชนสี่แยกทางน้ำ แม้จะเป็นโครงสร้างที่กลุ่มคนจีนเป็นผู้ได้เปรียบก็ตาม ดูเหมือนวัฒนธรรมของคนจีนที่มีฐานความเชื่อจากพุทธมหายานจะเข้ามาประสานความขัดแย้งทางสังคมได้ในระดับหนึ่ง โดยการมีประเพณีบริจาค แจกทาน การฉลองตลาด การจัดแสดงงิ้ว ฯลฯ ทำให้ชาวนาได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมเหล่านั้น หลังจากชุมชนสี่แยกทางน้ำดำรงอยู่ในระยะเวลาหนึ่ง อำนาจอรัฐได้เข้ามาเกี่ยวข้องอย่างเป็นทางการ มีการตั้งอำเภอและสถานีราชการต่างๆ จนมีการย้ายอำเภอ และชุมชนสี่แยกทางน้ำเข้าสู่สังคมยุคแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1

วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำหลัง พ.ศ. 2500 ถึงปัจจุบัน ก่อน พ.ศ. 2537 ผู้คนเข้ามาอาศัยอยู่มากขึ้น โดยเฉพาะในช่วง พ.ศ. 2531 – 2534 ทำให้ชุมชนสี่แยกทางน้ำกลายเป็นชุมชนแออัด บ้านเรือนหนาแน่นเข้าไปริมคลองและในคลอง เจ้าของที่ดินและชาวนาเริ่มทยอยขายที่ดิน ที่นาเปลี่ยนไปเป็นบ้านจัดสรร ตึกแถว โรงงาน สนามกอล์ฟ ฯลฯ โรงเรียนเลิกกิจการน้ำในคลองบางเขนและคลองเปรมประชากรเสีย ชาวชุมชนไม่อาจใช้น้ำจากคลองได้อีกต่อไป จนถึงปี พ.ศ. 2537 มีเหตุการณ์ไถ่เรือตลาดบางเขน จุดศูนย์กลางของชุมชนสี่แยกทางน้ำ ทำให้ชุมชนสี่แยกทางน้ำแทบแตกสลาย และได้ปรับตัวใหม่อีกครั้งในปัจจุบัน

5.1 ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงของชุมชนสี่แยกทางน้ำ

ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงของชุมชนสี่แยกทางน้ำมีหลายประการทั้งปัจจัยภายนอกและภายใน แต่ละปัจจัยต่างมีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างซับซ้อน ประกอบเป็นสาเหตุร่วมกัน

5.1.1 การเปลี่ยนแปลงการคมนาคม

ชุมชนสี่แยกทางน้ำก่อตัวขึ้นจากยุคสมัยการคมนาคมทางน้ำ ความเจริญรุ่งเรืองจึงเกิดจากการคมนาคมทางน้ำเป็นหลัก หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 การสร้างถนนพหลโยธิน พ.ศ. 2476 “ทุ่งบางเขน” ถูกพาดผ่านด้วยทางรถยนต์ ทำให้การคมนาคมเริ่มเปลี่ยนความนิยมจากทางน้ำเป็นทางรถยนต์ นำไปสู่การเปลี่ยนจุดศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม การสร้างวัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหารปี พ.ศ. 2483 การย้ายที่ว่าการอำเภอบางเขนจึงเกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2484 การก่อตั้งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ปี พ.ศ. 2486 ทำให้ชุมชนสี่แยกทางน้ำเริ่มลดบทบาทลง หลังจากนั้นถนนสายหลักอื่นๆ ก็ตามมา เช่นถนนงามวงศ์วาน ถนนแจ้งวัฒนะ ถนนประชาชื่น จนการคมนาคมทางรถยนต์เข้ามามีบทบาทหลักหลังปี พ.ศ. 2517 และการคมนาคมทางน้ำแทบหมดสิ้นบทบาทในยุคปัจจุบัน

ชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำมีการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงการคมนาคมมาตั้งแต่แรก ผู้ค้าขายในตลาดมีการขยายการค้าออกไปตามความสำคัญของถนน เช่น สามแยกเกษตรข (สี่แยกในปัจจุบัน) บางบัว สะพานใหม่ ดอนเมือง เป็นต้น สำหรับชาวนาส่วนใหญ่แม้มีถนนเข้ามาหลายสายแล้ว แต่ยังคงทำนามาจนถึงประมาณปี พ.ศ. 2516 และค่อยๆ เลิกทำนาหลังจากนั้น

5.1.2 การขยายตัวของเมืองจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

หลังปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมาเข้าสู่ยุคแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีการส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรม โดยมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่กรุงเทพฯ และเมืองใหญ่ๆ นำไปสู่การอพยพผู้คนเข้าสู่เมืองใหญ่เพราะเชื่อว่าการทำมาหากินจะดีกว่าภาคเกษตร ทำให้ชุมชนสี่แยกทางน้ำมีคนเข้ามาอาศัยมากขึ้น และปรากฏอย่างชัดเจนประมาณหลังปี พ.ศ. 2517 เป็นต้นมา ชุมชนสี่แยกทางน้ำเริ่มเปลี่ยนสภาพจากชุมชนหมู่บ้านในชนบทเป็นชุมชนเมือง จนถึงช่วงประมาณปี พ.ศ. 2531 – 2534 คนอพยพเข้ามาอย่างรวดเร็วทำให้ชุมชนสี่แยกทางน้ำกลายเป็นชุมชนแออัด ผู้คนที่อพยพเข้ามาใหม่ส่วนใหญ่เข้ามาทำงานใช้แรงงาน ทำให้มีรายได้ไม่มากนัก จึงนำไปสู่เงื่อนไขหนึ่งของการกลายเป็นชุมชนแออัด เนื่องจากที่อยู่อาศัยมีจำนวนจำกัด ราคาแพง ไม่มีรายได้มากพอที่เป็นเจ้าของได้ จึงเช่าที่ผู้ที่อยู่ก่อนหรือบุกรุกที่ริมคลอง เป็นต้น

การขยายตัวของเมืองทำให้ราคาที่ดินสูงขึ้น เจ้าของที่ดินรายใหญ่ทยอยขายที่ดิน ทำให้ชาวนาดั้งเดิมผู้เช่าที่ทำนา หรือชาวนารายย่อยสูญเสียที่ดินจากหนีสิน จำเป็นต้องเปลี่ยนอาชีพมาใช้แรงงานและเข้ามาอาศัยอยู่ริมคลองเช่นเดียวกับผู้อพยพจากที่อื่นทำให้ที่ดินริมคลองส่วนใหญ่เป็นที่อยู่อาศัยของผู้ที่มีรายได้น้อยในเมือง

สำหรับชาวนารายย่อยเจ้าของที่ดินอีกส่วนหนึ่งได้ทยอยขายที่ดิน โดยเก็บไว้เฉพาะเป็นที่อยู่อาศัยและสวนรอบๆ บ้าน ต่อมารุ่นลูกหลานก็ค่อยๆ กลมกลืนเข้ากับสังคมเมืองในที่สุด สำหรับผู้ค้าขายในตลาดบางเขน ข้าราชการ ส่วนใหญ่เป็นผู้มีฐานะค่อนข้างดี ได้ขยับขยายร้านค้าออกไป หรือลูกหลานย้ายไปอยู่ที่อื่นๆ เพราะตลาดบางเขนไม่ได้เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจดังเช่นอดีต

ดั่งนั้นก่อนปี พ.ศ. 2537 ตลาดบางเขนแออัด หนาแน่น แต่ยังคงสภาพเป็นตลาดดังเช่นอดีต แต่บทบาทน้อยลงกว่าเดิมมาก ผู้มาซื้อของในช่วงนี้ส่วนใหญ่เป็นผู้อยู่อาศัยในตลาดและชุมชนรอบๆ ตลาด ซึ่งได้เปลี่ยนสภาพเป็นชุมชนแออัด เห็นได้จากชุมชนเทวสุนทร และชุมชนร่วมพัฒนาได้จดทะเบียนเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการกับกรุงเทพมหานคร เมื่อปี พ.ศ. 2532 การจดทะเบียนเป็นชุมชนทำให้ชุมชนสี่แยกทางน้ำ ทำให้ความหมายของชุมชนหมู่บ้าน มีพื้นที่ทางวัฒนธรรมเดียวกัน เป็นชุมชนสองชุมชนที่แยกออกจากกัน ได้ถูกนิยามความหมายใหม่ มีอัตลักษณ์ใหม่ที่ซ้อนทับชุมชนหมู่บ้านแบบดั้งเดิม ยกเว้นชาวตลาดบางเขน

ที่มีรากทางวัฒนธรรมจีนและเป็นผู้ค้าขายยังไม่ยอมรับการนิยามความหมายใหม่นี้จึงยังไม่ได้จดทะเบียนเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการ

5.1.3 การไล่อ้อตลาดบางเขนปี พ.ศ. 2537

การเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์ที่ดินเอกชนบริเวณตลาดบางเขน นำไปสู่เหตุการณ์ไล่อ้อปี พ.ศ. 2537 เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้ตลาดบางเขนซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ของชุมชนสี่แยกทางน้ำ แทบล่มสลาย และทำให้ความเป็นชุมชนสี่แยกทางน้ำ ในความหมายดั้งเดิมหมดสิ้นไป เพราะจุดศูนย์กลางแตกสลาย ในความรู้สึกของชาวชุมชนตลาดบางเขน ทุกคนพูดเป็นเสียงเดียวกันว่า หากจะถามว่าอะไรทำให้ชุมชนเปลี่ยนแปลงไปมากที่สุด คำตอบคือ การไล่อ้อในครั้งนี้ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเหตุการณ์ที่ประทับลงในความรู้สึกของชาวชุมชน การไล่อ้อในครั้งนี้ทำให้ผู้ค้าขายในตลาดส่วนใหญ่ย้ายออกไปอยู่ที่อื่น บางส่วนได้กลับมาอยู่แต่ย้ายไปอยู่ริมคลอง และชาวตลาดบางเขนจดทะเบียนชุมชนอย่างเป็นทางการกับกรุงเทพมหานครในปี พ.ศ. 2540 ทำให้ชุมชนสี่แยกทางน้ำถูกแยกออกจากกันเป็นสามชุมชนอย่างเป็นทางการ

5.2 อัตลักษณ์ของชุมชนสี่แยกทางน้ำ

จากการก่อตัวของชุมชนและมีการเปลี่ยนแปลงมาตามวันเวลา อัตลักษณ์ของชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำมีความเปลี่ยนแปลงมาตามลำดับ ในยุคก่อตัวจนถึงประมาณปี พ.ศ. 2516 ในภาพรวมเป็นอัตลักษณ์ของ “ชาวทุ่งบางเขน” โดยนิยามความหมายได้ว่า ชาวทุ่งบางเขน หมายถึง ผู้คนที่อาศัยอยู่บริเวณบางเขน โดยมีสี่แยกทางน้ำเป็นศูนย์กลาง ผู้คนแถวนี้ส่วนใหญ่เป็นชาวนา เรียกว่า “ชาวนาทุ่งบางเขน” และมีกลุ่มคนจีนผู้ค้าขายในตลาดเรียกว่า “ชาวตลาดบางเขน” หรือ “ชาวตลาดสี่แยกบางเขน” ชาวทุ่งบางเขนในยุคนี้ เป็น “คนชนบท” ไกลจาก “ตัวเมือง” สำหรับชาวตลาดบางเขน เป็นตลาดที่เป็นจุดศูนย์กลางของท้องถิ่น ทั้งเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม แต่ทุกคนยอมรับว่าเป็น “ตลาดในชนบท” คล้ายๆ ตลาดอำเภอในต่างจังหวัด ชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำโดยเฉพาะชาวตลาดบางเขน มีความภาคภูมิใจในตัวเองเป็นอย่างมาก

หลังจากชุมชนสี่แยกทางน้ำเปลี่ยนแปลงมาเป็นชุมชนเมืองมากขึ้น “ชาวทุ่งบางเขน” ได้เปลี่ยนมาเป็น “ชาวเขตบางเขน” เป็น “คนชานเมือง” และกลายเป็น “คนเมือง” ในปัจจุบัน การเป็นคนเมืองของชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำในปัจจุบันเป็นคนเมืองที่ถูกนิยามว่า เป็น “ชาวชุมชนแออัด” ชาวชุมชนทั้งยอมรับและไม่ยอมรับในความหมายนี้ และได้ต่อรอง

ความหมายเพื่อปรับตัวแตกต่างกัน แต่ทั้งหมดได้ใช้อัตลักษณ์ดั้งเดิมในยุค “ชาวทุ่งบางเขน” มาใช้ในการสร้างอัตลักษณ์ในปัจจุบันทั้งสิ้น แสดงให้เห็นว่า อัตลักษณ์ของชาวชุมชนสี่แยกทางน้ำได้มีการนิยามความหมายสืบต่อมายาวนาน อัตลักษณ์ของชาวชุมชนไม่ได้หายไปไหน แต่ได้รับการถ่ายทอดจากคนรุ่นก่อนๆ และปรับเปลี่ยน แปรรูป หรือเป็น “สภาวะแฝง” ภายในตัวตนของชาวชุมชน ที่พร้อมจะคลี่คลายหรือแสดงออกในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง

5.3 วิถีชุมชนสี่แยกทางน้ำ : วิถีเมือง วิถีคน ชุมชนที่แปรเปลี่ยน

ชุมชนสี่แยกทางน้ำ เป็นชุมชนที่มีอัตลักษณ์เป็นของตัวเอง การขุดคลองเปรมประชากรตัดกับคลองบางเขน เป็น “ความบังเอิญ” แต่การเกิดชุมชนเป็น “เจตจำนง” ของมนุษย์ ชุมชนถูกบุกเบิกโดยคนสามัญผู้แสวงหาที่ดินทำกินเพื่อชีวิตที่ดีขึ้น ชาวนาผู้ยากไร้บุกเบิกทำนา คนจีนผู้ใช้แรงงานปักหลักค้าขาย ชุมชนสี่แยกทางน้ำ แสดงให้เห็นถึงการเกิดชุมชนแบบหนึ่ง จนพัฒนาเป็นศูนย์กลางของท้องถิ่นบางเขนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม จนรัฐเข้ามามีอำนาจในตอนหลัง ไซ้หรือไม่ว่าสำหรับบางชุมชน บางช่วง บางเวลา (หรือตลอดไป) สามารถดำรงอยู่โดยปราศจากรัฐ

ชุมชนสี่แยกทางน้ำแสดงให้เห็นถึงการเป็นชุมชนที่มีความเป็นมายาวนานหรือเป็นชุมชนโบราณ เป็นชุมชนเกษตรกรรมรอบเขตกรุงเทพฯ ชุมชนลักษณะนี้ได้ก่อตัวโดยมีอัตลักษณ์เฉพาะบางอย่าง มีวัฒนธรรมย่อยๆ ปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และเศรษฐกิจ ทั้งอาคารสถานที่และรูปแบบพิธีกรรม เป็นวัฒนธรรมของคนสามัญทั่วไป เวลาผ่านไปกรุงเทพฯ ได้ขยายออกไปกว้างมากขึ้นจนกลืนชุมชนสี่แยกทางน้ำดั้งเดิมให้กลายเป็นชุมชนเมือง และกลายเป็นชุมชนแออัดในเมือง สาเหตุเกิดจากการอพยพของผู้มีรายได้น้อยเข้ามา มาก ที่ดินบริเวณสี่แยกทางน้ำส่วนใหญ่เป็นที่ดินของรัฐและเอกชน ผู้อยู่อาศัยเป็นผู้บุกรุกที่ราชการและผู้เช่า ด้วยเหตุนี้ผู้ค้าขายที่มีฐานะเศรษฐกิจดีได้ย้ายออกไปบางส่วน ชุมชนสี่แยกทางน้ำส่วนใหญ่จึงเหลืออยู่เฉพาะผู้มีรายได้น้อยที่อพยพเข้ามาในช่วงหลังๆ การดูแลบ้านเรือนและเรื่องสาธารณูปโภคต่างๆ จึงไม่อาจทำได้เต็มที่ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะก่อนปี พ.ศ. 2537 ชุมชนสี่แยกทางน้ำทั้งหมดจะกลายเป็นชุมชนแออัดแล้ว แต่ชาวชุมชนตลาดบางเขนบางส่วนโดยเฉพาะกลุ่มลูกหลานผู้ค้าขายดั้งเดิมยังไม่ยอมรับอัตลักษณ์นี้ กลุ่มนี้เป็นผู้เช่าที่คฤหาญเวียงให้คนอื่น ๆ เช่าต่อ กลุ่มนี้มีอัตลักษณ์สืบทอดจากประวัติศาสตร์ มีวัฒนธรรมร่วมกันของชุมชนมากที่สุดในชุมชนสี่แยกทางน้ำ เหตุการณ์ไ้ร้อเมื่อปี พ.ศ. 2537 ทำให้ชุมชนสี่แยกทางน้ำในความหมายดั้งเดิมเปลี่ยนแปลงไปมากหรือแทบสูญสลายก็ว่าได้

เหตุการณ์ไ้ร้อในครั้งนี้เป็นความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับเอกชน โดยมีวาทกรรมต่างๆ ของรัฐเป็นผู้สนับสนุนเอกชน เช่น กฎหมายและผู้รับผิดชอบกฎหมาย เป็นต้น นอกจากนั้นวัฒนธรรมทางสังคมที่ยอมรับในกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลเป็นอีกาทกรรมหนึ่งที่

สนับสนุนเอกชน เช่น สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา หรือหน่วยงานต่างๆ เห็นได้จากชาวชุมชนต่อสู้อย่างโดดเดี่ยว และจำเป็นต้องต่อสู้ในเชิงต่อรองเพราะรู้ว่าเป็นที่ดินของเอกชน ทั้งๆ ที่ชุมชนสี่แยกทางน้ำสามารถใช้ประเด็นเรื่อง “สิทธิชุมชน”¹ ได้ เหมือนดังเช่นการต่อสู้ของชุมชนบ้านครัว เพียงแต่ชุมชนบ้านครัวเป็นความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐ และชุมชนบ้านครัวมีวัฒนธรรมแตกต่างจากชุมชนสี่แยกทางน้ำ แต่ทั้งสองชุมชนเป็นชุมชนโบราณเก่าแก่เกินร้อยปีเช่นเดียวกัน เพียงแต่ชุมชนบ้านครัวมีมาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ชุมชนสี่แยกทางน้ำมีมาต้นสมัยรัชกาลที่ 5 แต่ทั้งสองชุมชนมีลักษณะพิเศษร่วมกันในฐานะชุมชนโบราณที่ก่อตั้งจากคนสามัญ ศาสตราจารย์ ดร.ชลธิรา สัตยาวัดหนา ได้อธิบายความพิเศษของชุมชนบ้านครัวไว้ว่า “เป็นชุมชนที่มีอดีต รู้จักอดีต และรู้คุณค่าของอดีต เนื่องจากบรรพชนของชุมชนเคยเป็นกองอาสาจาม...จิตวิญญาณที่มี “สำนึกประวัติศาสตร์” ส่วนนี้จึงสืบทอดมา กลายเป็นผลึกของจิตสำนึกชุมชน ที่ยืนหยัดพิทักษ์บ้านครัวมิให้ “ทางด่วน” มาแล่นทับ”² ชุมชนสี่แยกทางน้ำเป็นชุมชนที่มี “สำนึกประวัติศาสตร์” เช่นเดียวกัน ดังได้กล่าวไปในบทต่างๆ ที่ผ่านมา

หลังจากผ่านช่วงการไล่รื้อ ชุมชนสี่แยกทางน้ำคลี่คลายตัวมาเป็นชุมชนที่รัฐเข้ามามีบทบาทมากขึ้น เป็นประวัติศาสตร์หน้าใหม่ของชุมชนที่มีอัตลักษณ์ต่อเนื่องมา การเปลี่ยนแปลงเป็นชุมชนที่รัฐเข้ามามีบทบาทมากขึ้น ทำให้ชุมชนสี่แยกทางน้ำถูกแยกออกมาเป็น “หน่วย” ภายใต้อาณาเขตของรัฐรูปแบบต่างๆ เช่น นโยบายต่างๆ ของเขต โครงการบ้านมั่นคง ฯลฯ ประวัติศาสตร์หน้าใหม่นี้กำลังเริ่มต้นและก้าวเดินไปด้วยปัจจัยทั้งจากภายนอกและภายใน

5.4 ข้อเสนอนี้

ลักษณะพิเศษของชุมชนสี่แยกทางน้ำเกิดจากการคลี่คลายตัวจากชุมชนโบราณ มาเป็นชุมชนเมือง ชุมชนแออัดในเมือง ถูกไล่รื้อ กลายเป็นชุมชนที่รัฐเข้ามามีบทบาท การคลี่คลายตัวลักษณะนี้มีประเด็นที่น่าสนใจต่อไปนี้

ประการแรก เรื่องสิทธิชุมชน การศึกษาเรื่องสิทธิชุมชนส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมดเน้นไปที่การปกป้องสิทธิชุมชนที่เกิดจากการละเมิดของรัฐ เรื่องกรรมสิทธิ์ของเอกชนยังขาดความชัดเจนว่า กรณีชุมชนถูกละเมิดด้วยกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลหรือบริษัทเอกชน จะมีแนวทางอธิบายอย่างไร ยิ่งเป็นชุมชนโบราณที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์จะว่าอย่างไร มีกฎหมายบางอย่างมาคุ้มครองได้หรือไม่ อย่างไร

¹ ชลธิรา สัตยาวัดหนา และคนอื่นๆ, *สิทธิชุมชนท้องถิ่นบ้านครัว กรณีการสร้างทางด่วนทับชุมชน*, (กรุงเทพฯ : นิตยธรรม, 2547).

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

ประการที่สอง ชุมชนสี่แยกทางน้ำเป็นชุมชนที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ควรมีการอนุรักษ์สถานที่สำคัญของชุมชนไว้เป็นแหล่งเรียนรู้การก่อตัวของชุมชน ลักษณะวิถีชีวิตผู้คนในอดีต เช่น โรงเจ ศาลเจ้าแม่ทับทิม โรงสีเก่า สถานีอนามัย บ้านเก่า เป็นต้น รื้อฟื้นสนับสนุน ประเพณี วัฒนธรรมชุมชน ให้เกิดพลวัตต่อยุคปัจจุบัน

ประการที่สาม การดำเนินการชุมชนตามแนวนโยบายของรัฐ รวมถึงโครงการบ้านมั่นคง ควรให้ความสำคัญต่ออัตลักษณ์ทางประวัติศาสตร์ของชุมชนด้วย กล่าวคือ ด้วยเหตุที่ชุมชนต่างๆ มีฐานทางอัตลักษณ์ร่วมกันมา ควรสนับสนุนให้ชุมชนต่างๆ ทำกิจกรรมร่วมกัน ทำโครงการร่วมกัน ฯลฯ นอกจากแต่ละชุมชนจะมีคณะกรรมการของชุมชนแล้ว เป็นไปได้หรือไม่ที่แต่ละชุมชนจะมีคณะกรรมการร่วมในฐานะการมีวัฒนธรรมร่วมกัน เป็น **“คณะกรรมการชุมชนสี่แยกทางน้ำ”** และให้ชาวชุมชนมีส่วนร่วมมากขึ้นกว่าเดิม เพราะนอกจากเป็นการพัฒนาโดยมีฐานจากวัฒนธรรมแล้วยังสามารถลดความขัดแย้งในชุมชนได้

ความจริงแล้วการตั้งสหกรณ์เคหสถานเพื่อบ้านมั่นคงคลองเปรมประชากร จำกัด ก็เป็นองค์กรหนึ่งที่ไม่ยึดอยู่กับคณะกรรมการชุมชน เพียงแต่คณะกรรมการสหกรณ์ฯ หรือสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ควรให้ความสำคัญต่ออัตลักษณ์ชุมชนแต่ละชุมชนให้มากกว่าเดิม เป็นไปได้หรือไม่ว่าก่อนการดำเนินการโครงการในชุมชนใดให้มีการทำวิจัยประเด็นต่างๆ โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการทำวิจัยนั้นด้วยจะเป็นประโยชน์ทั้งต่อโครงการและชาวชุมชน

ประการสุดท้าย ประวัติศาสตร์ชุมชนสี่แยกทางน้ำ แสดงให้เห็นว่าการเกิดขึ้นของตัวเมืองบางส่วนบางสถานที่ อยู่ภายใต้ชุมชนที่หลากหลายทางอัตลักษณ์ เป็นไปได้ว่าสังคมเมืองในประเทศไทยที่ผ่านมาได้หลอมชุมชนที่ความแตกต่างหลากหลายอันนั้น เมืองในอนาคตควรให้ความสำคัญกับชุมชนต่างๆ ที่มีความแตกต่างหลากหลายให้มากขึ้น ดังเช่นบริเวณชุมชนสี่แยกทางน้ำควรกำหนดให้เป็น **“พื้นที่ทางวัฒนธรรม”** อันหนึ่งที่ต้องมีนโยบายในการดำเนินการเรื่องต่างๆ ของกรุงเทพมหานคร

DRPU

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กระทรวงศึกษาธิการ. **ทฤษฎีใหม่ในหลวง : ชีวิตที่พอเพียง**. กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ และร่วมด้วยช่วยกัน, 2542.
- เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. **ชุมชนนิยม : ฝ่าวิกฤตชุมชนล้มสลาย**. กรุงเทพฯ : สถาบันอนาคตศึกษาเพื่อการพัฒนา (ไอเอฟดี), 2544.
- “ข้อมูลท้องถิ่นเขตภาษีเจริญ” [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : (<http://arcbs.bsru.ac.th/local/pdb/pj.pdf>). 22 กันยายน 2550.
- คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี. **ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 (รัชกาลที่ 4 – พ.ศ. 2475)**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2525.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดนนทบุรี**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542.
- “จดหมายเหตุของลาลูแบร์, หน้า 14”. ใน **ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดนนทบุรี**, 1. นนทบุรี : โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงบ้านปากเกร็ด, 2526.
- จอห์นสตัน, เดวิด บรูซ. **สังคมชนบท และภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ. 2423 – 2473**, แปลโดย พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม และคนอื่นๆ. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.
- จิราพร แซ่เตียว. **บทบาทของผู้หญิงในชุมชนเมือง : ผลกระทบจากการโล่เรือที่อยู่อาศัย และการปรับตัวทางเศรษฐกิจ และสังคมในชุมชนตลาดบางเขน หลักสี่ กรุงเทพมหานคร**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์ และปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. **ลัทธิมาร์กซ์และสังคมนิยม**. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, 2524.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. **แนวทางและวิธีวิจัยสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2547.
- _____. **บ้านกับเมือง**. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2529.
- _____. **ฤดูใบไม้ผลิที่เมไต**. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2543.

- _____ . **ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคนอื่นๆ. **ทฤษฎีและแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชนชาวนา**. กรุงเทพฯ : โครงการวิถึทรรศน์, 2541.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา. **วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย**. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2537.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์. (บรรณาธิการ). **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.
- ชลธิรา สัตยาวัฒนา และคนอื่นๆ. **สิทธิชุมชนท้องถิ่นบ้านครัว : กรณีการสร้างทางด่วนทับชุมชน**. กรุงเทพฯ : นิติธรรม, 2547.
- “ซั๊กพระวัดเชิงหวาย” [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : (<http://muangboranjournal.com/modules.php?name=News&file=article&sid=1137>). 27 กุมภาพันธ์ 2550.
- ชัย เรื่องศิลป์. **ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 – 2453 ด้านเศรษฐกิจ**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2522.
- ชาย โปธิสิตา. **ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2547.
- ชีวัฒน์ จิตวิวงศ์ทิวเวช. **โครงการปรับปรุงพื้นที่ย่านชุมชนตลาดบางเขน กทม..** วิทยานิพนธ์ปริญญาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2549.
- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, บรรณาธิการ. **เศรษฐศาสตร์กระแสทวน**. กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.
- ณัฐกมล เหลืองสะอาด และคนอื่นๆ. **การศึกษาข้อมูลพื้นฐานของชุมชนตลาดบางเขน หมู่ 1 แขวงตลาดบางเขน เขตหลักสี่ กทม.** รายงานวิชา สค 312 กระบวนการพัฒนาชุมชน ภาคเรียนที่ 2 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2544.
- ไทรรงค์ ศรีจุมพล และคนอื่นๆ. **การรื้อไล่ที่ของชุมชนตลาดบางเขน**. ภาคนิพนธ์หลักสูตรปริญญาครุศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาการศึกษาศายมัธยมศึกษา โปรแกรมวิชาสังคมศึกษา สถาบันราชภัฏพระนคร, 2544.
- ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยู่ชยา. “อดีต ปัจจุบัน อนาคต ของกรุงเทพมหานคร”. ใน **100 ปีมหาดไทย**, 297. กรุงเทพฯ : ศิริวัฒนาการพิมพ์, 2535.
- ทับทิม วงศ์ประยูร. **ประวัติและลัทธิเศรษฐกิจ**. กรุงเทพฯ : วิ.เจ. พริ้นติ้ง, 2536.
- ทำเนียบท้องที่ พ.ศ. 2522**. กรุงเทพฯ : กองปกครองท้องที่ กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย, 2522.

- นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ. “ข้อพิจารณาเรื่อง ความเป็นชายขอบ กับการศึกษาวัฒนธรรม”. ใน
ปริตดา เจลิมนเฝ้า กอนันตกุล. (บรรณาธิการ). **ชีวิตชายขอบ : ตัดทอนกับความ
หมาย**, 15. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2546.
- นลินี ตันธุนิตย์. **วิวัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง : กรณีศึกษา
กรุงเทพมหานคร**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาชุมชนเมือง สำนักงาน
ทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์, 2541.
- _____. “วิวัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง : กรณีศึกษากรุงเทพ
มหานคร” ใน อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. และคนอื่นๆ. **ชุมชนแออัด : องค์กรความรู้กับ
ความเป็นจริง**, 298-299. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.),
2542.
- นิคม จารุณี. **กบฏบวรเดช พ.ศ. 2476**. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหา
บัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.
- นิตากร รพีพัฒน์. **การเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ทางสังคมของคนในชุมชนแออัด : กรณี
ศึกษาชุมชนหัวฝาย อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่**. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2550.
- เนื่องน้อย บุญยเนตร. **จริยศาสตร์ตะวันตก: คำนำ มิลล์ ฮอบส์ รอลส์ ชาร์ท**. กรุงเทพฯ :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- บุญทัน ดอกไธสง. **กรุงเทพมหานครกับการเจริญเติบโตที่ผิดปกติ**. กรุงเทพฯ : โอเดียน
สโตร์, 2521.
- ประยูร อรุณาภะ. (น ฅ ปากน้ำ). **ย่าต๊อก...ทั่วกรุงเทพ**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2544.
- ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดนนทบุรี**. นนทบุรี : โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงบ้าน
ปากเกร็ด, 2526.
- ประเวศ วะสี. **เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม แนวทางพลิกฟื้นเศรษฐกิจสังคม**.
กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน, 2542.
- ประสิทธิ์ สวาสดีญาตี. **ระบบเครือข่ายและการจัดระเบียบสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- ปราณี กล้าส้ม. **ย่านเก่าในกรุงเทพ**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545.
- ปราโมทย์ ชวลา. **แนวทางแก้ไขปัญหาชุมชนแออัดริมคลองเปรมประชากรในความคิด
เห็นของผู้อยู่อาศัย (ผู้บุกรุก)**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาเคหการ
ภาควิชาเคหการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.
- ปรีชา คุณินทร์พันธุ์. **สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหา
วิทยาลัย, 2545.

- ปิยนาค บุณนาค. **คลองในกรุงเทพฯ : ความเป็นมา การเปลี่ยนแปลง และผลกระทบต่อ กรุงเทพฯ ในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325 – 2525)**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์. **เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่ : ตรัสวิน, 2542.
- “พระที่นั่งเวหาศน์จำรูญ” [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : (<http://th.wikipedia.org/wiki>). 22 กันยายน 2550.
- พวงร้อย กล่อมเอียง และคนอื่นๆ. **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นวิถีชีวิตย่านตลาดพลูจากคลอง บางหลวงถึงคลองด่าน**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2547.
- พอพันธ์ อูยานนท์. **เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลาง**. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจิตรศิลป์, 2546.
- มาร์กซ์, คาร์ล. **แรงงาน ค่าจ้าง และเงินทุน**, แปลโดย สมชาย เม่นแยม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ปุณชน, 2539.
- “รางวัลอาคารอนุรักษ์และบุคคลหรือองค์กรดีเด่นด้านการอนุรักษ์ศิลปกรรม ปี 2550”, **อาษา (วารสารสถาปัตยกรรมของสมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์)**, 08 : 50 – 09 : 50, (สิงหาคม – กันยายน 2550) : 83.
- “เรื่องการผลิตเพื่อยังชีพและสงสวยในระบบศักดินาก่อน พ.ศ. 2398”. ใน **ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์**. (บรรณาธิการ). **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย จนถึง พ.ศ. 2484**, 11 – 145. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.
- ลาววัลย์ โชตามระ. **ชีวิตชาวกรุงเมื่อก่อนศตวรรษมาแล้ว**. กรุงเทพฯ : แพร์พิทยา, 2527.
- วิทย์ วิศทเวทย์. **ปรัชญาทั่วไป : มนุษย์ โลก และความหมายของชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ 9 ฉบับปรับปรุงใหม่. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, 2533.
- วิทยากร เชียงกุล และพรภิมรณ เอี่ยมธรรม. **อธิบายศัพท์ปรัชญาการเมืองและสังคม (Dictionary of political and social philosophy)**. กรุงเทพฯ : สายธาร, 2543.
- วิบูลย์ เข็มเฉลิม และคนอื่นๆ. **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : วิถีคนบนป่าตะวันออกผืนสุดท้าย**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2548.
- สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.). “มารู้จักโครงการบ้านมั่นคงกันเถอะ”. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : (http://www.Chumchonhai.or.th/slidedetail.asp?sl_rec), 14 พฤศจิกายน 2550.
- _____. **เรื่องเล่าจากชุมชน “สืบชะตาคลองเปรมประชากรสืบความผูกพันระหว่างคนกับคลอง”**. กรุงเทพฯ : สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.), (ม.ป.ป.).

- สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร. กรุงเทพฯ เอกลักษณ์ไทย. กรุงเทพฯ : สัมพันธ์การพิมพ์, 2528.
- สมภาร พรหมทา. **ปรัชญาสังคมและการเมือง**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.
- สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย
ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. กรุงเทพฯ มาจากไหน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มติชน, 2548.
- สุเทพ สุนทรเกสัช. **มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ : สารคดี, 2548.
- สุภา ศิริमानนท์. **แคปิตลิสซึม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, 2517.
- สุภางค์ จันทวานิช. “วิธีการเก็บข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ”. ใน อุทัย ดุลยเกษม. (บรรณาธิการ). **การวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา**, 91. พิมพ์ครั้งที่ 2. ขอนแก่น :
สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2537.
- สุรพงษ์ ชัยนาม. **มาร์กซ์และสังคมนิยม**. กรุงเทพฯ : ปาจารย์สาร, 2524.
- สุวิทย์ ไพทยวัฒน์. “วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคกลาง (พ.ศ. 2394 – 2453)”. ใน
ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภาพ มานะรังสรรค์. (บรรณาธิการ). **ประวัติศาสตร์
เศรษฐกิจไทย จนถึง พ.ศ. 2484**, 254. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรม
ศาสตร์, 2527.
- เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ. “ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 9”. ใน ชัย เรื่องศิลป์.
ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 – 2453 ด้านเศรษฐกิจ, 241 – 247. กรุงเทพฯ :
โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2522.
- หนังสือพระราชทานเพลิงศพ นายเกียรติ เกียรติสกุล ณ วัดพระศรีมหาธาตุ อำเภอบางเขน จังหวัดพระนคร**. พระนคร : ม.ป.ส., 2514.
- หวน พันธุ์พันธ์. **ประวัติศาสตร์เมืองนนทบุรี**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2547.
- อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. “การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนในการวิจัยเชิงคุณภาพ”. ใน อุทัย ดุลย
เกษม. (บรรณาธิการ). **การวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา**, 77. ขอนแก่น : สถาบัน
วิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2537.
- _____. **สลัม : ปัญหาและแนวทางแก้ไข**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
2525.
- _____. **สังคมไทยสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 – 2416**, แปลโดย ม.ร.ว.
ประกายทอง สิริกุล และพรณี ฉัตรพลรักษ์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรม
ศาสตร์, 2523.
- อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. และคนอื่นๆ. **โครงการวิจัยและปฏิบัติการ วิวัฒนาการชุมชนแออัด
และองค์กรชุมชนแออัดในเมือง**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาชุมชน
เมือง สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์, 2541.

- _____ . ชุมชนแออัด : องค์กรความรู้กับความเป็นจริง. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2542.
- _____ . รายงานโครงการวิจัยการประเมินผลโครงการบ้านมั่นคง เรื่อง คนจนเมือง : การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์และทัศนคติที่มีต่อตนเองและสังคม. กรุงเทพฯ : ม.ป.ส., 2550.
- อนุমানราชชน, พระยา. **ชาติ ศาสนา วัฒนธรรม**, โดย เสถียรโกเศศ. พระนคร : บรรณาการ, 2516.
- อเนก นาวิกมูล. **เที่ยวท่องนครหลวงไทย เล่ม 1**. กรุงเทพฯ : วิญญูชน, 2548.
- _____ . “หลักสี่ – คลองเปรมฯ (2)”. **เนชั่นสุดสัปดาห์**. 13, 665 (28 กุมภาพันธ์ 2548) : 57.
- อภิชัย พันธเสน. **แนวคิด ทฤษฎี และภาพรวมของการพัฒนา**. กรุงเทพฯ : มุลนิธิภูมิปัญญา, 2539.
- _____ . **พุทธเศรษฐศาสตร์ : วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่าง ๆ**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2544.
- อภิญาญา เฟื่องฟูสกุล. **อัตลักษณ์ : การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด**. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2546.
- อมรา พงศาพิชญ์. “ความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพ”. ใน อุทัย ดุลยเกษม. (บรรณาธิการ). **การวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา**, 12-15. พิมพ์ครั้งที่ 2. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2537.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. “มองข้ามวัฒนธรรม สู่การเรียนรู้ที่ชายขอบสังคมไทย”. ใน ปรีดดา เฉลิมเฝ้า กออ่อนตกุล. (บรรณาธิการ). **คนใน**, 64-65. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2545.

ภาษาอังกฤษ

- Askew, Marc. **Interpreting Bangkok : the urban question in Thai studies**. Bangkok : Chulalongkorn University Press, 1994.
- Askew, Marc and Logan, William S., Editors. **Cultural identity and urban change in Southeast Asia : interpretative essays**. Geelong, Victoria : Deakin University Press, 1994.
- Blumer, Herbert. **Symbolic Interactionism Perspective and Method**. Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall, 1969.

- Evers, Hans-Dieter and Korff, Rudiger. **Southeast Asian urbanism : the meaning and power of social space.** Singapore : Institute of Southeast Asian Studies, 2000.
- Giddens, Anthony. **Modernity and self-identity : Self and society in the late modern age.** Cambridge : Polity Press, 1992.
- Hall, Stuart and Gay, Paul Du, Editors. **Questions of cultural identity.** London : Sage, 2003.
- Korff, Rudiger. **Bangkok : urban system and everyday life.** Saarbrücken : Verlag breitenbach Pub., 1986.
- _____. **Markets, Trade and State : Urbanism in Bangkok.** Bielefeld : Sociology of Development Research Centre, University of Bielefeld, 1992.
- Paritta Chalermpong Koanantakool and Askew, Marc. **Urban life and urban people in transition.** Bangkok : TDRI, 1993.
- Tomosugi, Takashi. **Reminiscences of Old Bangkok : Memory and the Identification of a Changing Society.** Tokyo : The Institute of Oriental Culture, The University of Tokyo, 1994.

กรม
การ
การ

ภาคผนวก

คลองสวัสดิ์ภิรมประชากร

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปี
 ๒๔๖๒ เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปพระราชทานพระกรุณกรุดำโดยเรือกลไฟ ทรงสั่งเสก
 ใ้คว่ำน้ำแม่น้ำใหญ่ที่โขมยทุกวันนี้เป็นทางน้ำอ้อมมาเวียนไป ถ้าโดยกำลังเรือแจวเรือพาย
 จะไปถึงกรุงเก่าก็ใช้เวลาหลายวัน ในคราวฤดูน้ำมา จะเดินเรือให้ชุกชุกขึ้นปล้ำปากจากนัก
 ทรงพระราชดำริห์คิดทางใหม่ให้ตรงเป็นลำคลองน้ำ พอใช้เรือให้ชุกชุกขึ้นปล้ำปากจากนัก
 ใ้คว่ำน้ำแม่น้ำใหญ่ แลลูกสาวโค่นไม้ จะตัดทางตรงไปมาไกลเข้า หนึ่งที่ทุ่งนาเป็นป่าพงรกชัวย
 เป็นที่ว่างเดือนข้างป่าไปมาอาศัย ไม่มีผู้ที่จะคิดหักล้างต่างป่าว่าเป็นที่นาที่สวนให้เกิดขึ้นได้
 เพราะไม่มีคลองน้ำ ถ้ามีคลองน้ำแล้วราษฎรจะชื่นชมมาก จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่ง
 ให้นายพระยาสุรวิงษ์สมันตพงษ์พิศุขหม่อมหม่าปู้สย รัศโยดม ยูสาโรจราชกรณแผ่นดินให้จัดหาผู้ซึ่ง
 จะเป็นนายงาน จัดจ้างเงินอุดหนุนความที่ทรงพระราชดำรินั้น จึงจัดให้พระชลธารวินิจัย
 นายคลองขุโตะ ให้วัดที่ปากกรุดเป็นระยะค้ำทางตามทุ่งนา ถึงแต่คลองโคกออกลำน้ำเกาะเกิด
 มาถึงคลองเมืองระหนึ่ง กำหนดทางได้ ๒๒๕ เส้น ๓ วา (๒๔๕ + ๐๘๖ กม.) และจาก
 ตอนเมืองมากรุงเก่า บรรจบคลองขุดกรุงเกษมหน้าวัดโสมนัสวิหารอีกระยะหนึ่ง กำหนดทาง
 ๕๕๕ เส้น (๒๑๕ + ๓๔๐ กม) รวมเป็นระยะทาง ๗๘๐ เส้น ๓ วา (๕๐๕ + ๔๘๖ กม.)
 (จากบางปะอิน - คลองขุดกรุงเกษม) เห็นว่าทรงดีแล้ว ให้ให้นายพระยาสุรวิงษ์เป็นเจ้า
 ใ้เงินอุดหนุน ๒ ระยะนี้ พระราชหฤทัยจะให้ราษฎรใ้ความเย็นใจ ราษฎรชายหญิงทั้งคฤหัสถ์
 มรรพชีพ ลูกหลานชราและตางต่าง คำชายช่นล่องคลองนี้โดยสะดวกทุกหน พวกจีนใ้ลูกคลองตั้ง
 ๗ วันเสาร์ เดือนสาม ช่นคำหนึ่ง ปีมะเมียโทศกศักราช ๑๒๗๒ จนถึงวันพฤหัสบดี เดือนสิบ
 แรมสิบห้าค่ำ ปีมะแมศรีศกศักราช ๑๒๗๒ ครั้งหนึ่งแปลเดือน แล้วจับการขุดตั้งแต่ ๗ วัน
 พุธหีสบค่ำ เดือนสาม ช่นคำหนึ่ง ปีมะแมศรีศก จนถึงวันจันทร์เดือนเก้า แรมสิบสี่ค่ำ ปีมะแม
 ศกศักราช ๑๒๗๔ ก็ครบสิบหกเดือนก็สำเร็จ สมัยกรุงศรีอยุธยาเก่า พระเจ้าแผ่นดินในโบราณ
 ใ้ใ้ลูกคลองหลายค่ายล ครั้งนั้นใ้ใ้แก่คนหัวเมืองนั้น ๆ เป็นอันมากนับหมื่นคนมาค้ำ จึงคนแรมปี
 จึงสำเร็จได้ เห็นว่าแก่คนมาใ้ใ้ความเคืองครอนจำใจ จึงสละพระราชหฤทัยพระราชดำรินั้น
 ส่วนรับพระองค์ มีใ้ใ้พระราชหฤทัยในคลัง ส่วนรับใ้ใ้ในราชการแผ่นดินออกจำหมายเป็นเจ้า
 ใ้กรวมเป็นเงิน ๒,๕๕๕ ช่น ๒ คำลิ่ง การคลองจึงสำเร็จ มีแม่น้ำพระ ๓๐ รูป ประทับที่คลองโค
 ใ้โคล้านน้ำเกาะเกิดแห่งหนึ่ง อีก ๒๐ รูป สวด ๗ ที่ประพม์ปากคลองที่บรรจบคลอง
 ขุดกรุงเกษมแห่งหนึ่ง วันอาทิตย์ เดือนสิบเอ็ด ช่นสิบเอ็ดค่ำ ใ้ใ้เปิดคลองน้ำใ้ใ้เดิน
 สะดวก พระราชทานนามว่า "คลองสวัสดิ์ภิรมประชากร" ใ้ใ้จารึกนามบักเสาชิงไว้
 เป็นสำคัญ ในระบอบร้อย ๆ จนตลอดมา แล้วเสด็จกลับโดยขบวนหุยนาคราตาม
 คลองนี้เป็นปฐมมงคลถึงคลองขุดกรุงเกษมแลเสด็จกลับมหาราชวัง ฯลฯ

สิทธิพิศุ   สิทธิพิศุ   สิทธิพิศุ

ประกาศมา ๗ วันพฤหัสบดี เดือนสิบเอ็ด ช่นคำหนึ่ง ปีมะแมศกศักราช

หนังสือสัญญาขายที่ดิน

ที่

โฉนดที่ 232 เลขที่ดิน 10/80 หน้าสำรวจ 80

ตำบล บางเขน อำเภอ บางเขน จังหวัด กรุงเทพมหานคร

หนังสือสัญญานี้ได้ทำเมื่อวันที่ 21 เดือน กันยายน พุทธศักราช 2537

ณ สำนักงานที่ดินจังหวัด กรุงเทพมหานคร สาขาถนนเมือง

ระหว่าง นางสาวชอุบ ภัทประจักษ์ อายุ 67 ปี ผู้ขาย สัญชาติ ไทย

บุตร พระยาภัทประจักษ์ - นางเวียง อยู่ที่บ้าน อรรถการ เลขที่ 23 หมู่ที่ 1 ตำบล พงษ์พานิช อำเภอ บางเขน จังหวัด กรุงเทพมหานคร

กับ อายุ ปี ผู้ซื้อ สัญชาติ

บุตร อยู่ที่บ้าน ถนนจางหวาง เลขที่ 103/25 หมู่ที่ 1 ตำบล พงษ์พานิช อำเภอ บางเขน จังหวัด กรุงเทพมหานคร

- ทั้งนี้ฝ่ายใดกล่าวถึงสัญญาที่ผิดไปนี้
- ข้อ ๑. ผู้ซื้อขอรับเงินที่คืนแปลงที่ดินจำนวนหนึ่งซึ่งแปลงนี้ผู้ซื้อเป็นราคาเงิน 626,152,000 (เงิน หกร้อยยี่สิบหกพันหนึ่งแสนห้าหมื่นสองพันบาทถ้วน)
- ข้อ ๒. ผู้ซื้อขอรับหรือคืนค่าที่ดินตามข้อ ๑ นั้นจากผู้ขาย ผู้ซื้อได้ชำระและผู้ขายได้รับเงินค่าที่เรียบร้อยแล้ว
- ข้อ ๓. สิ่งปลูกสร้างใด ไม่คงอยู่หรือชำรุดทรุดโทรม
- ข้อ 4. ผู้ใดไปฟ้องผู้ใดต่อศาลว่าผิดกฎหมาย หรือฟ้องคดีอื่นใด ตั้งแต่วันที่ 13 กรกฎาคม 2536
- ข้อ 5. ข้อใดข้อหนึ่งข้างต้น มีโทษอย่างไร

หนังสือสัญญานี้ได้ทำเป็นสองฉบับ มีข้อความตรงกัน สำหรับสำนักงานที่ดินหนึ่งฉบับ ผู้ซื้อถือไว้หนึ่งฉบับ (ฉบับนี้สำหรับ)

ทั้งนี้ฝ่ายใดกล่าวถึงสัญญาซื้อขายและเข้าใจข้อความตลอดแล้ว จึงได้ลงลายมือชื่อ หรือติดลายนิ้วมือไว้เป็นสำคัญต่อหน้าพยานและเจ้าพนักงานที่ดิน

วันที่ ๒๒/๙/๓๗ (ลงลายมือชื่อผู้ขาย) (ลงลายมือชื่อพยาน) (ลงลายมือชื่อพยาน) (ลงลายมือชื่อพยาน)

นางสาวก คำดี

นางสาวก คำดี

นางสาวก คำดี

นางสาวก คำดี

(นายสมานทิพย์ มีชัยรัตน์) เจ้าพนักงานที่

ประจำสำนักงานที่ดิน กรุงเทพมหานคร

ผู้ซื้อ

หนังสือสัญญาขายที่ดิน

ที่ดิน

โฉนดที่ 1411 เลขที่ดิน 128 หน้าสำรวจ 99
ตำบล ตลวงขวางใหม่ อำเภอ บางเขน จังหวัด กรุงเทพมหานคร
หนังสือสัญญานี้ได้ทำเมื่อวันที่ 21 เดือน กันยายน พุทธศักราช 2537
ณ สำนักงานที่ดินจังหวัด กรุงเทพมหานคร สาทรนอกเมือง

ระหว่าง นางสาวอมร ภัคประจักษ์ อายุ 67 ปี ผู้ขาย สัญชาติ ไทย
บุตร พระยาภัคประจักษ์ - นางเวียง อยู่ที่บ้าน อรรถการประสิทธิ์ เลขที่ 23 หมู่ที่
ตำบล พงษ์นาเกลือ อำเภอ สาทร จังหวัด กรุงเทพมหานคร

กับ นาย [ ] ปี ผู้ซื้อ สัญชาติ
บุตร [ ] อยู่ที่บ้าน ถนนงามวงศ์วาน เลขที่ 103/25 หมู่ที่
ตำบล หงษ์ทอง อำเภอ บางเขน จังหวัด กรุงเทพมหานคร

- ทั้งสองฝ่ายได้ตกลงสัญญาซื้อขายกัน
ข้อ 1. ผู้ขายมอบที่ดินของตนซึ่งมีโฉนดที่ดินเลขที่ 1411 เนื้อที่ 99 ตารางวา (เงิน หักเงินซื้อที่ดินและเงินค่าโอน) 64,408,000
ข้อ 2. ผู้ซื้อยอมรับซื้อที่ดินตามที่ได้กล่าวในข้อ 1. มีราคาผู้ขาย ผู้ซื้อได้ชำระและผู้ขายได้รับเงิน
ส่วนนี้เสร็จเรียบร้อยแล้ว
ข้อ 3. ส่วนแห่งที่ดิน โฉนดที่ดินเลขที่ 1411 นี้ได้โอนโดยสมบูรณ์แก่ผู้ซื้อแล้วเมื่อวันที่ 17 ตุลาคม 2536 ในวงราชการที่ดินจังหวัด
ข้อ 4. ข้อเท็จจริงปรากฏอาคารสำนักงาน มีโฉนดที่ดินเลขที่

หนังสือสัญญานี้ได้ทำขึ้นสองฉบับ มีข้อความตรงกัน สำหรับสำนักงานที่ดินหนึ่งฉบับ ผู้ซื้อถือไว้ (ฉบับนี้สำหรับ [ ])

ทั้งสองฝ่ายได้ตรวจหนังสือสัญญาซื้อขายและเข้าใจข้อความตลอดแล้ว จึงได้ลงลายมือชื่อ ข
ลายมีชื่อไว้เป็นสำคัญต่อหน้าพยานและเจ้าพนักงานที่ดิน

(ลงลายมือชื่อผู้ขาย) นางสาวอมร ภัคประจักษ์
(ลงลายมือชื่อผู้ซื้อ) นาย [ ]
นางสุวิภา ภัค
(นายอำนาจ นิ่มนวล) เจ้าพนักงาน
ประทับตราตำแหน่งเป็นสำคัญ

41 ต.ก. 2537

เรื่อง ขอบยกเลิกสัญญาเช่าและขอโอนย้ายออกจากบริเวณที่ดิน

ส่วน ท่านผู้เช่าที่ดินโฉนดที่ 5 ทุกท่าน

ตามที่บริษัทฯ ได้แจ้งให้ท่านเช่าบ้านและบริวารออกจากที่ดินของบริษัทฯ เมื่อวันที่ 23 เดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2537 แล้วนั้น บริษัทฯ ขอเรียนให้ท่านทราบว่า ความกฎหมายแล้วบริษัทฯ ไม่ต้องจ่ายค่าชดเชย หรือค่ารื้อถอนให้ท่านแต่อย่างใด แต่ด้วยความเห็นอกเห็นใจและมนุษยธรรมในสังคม หากท่านได้ตระหนักถึงสิทธิ โดยชอบธรรมแล้ว ท่านยินดีขนย้ายสัมภาระและบริวารออกจากที่ดินตามกำหนดที่บริษัทฯ ได้ประชุมและเห็น-
สมควรให้ท่านย้ายกับท่านดังต่อไปนี้

1. ค่าขนย้ายภายในกำหนด 2 เดือน ตั้งแต่วันที่ 1 พฤศจิกายน 2537 ถึง 30 ธันวาคม 2537

ชั้นเดียวจ่าย	50,000.- บาท	ชั้นครึ่งจ่าย	75,000.- บาท
สองชั้นจ่าย	100,000.- บาท		
2. ค่าขนย้ายภายในกำหนด 4 เดือน ตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม 2538 ถึง 28 กุมภาพันธ์ 2538

ชั้นเดียวจ่าย	40,000.- บาท	ชั้นครึ่งจ่าย	60,000.- บาท
สองชั้นจ่าย	80,000.- บาท		
3. ค่าขนย้ายภายในกำหนด 6 เดือน ตั้งแต่วันที่ 1 มีนาคม 2538 ถึง 30 เมษายน 2538

ชั้นเดียวจ่าย	30,000.- บาท	ชั้นครึ่งจ่าย	50,000.- บาท
สองชั้นจ่าย	70,000.- บาท		

เมื่อท่านตกลงพร้อมใจขนย้าย ให้เจ้าบ้านนำสำเนาทะเบียนบ้านและบัตรประชาชนมาทำหนังสือ สัญญาให้ ณ ที่ทำการสำนักงาน ความที่อยู่ข้างต้น โดยเงินวางมัดจำบริษัทฯ จ่ายดังนี้

(ก) บ้านชั้นเดียววางเงินมัดจำ	10,000.- บาท
(ข) บ้านชั้นครึ่งวางเงินมัดจำ	15,000.- บาท
(ค) บ้านสองชั้นวางเงินมัดจำ	20,000.- บาท

ส่วนเงินที่เหลือในการขนย้าย จะจ่ายให้ผู้เช่าเป็นเงินสดในขณะขนย้ายและรื้อถอนบ้านอยู่ โดยผู้
ขนย้ายต้องแจ้งบริษัทฯ ทราบก่อนล่วงหน้า 3 วัน หากผู้เช่าขนย้ายหลังวันที่ 30 เมษายน 2538 ผู้เช่าจะ
ต้องจ่ายค่าเสียหายให้กับบริษัทฯ วันละ 1,000.- บาทเป็นอย่างต่ำ นับตั้งแต่วันที่ 1

เดือน พฤศจิกายน พ.ศ. 2537 เป็นต้นไป และไม่ได้ค่าขนย้ายแต่อย่างใด ไม่ว่ากรณีใด ๆ ทั้งสิ้น

บ้านที่ไม่มีเลขที่ บริษัทฯ จะจ่ายครึ่งหนึ่งของราคาที่กำหนดไว้ถ้าย้ายออกตามกำหนด
ทั้งนี้ โปรดติดต่อทำการชั่วคราว สหที่ ขอยวิภาวดี-รังสิต

แขวงทุ่งสองห้อง เขตดอนเมือง กรุงเทพฯ โทร.

โดยติดต่อเจ้าหน้าที่บริษัทฯ ดังนี้

1	ผู้จัดการทั่วไป	โทร.
2	รองผู้จัดการ	โทร.
3		โทร.
4		โทร.
5		โทร.

บริษัทฯ ขอเรียนชี้แจงว่า บริษัทฯ ต้องฟ้องศาลทุกรายเพื่อสิทธิและสิทธิเรียกค่าเสียหายตามกฎหมาย
ท่านที่สนใจในการย้ายออกจากที่ดินนี้คงไม่มีปัญหา และหากไม่เข้าใจเชิญปรึกษาที่บริษัทฯ ทุกวันเวลาทำการ

* เริ่มตั้งแต่วันที่ 1 เดือน พฤศจิกายน พ.ศ. 2537 เวลา 9.00 น.-12.00 น. และ 13.00 น.

หมู่ที่ 5 ตลาดบางเขน เขตดอนเมือง กรุงเทพฯ

12 พฤศจิกายน 2537

ขอผ่อนผันระยะเวลา และอัตราค่ารื้อถอน-ขนย้าย

คุณ

(กรรมการผู้จัดการ

จำกัด

หนังสือบอกเลิกสัญญาเช่าของ บริษัท

จำกัด ลงวันที่ 23 ก.ย. 37

ตามที่ท่านได้บอกเลิกสัญญาเช่าและแจ้งให้ผู้เช่าที่ดิน รื้อถอน-ขนย้ายสิ่งปลูกสร้างออก
ที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ของท่านฯ ภายในกำหนดระยะเวลา 6 เดือน ตั้งแต่ วันที่ 1 พฤศจิกายน
37 ถึง วันที่ 30 เมษายน 2538 นั้น

เราทราบและตระหนักดีถึงกรรมสิทธิ์ของท่านที่มีในที่ดินดังกล่าว มิได้คิดจะต่อต้านหรือ
แต่ประการใด แต่เพราะเหตุจำเป็นสุดวิสัยอย่างมาก เนื่องจากเจ้าของที่ดินไม่เคยแจ้ง
ทราบมาก่อนว่าจะมีการซื้อขายที่ดินแปลงนี้ ซึ่งท่านคงทราบดีว่า เมื่อวันที่ 5 กันยายน 2537
พลบระโยชน์ยังมาเก็บค่าเช่าที่ดินของเดือน กันยายน 2537 และก็มีได้แจ้งว่าจะมีการซื้อ
คืนแต่อย่างไร ผู้เช่าที่ดินจำนวนมากจึงไม่ได้เตรียมหาที่อยู่อาศัยใหม่ไว้รองรับการบอกเลิก
ของท่าน เราผู้เช่าทราบซึ่งในความเมตตาของท่านที่มีต่อผู้เช่าที่กรุณาให้ค่ารื้อถอน-ขนย้าย
เปรียบเทียบกับค่าครองชีพและสภาพการณ์ในปัจจุบัน ผู้เช่าจำนวนมากไม่สามารถปฏิบัติตาม
เสนอได้ จึงได้ตั้งคณะกรรมการขึ้นมา 1 ชุด เพื่อเป็นตัวแทนเจรจาขอผ่อนผันระยะเวลา
รื้อถอน-ขนย้ายจากท่าน ดังนี้

1. ตามที่บริษัทฯ มีจิตเมตตาให้ค่ารื้อถอน-ขนย้ายในอัตราที่กำหนดมานั้น ผู้เช่าส่วน
เป็นผู้มีรายได้น้อย ไม่สามารถที่จะนำเงินจำนวนนั้นมาเป็นค่ารื้อถอน-ขนย้าย ปลูกสร้างใหม่
ผู้ร้องขอความกรุณาจากท่าน ช่วยพิจารณาค่ารื้อถอน-ขนย้ายใหม่ ดังนี้

- 1.1 บ้าน 2 ชั้น ที่มีสัญญาเช่า ขอเป็นหลังละ 350,000.00 บาท
ตามลักษณะบ้านแต่ละหลัง
- 1.2 บ้านชั้นเดียว ที่มีสัญญาเช่า ขอเป็นหลังละ 250,000.00 บาท
ตามลักษณะบ้านแต่ละหลัง
- 1.3 บ้านไม่มีเลขที่ก็ขอให้บริษัทพิจารณาในอัตราเดียวกับอัตราข้างต้นตามลักษณะบ้าน

2. ระยะเวลาการรื้อถอน-ขนย้าย ใ้รขอให้ท่านมีระยะเวลาเป็น 2 ปี 6 เดือน ในระยะเวลาระหว่างวันที่ 1 พฤศจิกายน 2537 ถึง 30 เมษายน 2540 เนื่องจากผู้เช่า จำนวนมากยังไม่สามารถที่จะหาที่อยู่อาศัยใหม่ได้ ประกอบกับอยู่ในช่วงระยะเวลาเปิดภาคเรียนปกติ และจะต้องหาโรงเรียนใหม่ให้บุตรหลาน

3. ใ้รขอความกรุณาจากท่านช่วยจัดหาที่ดินเปล่าพร้อมสาธารณูปโภคที่จำเป็น เช่น ไฟฟ้า ประปา ถนน ฯลฯ ร้องรับผู้ที่ไม่สามารถจะหาที่ปลูกสร้างที่อยู่อาศัยใหม่ได้ด้วยตนเอง ขอให้ห้มีมติต้องลดอัตราค่าขนย้ายลง สำหรับผู้ที่รื้อถอน-ขนย้ายออกภายในวันที่ 30 เมษายน 254

เราเชื่อว่าที่ท่านประสบความสำเร็จในชีวิตและธุรกิจที่ท่านดำเนินอยู่นั้น เนื่องมาจากท่านเป็นผู้มีคุณธรรมและเมตตาจิตอันสูงส่ง คงจะให้ความเมตตาและเห็นใจพวกเราช่วยบรรเทาความเดือดร้อนตามที่เสนอมานี้

ทั้งนี้คณะกรรมการขอให้ทางบริษัทพิจารณา และแจ้งให้คณะกรรมการทราบด้วย ขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

ประธานกรรมการ

รองประธานกรรมการ

คณะกรรมการ

บ้านเลขที่ _____ หมู่ที่ 5 ค.ตลาดบางเขน
 เขตดอนเมือง กทม. 10210
 7 ธันวาคม 2537

ขอความอนุเคราะห์ต่อรองระยะเวลาหรือถอนขนย้ายและเพิ่มค่าหรือถอนขนย้าย

นายกสภาทนายความ

กระผม และชาวตลาดบางเขนประมาณ 360 ครัวเรือน
 ที่ที่ดินหมู่ที่ 5 ค.ตลาดบางเขน เขตดอนเมือง ของคุณหญิงเวียง วัคตประจิตธรรมจรัส
 ว่างบ้านเรือนอยู่อาศัยมาเป็นเวลานานประมาณ 100 กว่าปีอย่างร่มเย็นเป็นสุข ขณะ
 นี้ได้รับความเดือดร้อนหนักได้ เนื่องจากทายาทของคุณหญิงได้ขายที่แปลงนี้ให้แก่ บริษัท
 จำกัด โดยมีได้แจ้งล่วงหน้า ทั้ง ๆ ที่ วันที่ 5 กันยายน 2537 ผู้รักษา
 ระเบียบยังมาเก็บค่าเช่าเดือนกันยายน 2537 วันที่ 22 กันยายน 2537 มีประกาศ
 ความว่ามีการโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินแปลงนี้

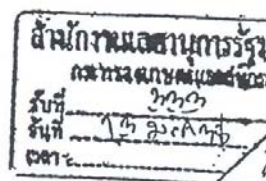
วันที่ 23 กันยายน 2537 บริษัท จำกัด มีหนังสือบอกเลิกสัญญา
 และให้หรือถอนขนย้ายสิ่งปลูกสร้างออกจากที่ดินแปลงดังกล่าว โดยจะจ่ายค่าหรือถอนขนย้าย
 ที่บ้านสองชั้น 100,000 บาท บ้านชั้นครึ่ง 75,000 บาท บ้านชั้นเดียว 50,000 บาท
 ถอนขนย้ายนี้จะลดหลั่นตามกำหนดระยะเวลา 2 เดือน 4 เดือน 6 เดือน และหาก
 ถอนขนย้ายออกหลังวันที่ 1 เมษายน 2538 บริษัทจะฟ้องเรียกค่าเสียหายทุกราย วันละ
 100 บาท นับย้อนไปตั้งแต่วันที่ 1 พฤศจิกายน 2537

ชาวตลาดบางเขนได้แต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นมาชุดหนึ่ง ทำการตรวจสอบขอ
 การหรือถอนขนย้าย เนื่องจากขณะนี้อยู่ในช่วงระยะเปิดเทอมตามปกติของบุตรหลาน
 ที่อยู่อาศัยส่วนใหญ่ยังไม่มีที่อยู่อาศัยใหม่รองรับ และขอต่อรองเพิ่มค่าหรือถอนขนย้ายที่
 สัมกับสภาวะการครองชีพปัจจุบัน ได้รับการปฏิเสธจากบริษัท

คณะกรรมการฯ ได้ทำหนังสือร้องเรียนขอความเห็นใจผ่านทางรัฐมนตรีช่วย
 ว่างมหาดไทย ทำหนังสือร้องเรียนขอความเห็นใจผ่าน
 กระทรวงมหาดไทย ทำหนังสือถึง ผอ. เขตดอนเมือง ร้อง-
 ฎีกากรรมการของกำนัน ที่ไม่ช่วยเหลือ ปกป้องความเดือดร้อนของ
 อีกทั้งไปเป็นคนช่วยบริษัทขับไล่ลูกบ้าน ให้รีบหรือถอนบ้านเรือนออกไปโดยเร็ว
 กำนัน คณะกรรมการฯ ได้ทำหนังสือร้องขอความช่วยเหลือจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร
 เพื่อเข้าชื่อที่การเคหะแห่งชาติ หนังสือที่นำไปทั้งหมดนั้นยังไม่ได้รับ
 การพิจารณา จึงได้นำเรื่องราวร้องทุกข์ผ่านหน้าหนังสือพิมพ์เดลินิวส์ ซึ่งลงตีพิมพ์ฉบับ
 วันที่ 5 ธันวาคม 2537

13 มกราคม 2538

เรียน ท่าน รัฐมนตรีกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

ข้าพเจ้าพร้อมด้วยชาวบ้านหมู่ 5 ตำบลตลาดบางเขน เขตคอนเมือง ได้รับความเดือดร้อนใน
เรื่องที่อยู่อาศัย เพราะถูกไล่ที่จากบริษัท _____ อยู่ในขณะนี้เน้นกับถูกเจ้าหน้าที่ของรัฐจากกรมที่ดิน
และเจ้าหน้าที่จากกรมชลประทานของท่าน ประพฤติคนเสมือนทาสรับใช้นายทุน พยายามจะยกที่ดินอัน
หนึ่งของรัฐให้กับ _____ อีกด้วย

กล่าวคือเมื่อวันที่ 29 เดือนพฤศจิกายน 2537 เวลา 10.00 น.และวันที่ 8 ธันวาคม 2537
เวลา 14.00 น. เจ้าหน้าที่ของกรมที่ดิน กรมชลประทานและของบริษัท ๆ ได้มาทำการรังวัดโฉนดที่ดิน
เลขที่ 232 ถนนวิภาวดีรังสิต แขวงตลาดบางเขน เขตคอนเมือง กรุงเทพมหานคร ซึ่งตั้งอยู่ระหว่าง
เขตสวนทร กับที่ดินจัดสรรรถไฟทุ่งสองห้อง คลองเปรมประชากรฝั่งตะวันออกซึ่งชาวบ้านกำลังมีปัญ
กับบริษัทฯในขณะนี้ ปรากฏว่าเจ้าหน้าที่ของกรมที่ดินกับเจ้าหน้าที่ของกรมชลประทาน ร่วมกันกำหนด
เขตของกรมชลประทานขีดแนวขานคลองมากโดยอาศัยพระราชบัญญัติศิริกษาลองรัตนโกสินทร์ศึก 121
รศ.รชช 2485 ถึงแม้ชาวบ้านอยู่อาศัยหลายท่านซึ่งเคยเห็นหลักหมุดของกรมชลประทาน พยายามที่จะ
มองให้เจ้าหน้าที่ทราบ แต่เจ้าหน้าที่ก็มีพียงคำทักทวนั้น กับคำเน้นการความที่ตนเองคิด พฤติกรรมเช่นนี้
กชาวบ้านพร้อมข้าพเจ้าจึงสงสัยในความไม่ชอบมาพากลแล้วแล้วเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลทั้ง 2 หน่วยงานนี้
เป็นอย่างยิ่ง จึงใคร่ขอให้ท่านได้พิจารณาเพื่อความเป็นธรรมแก่พวกข้าพเจ้า และรักษาที่ดินเป็นสมบัติ
ของรัฐ ไม่ให้ตกเป็นของนายทุนอีกด้วย

อนึ่งที่ดินแปลงนี้ คืออาณาเขตทิศเหนือติดโรงเรียนบางเขน (โอสถวิไลสุรธรรม) ทิศใต้ติดคลองบางเขน
ตะวันออกติดทางรถไฟ ทิศตะวันตกติดคลองเปรมประชากรซึ่งมีการตีพิพาทกับบริษัท _____ จำกัด
เอกสารที่แนบมาพร้อมนี้ ข้าพเจ้าพร้อมด้วยชาวบ้านหมู่ที่ 5 ใคร่ขอความกรุณาทางท่านได้โปรดพิจารณา
จึงตั้งต่อไป

1. จากความเดือดร้อนของข้าพเจ้าและชาวบ้านหมู่ที่ 5 จากการถูกไล่ที่โดยไม่ได้ได้รับความเป็นธรรมทั้ง
ระยะเวลาและคำวินิจฉัยจากบริษัทฯจึงใคร่ขอให้ท่านพิจารณาผ่อนปรนให้พวกเราชาวบ้านได้อยู่อาศัย
ทำการผลิตพิพาทจะสิ้นสุดลง เพราะเป็นที่ทราบคืออยู่แล้วว่าการที่พวกเราชาวบ้านจะโยกย้ายที่อยู่แห่งใหม่ได้
และจำเป็นต้องมีทุนทรัพย์เป็นจำนวนมาก เนื่องจากราคาที่ดินในปัจจุบันมีราคาแพงมากพวกชาวบ้านเป็น

คน บุคร หลาน พร้อมครอบครัวมีสถานที่ประกอบอาชีพและสถานที่เสาเรียนอยู่ใกล้บริเวณที่ดินดังกล่าว

2. จากการเปรียบเทียบที่ดินแปลงนี้ กับบริเวณหลังริมคลองเปรมประชากรสถาบันวิจัยจุฬาภรณ์ฯ หลักที่ปรากฏว่าพื้นที่ เขตกรรมชลประทานมีความกว้างมากกว่า 15 เมตรจากขานคลองคั้งนั้นที่แปลงนี้ ก็จะมีแนวเขตริมคลองเปรมประชากรที่ใกล้เคียงกันด้วย

3. หากกรมชลประทานมีแนวความคิดที่จะใช้พื้นที่นี้สร้างเขื่อน ก็น่าจะกระทบบริเวณอื่นด้วยน่าจะกระทบบริเวณที่ดินแปลงนี้สร้างเขื่อน ตามความต้องการของนายทุนเท่านั้น เช่น พื้นที่หลังสถาบันจุฬาภรณ์ฯ ตั้งสำนักงานปราบปรามยาเสพติดและอื่น

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความเป็นธรรม ความเมตตาแก่ชาวบ้านหมู่ที่ 5 ที่กำลังประสบปัญหาทุกข์ที่จากนายทุน จักเป็นพระคุณอย่างสูง ข้าพเจ้าพร้อมชาวบ้านผู้ยากไร้กำลังรอความเมตตาจากท่านไทยนี้ ขอให้ท่านจงพระศรีรัตนตรัย และสิ่งศักดิ์ในสากลโลกจงกลบันดาล ให้ท่านประสบแต่ความสุขความเจริญ มีความก้าวหน้าในหน้าที่ราชการสูงยิ่งขึ้น เป็นที่พึ่งคนจนตลอดกาลนาน เทอญ

ขอแสดงความนับถือ

บ้านเลขที่ ๕ หมู่ 5 ต.ตลาดบางเขน
เขตดอนเมือง กทม. 10210

วันที่ ๙ มีนาคม 2538

เรื่อง ขอให้พิจารณาทบทวนอัตราค่ารื้อถอนและระยะเวลาขนย้าย

ยื่น ประธานกรรมการ _____ จำกัด

ตามที่คณะกรรมการประสานงานตลาดบางเขนได้เคยนำเสนออัตราค่ารื้อถอน และระยะเวลาขนย้ายให้ท่านพิจารณาถึง 2 ครั้ง ปรากฏว่าบริษัทฯ ไม่พิจารณาทั้งสองครั้ง และเมื่อปลายเดือนกุมภาพันธ์ 2538 บริษัทฯ กับพี่น้องชาวบ้านและเรียกค่าเสียหายมาจำนวน 12 ราย คณะกรรมการฯ พร้อมชาวบ้านที่ถูกฟ้องร้องไม่ได้คัดออกตกใจต่อหมายศาลแต่ประการใด เป็นการที่สืบด้วยที่ชาวบ้านจะให้ปากคำในชั้นศาล บริษัทฯ ไม่ควรเพิกเฉยต่อคำขอร้องจากชาวบ้าน น่าจะเห็นอกเห็นใจชาวบ้าน ช่วยเหลือในหนทางที่เป็นไปได้ และหากบริษัทฯ ยังคิดที่จะดำเนินการเช่นนี้กับชาวบ้านต่อไปอีก ความเสียหายที่เกิดขึ้นมิใช่จะตกแก่ชาวบ้านฝ่ายเดียว บริษัทฯ ย่อมที่จะได้รับผลกระทบต่อความเสียหายนั้น ๆ ด้วยเช่นกัน

คณะกรรมการประสานงานตลาดบางเขน ได้ร่วมประชุมและมีมติให้นำเสนออัตราค่ารื้อถอนและระยะเวลาให้กับบริษัทฯ ได้พิจารณาใหม่เพราะปัจจุบันการเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจภาวะค่าครองชีพ วัสดุคิบที่ใช้ในการก่อสร้างมีราคาแพงมาก ที่ดินมีราคาสูงขึ้นอย่างรวดเร็วที่ประชุมคณะกรรมการฯ พิจารณาแล้วเห็นว่าเหมาะสมกับภาวะการณ์ในปัจจุบัน ดังนี้

1. บ้านชั้นเดียว	จ่าย	300,000	บาท
2. บ้านชั้นครึ่ง	จ่าย	500,000	บาท
3. บ้านสองชั้น	จ่าย	700,000	บาท

ระยะเวลาขนย้าย ภายในวันที่ 30 เมษายน 2539

คณะกรรมการฯ โกร้ขอให้บริษัทฯ ได้พิจารณาทบทวนอัตราค่ารื้อถอนและระยะเวลาขนย้ายให้ใหม่ จึงหวังในความเมตตาจากท่านอีกครั้ง และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

ประธานคณะกรรมการประสานงานตลาดบางเขน

หนังสือบอกกล่าว

วันที่ 10 มีนาคม 2538

ตามที่ บริษัท _____ จำกัด ได้กำหนดเรื่องเงินค่ารื้อถอนและขนย้ายให้กับ
 ผู้เช่าที่ดินของบริษัทฯ นั้น มาบัดนี้ บริษัทฯ ขอแจ้งให้ทราบว่า ท่านที่จะเข้ามาทำสัญญายินยอมรื้อ-
 ถอนและขนย้ายสิ่งปลูกสร้างออกจากที่ดินของบริษัทฯ นั้น บริษัทฯ มีความเห็นและเข้าใจท่านทั้งหลาย
 โดยอนุโลมกำหนดให้เงินกับท่านทั้งหลายที่จะเข้ามาทำสัญญายินยอมรื้อถอนและขนย้ายสิ่งปลูกสร้างดังนี้

1. บ้านชั้นเดียว	40,000.- บาท
2. บ้านชั้นครึ่ง	60,000.- บาท
3. บ้านสองชั้น	80,000.- บาท

โดยมีเงื่อนไขว่าท่านจะต้องเข้ามาทำสัญญาภายในวันที่ 12 มีนาคม 2538 และทำ-
 การรื้อถอนและขนย้ายสิ่งปลูกสร้างของท่านออกจากที่ดินของบริษัทฯ ภายในไม่เกินวันที่ 30 เมษายน
 2538 นี้ ส่วนบ้านงอกจะได้ค่ารื้อถอนครั้งหนึ่งของสภาพบ้าน

หวังว่าท่านทั้งหลายคงเข้าใจเจตนารมณ์ของบริษัทฯ เป็นอย่างดี

ด้วยความปรารถนาดี

จาก

บริษัท

จำกัด

การเคหะแห่งชาติ
NATIONAL HOUSING AUTHORITY

คลองจั่น เขตบางกะปิ กทม. ๑๐๒๕๐ โทร. ๑๗๗๒๐๑๐-๒๒

๕๖๑๐/๑๖

ฝ่ายปรับปรุงชุมชนแออัด

31 มีนาคม 2538

ขอความช่วยเหลือในการจัดหาที่ดินเพื่อรองรับชาวชุมชนผู้เดือดร้อน

ถึง

หนังสือขอความช่วยเหลือและจัดหาที่ดินเพื่อรองรับ ฉบับลงวันที่ 23 มีนาคม 2538

ตามหนังสือที่อ้างถึง ท่านได้ขอให้การเคหะแห่งชาติช่วยเร่งดำเนินการจัดซื้อที่ดิน
รองรับชาวชุมชนตลาดบางเขน และช่วยเจรจากับบริษัท จำกัด เพื่อขอผ่อนปรน
ระยะเวลาการฟ้องขับไล่ และค่าริบถอนความจำแล้ว นั้น

ฝ่ายปรับปรุงชุมชนแออัด การเคหะแห่งชาติ มีความตระหนักถึงความเดือดร้อนเรื่อง
อยู่อาศัยของชาวชุมชนหลังตลาดบางเขนอันเนื่องจากถูกฟ้องขับไล่เป็นอย่างยิ่ง ซึ่งจะก่อให้เกิด
ผลกระทบที่รุนแรงใหม่รองรับ และจะมอบหมายให้เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องช่วยเจรจากับ
จำกัด เพื่อขอความร่วมมือในการขยายระยะเวลาในการอยู่อาศัยออกไปอีก
ระยะหนึ่ง

จึงเรียนมาเพื่อโปรดทราบ และแจ้งให้ชาวชุมชนที่กำลังถูกดำเนินคดีในศาลจำนวน
ราย ไร่ทราบด้วย

ขอแสดงความนับถือ

(นายคำริ เขียวศรีพิพัฒน์)
ผู้อำนวยการฝ่ายปรับปรุงชุมชนแออัด

ส่งเสริมความมั่นคงการอยู่อาศัย

377-2010-22 ต่อ 6278

บข. 029 /2538

สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร
กรุงเทพมหานคร

11 เมษายน 2538

ขอความอนุเคราะห์ในการจัดที่อยู่อาศัยให้ชุมชนตลาดบางเขนเป็นการเร่งด่วน
ผู้ว่าการ การเคหะแห่งชาติ
ส่งมาด้วย สำเนาหนังสือปธ.บข.ที่ 186/2537

ตามที่ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร กรุงเทพมหานคร
ได้ร้องขอให้การเคหะแห่งชาติพิจารณาช่วยเหลือชุมชนตลาดบางเขน ซึ่งประสบปัญหาเค็กร้อน
เรื่องที่อยู่อาศัย อันเนื่องมาจากการถูกไล่รื้อถอนสิ่งปลูกสร้าง และได้รับทราบว่าจะมีอยู่ระหว่างที่
การเคหะแห่งชาติกำลังดำเนินการให้ ความแจ้งแล้ว นั้น

เนื่องจากประชาชนในชุมชนดังกล่าวได้รับความเดือดร้อนในเรื่องการฟ้องร้องของเจ้าของ
เพื่อให้รีบย้ายออกจากสถานที่นั้นโดยเร็ว

ดังนั้น ในฐานะสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร กรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นตัวแทนของประชาชน
ขอความกรุณาผู้ว่าการ การเคหะแห่งชาติโปรดเร่งดำเนินการปลูกสร้างที่อยู่อาศัยให้ชุมชนตลาด
บางเขนโดยด่วนด้วย จักเป็นพระคุณอย่างยิ่ง

จึงเรียนมาเพื่อโปรดให้ความอนุเคราะห์ด้วย และขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้.

ขอแสดงความนับถือ

สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร กรุงเทพมหานคร

วันที่ 22 เมษายน 2538

ท่านผู้เช่าที่ดินทุกท่านทราบ

ด้วยระยะเวลาที่บริษัทฯ ได้ให้กำหนดระยะเวลาผ่อนและขนย้ายทรัพย์สินออกจาก
 โดยบริษัทฯ มีเงินให้ท่านตามรายละเอียดที่ทุก ๆ ท่านได้ทราบกันโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว
 ระยะเวลาดังกล่าวได้ใกล้ถึงกำหนดแล้ว ก็จะสิ้นระยะเวลาดังกล่าวในวันที่ 30 เมษายน
 เมื่อสิ้นระยะเวลาดังกล่าวแล้วทางบริษัทฯ มีความเสียใจเป็นอย่างยิ่งที่จะไม่มีการทำสัญญา
 และขนย้าย และจ่ายเงินเพื่อการผ่อนและขนย้ายดังกล่าว

ผู้เช่าท่านใดที่ยังไม่ยอมปฏิบัติตามเงื่อนไขของบริษัทฯ ทางบริษัทฯ มีความเสียใจเป็น
 สิ่งที่จะต้องฟ้องคดีกับท่านทุก ๆ รายไป พร้อมกับเรียกร้องค่าเสียหายจากท่านด้วย ทั้งนี้
 หมายรายได้ถูกทางบริษัทฯ ฟ้องจับไล่ ขณะนี้อยู่ระหว่างการดำเนินคดี 11 ราย และทำสัญญา
 ระงับยอมความไปแล้ว 1 ราย *โดยตกลงในไป*

หากผู้เช่าท่านใดมีข้อซักข้อหรือมีเหตุผลที่ยังไม่สามารถจะผ่อนและขนย้ายทรัพย์สิน
 ไปได้ เชิญไปปรึกษาหารือได้ ณ ที่ทำการบริษัทฯ ชั่วคราวหน้าวัดเทวสุนทร เพื่อทางบริษัทฯ
 ช่วยเหลือท่านได้ตามสมควรด้วยเหตุและผล บริษัทฯ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าทุกท่านคงให้ความ
 ด้วยดี

ด้วยความปรารถนาดี

บริษัท

จำกัด

22 เมษายน 2538

.....
 ..... น.
 .....

หมู่ 5 ถ. วัฒนา
 ต. ตลาดบางเขน เขตดอนเมือง กทม.

9 พฤษภาคม 2538

ขอประทานความเป็นธรรมลูกไล่ที่

ท่านราชเลขาธิการ

- ด้วย 1. ใบปลิวคำรื้อถอนขนย้าย
 2. สำเนาหนังสือถึงกระทรวงมหาดไทย, กระทรวงเกษตรและสหกรณ์
 3. สำเนาหนังสือถึงกรมที่ดิน, กรมชลประทาน
 4. รายชื่อผู้ที่ถูกฟ้องศาล 12 ราย
 5. สำเนาหลังโฉนดเลขที่ 232
 6. สำเนาการจดทะเบียนแห่งชาติ ที่ มท.5610/161
 7. สำเนาใบเก็บค่าเช่าที่ดินเดือนสุดท้าย วันที่ 5 กันยายน 2537
 ขยายกรรมสิทธิ์ที่ดิน วันที่ 22 กันยายน 2537 บอกลูกไล่ผู้เช่า
 ที่ดิน วันที่ 23 กันยายน 2537

กระผม และชาวชุมชนตลาดบางเขน หมู่ที่ 5
 เขตดอนเมือง ได้ได้รับความเดือดร้อนถูกฟ้องร้องไล่ที่จาก
 จำกัด

ชาวตลาดบางเขน หมู่ที่ 5 ประมาณ 360 หลังคาเรือน เข้าที่ดินของ
 เวียน ริกประจิดธรรมจรัส ปลุกสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยมาเป็นเวลานาน
 ๓ 100 กว่าปี อย่างร่มเย็นเป็นสุข คุณหญิงได้เคยบอกกับชาวบ้านว่าให้อยู่
 ท่านไม่ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงมิได้เตรียมหาที่อยู่ใหม่
 รีบ ต่อมาทนายของคุณหญิงได้ขายที่แปลงนี้ให้ บริษัท จำกัด
 ได้แจ้งให้ทราบแต่อย่างไร วันที่ 5 กันยายน 2537 ผู้รักษาผลประโยชน์
 งานทนายความ) มาเก็บค่าเช่าเดือนกันยายน 2537 ยังบอก
 บ้านว่าที่ดินแปลงนี้ยังไม่มีขาย ให้อยู่กันต่อไป

วันที่ 23 กันยายน 2537 บริษัท จำกัด ได้มีหนังสือบอก
 ณาเช่า และให้รื้อถอนขนย้ายสิ่งปลูกสร้างออกจากที่ดินภายใน 30 วัน โดยจะ
 รื้อถอนขนย้ายให้ตามเอกสารแนบ ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นคนยากจนไม่มีที่อยู่ใหม่
 ประกอบกับภาวะเศรษฐกิจปัจจุบันทำให้ชาวบ้านบางส่วนไม่สามารถรื้อถอน
 ด้ภายในระยะเวลาที่บริษัทฯ กำหนดให้ บริษัทฯ อ้างว่าหากรื้อถอนขนย้ายหลัง

30 เมษายน 2538 บริษัทฯ จะฟ้องเรียกค่าเสียหายทุกราย วันละ
บาท นับตั้งแต่วันที่ 1 พฤศจิกายน 2537 เป็นต้นไป

วันที่ 30 มกราคม 2538 บริษัท _____ จำกัด ยื่นฟ้อง
ผู้เช่า 12 ราย ทั้ง ๆ ที่การรังวัดสอบเขตยังไม่เรียบร้อยสมบูรณ์ ในจำนวน
ผู้ฟ้องขับไล่และผู้ที่ยังไม่ถูกฟ้องแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มที่ปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่ในที่ดินของ บริษัท _____ ที่กำลัง
ทำอยู่ (ขณะนี้เหลืออยู่ประมาณ 80 หลังคาเรือน) แต่ บริษัทฯ ฟ้องศาล 6 ราย
2. กลุ่มที่ปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่ริมคลอง (คลองเปรมประชากรและคลอง
บางเขน ประมาณ 80 หลังคาเรือน) ก็ฟ้องศาล 6 รายเช่นกัน แต่ก็ยังมีได้รังวัดที่ดิน
ที่ดินของกรมชลประทานอยู่ ๗ ที่

กระผมและชาวบ้านเป็นผู้ยากจน มิได้มีที่อยู่ใหม่ไว้รองรับ ได้ยื่น
ขอความช่วยเหลือจากการเคหะแห่งชาติให้ช่วยจัดสรรที่ดินสำหรับปลูกสร้างบ้านเรือน
การเคหะแห่งชาติได้รับเรื่องไว้เรียบร้อยแล้ว และแจ้งว่า จะต้องใช้เวลาในการพัฒนา
ดินประมาณ 1 - 2 ปี โดยผู้เช่าจะต้องจ่ายค่ามัดจำที่ประมาณ 10,000 บาท
ต่อพื้นที่หนึ่งแปลง (20 ตรว.) ค่ารื้อถอน ชนย้าย ค่าจ้างปลูกสร้างที่อยู่อาศัยใหม่
สาธารณูปโภค และค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ด้วยตนเอง

กระผมและตัวแทนชาวบ้าน ได้เจรจาขอผ่อนปรนระยะเวลาชำระค่ารื้อถอน ชนย้าย
กับบริษัทฯ ด้วยวาจาและลายลักษณ์อักษรหลายครั้ง แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ และได้ร้องขอ
ความเป็นธรรมจากหน่วยงานราชการหลายแห่ง เช่น กรมที่ดิน กรมชลประทาน
กระทรวงมหาดไทย กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และเขตดอนเมือง ไม่ได้ได้รับความ
ช่วยเหลืออนุเคราะห์เท่าที่ควร กระผมและตัวแทนชาวบ้านชุมนุมตลาดบางเขน ใจรักขอ
ประทานกราบเรียนขอความเป็นธรรมจากท่านช่วยเจรจากับ บริษัท _____ จำกัด
และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

1. กลุ่มที่ปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่ในที่ดินของ บริษัท _____ จำกัด
ขอผ่อนปรนเรื่องระยะเวลาชำระค่ารื้อถอน ชนย้าย จนกว่าการเคหะแห่งชาติ จะจัดซื้อและ
พัฒนาที่ดิน และอนุญาตให้ปลูกสร้างบ้านได้ ตลอดจนขอค่าเสียหาย รื้อถอน ชนย้าย
จากบริษัทฯ เพื่อเป็นทุนรอนในการปลูกสร้างที่อยู่อาศัยใหม่ต่อไป
2. กลุ่มที่ปลูกสร้างบ้านอยู่ในที่ริมคลอง ซึ่งเป็นที่ของกรมชลประทาน
ตามพระราชบัญญัติรักษาคอง รศ. 121 และที่สาธารณะตามข้อบัญญัติกรุงเทพมหานคร
เรื่อง กำหนดบริเวณซึ่งอาคารบางชนิดจะปลูกสร้างมิได้ พ.ศ. 2521 ข้อ 6 ขอให้ยกฟ้อง
ผู้ปลูกสร้างบ้านอยู่ริมคลอง จำนวน 6 ราย ขอให้บริษัทฯ ออ้อได้ฟ้องขับไล่ผู้เช่า

วันที่ 11 พฤษภาคม 2538.

ขอประชุมผู้เข้าที่ดิน

ตามที่ท่านได้เข้าที่ดินของบริษัทฯ และบัดนี้บริษัทฯ มีความประสงค์ที่จะขอที่ดินในกรรมสิทธิ์ที่ดิน เพื่อมาพัฒนาทั้งเปิดโอกาสให้ท่านและบริษัทฯ ได้เจรจากัน เพื่อสร้างสรรค์และประโยชน์แก่บริษัทฯ จึงขอเรียนเชิญท่านเข้าประชุม ณ ศาลาวัดเทวสุนทร ในวันเสาร์ที่ 27 พฤษภาคม 2538 เวลา 9.00 น. - 10.30 น. โดยมีการประชุมดังนี้ :-

1. แนะนำผู้ที่มาอำนาจในการเจรจาของบริษัทฯ
2. แนะนำตัวแทนชาวบ้าน 3 คน
3. เจจราคาต่อไร่เรื่อง ไร่-ถอนบ้าน
4. สรุปผลการประชุม
5. เรื่องอื่นๆ ถ้ามี

จึงขอเรียนเชิญท่านโปรดสละเวลามาร่วมประชุมและให้ความคิดเห็นในทางสร้างสรรค์โดย
พียงกัน ในวัน-เวลาดังกล่าว จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

เลขานุการบริษัทฯ

เขตขอนแก่น กทม. 10210

๒๖ พฤษภาคม ๒๕๓๘

เรื่อง บริษัท _____ จำกัด เชิญชาวบ้านตลาดบางเขนเข้าประชุม

เรียน _____ (ประธานกรรมการ บริษัท _____ จำกัด)

เรื่องท้ายเมื่อวันเสาร์ที่ 20 พฤษภาคม ๒๕๓๘ เวลา 10.00 น. ได้มีการประชุมชาวบ้านเพื่อเลือกตัวแทน 3 คน ไปเจรจากับ บริษัท _____ แต่ปรากฏว่า ชาวบ้านไม่
เป็นตัวแทนไปเจรจา แต่มีขอมอบอำนาจให้คณะกรรมการไปเจรจากับบริษัท _____ แทน
ซึ่งมีประเด็นสำคัญรวม 2 ประเด็น ที่จะต้องเจรจากับบริษัท _____ คือ

1. การรื้อถอน ทรายย้าย จากอัคราเก่าทั้งหมดยกเลิกไป และตั้งอัคราค่ารื้อถอน
ทรายย้ายใหม่ คือ ชั้นเคียว ชั้นครึ่ง สองชั้น อัคราเคียวทั้งหมด เป็น 700,000 บาท
(เจ็ดแสนบาทถ้วน) เพราะว่าทาง บริษัท _____ จำกัด ได้สร้างปัญหาไว้มาก เช่น
ครั้งแรกก็ขอค่ารื้อถอนทรายย้ายไว้มาก ครั้งที่สองก็เพิ่มอีกเล็กน้อย ทางบริษัท
ก็ไม่สนใจ ร้ายกว่านั้น ทางบริษัท _____ จำกัด ยังมากำเนินคดีฟ้องศาลอีกด้วย
ไหนจะกองหาหนาย ไหนจะค่าใช้จ่าย และเสียบงานเสียการท้องไปศาล อย่างน้อยก็เป็นเวลา
นาน 1 - 2 ปี กว่าจะจบศาลแห่งหนึ่ง 12 ราย จำเลย แล้วยังฟ้องเพิ่มอีก 9 ราย
กินเวลาเหลือไร และปัจจุบันการรื้อถอน ค่าแรง ค่าขนส่ง ค่าแรงก่อสร้างก็แพง

2. ทอระยะเวลาการรื้อถอน ทรายย้าย เป็นเดือนเมษายน ๒๕๓๙
เพราะฉะนั้น ทางบริษัท _____ จำกัด ไม่เคยมีความจริงจังในการเจรจาเลย
ทุกครั้ง มีแต่เล่นเกมสับชุลอกลเวลา ฉะนั้นขอรุจิจริง ๆ เขาไม่ฟ้องร้องกันเลย มีแต่เจรจากัน
และตกลงก็แก้ไขเรื่อย ชาวตลาดบางเขนก็ไม่ไขนทุกยาก เพราะคนจนนั้น มีแต่ความจริงใจ
ทุกคน

อนัน คณะกรรมการใครขอให้ บริษัท _____ จำกัด ได้พิจารณาทบทวน
อัคราค่ารื้อถอน และระยะเวลาการขนย้ายให้ใหม่ จึงหวังในความเมตตาจากท่านอีกครั้ง
และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

000874627

ตามที่ท่านมีหนังสือถึงสำนักราชเลขาธิการ ลงวันที่ 9 พฤษภาคม 2538
ความว่า อยู่บ้านเลขที่ 119/2 หมู่ที่ 5 ถนนวิภาวดีรังสิต แขวงตลาดบางเขน เขต
ดอนเมือง กรุงเทพมหานคร ขอความเป็นธรรมเกี่ยวกับที่ดิน ความแจ้งอยู่แล้ว นั้น
สำนักราชเลขาธิการได้รับเรื่องไว้แล้ว จึงแจ้งมาให้ทราบไว้ชั้นหนึ่งก่อน

รองอธิการ

พร. 2253457 - 62 ต่อ 857

กษ. 0621/ 13421

กรมที่ดิน

ถนนพระพิพิธ กท. 10200

- 5 ๓.๒. 2538

เรื่อง ร้องเรียนขอความเป็นธรรมเกี่ยวกับแนวเขตที่ดิน

ยื่น

มาถึง คำร้องของท่าน ลงวันที่ 13 มกราคม 2538

ตามที่ท่านร้องเรียนต่อกรมที่ดิน เกี่ยวกับการรังวัดที่ดินตามโฉนดที่ดินเลขที่ 232 แขวง คลองบางเขน เขตคลองเมือง กรุงเทพมหานคร ของบริษัท จำกัด ว่าเจ้าหน้าที่ของ กรมที่ดินและกรมชลประทานร่วมกันกำหนดแนวเขตของกรมชลประทานชิดแนวชานคลองมาก โดยไม่รับฟัง ใ้แจ้งจากราชฎรในพื้นที่ ทำให้ผลประโยชน์ตกเป็นของบริษัท จำกัด นั้น

กรมที่ดินได้แจ้งให้สำนักงานที่ดินกรุงเทพมหานคร สาขาคลองเมืองตรวจสอบข้อเท็จจริงแล้ว ปรากฏดังนี้

1. บริษัท จำกัด ได้ยื่นคำขอรังวัดแบ่งแยกในนามเดิม ที่ดินโฉนดที่ดิน ที่ 232 แขวงคลองบางเขน (บางเขน) เขตคลองเมือง (บางเขน) กรุงเทพมหานคร จำนวน แปลง เมื่อวันที่ 3 พฤศจิกายน 2537-นัดท้าวการรังวัด เมื่อวันที่ 24 พฤศจิกายน 2537 ผลการรังวัด ปรากฏว่า ช้างเคียงด้านทางรถไฟ คลองบางเขน คลองเปรมประชากร ได้มีาระวังแนวเขตแล้ว ไม่สามารถลงนามรับรองแนวเขตได้ เนื่องจากผู้ขอและเจ้าของที่ดินข้างเคียงไม่สามารถนำชี้ เขตได้ครบทั้งแปลง ผู้ขอจึงขอคัดทำการรังวัดไว้ก่อนมีกำหนด 30 วัน เพื่อจะได้ดำเนินการ รื้อ ดัดขวาง

2. วันที่ 23 มกราคม 2538 วันครบกำหนดทำการรังวัดครั้งที่ 2 ปรากฏว่า ผู้ขอได้มาแจ้ง เจ้าหน้าที่ว่าขอให้รื้อเรื่องไว้ก่อนอีก 30 วัน เนื่องจากผู้ขอยังไม่สามารถรื้อถอนสิ่งกีดขวางและ ความตกลงกับผู้อยู่อาศัยในที่ดินได้ หากครบกำหนดยังไม่สามารถรื้อถอนได้ ผู้ขอยินยอมให้พนักงาน- หน้าที่ยกเลิกคำขอได้

/ กรมที่ดิน

กรมที่ดินพิจารณาแล้วเห็นว่า กรณีการร้องเรียนของท่านดังกล่าว ท่านประสงค์ที่จะขอความเป็นธรรมในเรื่องที่ท่านและพวกร่วมบ้านถูกไล่ที่จากบริษัท จำกัด โดยเข้าใจว่าเจ้าหน้าที่ของกรมที่ดินและกรมชลประทานร่วมมือกับบริษัท ในการกำหนดแนวเขตรูด้าคลองสาธารณะซึ่งจากผลการตรวจสอบของสำนักงานที่ดินฯ สาขาคลองเมือง ปรากฏว่า การรังวัดแบ่งแยกที่ดินของบริษัท ความหลักฐานโฉนดที่ดินที่ท่านกล่าวอ้าง ยังไม่มีการปักหลักเขตที่ดิน เนื่องจากผู้ขอและเจ้าของที่ดินข้างเคียงไม่สามารถนำทำการรังวัดได้ ผู้ขอจึงได้งดทำการรังวัดไว้ก่อน ดังนั้น กรณีร้องเรียนของท่านจึงยังไม่มีมูลกรณีตามที่ท่านร้องเรียนไปแต่ประการใด กรมที่ดินจึงยังไม่อาจพิจารณาเพื่อให้ความเป็นธรรมแก่ท่านได้ ส่วนประเด็นอื่นที่ท่านประสงค์ให้พ้องฉันท์ให้ท่านและพวกร่วมบ้านอยู่อาศัยในที่ดินนั้นหากการตีพื้นที่จะสิ้นสุด แนวเขตริมคลองสาธารณะตลอดแนวคลองมีไม่เท่ากัน และการใช้พื้นที่ในการทำเขื่อนริมคลองสาธารณะ ไม่ใช่อำนาจหน้าที่ของกรมที่ดินที่จะพิจารณาให้ความเป็นธรรมแก่ท่านได้ หากท่านจะได้อ้างอิงไปยังหน่วยงานที่รับผิดชอบของกรุงเทพมหานคร เนื่องจากที่ดินที่ตีพื้นที่ดังกล่าวเป็นที่ดินสาธารณประโยชน์ ซึ่งตกอยู่ภายใต้การดูแลรักษาและดำเนินการคุ้มครองป้องกันของกรุงเทพมหานคร พ้นมาตรา 8 แห่งประมวลกฎหมายที่ดิน ประกอบมาตรา 89 แห่งพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2528 และสำหรับเรื่องนี้กรมที่ดินได้พิจารณายุติคำร้องของท่านแล้ว จึงเรียนมาเพื่อทราบ

ขอแสดงความนับถือ

(นายสุจิต จงประเสริฐ)
หัวหน้าฝ่ายช่วยอำนวยการนักบริหาร
วิทยาการการแทน
เลขานุการกรม

งานที่ดินกรุงเทพมหานคร

ฝ่ายวิชาการ

2240187

ต.ตลาดบางเขน เขตดอนเมือง
กรุงเทพฯ 10210
โทร.

๑๐ ธันวาคม 2538

เรื่อง ขอกความเป็นธรรมกับชาวบ้านชุมชนตลาดบางเขน

เรียน ท่านอธิบดีกรมธนารักษ์

- สิ่งที่ส่งมาด้วย
1. สำเนาราชเลขาธิการ ที่ รล.0008/9627
  2. ประกาศในราชกิจจานุเบกษา ที่ 14 ก.ย. 2467 หน้า 83
  3. หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ เสาร์ที่ 23 ก.ย. 2538 ข้อ 9 และ ข้อ 11
  4. หนังสือของกรมที่ดิน ที่ มท. 0621/13421
  5. หนังสือการเคหะแห่งชาติ ที่ มท.5010/161 และที่ มท. 5610/720

เนื่องจากกระผม และชาวชุมชนตลาดบางเขน หมู่ที่ 5 ด.วิภาวดี
รังสิต ต.ตลาดบางเขน เขตดอนเมือง กำลังได้รับความเดือดร้อนเป็นอย่างมากเนื่องจากถูกบริษัท

จำกัด ที่องศาลกว่าร้อยหลังคาเรือนแล้ว และบางส่วนของปลุกบ้านอยู่ในริมคลองเปรมประชากร และ
คลองบางเขน ซึ่งเป็นเนื้อที่ของกรมชลประทาน ตามพระกระแสพระบรมราชโองการเรื่องขยายการหวง
ห้าม และจัดซื้อที่ดินสำหรับสร้างการทน้ำ ไขน้ำบริเวณเขี้ยวรากน้อย และบางเขี้ยว พุทธศักราช 2467 ตาม
คลองเปรมประชากรฝั่งละ 1 เส้น 20 วา ทั้งสองฝั่ง และคลองบางเขนฝั่งละ 1 เส้น 20 วา ทั้งสองเส้นเช่น
กัน แต่เจ้าหน้าที่จะพยายามที่จะมารังวัดให้ลิดคลองเปรมประชากรและคลองบางเขนถึงริมน้ำทั้งสองคลอง
ชาวบ้านได้คัดค้านและไม่ให้รังวัดเพราะขณะนี้ยังเกิดกรณีพิพาทฟ้องศาลกันอยู่ และที่ดินของกรมธนารักษ์
ที่ชาวบ้านพยายามขัดขวางไม่ให้รังวัดนั้นก็เนื่องจากเจ้าหน้าที่จะรังวัดกินเนื้อที่ของกรมธนารักษ์เข้าไปถึงริม
คลองทั้งสองคลองให้กับบริษัท ชาวบ้านสงสัยว่าจะมีอะไรไม่ชอบมาพากลหรือมีเล่ห์ลับ
กัน เพราะฉะนั้นในศาลใจทก็จึงได้ไต่ถามว่าได้ให้เจ้าหน้าที่รังวัดแล้ว และจะมีการคดีสินที่ศาลในวันที่ 21
ธันวาคม 2538 นี้ด้วย

ฉะนั้นกระผมและชาวบ้านฯ มีความประสงค์ใคร่ขอทราบว่ กรมชลประทานและกรม
ธนารักษ์ มีการรังวัดปักเขตในที่ดินโฉนดแปลงที่ 232 - 1140 - 1141 แล้วหรือยังโปรดแจ้งให้กระผมและ
ชาวบ้านตลาดบางเขนทราบด้วย จะเป็นพระคุณยิ่ง

กระผมและชาวชุมชนตลาดบางเขนหวังในความอนุเคราะห์จากท่าน และขอกราบขอบ
พระคุณท่านมา ณ โอกาสนี้ และขอกราบคุณพระศรีรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลก จงคุ้ม
ครองท่านให้รอดปลอดภัยจากภัย ภัยอันตรายใด ๆ ทุกเมื่อเทอญ

ขอแสดงความนับถือ

ประธานคณะกรรมการ ชุมชนตลาดบางเขน

พ.ศ. 39
เวลา.....น.
.....

หมู่ 5 ต.วิภาวดีรังสิต
ต.ตลาดบางเขน เขตดอนเมือง
กทม. 10210

10 มกราคม 2539

เรื่อง ขอถวายฎีกา

เรียน สำนักพระราชเลขานุการ

- สิ่งที่ส่งมาด้วย
1. สำเนาหนังสือสำนักพระราชเลขานุการ ที่ รล.0008/9627
  2. ประกาศในราชกิจจานุเบกษา ลงวันที่ 14 กันยายน 2467 หน้า 83
  3. หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ ฉบับวันเสาร์ที่ 23 กันยายน 2538 ข้อ 9 และข้อ 11
  4. สำนักหนังสือถึงกรมธนารักษ์ 1 ฉบับ ลงวันที่ 20 ธันวาคม 2538
  5. รายชื่อชาวชุมชนตลาดบางเขน ผู้เดือดร้อน จำนวน 1 ชุด
  6. สำเนาหนังสือถึงกรมที่ดิน ที่ มท.0621/13421
  7. สำเนาหนังสือการเคหะแห่งชาติ ที่ มท.5010/161 และ ที่ มท.5610/720

กระผม และชาวชุมชนตลาดบางเขน หมู่ที่ 5 ต.วิภาวดีรังสิต ต.ตลาดบางเขน เขตดอนเมือง กำลังถูกบริษัท สร้างความเดือดร้อนอย่างมาก เนื่องจากบริษัทดังกล่าวได้ซื้อที่ดินของกรมที่ดิน รัชดประจิดธรรมจำรัส โดยวิธีซื้อเหมายกโฉนดทั้งสามแปลง โฉนดแปลงที่ 232-1440 - 1441 ทั้งสามแปลงมีที่ดินติดกับริมคลองเปรมประชากรและคลองบางเขน ชาวบ้านได้ปลูกบ้านติดริมคลองทั้งสองคลอง ซึ่งคลองดังกล่าวเป็นที่ดินของกรมธนารักษ์ ที่ประกาศกระแสพระบรมราชโองการ เรื่อง ขยายการหวงห้ามและจัดซื้อที่ดินสำหรับสร้างการกวดน้ำ ไซน้ำ ในบริเวณเขียงรากน้อย และบางเหี้ย พุทธศักราช 2467 ตามคลองเปรมประชากรฝั่งละ 1 เส้น 20 วา ทั้งสองฝั่ง และคลองบางเขนฝั่งละ 1 เส้น 20 วา ทั้งสองฝั่งเช่นกัน ปรากฏว่า บริษัท จำกัด ได้ซื้อที่ดินทั้งสามแปลงดังกล่าว เมื่อวันที่ 22 กันยายน 2537 และวันที่ 5 กันยายน 2537 ยังเก็บค่าเช่าที่ดินเป็นครั้งสุดท้ายอีกด้วย แล้วต่อมาก็มีหนังสือขั้บไล่เดือนตุลาคม 2537 โดยให้ระยะเวลาเพียง 1 เดือน ชาวบ้านไม่สามารถที่จะไปหาที่อยู่ใหม่ได้ทัน จึงมีการฟ้องศาลแพ่งเมื่อเดือนมีนาคม 2538 ปัจจุบันฟ้องศาลแพ่งแล้วกว่า 100 ราย และได้พิพากษาแพ้ไปแล้ว 20 กว่าราย และยังมีอีก 80 กว่ารายกำลังสืบพยานอยู่ในศาล ชาวชุมชนตลาดบางเขน มีความสงสัยว่าศาลตัดสินแพ้ได้อย่างไร ในเมื่อกรมธนารักษ์ กรมที่ดิน กรมชลประทาน ยังมีได้มัวร์วังวัดให้ชาวบ้านทราบว่าเป็นเขตของ

ขอขมาไว้ก่อนอยู่ ณ ที่ใด และที่ดินของ บริษัท _____ อยู่ตรงไหน ถ้าศาล
โดยมิได้คำนึงถึงความเป็นจริง ก็ทำความเดือนร้อนให้กับชาวลาดบางเช่นอย่าง
เท่าที่

เพราะฉะนั้น ชาวมุสลิมชาวลาดบางเช่น มีความประสงค์ขอให้เจ้าหน้าที่ของรัฐ
ทำการรังวัดให้เรียบร้อยโดยเร็วที่สุด เพื่อจะได้ทราบที่ชาวบ้านปลูกบ้านอยู่ ณ จุดใด
เมื่อทราบแล้ว ชาวบ้านจะได้สบายใจ ที่ทำหนังสือถึงสำนักราชเลขาธิการ นั้น เพราะ
บ้านมีต้องการให้นายทุนมายึดที่ดินของรัฐ ถ้านายทุนยึดที่ดินของรัฐแล้วจะเรียกคืนลำบาก
ที่ดินทั้งสองคลองที่ชาวบ้านได้ปลูกบ้านมานานกว่า 100 ปี นั้น ในเมื่อรัฐมีความประสงค์
คืน ชาวบ้านยินดีจะคืนให้โดยไม่มีข้อแม้ ชาวลาดบางเช่นมิได้เพิกเฉย ได้ไปขอที่ดิน
เคหะแห่งชาติ เพื่อจะได้ไปอยู่ในที่ของการเคหะฯ แต่ปรากฏว่า ยังมิได้เร่งจัดหา
จนได้ทำหนังสือไปถึงการเคหะแห่งชาติ เมื่อต้นปี 2538 จนเป็นเวลา 1 ปีแล้ว ก็ยัง
ไม่ได้ ชาวบ้านก็หาที่พึ่งมิได้ เพราะฉะนั้น จึงขอให้สำนักราชเลขาธิการ สั่งการ
ทุกหน่วยงาน อนุเคราะห์ให้กับชาวมุสลิมชาวลาดบางเช่นด้วย ให้เจ้าหน้าที่ของรัฐรีบ
รัดโดยเร็ว เพราะชาวบ้านที่แพ้คดีในศาลแพ่งจะต้องอุทธรณ์ต่อไปอีก มิฉะนั้นทาง
จะมาให้หรือถอนบ้านภายใน 3 เดือน ที่แพ้ศาลชั้นต้นแล้ว และขอให้
การเคหะแห่งชาติ จัดหาที่ดินรองรับชาวมุสลิมชาวลาดบางเช่นด้วย

กระผมและชาวมุสลิมชาวลาดบางเช่น หวังในความอนุเคราะห์จากท่าน
อย่างยิ่ง ขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้ และขอกราบอาราธนาพวที่มี
ศรัทธาในศาสนาอิสลามและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย จงคุ้มครองท่านให้รอดพ้นจากภัยอันตรายใด ๆ

ขอแสดงความนับถือ

ประธานคณะกรรมการประสานงานชาวลาดบางเช่น

5809705

สำนักงานอัยการราชดำเนินที่ตกตัดสินศาลแพ่งกรุงเทพฯ และด้วยคำสั่งของ
ในคดีขอในทักท้วงเจ้าหน้าที่ของรัฐเข้ามาตรวจสอบข้อเท็จจริงด้วย

๓๖/๒๖๖

วันที่ ๑๑ ก.พ. ๒๕๓๙
เวลาหมู่ 5 ต.วิภาวดีรังสิต
ต.ตลาดบางเขน เขตดอนเมือง
กรุงเทพฯ 10210

๓๑ มกราคม ๒๕๓๙

เรื่อง ขอบขออนุญาตเพราะส่งเจ้าหน้าที่มาทวงการรังวัดที่ดิน

เรียน ท่านอธิบดีกรมที่ดิน กรุงเทพมหานคร

- สิ่งที่ส่งมาด้วย
1. สำเนาประกาศในราชกิจจานุเบกษา ลงวันที่ 14 กันยายน 2467 หน้า 83 ข้อ 9 คลองเปรมประชากร, ข้อ 11 คลองบางเขน
  2. สำเนานหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ ลงวันที่ 23 กันยายน 2538 ข้อ 9 และ ข้อ 11
  3. สำเนานหนังสือตอบรับของกรมที่ดิน ที่ มท.0621/13421
  4. สำเนารายชื่อผู้ที่ถูกพิพากษาแพ้ศาลแพ่ง

เนื่องด้วยกระผม และชาวชุมชนตลาดบางเขน หมู่ 5 เขตดอนเมือง ถูกบริษัท จำกัด อ้างว่าที่ดินจำนวน 3 แปลง คือโฉนดเลขที่ 232-1140-1141 ทิศเหนือจดโรงเรียนบางเขน (ไว้สาสิอนุสรณ์) ทิศใต้จดคลองบางเขน ทิศตะวันออกจดทางรถไฟ ทิศตะวันตกจดคลองเปรมประชากร ชาวบ้านได้ปลูกบ้านเรือนอาศัยเป็นเวลา 70-80 ปีมาแล้ว เจ้าหน้าที่กรมชลประทานได้พูดอยู่เสมอว่าเป็นเขตที่ดินของกรมชลประทานทั้งสองคลอง และเมื่อวันที่ 23 กันยายน 2538 พระกระแสน้ำ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้ออกโทรทัศน์ว่า คูคลอง 21 คลองต้องมีเนื้อที่ดินฝั่งละ 1 เส้น (20 วา) บางคลองกว้างกว่าและคลองเปรมประชากร คลองบางเขนก็เช่นเดียวกัน กว้างฝั่งละ 1 เส้น (20 วา) เพราะฉะนั้นการที่ บริษัท จำกัด อ้างว่าที่ดินติดถึงริมคลองเปรมประชากร และคลองบางเขน นั้นเป็นการเจตนาที่จะยึดที่ดินของราชพัสดุ กระผมและชาวบ้านจึงรวมกำลังต่อต้านกับบริษัท จำกัด ไม่ให้มาครอบครองพื้นที่ริมคลองทั้งสอง

ชาวชุมชนตลาดบางเขนมีความประสงค์ให้กรมธนารักษ์ กรมที่ดิน และกรมชลประทานมารังวัดให้เป็นที่ยอมรับจะได้ไม่ต้องมาอ้างอีกว่าเป็นที่ดินของ บริษัท จำกัด ต่อไป

ปัจจุบัน บริษัท จำกัด ได้ดำเนินคดีฟ้องศาลแพ่งกว่า 100 ราย และได้พิพากษาแพ้คดีไปแล้วกว่ายี่สิบราย ดังรายชื่อที่แนบมาพร้อมนี้

ที่ นร ๐๑๗(๔)/ 3033

สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
ทำเนียบรัฐบาล กทม. ๑๐๓๐๐

14 กุมภาพันธ์ ๒๕๖๕

เรื่อง ขอความช่วยเหลือ

เรียน

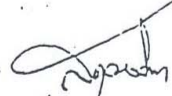
อ้างถึง หนังสือของท่าน ลงวันที่ ๑๐ มกราคม ๒๕๖๕

ตามหนังสือที่อ้างถึง กราบเรียนนายกรัฐมนตรี ขอความช่วยเหลือ
เกี่ยวกับที่อยู่อาศัย บริเวณชุมชนตลาดบางเขน หมู่ที่ ๕ ถนนวิภาวดีรังสิต แขวง
ตลาดบางเขน เขตคอนเมือง กรุงเทพมหานคร ความแจ้งอยู่แล้ว นั้น

สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรีได้รับทราบ และส่งเรื่องให้
กรมชลประทาน กรมที่ดิน กรมธนารักษ์ และการเคหะแห่งชาติ พิจารณาแล้ว

จึงเรียนมาเพื่อทราบไว้ชั้นหนึ่งก่อน

ขอแสดงความนับถือ

(นายสุรศักดิ์พรหม คุลจินตา)

ผู้ช่วยเลขาธิการนายกรัฐมนตรี

ปฏิบัติราชการแทน เลขาธิการนายกรัฐมนตรี

กองบริการประชาชน

โทร. ๒๕๑๐๑๐๖

ที่ นร ๐๑๐๗.๒๑/ 21868

สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
ทำเนียบรัฐบาล กทม.๑๐๓๐๐

19 พฤศจิกายน ๒๕๓๙

เรื่อง ขอความช่วยเหลือ

เรียน

อ้างถึง หนังสือสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี ที่ นร ๐๑๐๗/๔๔/๓๐๓๓
ลงวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๙

ตามหนังสืออ้างถึง แจ้งให้ทราบว่าได้ส่งเรื่องที่ท่านขอความช่วยเหลือ
เกี่ยวกับที่อยู่อาศัยบริเวณชุมชนตลาดบางเขน ไปให้กรมชลประทาน กรมที่ดิน กรมธนารักษ์
และการเคหะแห่งชาติ พิจารณา ความนังงอยู่แล้ว นั้น

บัดนี้ ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องได้รายงานผลการพิจารณาให้ทราบสรุปว่า

๑. บริษัท จำกัด อ้างกรรมสิทธิ์ในที่ดินริมคลองเปรม
ประชากรและคลองบางเขน ซึ่งเป็นที่ราชพัสดุและเป็นที่ดินในแนว เขตประกาศกระแสร
พระบรมราชโองการ พ.ศ.๒๕๒๗ จะต้องกินแนวเขตฝั่งคลองละ ๑ เส้น (๒๐ วา) ซึ่ง
จากผลการตรวจสอบโฉนดที่ดินทั้ง ๓ แปลงตามที่ท่านกล่าวอ้าง โฉนดที่ดินดังกล่าวอยู่ใน
แนวเขตขยายการหวงห้ามและจัดซื้อฝั่งขวาคลองเปรมประชากร แต่ไม่ปรากฏหลักฐานการ
จัดซื้อของพนักงานกระทรวงเกษตรราชการ และในสารบัญชจดทะเบียนโฉนดที่ดินทั้ง ๓ แปลง
ไม่มีรายการจดทะเบียนแบ่งหักเป็นสาธารณประโยชน์หรือแบ่งขายให้แก่ส่วนราชการที่มี
อำนาจจัดซื้อแต่อย่างใด

๒. ท่านต้องการทราบแนวเขตที่ดินโดยประสงค์ที่จะให้กรมที่ดิน กรม
ชลประทาน กรมธนารักษ์ ร่วมกันรังวัดแนวเขตที่ดิน เพื่อป้องกันมิให้บริษัท
จำกัด เข้าครอบครองที่ดินพื้นที่ริมคลองทั้งสอง ซึ่งเรื่องนี้กรมที่ดินไม่อาจดำเนินการ
ตามประสงค์ของท่านได้ เนื่องจากเมื่อบริษัท จำกัด เจ้าของที่ดินได้ยื่น
คำขอแบ่งแยกและสอยเขตที่ดินที่พิพาทแล้ว ผู้ขอและเจ้าของที่ดินข้างเคียงไม่สามารถนำ

ท่าการ/.....

ทำการรังวัดได้ จึงได้ขอขมเล็กค่าขอบ่งแยกและของครึ่งวัดสอบเขตที่ดินดังกล่าวไว้ก่อน ประกอบกับเรื่องนี้ กรมที่ดินไม่อาจดำเนินการรังวัดสอบเขตในที่ดินแปลงพิพาทได้เอง เนื่องจากประมวลกฎหมายที่ดินมาตรา ๖๓ ทวิ มิได้ให้อำนาจไว้เป็นกรณีที่ผู้มีสิทธิในที่ดิน จะต้องเป็นผู้ยื่นคำขอเอง กรมที่ดินจึงไม่อาจดำเนินการตามความประสงค์ดังกล่าวของ ท่านได้

จึงเรียนมาเพื่อทราบ

ขอแสดงความนับถือ

(นายสุวิศม์พรหม ดุสยจินดา)

รองเลขาธิการนายกรัฐมนตรีย้ายบริหาร
ปฏิบัติราชการแทน เลขาธิการนายกรัฐมนตรีย้ายบริหาร

ศูนย์บริการประชาชน

โทร. ๖๕๐๐๑๐๖

หมู่ 1 ถนนวิภาวดีรังสิต
แขวงตลาดบางเขน เขตหลักสี่
กรุงเทพฯ 10210

17 กุมภาพันธ์ 2541

ชาวชุมชนตลาดบางเขนปลูกบ้านอยู่อาศัยกว่า 100 ปี
ท่านผู้อำนวยการเขตหลักสี่

กระผม นาย _____ ประธานคณะกรรมการขอเรียนว่าชาวชุมชนตลาดบางเขน ปลูกบ้าน
อยู่อาศัยกว่า 2-3ชั่วอายุคน เพราะฉะนั้นชาวบ้านมิได้ปลูกบ้านเรือนรุกร้ำในที่ดินของ บริษัท
_____ บ้านที่ปลูกนั้นเป็นที่ดินของราชพัสดุทั้งสิ้น ดังนั้น บริษัท _____ จะกล่าวหาว่าชาวชุมชนตลาดบางเขน
ได้ ส่วนกระผม นั้น ได้ย้ายมาปลูกบ้านอยู่อาศัยในที่ราชพัสดุกว่า 39 ปีแล้ว กระผมขอยืนยันว่าเป็นความจริงทุก
การ โดยมีรายชื่อผู้อาวุโสหลายคนของชุมชน ได้ลงชื่อทำหนังสือนี้ด้วย เพื่อเป็นการยืนยัน

จึงเรียนมาเพื่อโปรดทราบและดำเนินการต่อไปด้วย จะเป็นพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

ประธานชุมชนตลาดบางเขน

ประวัติที่ดินวิมคลองบางเขน
ที่ชาวตลาดบางเขนอาศัยอยู่กันมานานหลายชั่วอายุคน

ที่ดินวิมคลองบางเขน ตำบลบางเขน เขตอำเภอบางเขน (ดอนเมือง) จังหวัดพระนคร
(กรุงเทพฯ) ระยะเวลาที่ 6น. หมายเลขที่ดินที่ 10 คิดเป็นเนื้อที่ประมาณ 18,876 ตารางวา
40. 80
หรือ 47 ไร่ 76 วา

ทิศวันออก จด เขตทางรถไฟสายเหนือ
ทิศวันตก จด คลองเปรมประชากร
ทิศเหนือ จด ที่ดินเลขที่ 13
79
ทิศใต้ จด คลองบางเขน

วันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ. 2460 พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม โดยพระยาศรัยธรรมมาธิ
เป็นผู้บัญชาการ พระวิสุตรเกษตรศิลป์ เป็นกรมการตำแหน่งนา หลวงจรณีบาล เป็นนายอำเภอ
ออกโฉนดให้แก่ นางแม่จิตรจางานวนิช บุตรหลวงสาธตราชายุทธ์ นางวีร์ สาธตราชายุทธ์ คน
บังคับสยาม เป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์ที่ดินแปลงนี้

วันที่ 7 พฤศจิกายน 2460 นางแม่จิตรจางานวนิช ขายให้ เจ้าพระยาอภัยราชามหา
ฤทธิธรรมธร (มรว.ลบ สุกข์สัน ๗ กรุงเทพฯ)

วันที่ 23 มกราคม 2461 เจ้าพระยาอภัยราชามหาฤทธิธรรมธร (มรว.ลบ สุกข์สัน
๗ กรุงเทพฯ) ยกให้ นางสาวเวียน สุกข์สัน บุตรนายเจริญ
นางเพียน โดยนางเพียน มารดาผู้ปกครองเป็นผู้ลงนามรับแ

วันที่ 7 มกราคม 2474 คุณหญิงรักตประจิตธรรมจำรัส (เวียน รักตประจิต) แบ่งแยะ
ให้คุณหญิงรักตประจิตธรรมจำรัส จำนวน 5 ไร่ 2 งาน 36

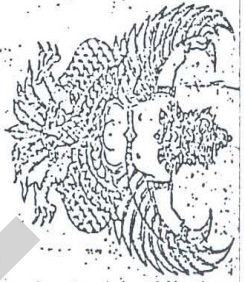
วันที่ 7 มกราคม 2474 คุณหญิงรักตประจิตธรรมจำรัส (เวียน รักตประจิต) แบ่งให้
กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ จำนวน 3 ไร่ 3 งาน 52 วา

วันที่ 14 มกราคม 2486 กระทรวงการคลัง ให้ (คืน) คุณหญิงรักตประจิตธรรมจำรัส
(เวียน รักตประจิต) จำนวน 3 ไร่ 3 งาน 52 วา

วันที่ 27 มกราคม 2537 คุณหญิงรักตประจิตธรรมจำรัส (เวียน รักตประจิต) โอนมรดก
ให้ นางสาวอุบล รักตประจิต (บุตรคุณหญิงเวียน)
จำนวน 3 โฉนด รวม 47 ไร่ 76 วา

อำเภอเวียงชัย

ใบปลิวเชิญชวน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ปกเกล้าฯ
บรมองคมนตรี

พระยศในวงเล็บ
พระอิสริยยศ
ยศในวงเล็บ

ผู้บัญชาการ
กรมการต่างประเทศ
มาช้านาน

จังหวัด
จังหวัด
จังหวัด

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช

เพื่อเป็นสัญลักษณ์แห่งความรักความสามัคคีในชาติและเพื่อแสดงออกถึงพลังศรัทธาของปวงชนชาวไทย

อัญเชิญพระบรมฉายาลักษณ์
ในนามที่
ตำบล
อำเภอ
จังหวัด
พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช
ผู้ซึ่งได้ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่ปวงชนชาวไทย
ซึ่งอัญเชิญพระบรมฉายาลักษณ์
ตำบล
อำเภอ

โฉนดที่ดิน

โฉนดที่ดิน
 เลขที่ ๑๕๒๑
 เนื้อที่ ๑๕ ไร่ ๑๑๑ ตารางวา
 ซอยที่ ๓๖
 จังหวัด กรุงเทพมหานคร

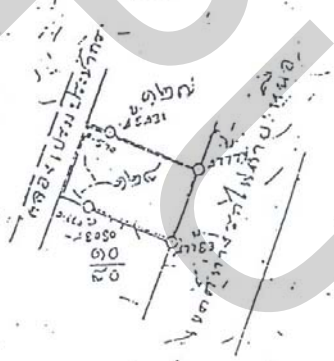
โฉนดที่ดิน

ฉบับที่ ๑๕๒๑ (ฉบับใหม่) เป็นหนังสือสำคัญแสดงกรรมสิทธิ์
 วัตถุประสงค์เพื่อวางภาระสิทธิผูกพันที่ดิน

ในเขต กระทรวงมหาดไทย กรุงเทพมหานคร เขตเมืองหลวง
 ตำบลบางนา เขตเมืองหลวง กรุงเทพมหานคร
 หมู่ที่ ๑๕๒๑ ตำบลบางนา เขตเมืองหลวง กรุงเทพมหานคร
 ๓ ไร่ ๑๑๑ ตารางวา

มูลค่าที่ดิน ๑,๕๐๐ บาท ไร่ละ ๑๕๐ บาท

รับรองค้ำเนาถูกต้อง

บันทึกน

อธิบดีกรมการที่ดิน

นายอำเภอ

๐๒๓๒๑

ประกาศกระแสพระบรมราชโองการ
 เรื่องขยายการหวงห้าม และจำกัดดิน สำหรับสร้าง
 การท่อน้ำในบริเวณเขียงรากน้อยและบางเหี้ย
 พุทธศักราช ๒๔๖๗

มีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรีปิฎกมหาบัณฑิตยสถาน ให้ประกาศพร้อมทั้งกำหนดว่า

จำเริญแต่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์จัดการเขตน้ำในเขียงรากน้อยและบางเหี้ย ต่อมาอีก ต่อเห็นข้อขัดแย้ง พ.ศ. ๒๔๕๗ แล้วนั้น กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้จัดการเป็นเขตน้ำบริเวณเขียงรากน้อยและบางเหี้ยแล้ว จึงขอพระราชทานให้พระราชทานในบริเวณเขียงรากน้อยและบางเหี้ยของโคกน้ำ ให้มีปริมาณกว้างขวางได้เพิ่ม ถ้าแม่น้ำโคกน้ำของท่อน้ำซึ่งน้ำให้ สืบลงมาได้จากเขียงรากน้อยแล้ว จะเป็นประโยชน์แก่การเพาะปลูกและสะดวกแก่กิจการของสาธารณชนทั่วไป

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดเขตที่ดินที่จะทำการท่อน้ำในเขียงรากน้อยและบางเหี้ย ๒ เขตตามแนวเส้นสีแดงในแผนที่แนบมาซึ่งอยู่ข้างท้ายประกาศนี้ เพื่อให้ได้สำหรับใช้ประโยชน์ทางการ

จุดยอดของซุ้มยอดของ ถัดสร้างทำนบ ประตูน้ำ ทำคันดินน้ำ ทำตลิ่ง
กันคลอง หรือการอื่น ๆ ที่จำเป็นต่อง ปรึกษาอธิบดี เลขาธิการระบาย
น้ำเขียงรากน้อยและบางเหยง- ดังมีรายการแจ้งต่อไปนี้

๓. คลองบ้านม้า (หรือคลองหันตรา) ตั้งแต่สถานีบ้านม้าของ
ทางรถไฟสายเหนือ ซึ่งตั้งอยู่ในเขตอำเภอกรุงเก่า (อำเภอรวม
กรุง) จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ลงมาตามคลองบ้านม้าทางทิศ
ตะวันออกเฉียงใต้ต่อกับคลองสระแกหรือคลองกระมัง ท้องที่อำเภอ
อุไทย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตามลำคลองสระแกไปทางทิศตะวันออก
ออกไปเชื่อมกับคลองช่องสระเตา กว้างฝั่งละ ๓ เส้น (หรือ ๒๐ วา)
๔. คลองช่องสระเตา ท้องที่อำเภออุไทย จังหวัดพระนครศรี-
อยุธยาไปทางทิศใต้ ถึงคลองช่องสระเตาที่คลองบ้านบาง ท้องที่อำเภอ
อุไทยและอำเภอบางปะอิน ไปตามลำคลองบางคูยอดของเจ้าวังการ
ท้องที่อำเภออุไทย และ อำเภอบางปะอินไป คือ ลำคลองจิก ท้องที่
อำเภอบางปะอินทางทิศตะวันตกถึงทางรถไฟ ได้สถานีบางปะอินกว้าง
ฝั่งละ ๓๕ เส้น ๓๐ วา (หรือ ๒๕๐ วา)
๕. คลองบ้านโพ ท้องที่อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรี-
อยุธยาตั้งแต่แยกคลองบ้านบาง ไปทางทิศตะวันตกจรดฝั่งซ้ายแห่ง
ลำน้ำเจ้าพระยา กว้างฝั่งละ ๓๕ เส้น ๓๐ วา (หรือ ๒๕๐ วา)
๖. คลองบ้านวัดลิ้ม ท้องที่อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรี-
อยุธยา ตั้งแต่คลองบ้านโพ ตำบลวัดถนนอนโต ไปทางทิศตะวัน
ตกเฉียงเหนือจรดฝั่งซ้ายแห่งลำน้ำเจ้าพระยา กว้างฝั่งละ ๓๕ เส้น ๓๐
วา (หรือ ๒๕๐ วา)

๕. กดองที่จะอุทิศใหม่จากฝั่งตะวันตกของกดอง ๓ เหนือแยกคลอง
 หกวาสายบน ท้องที่อำเภอราชคราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
 กับท้องที่อำเภอสามโลก จังหวัดปทุมธานี มณฑลอยุธยา ไปทาง
 ทิศตะวันตกต่อกับกดองเชียงรากน้อย ไปตามลำคลองเชียงรากน้อย
 ระบุฝั่งซ้ายแม่น้ำเจ้าพระยา กว้าง ๓๒ เส้น ๓๐ วา (หรือ ๒๕๐ วา)

๖. กดองที่จะอุทิศใหม่จากฝั่ง ตะวันตกของกดอง ๓ เหนือแยก
 คลองหกวาสายบน ท้องที่อำเภอราชคราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
 และอำเภอสามโลก จังหวัดปทุมธานี มณฑลอยุธยา ไป
 ทางทิศใต้ ประมาณ ๓ กิโลเมตร ตามกดอง ๓ แล้วไปทางทิศ
 ตะวันตกจนถึง เขตจังหวัดระหว่างกดอง ๓ กับทางรถไฟสายเหนือ
 กว้าง ๒ เส้น ตั้งแต่ฝั่งซ้ายของ ๓ และกว้าง ๓ เส้นจากศูนย์กลาง
 ของอุทกใหม่ที่จะอุทิศไปทางทิศตะวันตก

๗. กดองเชียงราก ท้องที่อำเภอสามโลก จังหวัดปทุมธานี
 ฝั่งฝั่งตะวันตกของกดอง ๓ ไปทางทิศตะวันตกถึงเขตต่อกับกดอง
 บางหลวงเชียงรากใหญ่ กว้างฝั่งละ ๓๒ เส้น ๓๐ วา (หรือ ๒๕๐ วา)

๘. กดองรังสิต ท้องที่อำเภอรังสิต จังหวัดธนบุรี และอำเภอ
 บางกระดี่ (อำเภอเมืองปทุมธานี) จังหวัดปทุมธานี ต่อ
 จากกดอง ๓ ไปทางทิศตะวันตก ถึงฝั่งซ้ายแม่น้ำเจ้าพระยา กว้างฝั่ง
 ละ ๓๒ เส้น ๓๐ วา (หรือ ๒๕๐ วา)

๙. กดองเปรมประชากร ท้องที่อำเภอบางปอิน และอำเภอ
 ราชคราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มณฑลอยุธยา และอำเภอ
 สามโลก อำเภอบางกระดี่ (อำเภอเมืองปทุมธานี) จังหวัด

ประชุมธานี อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี และอำเภอบางเขน
อำเภอบางซื่อ จังหวัดพระนคร ตั้งแต่คลองเปรมประชากรฝั่งซ้าย
แห่งตำแม่หน้าเจ้าพระยาไปทางทิศใต้ ถึงทิศตกกับคลองบางซื่อ กว้าง
ฝั่งละ ๓ เส้น (หรือ ๖๐ วา)

๓๐. กุดของที่จะรุกล้ำใหม่ ท้องที่อำเภอบางเขน อำเภอบางซื่อ
จังหวัดพระนคร ตั้งแต่แยกคลอง ๒ กับคลองหกวาสายต่าง ไปทาง
ทิศใต้ ถึงทิศตกกับคลองถนนหรือคลองวงบัว ไปตามลำคลองวง
บัวหรือคลองตาพร้าวดำไปทางทิศใต้แห่งทิศใต้ ไปตามลำคลองตา
พร้าวดำหรือวงบัว ถึงแยกคลองแสนแสบ ท้องที่อำเภอบางกะปิ จัง
หวัดพระนคร แล้วไปตามลำคลองแสนแสบ ถึงแยกคลองคัน อำเภอ
พระโขนง จังหวัดพระประแดง ไปตามลำคลองคันทางทิศใต้
ทะลุคลองพระโขนง แล้วไปตามลำคลองพระโขนงทางทิศตะวันตก
ถึงแยกฝั่งซ้ายแห่งแม่หน้าเจ้าพระยา กว้างฝั่งละ ๑๒ เส้น ๓๐ วา
(หรือ ๕๕๐ วา)

๓๑. ตามคลองบางเขน ท้องที่อำเภอบางเขน บางซื่อ จังหวัด
พระนคร กับอำเภอนนทบุรี (อำเภอเมือง) จังหวัดนนทบุรี แยก
จากคลองวงบัวไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ถึงที่เชื่อมกับฝั่งซ้ายแม่
หน้าเจ้าพระยา กว้างฝั่งละ ๓ เส้น (หรือ ๖๐ วา)

๓๒. ตามลำคลองบางซื่อ ท้องที่อำเภอบางซื่อ จังหวัดพระนคร
ตั้งแต่แยกคลองตาพร้าวดำหรือคลองวงบัวไปทางทิศตะวันตกถึงแยก
คลองเปรมประชากร กว้างฝั่งละ ๓ เส้น (หรือ ๖๐ วา)

๓๓. ตามลำคลองท่าแม่เต็น แยกจากคลองตาพร้าวดำ ท้องที่

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล	นายวันวร จะหนู	
วุฒิการศึกษา	มัธยมต้น	โรงเรียนฉวางรัชดาภิเษก อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช
	มัธยมปลาย	โรงเรียนเบญจมราชูทิศ อำเภอเมือง จังหวัด นครศรีธรรมราช
	ศิลปศาสตร์บัณฑิต	สาขาวิชาปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์
	อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต	สาขาวิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ประวัติการทำงาน	2540 – ปัจจุบัน	อาจารย์ประจำ คณะศิลปศาสตร์และ วิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์
ประสบการณ์วิจัย	ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในทัศนะจริยศาสตร์และปรัชญาสังคม	